DE DANSKE

RUNEMINDESMÆRKER

UNDERSØGTE OG TOLKEDE

AF

LUDV. F. A. WIMMER

AFBILDNINGERNE UDFØRTE AF J. MAGNUS PETERSEN

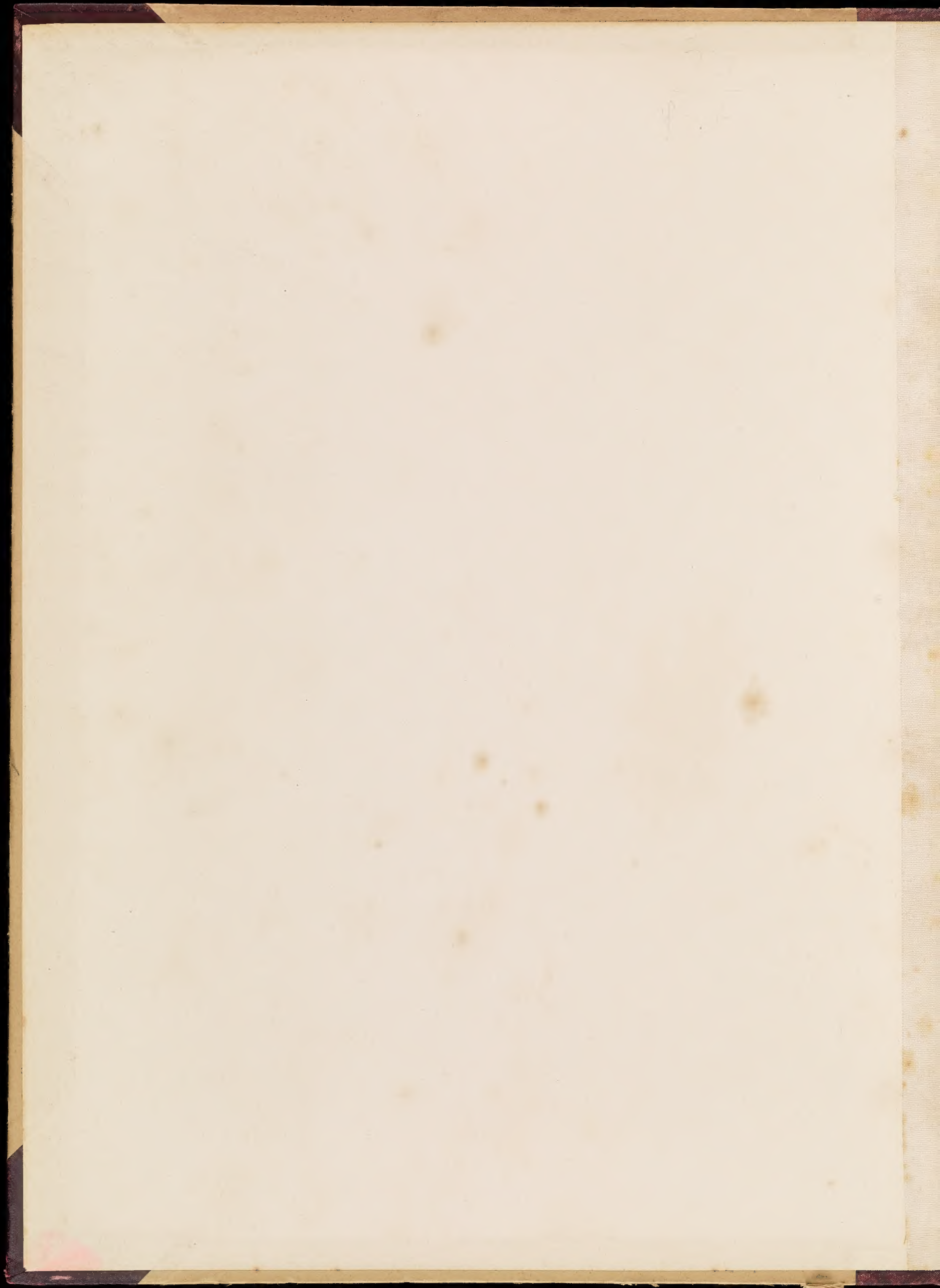
UNDERSØGELSERNE FORETAGNE MED UNDERSTØTTELSE AF
DET KGL. NORDISKE OLDSKRIFTSELSKAB OG MINISTERIET FOR KIRKE- OG UNDERVISNINGSVÆSENET;
UDGIVELSEN BEKOSTET AF CARLSBERGFONDET

FØRSTE BINDS FØRSTE AFDELING I, 1.

ALMINDELIG INDLEDNING

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK FORLAG
H. H. THIELES BOGTRYKKERI
1907—1908

DE DANSKE

RUNEMINDESMÆRKER

UNDERSØGTE OG TOLKEDE

AF

LUDV. F. A. WIMMER

AFBILDNINGERNE UDFØRTE AF J. MAGNUS PETERSEN

FØRSTE BIND

ALMINDELIG INDLEDNING
DE HISTORISKE RUNEMINDESMÆRKER

KØBENHAVN
GYLDENDALSKE BOGHANDEL · NORDISK FORLAG
H. H. THIELES BOGTRYKKERI
1893—1908

UNDERSØGELSERNE FORETAGNE MED UNDERSTØTTELSE AF
DET KGL. NORDISKE OLDSKRIFTSELSKAB OG MINISTERIET FOR KIRKE- OG UNDERVISNINGSVÆSENET

UDGIVELSEN BEKOSTET AF CARLSBERGFONDET

TIL

MIN HUSTRU

SOM HAR FULGT DETTE ARBEJDE
FRA DETS FØRSTE TILBLIVELSE
TIL DETS SLUTNING

INDHOLD

ALMINDELIG INDLEDNING

DE DANSKE RUNEMINDESMÆRKER

I. DE HISTORISKE RUNEMINDESMÆRKER

Efter at det kgl. nordiske Oldskriftselskab til sin halvhundredårige stiftelsesfest d. 28. Januar 1875 havde afsluttet et par större, gennem en længere årrække forberedte arbejder, „Kongehøiene i Jellinge“ og første bind af den kritiske udgave af „Njála“, var det bestyrelsens agt atter at forberede udgivelsen af et nyt stort værk, der kunde fremme Selskabets formål. Som et sådant værk havde man først og fremmest tænkt sig en udgave af vore runemindesmærker. De to fremragende oldforskere og ledende mænd i Selskabet, dets vicepræsident J. J. A. Worsaae og dets sekretær C. Engelhardt, rettede derfor den opfordring til mig med Selskabets understøttelse at påtage mig dette arbejde.

Ganske vist havde jeg oftere haft lejlighed til med de nævnte venner og studiefæller at drøfte planen for et sådant værk, og jeg var derfor ikke i tvivl om, hvorledes det efter min mening burde udføres; men på den anden side nærede jeg mange og store betænkeligheder ved straks at overtage det mig tilbudte ærefulde og i mange henseender tillokkende hværv. Ikke blot stod det nemlig klart for mig, hvor omfattende og vanskelig den opgave var, som jeg herved vilde stille mig, eftersom jeg længe havde været på det rene med, at jeg aldrig kunde bekvemme mig til at udgive vore runemindesmærker, når jeg ikke havde haft lejlighed til personlig at undersøge dem alle. Men jeg var på den tid netop optaget af et par andre större arbejder, som længe havde været forberedte, og hvoraf store partier allerede var udarbejdede, nemlig et værk om det oldnordiske sprog i dets historiske udvikling og et lignende om det danske sprog. Det vilde derfor koste mig stor overvindelse at henlægge disse arbejder, som jeg turde håbe at se fuldendte i løbet af de nærmest følgende år, for et andet endnu större, der vilde kræve lang tids ihærdige arbejde og lægge beslag på en række af mine bedste år.

Hertil kom desuden en betænkelighed af mere personlig art, nemlig hensynet til P. G. Thorsens påtænkte runeværk, som, hvis det nogen sinde skulde se lyset, naturligvis vilde indeholde en stor del af det samme stof, som mit værk skulde omfatte, hvor forskellige de end for øvrigt måtte blive både i anlæg og behandlingsmåde.

Mine venner forestillede mig imidlertid indtrængende, hvilket ansvar jeg vilde påtage mig ved at sige nej til et arbejde, hvis vigtighed var almindelig anerkendt, som jeg selv tiltrode mig ævne til at udføre tilfredsstillende, og til hvis forberedelse det netop nu vilde være muligt at skaffe midlerne til veje, medens dets udførelse ellers måtte udsættes til en ubestemt og usikker fremtid. Hvad hensynet til det værk, der var stillet i udsigt af

Thorsen, angik, blev det med styrke fremhævet, at det jo måtte anses for höjst tvivlsomt, om nogen del af det i det hele taget vilde se lyset; men selv i det heldigste tilfælde vilde hans oprindelige plan under alle omstændigheder blive i höj grad indskrænket, så at man ikke fra hans hånd vilde få en samlet udgave af vore runemindesmærker. Men just til en sådan udgave var trangen efterhånden bleven stærkere og stærkere både hos oldforskerne og sprogforskerne. Desuden vilde Thorsens behandling efter hans tidligere arbejder at dömme i mange retninger lade meget tilbage at ønske.

Disse og lignende betragtninger overvandt til sidst mine betænkeligheder, så at jeg i slutningen af 1875 tilbød Oldskriftselskabet at forberede en udgave af vore runemindesmærker i overensstemmelse med den plan, som jeg samtidig indsendte til bestyrelsen. Det var hensigten at optage alle endnu bevarede mindesmærker med det yngre runealfabet (den kortere, særlig nordiske runerække) fra det gamle danske sprogområde (altså også runestenene i Skåne og Sønderjylland), men ikke de i Danmark fremdragne mindesmærker med det ældre runealfabet (den længere runerække), som efter min mening kun lod sig videnskabelig behandle på tilfredsstillende måde i sammenhæng med de tilsvarende mindesmærker fra Sverig og Norge.

To betingelser vedrørende undersøgelserne og udgivelsen anså jeg det dog for nødvendigt at stille for at påtage mig arbejdet. Da jeg allerede den gang havde haft rig lejlighed til at overbevise mig om upåligheden af de ældre gengivelser af vore runeindskrifter, mente jeg ikke i noget tilfælde at kunne nöjes med at benytte de tegninger eller gengivelser af anden art, som efterhånden i stort antal var samlede i vort nationalmusæums antikvarisk-topografiske arkiv. Jeg måtte derfor kræve, at der gaves mig lejlighed til personlig at undersøge alle mindesmærkerne sammen med en kunstner, som under mit tilsyn kunde udføre de afbildninger, der skulde ledsage beskrivelsen af dem. Først når hele stoffet på den måde var skaffet til veje, og jeg således havde været i stand til gennem selvsyn at fastslå den nöjagtige læsning af de enkelte indskrifter og at danne mig en pålidelig dom om de forskellige mindesmærkers indbyrdes forhold og alder, mente jeg at kunne skride til udgivelsen, da det var min agt så vidt muligt at ordne mindesmærkerne efter tidsfølgen og dermed tillige efter deres slægtskab, ikke efter deres geografiske fordeling.

Efter at Oldskriftselskabets bestyrelse så vel som dets to afdelinger enstemmig havde billiget min plan, vedtog Selskabet i sit møde d. 25. Januar 1876 at støtte udgivelsen af det påtænkte værk, idet det samtidig som første bidrag hertil bevilgede 1600 kroner „til undersøgelse og afbildning af runemindesmærkerne i Skåne“, der var mindst kendte, og med hvilke jeg derfor havde ønsket at göre begyndelsen.

Min plan gik ud på, at undersøgelserne i det væsenlige skulde afsluttes i løbet af de fire år 1876—79, i hvilke jeg agtede at benytte universitetets sommerferie til at berejse de forskellige provinser. Denne plan blev også bragt til udførelse, idet jeg straks efter afslutningen af det første nordiske filologmøde i København, ved hvilket jeg havde fungeret som generalsekretær, d. 21. Juli 1876 begav mig til Skåne sammen med den ansete arkæologiske tegner, nuværende professor Magnus Petersen, der havde erklæret sig rede til at

ledsage mig på rejserne som tegner og senere at udføre de for værket bestemte afbildninger[1]. I de to følgende år (1877—78) blev mindesmærkerne i Nörrejylland undersøgte, i det fjærde (1879) mindesmærkerne i Sønderjylland og på øerne (Sælland, Fyn, Låland og Bornholm). I det samme tidsrum blev ligeledes de i nationalmusæet samlede danske runemindesmærker, som jeg ofte tidligere havde haft lejlighed til at undersøge, på ny gennemgåede og tegnede til brug for runeværket. Medens rejserne i de tre år 1876 og 1878—79 foretoges under meget heldige forhold og hvert år strakte sig over seks til syv uger, måtte den jyske rejse 1877 på grund af særdeles uheldige vejrforhold (stadig regn, blæst og kulde) indskrænkes til omtrent fire uger.

Ved slutningen af sommerferien 1879 var det til den tid kendte stof således i det væsenlige skaffet til veje gennem et dagligt ihærdigt arbejde fra den tidlige morgen til sent på aftenen, således at selv söndagen kun rent undtagelsesvis blev brugt som hviledag. Den måde, hvorpå arbejdet udførtes, var i reglen følgende: Allerførst måtte mindesmærkerne naturligvis bringes i en sådan stand, at de overall kunde undersøges så nöjagtig som muligt, hvad der ofte krævede megen tid og et betydeligt arbejde. Selv hvor vi fandt dem opstillede under heldige forhold, måtte de altid underkastes en omhyggelig rensning, hvilket ikke sjælden var forbundet med vanskeligheder, når vand og redskaber måtte skaffes til veje langvejs fra; men större var selvfølgelig vanskelighederne, når runestenene, hvad der ofte var tilfældet, særlig i Skåne, var nedsunkne i jorden eller omfaldne og bedækkede med jord, græs og mos, så at indskrifterne var helt ukendelige, eller når de var indmurede i kirker og overkalkede, hvorved indskrifterne undertiden var fuldstændig skjulte. Når

[1] Naturligvis havde jeg fra begyndelsen af omhyggelig overvejet, hvorvidt en rent mekanisk gengivelse af mindesmærkerne ved fotografiens hjælp vilde være mulig og hensigtsmæssig. Mange runemindesmærker er imidlertid af en sådan beskaffenhed, at et fotografi vil give et meget vildledende billede af indskriften, idet naturlige ridser og skører i stenen let får udseende af indhuggede linjer. Ved fotografering af meget ru stene med stærkt forvitrede og udslidte indskrifter har man derfor jævnlig for at få indskriften til at træde tydelig frem trukket runerne op med kridt eller med anden farve. Men ved denne fremgangsmåde, der også er benyttet f. eks. til fremstilling af afbildningerne af Karlevi-stenen i det planlagte store svenske runeværk (se „Ölands Runinskrifter", s. 10 f.), mister den mekaniske gengivelse jo så godt som alle de fordele, som den ellers skulde have frem for en omhyggelig udført tegning. I nogle tilfælde er indskriften desuden anbragt på en sådan måde, at det vil være meget vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at tage et nöjagtigt fotografisk billede af den, f. eks. når den fra forsiden løber hen over stenens top og ned ad bagsiden. Som eksempel på en sådan indskrift kan jeg anføre den 1887 opdagede Vedelspang-sten II. En sammenligning mellem den efter fotografi udførte afbildning af denne sten hos R. v. Liliencron, Der Runenstein von Gottorp, Kiel 1888, s. 5 og afbildningen efter Magnus Petersens tegning hos mig i „Sønderjyllands historiske runemindesmærker", s. 21 og nedenfor s. 58 vil sikkert vise, hvor langt den sidste er at foretrække for den første, og tillige give enhver sagkyndig en klar forestilling om de mangler, der ofte vil klæbe ved fotografi af en runesten. På v. Liliencrons afbildning har således en naturlig skøre i stenen, som i indskriften på bagsiden løber over nederste del af runerne i knubu, gjort denne del af de sidste runer höjst utydelig, og rammestregen, hvorpå de hviler, spores kun svagt uden forbindelse med runerne. Den dobbelte rammestreg over sin og knubu er så godt som fuldstændig forsvunden; efter sin er punkterne og rammestregen blevne helt uformelige og utydelige. I det sidste ᚢ i knubu viser en ujævnhed i stenen ved øverste del af bistaven sig som en hugget linje, o. s. v. På stenen selv og på mine aftryk står det hele imidlertid fuldkommen klart og tydeligt som på min afbildning. Endelig — og dette er en hovedvanskelighed — er et overordenlig stort antal runemindesmærker anbragte under sådanne forhold, at de umulig lader sig fotografere. Under de overvejelser, som jeg för mine rejser havde anstillet sammen med Worsaae og Engelhardt angående den hensigtsmæssigste måde at gengive runeindskrifterne på, nærede ingen af os efter de erfaringer, som man den gang havde gjort, mindste tvivl om, at en tegning, der var udført med största omhu på grundlag af de nöjagtigste undersøgelser og udmålinger, i reglen vilde være langt at foretrække for et fotografi.

disse indledende arbejder var tilendebragte, og vi i forening havde gennemløbet indskriften og truffet aftale om den målestok, i hvilken stenen skulde gengives, tog hver af os fat på sin del af det egenlige arbejde, idet Magnus Petersen skred til udførelsen af tegningen, medens jeg samtidig tog en deraf uafhængig afskrift, til hvilken jeg knyttede de bemærkninger, som mange enkeltheder i runeformer og lignende, men især alle utydelige eller af andre grunde vanskelige steder gav anledning til. Under dette arbejde tog jeg tillige aftryk enten af hele indskriften eller i det mindste af alle de steder, til hvis læsning der kunde knytte sig en eller anden tvivl. Da disse aftryk ikke blot for mig selv, men også for kunstneren har været af den allerstörste betydning for den nöjagtige læsning og gengivelse af indskrifterne, skal jeg dvæle noget nærmere ved dem.

För end jeg påbegyndte mine rejser, var det mig klart, at aftryk af indskrifterne måtte betragtes som det allervigtigste materiale for det påtænkte værk. Jeg havde derfor foretaget mange forsøg for at udfinde den heldigste måde, hvorpå dette arbejde kunde udføres, og for at finde det papir, som jeg skulde vælge dertil. Det viste sig dog snart, at en art temmelig tykt, stærkt limet papir af rødbrun farve i ark på godt 2 fod i længden og omtr. 1 fod 7 tommer i bredden, som en papirfabrikant i Kristiania havde lavet særlig til dette brug, langt overgik alle andre sorter, ikke mindst ved sin store sejhed, idet man med nogen øvelse var i stand til at tage aftryk af indskrifter selv på de mest ru granitblokke, uden at papiret bristede. Når papiret vædes, får det lighed med en blød grødagtig masse og bliver helt mørkebrunt; men efterhånden som det atter törres, antager det en lysere og lysere farve og bliver til sidst ganske stift. I denne tilstand kan det rulles sammen og udsættes for tryk og temmelig ublid behandling, uden at aftrykket lider mindste skade. Min fremgangsmåde var nu den, at papiret først blev helt gennemblødt med vand, derpå lagt på stenen og med en børste, der var forsynet med skaft (af form som en almindelig hårbørste), omhyggelig indbanket i alle furer, således at der fremkom et fuldstændig nöjagtigt billede både af indskriften og af alle naturlige ridser og skører i stenen. Når stenen var meget ru, hvad der jo som oftest er tilfældet med de ganske rå, ubearbejdede granitblokke, der i ældre tid så godt som altid benyttedes til runeindskrifter, måtte papiret vædes så stærkt som muligt for at blødgöres og opnå den elasticitet, som var nødvendig, for at det uden at briste kunde bankes således ind i stenen, at det overalt berørte dens overflade. For atter at få den overflødige fugtighed fjærnet så hurtig som muligt benyttede jeg linnede klæder, som blev lagte oven på papiret og med børsten meget kraftig indbankede i dette. Herved opsugedes ikke blot fugtigheden; men det havde også den heldige virkning, at papiret, overalt hvor det under den første indbankning var flosset noget ud, atter blev ganske glat. Når klædet derefter var fjærnet, og vejrforholdene var så gunstige, at solen eller luften kunde törre papiret, medens det sad på stenen, fremkom de heldigste aftryk, der gav et så nöjagtigt billede af hele stenen med dens runer, billedlige fremstillinger, hvor sådanne fandtes, og naturlige fordybninger, at det ikke kunde tænkes bedre. Så snart papiret var törret, måtte det med forsigtighed løsnes fra stenen, og det havde nu opnåt en sådan sejhed, at aftrykket uden at lide det mindste, og uden

at et eneste tegn tog skade, kunde rulles sammen og opbevares i en dertil dannet paprulle. Langt uheldigere var forholdet naturligvis, når regn eller mørk og fugtig luft bevirkede, at papiret ikke kunde törres på stenen, så at det fugtige eller helt våde og derfor endnu ganske bløde aftryk måtte aftages og opbevares i denne tilstand for at törres efter hjemkomsten. Efterhånden fandt jeg dog også midler til at udføre dette med særdeles tilfredsstillende udfald. Allervanskeligst stillede sagen sig, når aftrykkene skulde tages i stærk blæst. Så snart vinden nemlig kunde få fat i den mindste flig af det fugtige papir, løsnedes hele det påbankede stykke öjeblikkelig fra stenen og hvirvledes af sted med vinden, så at det i reglen var ubrugeligt. Når det derfor ikke under sådanne forhold kunde lykkes ved hjælp af regnskærme eller andre sager, som jeg havde til rådighed (overfrakker o. s. v.), at værne aftrykket mod blæsten, måtte forsøget på at tage et sådant opgives. Heldigvis er dette tilfælde dog kun indtruffet meget sjælden på mine rejser, og i vanskelige tilfælde, hvor jeg anså et aftryk for nødvendigt, måtte forsøget altså gentages en anden gang under heldigere forhold (se f. eks. mine bemærkninger om Hällestad-stenen I nedenfor s. 80, om Ravnkilde-stenen i II, s. 133 og 136 f., om Strö-stenen II og Jordberga-stenen i III, s. 107 og s. 141, o. s. v.). Dette har jeg også gennemført, så at jeg nu kan sige, at jeg ved hjælp af mine aftryk i mit hjem ejer en samling af alle danske runemindesmærker, som i mange tilfælde fuldstændig vil kunne erstatte originalerne. For enkelte mindesmærkers vedkommende, som siden mine undersøgelser har lidt större eller mindre overlast, yder altså kun de aftryk, som jeg den gang tog af indskrifterne, et pålideligt billede af disse.

Hvor forholdene var gunstige, og aftrykkene altså blev fuldstændig efter ønske, idet de lidt efter lidt havde kunnet törres på stenen, bragte iagttagelsen af den proces, som således efterhånden foregik, og under hvilken det fra først af fuldstændig våde og helt mørkebrune papir skiftede farve og blev lysere og lysere, efterhånden som fugtigheden svandt, undertiden höjst overraskende resultater for tydningen af meget udslidte og utydelige steder i forskellige indskrifter. Det følger af sig selv, at den del af aftrykspapiret, som er indbanket i runelinjerne, under törringen bevarer fugtigheden lidt længere end den del, der ligger på stenens jævnere flade. Derfor træder hele indskriften naturligvis på grund af den gradvise overgang fra det mørkere til det lysere, som lidt efter lidt viser sig i papirets farve, frem med en ganske anden klarhed på aftrykket end på den ensfarvede sten. Mangfoldige gange er det derfor også hændet mig, at de tilskuere, som jeg jævnlig havde ved mine undersøgelser, når aftrykspapiret var banket på stenen, eller når den, som de sagde, havde fået kjole på, forbavsede udbrød: „Nej! står der sådan? ja, nu kan man da se, at der er skrift på den“, medens de tidligere ikke havde været i stand til at skelne et eneste tegn på stenen selv (sml. bemærkningen om Bække-stenen II i II, s. 85 f. not. 2). Jo dybere runelinjerne er, desto længere varer det altså, för end papiret törres, og desto længere beholder indskriften selv en mørkere farve end den øvrige del af papiret. Hvor runelinjerne derimod er meget fine og svage, viser forskellen sig kun et öjeblik; men også her vil dog den del af papiret, som ligger i den lille fordybning, hvori det svage runetegn har efterladt et spor, jævnlig törres et öjeblik senere end den del, der ligger på stenens

glatte overflade. Medens dette sidste altså allerede er blevet ganske lyst, kan den del, som ligger i runerne, endnu en kort tid have et mørkere skær. Netop dette öjeblik er derfor af största vigtighed til iagttagelsen af de udviskede runeformer. For at nævne et par bestemte eksempler skal jeg anføre, at alle runer i linjen længst til venstre i indskriften på Ravnkilde-stenen, der hidtil var bleven anset for fuldstændig ulæselig, viste sig så tydelig, at ikke én streg i ordene runaʀ þasi kunde give anledning til tvivl (sml. II, s. 136 f.). Det samme var tilfældet med begyndelsen af indskriften på Jordberga-stenen, hvor man tidligere ikke havde været i stand til at læse en eneste rune, men hvor ordene þurkil : karþi : þurþaʀ : sun : viste sig med al ønskelig klarhed (se III, s. 141 ff.). I bægge de nævnte tilfælde kunde jeg ganske vist også på stenene selv under særdeles gunstige belysningsforhold følge de enkelte runer; men jeg er dog ikke sikker på, at det vilde være lykkedes mig, hvis ikke aftrykkene fra først af havde vist den rette vej. Et ganske lignende fænomen har jeg i øvrigt iagttaget ved en anden lejlighed. Enhver, der har givet sig af med læsningen af gamle pergamentshåndskrifter med stærkt afblegede eller udviskede skrifttegn, véd, at en let fugten med vand ofte kan yde en værdifuld hjælp til at få de utydelige bogstaver til at træde klarere frem. Under min beskæftigelse med udgaven af Codex regius af den ældre Edda var det især forbundet med vanskelighed at læse de for et almindeligt öje på flere steder fuldstændig forsvundne overskrifter med rødt blæk; men jeg gjorde her den iagttagelse, som første gang vakte min höjeste forundring, at de under almindelige forhold næsten helt forsvundne bogstaver ikke blot viste sig ganske tydelig, men ligesom hævede sig frem fra pergamentet i det öjeblik (kun nogle få sekunder), da den sidste fugtighed af det vand, hvormed jeg havde bestrøget vedkommende sted, fordampede. Det gik her som med aftrykkene af runestenene. Når man i det bestemte öjeblik, lige för den sidste væde svandt, først ret havde fået öje på vedkommende runer eller bogstaver, fastholdt man dem naturligvis også senere, men dog langtfra så tydelig som i det nævnte öjeblik.

Når kunstneren havde fuldendt sin på grundlag af de nöjagtigste udmålinger udførte tegning af mindesmærket, og jeg selv havde taget de forskellige aftryk samt en afskrift af hele indskriften med bemærkninger om alle de steder, der syntes mig af en eller anden grund at have krav på opmærksomhed, blev tegningen gennemgået af os bægge i forening og hver enkelt streg på det omhyggeligste sammenlignet med originalen, så at denne tegning senere kunde bruges som det første, pålidelige grundlag for afbildningen til runeværket. Denne undersøgelsesmethode er anvendt over for alle mindesmærker.

Efter afslutningen af rejsen i Jylland 1878 så Oldskriftselskabets bestyrelse sig nødsaget til at meddele mig, at den som følge af uforudsete pekuniære vanskeligheder kun var i stand til at yde et meget lille tilskud til det følgende års rejse. For ikke at standse udførelsen af den én gang lagte plan måtte jeg derfor selv udrede störste delen af udgifterne til denne rejse. Endnu uheldigere stillede forholdene sig dog, da jeg efter hjemkomsten fra rejsen 1879 foreslog Selskabets bestyrelse at begynde på udførelsen af de for værket bestemte afbildninger. Uagtet den levende interesse, hvormed den stadig omfattede runeværket, måtte den nemlig erklære, at Selskabets ordinære indtægter ikke tillod det fore-

løbig at yde noget bidrag til værkets udgivelse. Hele foretagendet syntes således alvorlig truet. Dog blev disse bekymringer snart hævede, idet direktionen for Carlsbergfondet allerede i slutningen af 1879 trådte til og bevilgede den til udgivelsen nødvendige sum, som den senere, da det viste sig, at arbejdet langt vilde overskride den störrelse, der oprindelig var beregnet, rundhåndet har forøget.

Sammen med Magnus Petersen tog jeg da straks af al kraft fat på arbejdet, idet udførelsen af afbildningerne blev begyndt. At disse for runestenenes vedkommende skulde udføres i zink, så at de kunde trykkes i selve teksten, og at kun ganske enkelte mindesmærker, som af særlige grunde måtte kræve det, skulde raderes i kobber, havde jeg fra først af været på det rene med. Som en prøve på bægge dele raderedes i begyndelsen af 1880 de tre da kendte sydslesvigske runestene (Vedelspang-stenen I, Danevirke- og Hedeby-stenen) i zink og døbefonten i Åkirkeby kirke i kobber. Ganske tilfældige omstændigheder bevirkede, at disse tidligst udførte afbildninger også først blev offenliggjorte i særskilte afhandlinger (døbefonten 1887 og de sønderjyske stene 1892).

Til grund for raderingerne lagdes naturligvis de på rejserne efter de originale mindesmærker udførte og på selve stedet kontrolerede tegninger; men disse blev nu stadig jævnførte både med mine optegnelser og med aftrykkene, som under hele dette arbejde spillede en overordenlig vigtig rolle, idet ikke blot hver enkelt runeform ved hjælp af dem så at sige på ny kunde jævnføres med originalen, men også alle mål kunde bestemmes med störste nöjagtighed, hvad der jo særlig ved utydelige og vanskelige steder var af stor betydning, da derved i mange tilfælde formen og antallet af stærkt udviskede eller helt ødelagte tegn kunde fastslås. Aftrykkene frembød desuden i modsætning til stenene selv den fordel, at de lod sig vende og dreje på alle kanter, så at man ved deres undersøgelse kunde benytte alle fordele ved belysningen. Endelig viser indskriften sig på aftrykkene jo lige tydelig på forsiden og på bagsiden, og denne sidste gengiver altså netop den form, som indskriften har på raderingen, der således på det omhyggeligste kan kontroleres.

En stor mængde afbildninger blev på den måde udførte fra begyndelsen af 1880 til begyndelsen af 1882, og samtidig skrev jeg den del af teksten, som vedkom den egenlige beskrivelse af mindesmærkerne og redegörelsen for min læsning af indskrifterne. Det følger imidlertid af sig selv, at der under dette arbejde jævnlig opstod en eller anden tvivl om enkeltheder. For adskillige mindesmærkers vedkommende havde undersøgelserne nemlig måttet foretages under så uheldige forhold, at hele materialet (både tegninger, notitser og aftryk) kunde trænge til et eftersyn; dette gjaldt særlig de på den jyske rejse 1877 undersøgte mindesmærker. I enkelte tilfælde stod det også under den første undersøgelse klart for mig, at vanskeligheder, som jeg den gang på grund af uheldige vejr- og belysningsforhold ikke kunde overvinde, sikkert vilde kunne løses ved en fornyet undersøgelse under heldigere forhold. Dette var f. eks. tilfældet med de foran nævnte stene i Ravnkilde og Jordberga. Afbildningerne af disse og andre mindesmærker, hvor lignende tvivl var til stede, blev derfor foreløbig kun raderede, ikke ætsede, for at nødvendige ændringer lettere kunde foretages inden den endelige udførelse. Da der desuden siden mine første rejser

var kommet nye mindesmærker for dagen både i Jylland, Skåne og på Bornholm, som i ethvert tilfælde skulde undersøges, besluttede jeg mig til i sommeren 1882 at foretage en ny rejse sammen med Magnus Petersen. Dette blev den længste og vidtløftigste af dem alle, idet den varede omtrent otte uger og strakte sig over Sælland, Jylland, Skåne og Bornholm. Ikke blot de nyfundne mindesmærker blev ved den lejlighed undersøgte og afbildede, men også ethvert af de ældre, om hvilket jeg nærede en eller anden — selv den mindste — tvivl, blev på ny underkastet den omhyggeligste undersøgelse, ved hvilken altså de afbildninger, der var udførte i de sidste år, og det samtidig udarbejdede manuskript kunde jævnføres med originalerne. I de enkelte tilfælde, hvor afbildningerne endnu kun var raderede, ikke ætsede, så at der altså ikke havde kunnet tages prøvetryk af dem, blev de ældre tegninger på lignende måde reviderede. Hele rejsen udførtes under de allerheldigste forhold i det prægtigste sommervejr, og udbyttet var i höjeste grad tilfredsstillende. Det var mig således en stor beroligelse, at mange indskrifter, som jeg ved min første undersøgelse med stort besvær havde måttet stave mig igennem bogstav for bogstav, nu stod så klare for mig, at det vakte både min og Magnus Petersens forundring, at de tidligere havde kunnet volde så meget bryderi. Jeg kan næppe anføre et eneste tilfælde, hvor de tvivl, der var opståede under udførelsen af afbildningerne i hjemmet, ikke blev fuldt løste ved de nye undersøgelser på stedet. Selv stærkt udslidte eller af andre grunde utydelige steder i forskellige indskrifter, som jeg på mine tidligere rejser havde måttet opgive som ulæselige på grund af de uheldige forhold, hvorunder de måtte undersøges, så jeg mig som oftest i stand til at tyde, ikke mindst ved hjælp af de fortrinlige aftryk, som de overordenlig gunstige vejrforhold denne gang gjorde det muligt at tage af dem. Det lykkedes mig således på denne rejse at bringe hele det til den tid samlede stof i en så fuldkommen skikkelse, som jeg overhovedet tror mig i stand til.[1]

Efter hjemkomsten begyndte et både for min kunstner og mig meget besværligt og langvarigt arbejde, idet alle de tidligere udførte afbildninger og raderinger på ny blev gennemgåede og rettede på grundlag af de nye iagttagelser. Som følge af embedsforretninger og mange hånde andre hværv, som samtidig blev mig pålagte, kunde det nævnte arbejde til runeværket dog først afsluttes med udgangen af 1884. Forskellige omstændigheder bevirkede imidlertid, at udgivelsen endnu ikke kunde begynde. I 1885—86 var hele den tid, jeg kunde afse fra mine øvrige forretninger, optaget af arbejdet på døbefonten i

[1] Udførlige meddelelser om mine undersøgelsesrejser og deres resultater gav jeg — med fremlæggelse af det på rejserne tilvejebragte materiale, særlig Magnus Petersens tegninger — efter rejserne i Skåne 1876 og i Jylland 1877—78 i det kgl. nordiske Oldskriftselskab d. 12. Decbr. 1876 og d. 29. April 1879 og efter rejsen 1882 i det kgl. danske Videnskabernes Selskab d. 2. Febr. 1883. Af mine foredrag i Oldskriftselskabet findes temmelig udførlige referater, for hvilke jeg dog intet ansvar bærer, og i hvilke enkelte misforståelser er indløbne, i „Berlingske Tidende“ og „Dagbladet“ for d. 13., „Fædrelandet“ for d. 14. Decbr. 1876, samt i „Berlingske Tidende“, „Dagbladet“, „Nationaltidende“ og „Fædrelandet“ for d. 30. April 1879. Af foredraget i Videnskabernes Selskab foreligger intet referat. Af et foredrag i det filologisk-historiske samfund efter den skånske rejse 1876 leverede jeg selv referat i „Kort Udsigt over det philologisk-historiske Samfunds Virksomhed i Aarene 1876—78“, s. 12 ff. En samlet udsigt over de vigtigste på mine undersøgelsesrejser vundne resultater har jeg meddelt i afhandlingen „Om undersøgelsen og tolkningen af vore runemindesmærker“ i Universitetets indbydelsesskrift i anledning af kongens fødselsdag d. 8. April 1895, s. 92 ff.

Åkirkeby kirke og den tyske udgave af min afhandling i Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1874 om runeskriftens oprindelse og udvikling i Norden. I denne udgave, der udkom i begyndelsen af 1887 på det Weidmannske forlag med titlen „Die runenschrift", og hvori den ældre afhandling var således omarbejdet og forøget, at den tyske bearbejdelse med rette kunde betragtes som et helt nyt værk, havde jeg den tilfredsstillelse at kunne meddele en stor del af de resultater, som jeg under arbejdet på runeværket efterhånden havde vundet, og særlig er, således som jeg har bemærket i fortalen s. XI, alle de fra danske runeindskrifter anførte former grundede på mine egne undersøgelser af vedkommende mindesmærker. I slutningen af samme år udkom „Døbefonten i Åkirkeby kirke" som festskrift i anledning af hundredårsdagen for R. K. Rasks fødsel og samtidig som en prøve på det længe forberedte runeværk, som jeg havde håbet fra nu af helt at kunne ofre mig for. En længere afbrydelse indtrådte dog, da jeg for „Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur" påtog mig udgivelsen af Codex regius af den ældre Edda sammen med nuværende prof. Finnur Jónsson, et arbejde, som helt optog mig fra midt i 1889 til midt i 1891. I slutningen af dette år rettede universitetets daværende rektor, prof. Julius Thomsen, den ærefulde anmodning til mig at forfatte det festskrift, som universitetet havde besluttet at udgive i anledning af vort kongepars guldbryllup, hvortil jeg erklærede mig villig. Som æmne for min afhandling valgte jeg „Sønderjyllands historiske runemindesmærker" og måtte i den anledning foretage en rejse til Kiel for at undersøge den 1887 opdagede Vedelspangsten II ('Gottorp-stenen'), ved hvilken lejlighed jeg også på ny besøgte de andre sydslesvigske runestene. Efter at denne nye prøve på runeværket havde set lyset i Maj 1892, fortsatte jeg med iver arbejdet på dette. Nye mindesmærker, som atter var fremdragne både i Jylland og på Bornholm, blev med understøttelse af ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet undersøgte og afbildede i somrene 1892—93, og samtidig benyttede jeg lejligheden til at underkaste en större del af de ældre mindesmærker en fornyet undersøgelse. Også i de følgende år (1894—96, 1899—1901, 1903 og 1905—06) måtte jeg foretage forskellige mindre rejser i anledning af mindesmærker, der enten nylig var komne for dagen, eller hvis undersøgelse jeg på de tidligere rejser af en eller anden grund havde måttet opsætte til et senere tidspunkt. Først hermed var endelig hele det stof, der skulde optages i værket, bragt til veje. Allerede midt i 1893 havde jeg med bogtrykker Thiele truffet aftale om værkets trykning, hvortil de nødvendige forberedelser — støbning af typer og af et runealfabet både til teksten og til noterne, som skriftstøber H. Fries lige för sin død 1890 fik fuldført efter min anvisning — i øvrigt allerede tidligere var gjorte. I sidste halvdel af 1893 lagdes den første afdeling „De historiske runemindesmærker" under pressen og blev offenliggjort i begyndelsen af 1895. Herefter fulgte andet bind (runestenene i Jylland og på øerne undtagen Bornholm) 1901 (trykt 1899—1901), dernæst fjærde binds første afdeling (runeligstenene og de forskellige til kirker knyttede mindesmærker) 1904 (trykt 1903—1904) og endelig tredje bind (runestenene i Skåne og på Bornholm) 1905 (trykt 1904—1905). At fjærde binds første afdeling udkom för tredje bind, var, således som jeg har meddelt i de bemærkninger, der ledsagede denne del af værket, begrundet i de særlige

vanskeligheder, der knyttede sig til mange af de her behandlede mindesmærker, hvorfor det var mig magtpåliggende selv at besørge deres udgivelse. Med tredje bind er altså den egenlige beskrivelse og tolkning af alle de danske runemindesmærker, som efter den oprindelige plan skulde optages i værket, fuldendt, og idet jeg nu udsender den fra først af ligeledes planlagte almindelige indledning til hele værket, står kun den ordsamling, der skal afslutte fjærde bind, og som er fuldstændig udarbejdet og lagt under pressen, tilbage. I dette bind vil også de runemindesmærker, der hører til de foregående dele af værket, men som først senere er komne eller mulig endnu kan komme for dagen inden dets udgivelse, få plads.

Den hovedopgave, jeg har stillet mig, har naturligvis været at yde **et sikkert faktisk grundlag** for læsningen og tolkningen af vore runemindesmærker. Ved selve værkets titel „De danske runemindesmærker undersøgte og tolkede" har jeg derfor udtrykkelig villet fremhæve, hvilken vægt jeg har lagt på undersøgelserne, ligesom jeg af samme grund under hvert mindesmærke har anført den dag eller de dage, da vedkommende undersøgelse er foretaget. Det er nemlig mit håb, at værkets blivende betydning vil ligge i resultaterne af disse undersøgelser, der skulde bringe nöjagtige, fuldt pålidelige gengivelser af hver enkelt indskrift. I de på undersøgelserne grundede oplysninger om indskrifterne og deres læsning og i de af mig selv fra først til sidst kontrolerede afbildninger, der ledsager beskrivelsen af mindesmærkerne, og hvis udførelse skyldes Magnus Petersens enestående dygtighed, er altså en meget væsenlig del af mit videnskabelige arbejde nedlagt. Som følge heraf er alle afbildningerne også mærkede både med mit og med kunstnerens navn. Mine beskrivelser må derfor overalt sammenholdes med afbildningerne, da de gensidig oplyser og udfylder hinanden. Uden afbildning havde beskrivelsen selvfølgelig i mangfoldige tilfælde måtte göres langt udførligere, end det nu har været nødvendigt.

Både under beskæftigelsen med dette værk og med udgaven af Codex regius af den ældre Edda har jeg dog jævnlig som følge af den ofte pinlige opmærksomhed, der ved arbejder af den art må rettes på alle enkeltheder, gjort den erfaring, at selv den bedste afbildning og den omhyggeligste beskrivelse af et mindesmærke aldrig vil være i stand til fuldstændig at erstatte originalen. Jeg nærer derfor heller ikke det forfængelige håb, at mit runeværk vil kunne træde i steden for mindesmærkerne selv. Ti heldigvis stiller videnskaben stadig nye opgaver og rejser nye spörsmål, på hvilke jeg måske slet ikke eller ikke tilstrækkelig har fæstet opmærksomheden. En trøst er det mig dog at turde udtale, at jeg hverken har sparet tid eller flid for i alle enkeltheder at göre det så nöjagtigt og pålideligt som muligt. Hvis dette er lykkedes mig, skyldes det først og fremmest et medfødt skarpt blik og en dermed følgende, ved lang øvelse udviklet ævne til at opfatte karakteren af de enkelte tegn og til at skelne utydelige og udslidte skrifttræk.

Med hensyn til gengivelsen af mindesmærkerne og til redegörelsen for læsningen og tolkningen af indskrifterne ønsker jeg endnu at tilföje følgende bemærkninger:

Alle *afbildninger* er udførte i en bestemt målestok i forhold til monumentets störrelse, således at stene på indtil $5\frac{1}{2}$ fods höjde i reglen er afbildede i $\frac{1}{8}$, stene på $5\frac{1}{2}$ til $8\frac{1}{2}$ fods höjde i $\frac{1}{10}$, de få endnu höjere stene i $\frac{1}{12}$, en enkelt (Lundagård-stenen), der er over 12 fod höj, i $\frac{1}{16}$ af den virkelige störrelse. Når der findes afvigelser herfra, har det altid særlige grunde[1]. Meget ofte er også stenenes form fremstillet ved et tværsnit (i halv störrelse af den egenlige afbildning); af mange stene har det dog på grund af deres plads ikke været muligt at tage et tværsnit (f. eks. når de var indmurede i kirker). Målene er altid angivne i danske fod og tommer (betegnet ′ og ″), ikke, hvad jeg egenlig fra først af havde tænkt mig, i meter. Når jeg ikke har valgt den sidstnævnte betegnelse, skönt det kan forudses, at den også hos os om kortere eller længere tid vil fortrænge fod og tommer, skyldes det et par rent praktiske hensyn. Dels havde nemlig min kunstner altid tidligere udført sine tegninger efter vort gamle mål, og en forandring heri kunde let — især i førstningen — give anledning til fejltagelse og tidsspilde; dels var det mig klart, at en angivelse af en runestens höjde og bredde i fod og tommer straks for enhver Dansk vilde tegne et levende billede af denne, hvad der aldrig vilde være tilfældet med en angivelse i meter. Dette sidste hensyn tillægger jeg en ikke ringe betydning, især da enhver let vil kunne overføre de af mig angivne mål i fod og tommer til metermålet.

Den til hver indskrift knyttede *sproglige tolkning* er forsætlig indskrænket så meget som muligt, idet jeg dels i den almindelige indledning har givet en samlet fremstilling af den betydning, som jeg sproghistorisk har tildelt hvert enkelt tegn i indskrifterne ved omskrivningen til *Olddansk*, dels i ordsamlingen agter at göre nærmere rede for de forskellige ords former og betydning. Kun ved ord, der kan være genstand for tvivl i henseende til udtale eller betydning, eller som af andre grunde volder særlige vanskeligheder, har jeg anset det for nødvendigt at dvæle nærmere i den til vedkommende mindesmærke hørende tekst. Ved denne fremgangsmåde har jeg således ikke blot kunnet undgå en mængde trættende gentagelser, men også kunnet udelade mange, for alle sagkyndige velbekendte udviklinger og spare en ikke ringe plads. Ligesom i min afhandling „Die runenschrift“ gengiver jeg også i dette værk ethvert ord, der anføres lige efter indskrifterne,

[1] Undtagelsesvis er Örja-stenen på grund af sin vigtighed og indskriftens vanskelighed afbildet i $\frac{1}{6}$ af den naturlige störrelse. Samme störrelse har også runestenen fra Slesvig domkirke på grund af sin lidenhed. Kallerup-, Helnæs-, Flemløse- og Voldtofte-stenen, der alle fire er over $5\frac{1}{2}$ fod höje, gengives i $\frac{1}{8}$ störrelse både på grund af deres vigtighed, og fordi det stykke, der har stået i jorden, er medtaget. Det samme gælder Skivum-stenen og Århus-stenen II. Samme störrelse har også Villie-stenen på grund af indskriftens utydelighed og Hune-stenen for sammenligningens skyld med Jætsmark-stenen. Omvendt er Bække-stenen I kun gengivet i $\frac{1}{10}$ störrelse for sammenligningens skyld med Læborg-stenen. Ligeledes er Hunnestad-stenen I og II samt brudstykket af Skærn-stenen II gengivne i $\frac{1}{10}$ störrelse for sammenligningens skyld med Hunnestad-stenen III og med Skærn-stenen I. På grund af forsidens store bredde måtte Jællinge-stenen II gengives i $\frac{1}{12}$. Det er i øvrigt nærmest formen og störrelsen af denne sten, som fra først af har været bestemmende ved valget af det format, hvori hele værket fremtræder.

Alle runeligstene er gengivne i samme störrelse ($\frac{1}{8}$) med undtagelse af Føvling-stenen, der er i $\frac{1}{10}$, og Egeslevmagle-, Hästveda- og London-stenen samt brudstykket af Bårse-stenen, der på grund af deres lidenhed er i $\frac{1}{6}$. Alle døbefonter er i $\frac{1}{8}$ störrelse undtagen fonten i Åkirkeby, der på grund af den lange indskrift med de små og ofte utydelige runer er i $\frac{1}{6}$. Som følge af indskriftens hele karakter har jeg også anset det for hensigtsmæssigt at lade afbildningerne af dette mindesmærke radere i kobber, hvorimod alle de øvrige afbildninger er udførte i zink og altså har kunnet trykkes i selve teksten.

med spærret skrift, hvorimod jeg ved løbeskrift betegner omskrivningen til Olddansk (altså f. eks. ᚠᛁᛚᛅᚴᛁ filaki, ᚠᛂᛚᛅᚴᛁ felaki, ᚠᛂᛚᛅᚵᛁ felagi = *félagi*; ᛏᚱᛁᚴᛦ trikR, ᛏᚱᛂᚴᛦ trekR, ᛏᚱᛂᚴᛦ tregR = *drængR*, ᛏᚱᛂᚾᚴᚱ trenkr = *drængr*, o. s. v.).

For ganske ørkesløs og fra den nordiske sprogvidenskabs nuværende standpunkt snarere vildledende end vejledende har jeg anset den tidligere så godt som altid (også af mig selv i ældre arbejder) brugte omskrivning af indskrifternes sprog til 'Oldnordisk' (Oldislandsk). Enhver, der har de nødvendige sproghistoriske forudsætninger til at forstå min olddanske omskrivning, vil jo let også uden min vejledning kunne oversætte dette sprog på 'Oldnordisk'. Ved denne udeladelse har jeg ligeledes vundet en del plads.

Langt betydeligere er dog den plads, jeg har sparet ved næsten overalt at udelade henvisninger til ældre urigtige læsninger og tolkninger. Tidligere, da runologerne som oftest grundede deres behandling af indskrifterne ikke på egne undersøgelser af mindesmærkerne, men på tegninger, undersøgelser, tilfældige meddelelser og iagttagelser af usagkyndige, var det jo nødvendigt at sammenstille alle foreliggende gengivelser af indskrifterne og heraf at vælge, hvad der i hvert enkelt tilfælde kunde synes rimeligst. Det følger af sig selv, at også jeg under forberedelserne til mine undersøgelsesrejser havde gjort mig nöje bekendt med de tidligere gengivelser af vore runeindskrifter, så at de mange fejl af forskellig art, som man her havde begået, efterhånden blev mig klare. Men på ny at gentage alt dette for mig selv og fremstille det for mine læsere vilde jo være ganske betydningsløst. Hvor indskriften ikke giver anledning til mindste tvivl om læsningen, har jeg derfor anset det ikke blot for overflødigt, men for meningsløst i det enkelte at göre rede for, at ᛅ af den eller den er læst som ᛁ eller omvendt, at ᚠ er læst som ᚴ eller omvendt, o. s. v. Hvor indskriften derimod af en eller anden grund er så utydelig, at der virkelig kan rejses tvivl om læsningen, har jeg jævnlig ment at burde anføre tidligere forsøg på at tyde vedkommende sted. Der er dog her et tilfælde, hvor det ofte kan være vanskeligt at afgöre, hvad der bör medtages og hvad ikke. Jeg kan kun sige, at jeg i så henseende yderst sjælden har været i tvivl og derfor håber, at det er lykkedes mig at træffe et nogenlunde passende valg mellem et for lidt og for meget.

Hvad der gælder tidligere urigtige læsninger af indskrifterne, gælder om muligt i endnu höjere grad de ældre tolkninger. Lige så lidt som jeg altså har ment at burde omtale ganske urigtige læsninger, som ikke har mindste støtte i indskrifterne selv, lige så lidt har jeg naturligvis villet anføre de utallige sprogstridige og for en del helt meningsløse tolkninger, der er fremsatte lige fra Ole Worms dage til den nyeste tid. I min afhandling „Om undersøgelsen og tolkningen af vore runemindesmærker“ i Universitetets indbydelsesskrift i anledning af kongens fødselsdag d. 8. April 1895 har jeg givet en samlet udsigt over og kritisk bedömmelse af de tidligere forsøg på at behandle de danske runeindskrifter. Det var oprindelig min hensigt, at en fremstilling heraf skulde danne et særligt kapitel i den almindelige indledning; men da den nævnte afhandling må siges at være let tilgængelig, har jeg anset det for overflødigt på ny at optrykke dens indhold.

Idet jeg nu på det nærmeste står ved afslutningen af det store værk, som jeg i mismodige öjeblikke jævnlig havde mistvivlet om at se — jeg vil ikke sige fuldendt, men blot begyndt, er det med en følelse af tilfredshed over, at jeg aldrig tabte min oprindelige plan af syne, ikke at skride til udgivelsen, för end hele stoffet var samlet og nöjagtig lagt til rette, således at det kunde overskues og ordnes inden for de rammer, som fra først af stod klare for mig. Derved har værket efter min mening vundet den fordel, at det helt og holdent er af én støbning; men det har unægtelig også krævet langt mere tid og arbejde, end jeg havde tænkt mig, da jeg for 33 år siden udkastede planen til det. En følge heraf er også, at jeg nu med vemod mindes en række mænd, der fra første færd på forskellig måde har støttet det med råd og dåd og med levende interesse har fulgt de forberedende arbejder, men som blev bortkaldte, för end nogen del af det så lyset. Jeg tænker først og fremmest på Oldskriftselskabets forhenværende vicepræsident og sekretær J. J. A. Worsaae og C. Engelhardt, på den første formand i bestyrelsen for Carlsbergfondet J. N. Madvig og på mine universitetskolleger N. L. Westergaard og Sven Grundtvig. Men sammen med Madvig og end mere efter hans død fandt jeg i den nuværende formand i bestyrelsen for Carlsbergfondet Edvard Holm den trofasteste støtte for mit værk. Også på dette sted bringer jeg den kære ven og udmærkede kollega min hjærtelige tak.

Som medarbejdere på værket i egenlig forstand må jeg nævne to mænd. Den ene er den danske sprogforsknings Nestor, min gamle ven og studiefælle dr. F. Dyrlund, til hvem jeg her gentager den tak, som jeg allerede tidligere (III, s. 186) har haft lejlighed til at bringe ham for den uegennyttige hjælp, han i sin tid har ydet mig til behandlingen af de bornholmske runestene. Den anden er den mand, i hvem jeg fandt en aldrig svigtende medarbejder på værket i dets helhed, idet han ikke blot blev mig en *félagi harða góðr* på alle de mange, ofte besværlige undersøgelsesrejser, men som også under et mangeårigt stadigt samarbejde med mig udførte alle de afbildninger, der er en pryd for værket. Jeg beder Magnus Petersen modtage min tak, fordi han under dette samarbejde aldrig trættedes, uagtet jeg ofte både ude og hjemme måtte sætte hans tålmodighed på prøve og stille krav til hans kunst, som han næsten altid var mester for at opfylde.

En særlig tak retter jeg til slutning til lederne af det gamle, höjt ansete Thieleske bogtrykkeri for den omhu, som de fra først til sidst har vist over for dette værk, og for den redebonhed, hvormed de til enhver tid har stræbt at imødekomme mine ønsker med hensyn til dets udførelse.

ALMINDELIG INDLEDNING

KAP. 1. HENSIGTEN MED RUNESTENENE; DERES YDRE, PLADS OG OMGIVELSER.

Det langt overvejende antal af de mindesmærker, der er behandlede i dette værk, er **runestene**, det vil sige stene med runeindskrift, rejste til minde om afdøde. Om de døde også har hvilet på det sted, hvor deres mindestene blev rejste, er derimod i mange tilfælde höjst tvivlsomt. Kun yderst sjælden indeholder indskrifterne selv bestemte oplysninger i den retning. Ret enestående er nemlig en meddelelse som den, vi finder på Gunderup-stenen I, at mand og hustru bægge hviler i den höj, på hvilken runestenen stod (II, s. 21 f.). Ligeledes hedder det i verset på Karlevi-stenen, at den faldne høvding er begravet i höjen. At den dødes grav og mindestenen har hørt sammen, tör vi også med sikkerhed slutte af Nörre Nærå-stenens korte indskrift: „Tormund nyd (hvil i fred i) höjen!" Ligeledes taler alt for, at de grave fra vikingetiden, som man har fundet i höjene, hvorpå Rygbjærg- og Danevirke-stenen blev rejste, har indesluttet ligene af de døde, der nævnes i indskrifterne (II, s. 97 f. og nedenfor s. 114).

Og på samme måde har en mængde andre runestene utvivlsomt stået på det sted, hvor de døde blev stedede til hvile. Dette gælder ganske sikkert om den allerstörste del af de yngste runestene fra den kristne tid, der som oftest har haft plads ved gravene på kirkegårdene.

Anderledes er forholdet derimod i den periode, hvortil de allerfleste af vore runestene, når vi ser bort fra Bornholm, må henføres (tiden mellem sidste halvdel af det 10. og første fjærdedel af det 11. årh.). Runestenene fra den tid kan nemlig ingenlunde kaldes gravstene i egenlig forstand. Det er mindestene, hvis hensigt det var at bringe den dødes navn til efterverdenen i henhold til den livsbetragtning, der har fundet sit udtryk blandt andet i Hávamáls ord:

Deyr fé,
deyja frændr,
deyr sjálfr et sama;
en orðstírr
deyr aldregi
hveims sér góðan getr,

eller, som det hedder sammesteds med en ændring:

Deyr fé,
deyja frændr,
deyr sjálfr et sama;
ek veit einn,
at aldri deyr,
dómr of dauðan hvern.

Det er den samme tanke, der udtrykkes således i prosa i ordsprogsform og med rimbogstaver: lifa orð lengst eptir hvern (Sverris saga; se II, s. 109).

Det stod for Nordboen som det höjeste at vinde et hædret navn, som kunde mindes af efterkommerne, og det var den smukkeste kærlighedsgærning, en ven eller frænde kunde vise en afdød, at rejse ham et mindesmærke for derigennem at hædre ham og bevare hans navn for efterverdenen, idet man, som det undertiden hedder i indskrifterne, håbede, at stenen eller 'stavene' (runestavene) og dermed den dødes eftermæle måtte leve længe. Men om hans støv hviler der, hvor mindestenen rejstes, eller i fjærne lande, eller om han fandt døden på det hav, hvorover han fór på sin vikingesnække, det melder indskriften kun såre sjælden.

At mindesmærket skal bevare den dødes navn til fjærne tider, udtales i flere indskrifter med forskellige udtryk, men med samme tanke i versform. Således hedder det på Rygbjærg-stenen:

þéʀ stafaʀ munu
miok længi lifa,

„Disse stave vil leve meget længe" (II, s. 108 ff.),

på Ålum-stenen I:

þáu munu minni
mærkt é of birta,

„Dette mindesmærke vil med sine runetegn altid vidne höjt (til den dødes pris)" (II, s. 197 f.),

på Års-stenen:

Sténn kwezk hérsi
stąnda længi
— sáʀ Wal-Tóka —
werða — næfni,

„Stenen siger, at den vil komme til at stå længe her; den skal nævne Val-Toke (nedenfor s. 106),

på Hällested-stenen I:

Sattu drængaʀ
æftiʀ sínn bróður
stén ą biargi
stǿðan rúnum,

„Tapre mænd rejste efter deres broder stenen på höjen, som skal stå fast med sine runer" (nedenfor s. 86).

Og fra en langt senere tid lyder det endnu fra Tillise-stenen, som Eskel lod rejse efter sig selv:

É mun standa,
með sténn lifiʀ,
witring sú,
eʀ wann Eskill,

„Evig vil stå, mens stenen lever, dette vidne, som Eskel virked (den indskrift, han her lod riste)“ (II, s. 495 f.).

Undertiden siger indskriften udtrykkelig, at den døde ikke var begravet på det sted, hvor hans mindesten fandtes. Valleberga-stenen er rejst efter to mænd, der var begravede i London, og stenen fra Slesvig domkirke efter en mand, der var begravet i Skia i England. Det er dog rent undtagelsesvis, at indskrifterne meddeler sådanne nöjagtige oplysninger om de dødes hvilested. Langt hyppigere fortæller de ganske i almindelighed, at vedkommende „omkom 'ude' (på havet)“, „døde i viking“, „døde vester på, øster på, nord på“ eller døde i et fremmed land (Fuglie-stenen II og mulig Sønder Kirkeby-stenen er rejst efter en mand, der døde på Gulland), og vi har stene rejste efter samme mand i forskellige egne (Hobro-stenen og mange svenske stene). I disse tilfælde ved vi altså eller tör sikkert antage, at de døde ikke har hvilet på det sted, hvor deres mindestene blev rejste. Hvor indskrifterne ikke indeholder sådanne oplysninger, er det derfor ofte umuligt at afgöre, om runestenen havde plads ved den dødes grav. Om de stene, som fælle (fæller) har rejst efter fælle (fæller), tör vi dog vistnok i reglen antage, at de døde er omkomne som oftest vel på vikingetog fjærnt fra de steder, hvor deres mindestene fik plads. Og det samme gælder uden tvivl om mange af de stene, som broder har rejst efter broder. Derimod er de forholdsvis få runestene efter kvinder sikkert alle rejste ved graven (sml. dog bemærkningen nedenfor s. 79 om Sønder Vissing-stenen I), og det samme har vistnok i reglen været tilfældet ikke blot med de stene, som kvinder rejste efter deres mænd, men også med dem, som sönner rejste efter deres fædre.

At runestenene i reglen er rejste af og efter mænd, der havde hjemme på det sted, hvor de rejstes, tör anses for sikkert. At reglen dog ikke har været uden undtagelser, fremgår alene af den betragtning, at den ven, der rejste en sten til minde om sin afdøde fælle, naturligvis ikke altid var fra samme egn som denne. Det tilfælde kunde jo let tænkes, at en dansk mand i sin hjemstavn rejste en sten efter en svensk eller omvendt. Men også uden for sit eget hjem kunde vennen rejse sin ven en mindesten, og skönt vi som regel må gå ud fra, at runeindskrifterne er affattede i den egns sprog, hvor de findes, kan der altså tænkes undtagelser herfra. En sådan undtagelse har jeg ment med sikkerhed at kunne påvise i Hobro-stenen, ligesom indskrifterne på Vedelspang-stenen I, den mindre Gunderup-sten, Lavrbjærg-stenen og stenen fra Slesvig domkirke viser bort fra de egne, hvor stenene rejstes. I det store og hele vil dette forhold dog ikke kunne påvirke dommen om vore runestenes nationalitet, idet det må betragtes som en sjælden undtagelse, at en runesten i Danmark ikke skyldes en dansk runerister, og kun sjælden

synes der mig, når vi ser bort fra de foran nævnte tilfælde, at kunne opstå tvivl i så henseende (se bemærkningen om Sønder Vissing-stenen I nedenfor s. 79 slutn.).

Runestenenes ydre (deres form, masse, störrelse og tildannelse). Til en runesten valgte man i ældre tid i almindelighed en ganske rå, utildannet granitblok, der dog så meget som muligt nærmede sig den gamle bavtastensform, idet den var bredere og tykkere ved den ende, der skulde hvile i jorden (foden), smallere og mere tilspidset ved toppen; men i øvrigt var formen meget forskellig, idet den naturligvis måtte rette sig efter de valgte stenes naturlige beskaffenhed. Vi har både rundagtige, tresidede, firsidede og mange andre former, således som det vil fremgå af de tværsnit, der i stort antal er gengivne i værket under behandlingen af de enkelte mindesmærker.

Som oftest består stenens masse af den almindelig forekommende lysegrå granit, jævnlig med rødligt skær eller med røde korn. Af og til finder vi også stene, hvis farve helt igennem er meget mørk, næsten sort, undertiden med røde korn eller striber (Glenstrup-stenen), en sjælden gang med store røde årer (Læborg-stenen). I den ældre tid synes man kun at have benyttet stene af granit. Når Frérslev-stenen rent undtagelsesvis består af sandsten, finder jeg heri et af de mange beviser for, at denne sten tilhører en forholdsvis meget sen tid (se II, s. 333). Først langt ned i tiden møder vi på Bornholm en hård, lagdelt stenart (sandsten), der jævnlig forekommer særlig på sydlandet, brugt til runestene. I modsætning til de gamle runestene fra de øvrige provinser er de bornholmske stene også i reglen flade og tynde (III, s. 186 f.).

Ikke blot i form, men også i störrelse afviger stenene meget fra hinanden. Den höjeste af alle danske runestene er den skånske Lundagård-sten, der rager 12′ 2″ op over jorden, men til gengæld er forholdsvis meget smal. Næst efter Lundagård-stenen kommer, når vi foreløbig ser bort fra Bornholm, den vældige jyske Rimsø-sten, hvoraf store stykker dog er bortsprængte, med en længde af 10′ 2½″. Så følger de anselige stene fra Tryggevælde (9′ 8″), Skårby (9′ 6″), Glavendrup (9′), Fjænneslev (8′ 7″), Tirsted (8′ 6″) og den större Jællinge-sten (8′ 2½″). Den sidste udmærker sig ved sin bredde frem for alle vore øvrige runestene. Til de mægtigste hører endvidere Hedeby-stenen, der ifølge den gamle beskrivelse skal være godt 8′ 9″ i sin hele længde, men som på sin plads i parken ved Louisenlund kun ragede 7′ op over jorden, Bjærregrav-stenen I, der er 8′ 8½″ höj, skönt toppen mangler, Ålum-stenen III (8′ 5½″), Strö-stenen II (8′ 1″) og Læborg-stenen, der nu er godt 8′ lang, men hvis nederste del er bortkløvet. Også flere af de bornholmske stene udmærker sig ved deres betydelige höjde; men de er som ovenfor bemærket gennemgående flade og tynde (om den gamle runestensform minder dog særlig Kongevejs- og Kuregårds-stenen). Den höjeste af de bornholmske runestene er Brogårds-stenen (11′ 6″). Nær til den kommer Gyldenså-stenen (11′ 3″). Så følger Lundhöj-stenen, der på sin nuværende plads rager 8′ 10″ over jorden og i form minder meget om Lundagård-stenen, Ny Larsker-stenen II (8′ 8″), Vester Marie-stenen II (8′ 5″) og Grødby-stenen (8′).

Mindst og uanseligst blandt de fuldstændig bevarede runestene er Sjøring-stenen,

som i hele sin höjde kun er 2′ 9″. Efter den følger Gårdstånga-stenen I (3′ 1½″, oprindelig dog lidt höjere) og Örja-stenen (3′ 2″, men toppen mangler). Det största antal stene har en höjde fra henved 4′ til 7′. Som regel er de största og i andre henseender anseligste stene vistnok også rejste efter de fornemste personer; men at denne regel ingenlunde har almindelig gyldighed, viser f. eks. den nys nævnte Sjøring-sten, der er rejst efter „Finnulvs hjemfælle“, altså sikkert en meget anset mand. Også Vedelspang-stenen II, der er rejst efter kong Sigtrygg, er meget lille og uanselig i sammenligning med den ligeledes efter ham rejste Vedelspang-sten I.

Det følger af sig selv, at den bredeste og smukkeste flade af stenen i reglen blev benyttet til indskriften. För end indskriften ristedes, er denne flade da vistnok jævnlig bleven en smule tildannet for at fjærne de værste ujævnheder (sml. bemærkningen om den mindre Jællinge-sten nedenfor s. 9, om Kallerup-stenen II, s. 336 og andetsteds); men dette er i hvert fald kun sket i ringe grad, og meget ofte synes stenene fuldstændig eller næsten fuldstændig at være benyttede i de oprindelige rå former. Man må jævnlig beundre den dygtighed, som runeristeren har lagt for dagen under udførelsen af sit arbejde, idet han har hugget løs uden at lade sig skræmme af de mange naturlige ujævnheder og huller i stenen. Et karakteristisk eksempel på, hvor lidt sådanne huller har standset ham under arbejdet, frembyder Tirsted-stenen, hvor runerne på flere steder er huggede i de store skålformede fordybninger, som fylder de flader af stenen, på hvilke indskriften er anbragt (II, s. 449 ff.). Kun sjælden har naturlige skører i stenen lagt så store hindringer i vejen for arbejdet, at runeristeren har måttet opgive at benytte denne del af stenen. Dette er to gange tilfældet på Glavendrup-stenen, hvor der både på forsiden og på kanten findes et lille tomt rum, i hvilket ingen rune har kunnet hugges på grund af de huller og rævner, som fandtes her (II, s. 376). På Sjøring-stenen har indskriftlinjernes form måttet rette sig efter to store naturlige huller i stenen. Et ret enestående eksempel på, at runeristeren ikke har valgt den flade af stenen, som ikke blot var den största, men også den smukkeste og glatteste, til indskriften, frembyder Hjærmind-stenen; men denne flade er rigtignok benyttet til en meget løs fremstilling af omridsene af et skib (II, s. 142 ff.). At heller ikke på Fosie-stenen den bredeste og glatteste flade er brugt til indskriften, har en bestemt påviselig grund (III, s. 117 f.). Ellers tör vi antage, at indskriften i reglen er anbragt på den flade af stenen, der forekom runeristeren lettest at bearbejde. Et eksempel på, at runeristeren først har haft til hensigt at benytte den ene flade af stenen, men derpå har opgivet dette og valgt den modsatte flade til indskriften, har jeg trot at kunne påvise på Åsum-stenen (nedenfor s. 164). Den korte indskrift på Haverslund-stenen viser klart, at runeristeren forsætlig har valgt den del af den brede flade, som frembød de bedste betingelser for anbringelse af indskriften (II, s. 313). Undertiden er denne derfor også indhugget ikke på en af de brede flader, men på en mellemliggende smallere kant (sml. nedenfor).

Som ovenfor bemærket blev stenene i al fald i den ældre tid som regel ikke underkastede nogen omhyggelig bearbejdelse, för end indskrifterne blev ristede. Kun særlig stærkt fremtrædende knuder eller lignende tör antages nu og da at være fjærnede. Lige-

som runerne er også de billedlige fremstillinger på stenene udførte ved hjælp af fordybede linjer. Af og til, særlig på den större Jællinge-sten, er imidlertid mellemrummene mellem disse linjer borthuggede, så at billederne og båndslyngningerne på denne sten hæver sig stærkere frem end på de stene, hvor dette ikke er tilfældet (se f. eks. billederne på Hunnestad-monumentet og på Lundagård-stenen). Også på Tirsted-stenen er de båndslyngninger, der omslutter indskriften, til dels udførte på lignende måde, hvorved de får stor lighed med slyngningerne på Jællinge-stenen (nedenfor s. 25 f.). Meget sjælden har runeristeren dog gjort sig den ulejlighed at bearbejde stenene på denne måde samtidig med indhugningen. At tværtimod naturlige ujævnheder i stenene forsætlig er bevarede, fordi de kunde benyttes ved udførelsen af arbejdet, derpå frembyder den forhöjning, hvorpå Kristusbilledets fødder hviler på den större Jællinge-sten, et smukt eksempel, idet den er dannet af en fremstående knude i stenen (nedenfor s. 25).

Meget sjælden synes stenene för indhugningen at være så meget tildannede, at de næsten kan kaldes glatte, f. eks. Bække-stenen II og til dels Rygbjærg-stenen. Muligt er det dog også, at disse og andre lignende stene allerede för bearbejdelsen har haft en usædvanlig jævn overflade, så at runeristeren har benyttet dem i deres naturlige tilstand. Derimod skyldes det sikkert runeristernes arbejde, når enkelte stene kan kaldes helt glatte, næsten 'polerede' (som i nutiden), hvad der f. eks. er tilfældet med de skånske stene i Glemminge og Örsjö og med Hobro-stenen. Dette må dog betegnes som meget sjældne undtagelser fra reglen. Selv de sene bornholmske runestene er som regel kun meget råt tildannede. Først ned i middelalderen, på den tid, da runestenene må vige for de almindelige kristelige ligstene, får disse, hvad enten de bærer latinske bogstaver eller runer, i almindelighed ligstenenes sædvanlige flade, glatte form.

Runestenenes plads og omgivelser. Ligesom de ældre indskriftløse bavtastene var runestenene rejste, således som både deres form og indskrifter („N. N. satte eller rejste stenen") viser. Som følge heraf er der altid nederst på stenen et större tomt rum, der har været bestemt til at nedsættes i jorden. Indskriften begynder altså et godt stykke oven for stenens fod. Hvor foden mangler, er stenen i senere tid bleven kløvet for at bruges til bygningsæmne eller i andet öjemed (Læborg-stenen o. s. v.)[1]. Selv i de sjældne tilfælde, hvor formen nærmer sig stærkt til den senere ligstensform og derfor kunde tale for, at stenen havde ligget ned, vidner indskriften tydelig om det modsatte (Örsjöstenen). Nogen undtagelse fra denne regel kender jeg ikke. Også Læborg-stenen, om hvilken man tidligere antog, at den oprindelig havde ligget ned, har, således som jeg har påvist ved behandlingen af den (II, s. 42 ff.), været rejst. Det samme gælder Vedelspang-

[1] Skönt mange runestene i senere tid er blevne sønderslåede og deres indskrifter helt ødelagte, så at vi kun har små brudstykker lævnede (Langå-stenene I—III o. s. v.), har man dog ikke sjælden, når en runesten blev kløvet, skånet selve indskriften så vidt som muligt. På enkelte runestensbrudstykker finder vi derfor indskrifterne fuldstændig eller så godt som fuldstændig bevarede (Sønder Kirkeby-stenen, Ferslev-stenen, Hanning-stenen). At netop den del af stenen, hvorpå indskriften var anbragt, egnede sig bedst til at bruges som kvadersten, har naturligvis været afgörende for stenkløveren (sml. II, s. 438 f.).

stenen I (se nedenfor s. 49) og Fjænneslev-stenen (II, s. 471). Først ned i middelalderen får runeligstenene med den nye form også den nye stilling; de ligger i reglen på graven. Selv på denne tid møder vi dog af og til endnu kristelige ligstene, der både har de gamle bavtastenes form og har stået rejste som de. Et smukt eksempel herpå er Føvling-stenen (IV, s. 31 f. og sml. smst. s. 6).

Når vi ser bort fra et par, des værre mere eller mindre tvivlsomme tilfælde, hvor runestenene mulig har været rejste inde i gravhöjen, således som det vides om den forsvundne Arrild-sten i Sønderjylland, nemlig Hammel-stenen i Nörrejylland, Nörre Nærå-stenen på Fyn og Snoldelev-stenen fra Sælland, der alle hører til vore ældste bevarede mindesmærker af denne art[1], kan det i al almindelighed siges, at de rejstes på befærdede steder, hvor de let faldt i öjnene, og hvor de kunde ses i længere afstand. Ofte har de derfor stået ved kysterne om de store fjorde og ved de vandløb, der stod i forbindelse med dem, eller nær ved de gamle 'kongeveje' (forbindelsesvejene mellem de större byer). Dette stemmer jo også med Hávamáls ord:

Sjaldan bautarsteinar
standa brautu nær,
nema reisi niðr at nið.

Det samme udtryk genfinder vi på en runesten i Ryda, Nysätra socken, Lagunda härad, Uppland (Liljegren no. 749, Dybeck fol. I no. 116, Upplands Fornminnesfören. Tidskr. I, 1, s. 62, E. Brate och S. Bugge, Runverser s. 142 f.):

Hér man standa
stæinn nær bråutu,

og på en sten i Tjufstigen, Vagnhärads socken, Hölebo härad, Södermanland (Bautil no. 780, Liljegren no. 851, S. Boije, Svenska Fornminnesfören. Tidskr. V, s. 141, Brate och Bugge, Runverser s. 155 ff.):

Styrlåugʀ åuk Holmbʀ(?)
stæina ræistu
at bróðr sína
bråutu næsta.

På en sten fra Sälna, Skånela socken, Säminghundra härad, Uppland (Brate och Bugge, Runverser s. 102 ff.) kaldes den bro, som sönnerne lod bygge til minde om deres fader, brutaʀ×kuml ɔ: *brótaʀ-kuml*, „mindesmærke ved vejen".

At runestenen jævnlig rejstes på en höj, hvorfra den var synlig i lang afstand, er jo velbekendt og vil yderligere fremgå af det følgende. Selve indskrifterne siger det af og til. Således hedder det på Hällestad-stenen I:

[1] Se herom II, s. 7 (Hammel-stenen), s. 338 f. (Snoldelev-stenen), s. 368 (Nörre Nærå-stenen), s. 317 note 1 (Arrild-stenen). En nærmere beskrivelse af Arrild-stenen findes nu også i min afhandling „Sønderjyllands runemindesmærker" i „Haandbog i det nordslesvigske Spörgsmaals Historie", Kbh. 1901, s. 36 ff. og i samme værks franske udgave, Kbh. 1906, s. 34 f.

Sattu drængaʀ
æftiʀ sínn bróður
stén á biargi
stóðan rúnum,

og på Hällestad-stenen II:

Nú skal standa
sténn á biargi.

Som oftest bestod mindesmærket efter den døde kun af en enkelt runesten; men indskrifterne viser os dog, at der også kunde rejses flere stene. Særlig i Skåne må dette jævnlig have været tilfældet, da det på ikke mindre end syv af de bevarede skånske runestene (de tre Gårdstånga-stene, Valkärra-, Lundagård-, Ålstorp- og Holmby-stenen) hedder: „N. N. rejste disse stene efter N. N.", hvorimod indskrifterne fra de øvrige danske provinser altid bruger entalsformen *stæin* eller *stén* med undtagelse af den unge Alsted-sten, som har flertal *sténa*. I indskriften på denne sten kaldes mindesmærket også *aðalmærki*. Foruden runestenen må vi da antage, at der har været et större eller mindre antal indskriftløse stene, som i forening med runestenen har dannet hele mindesmærket. Nu er des værre intet sådant mindesmærke bevaret i den oprindelige skikkelse, idet de indskriftløse stene, der hørte sammen med de nævnte runestene, er helt forsvundne og runestenene selv i almindelighed flyttede fra det sted, hvor de oprindelig blev rejste. Med sikkerhed kan vi derfor ikke heller sige, hvorledes stenene i de nævnte mindesmærker har været ordnede. Oftest har de vel dannet en aflang kreds i form af de velbekendte skibssætninger med runestenen i den ene ende.

Selv hvor indskriften bruger *stæin* (*stén*) i ental, har mindesmærket dog jævnlig bestået af flere stene. Et storslået eksempel på et mindesmærke, der var dannet af flere stene, skönt indskrifterne på de to runestene, som hørte dertil, ikke viser dette, er det skånske Hunnestad-monument, der endnu i Worms tid var bevaret væsenlig i den oprindelige skikkelse og den gang bestod af otte stene, af hvilke de to havde runeindskrift og billedlige fremstillinger (den ene dog kun et kors), de tre udelukkende billedlige fremstillinger og de tre hverken indskrift eller billeder.

Ikke blot kunde runestenene altså, som disse eksempler viser, være forbundne med andre stene; men ofte var de også knyttede til höje, idet de var rejste på eller ved en höj, der dog ingenlunde altid var samtidig med runestenen og indesluttede den dødes grav. Det stolteste mindesmærke i Danmark og overhovedet i hele Norden af denne art, hvor stene og höje er nöje knyttede til hinanden, og hvor höjene skriver sig fra samme tid som runestenene, er Jællinge-monumentet. De enkelte dele, hvoraf dette mindesmærke består (bestod), er dog udførte til forskellig tid i løbet af mindst 40 år mellem omtr. år 935 (940) og omtr. år 980. Også om andre runestene ved vi, at de har stået på samtidig opkastede höje, i hvilke de døde hvilede. Indskriften på Gunderup-stenen I siger os, at den stod på den höj, hvori mand og hustru var begravede, og hvis plads endnu kan påvises. Det samme tör med sikkerhed antages om Rygbjærg- og Danevirke-stenen, som

bægge atter er rejste på deres oprindelige plads. Også Nörre Nærå-stenens indskrift viser, at stenen har stået på eller snarest inde i den höj, hvori den døde hvilede. Når det derimod i indskriften på Hällestad-stenen I hedder, at „tapre mænd satte runestenen på höjen efter deres broder“ og på Hällestad-stenen II: „Nu skal stenen stå på höjen“, tör vi af den øvrige del af indskrifterne slutte, at de døde ikke har været begravede i disse höje, og det lader sig ikke afgöre, om de er opkastede samtidig med runestenene, eller om disse er rejste på gamle höje fra bronze- eller stenalderen. Det er således overvejende sandsynligt, at den höj, hvorpå den skånske Fuglie-sten II er rejst, tilhører bronzealderen. Og om andre storslåede mindesmærker, der er knyttede til höje, har undersøgelserne vist, at disse ikke skriver sig fra jærnalderen. Dette gælder om den höj, på hvilken Glavendrup-stenen blev rejst, og om den höj, hvormed mindesmærket på Bække mark er sat i forbindelse. I bægge tilfælde er ældre bronzealders höje benyttede til et mindesmærke fra jærnalderen; men i bægge tilfælde er de stenkredse, som tillige var forbundne med runestenen, sikkert samtidige med denne.

Et andet storartet mindesmærke, hvis to runestene uden tvivl er rejste på en gammel stenalders höj, er det skånske Strö-monument.

Jeg nöjes med at henvise til de prospekter, som jeg under behandlingen af flere af de her nævnte særlig fremragende mindesmærker har meddelt både fra ældre tid, for så vidt de fandtes, og fra nutiden.

Af de bevarede runemindesmærker tör vi altså slutte, at det simpleste og almindeligste mindesmærke i vikingetiden efter en afdød var en enkelt runesten. Meget ofte nöjedes man dog ikke med en enkelt sten, men lod runestenen danne et led i en stenkreds. Jævnlig opkastede man også en höj over den dødes grav eller en mindehöj, hvis han hvilede andetsteds, og rejste stenen på höjens top eller ved dens fod. Til höj og runesten knyttedes desuden af og til en stenkreds. Dog er langtfra alle de höje, på eller ved hvilke runestenene blev rejste, samtidige med stenene. Jævnlig har man nemlig sat ældre höje i forbindelse med mindesmærker fra vikingetiden for at göre disse anseligere.

Når de sædvanlige indskriftformler siger, at „N. N. rejste (denne) sten efter N. N.“, tör vi altså ikke deraf drage den slutning, at mindesmærket kun har bestået af den enkelte runesten. Dette viser både Hunnestad- og Strö-monumentet. Hvor der derimod i indskriften i steden for „sten“ bruges ordet *kumbl* (senere *kuml*) ‘mindesmærke’, kan vi med större ret slutte, at runestenen alene ikke har udgjort mindesmærket. Oplysende er i så henseende de fyldige indskrifter på Glavendrup- og Tryggevælde-stenen. I den første stilles „stenen“ i modsætning til *kumbl*, der betegner höjen og den dermed forbundne skibsformede stensætning, i den anden stilles på lignende måde „stenen“ i modsætning til *háug* og *skæið*, „höjen“ og „skibssætningen“, altså det samme begreb, som på Glavendrup-stenen udtrykkes ved det enkelte ord *kumbl*. Også i indskriften på Virring-stenen nævnes „höj“ og „sten“ som de to dele, hvoraf mindesmærket bestod, og hele mindesmærket sammenfattes i den sidste sætning med ordet *kuml*.

KAP. 2. RUNEINDSKRIFTERNES YDRE SKIKKELSE.

Som foran nævnt er indskrifterne næsten altid anbragte på den bredeste og smukkeste (i reglen tillige den glatteste) flade af stenen, som derfor med rette kan kaldes forsiden. Ofte har denne flade dog ikke kunnet rumme hele indskriften, som derfor indtager to eller undertiden flere sider af stenen. Den side, der er benyttet til indskriften, eller, hvis denne er fordelt på flere sider af stenen, den side, hvor indskriften begynder, er på de tværsnit af runestene, der findes rundt omkring i værket, altid mærket med bogstavet a; de flader, der indeholder fortsættelsen af indskriften, kaldes b, c, d.

Som eksempler på indskrifter, der er fordelte på flere sider af stenen, nævner jeg Glavendrup-stenen, hvor ikke blot hele for- og bagsiden, men også den ene mellemliggende kant er benyttet. På Tryggevælde-stenen er hele den store forside og desuden bægge kanter mellem for- og bagsiden benyttede, hvorimod den overordenlig ru og indad böjede bagside ikke bærer nogen indskrift. Den mindre Jællinge-stens indskrift er fordelt med tre linjer på forsiden og en enkelt linje, der løber op ad midten på bagsiden; men på den större Jællinge-sten strækker indskriften og de billedlige fremstillinger sig over alle stenens tre store flader. På den store Århus-sten fylder indskriften og billedet fuldstændig de tre sider af stenen, og indskriftlinjerne sammenknyttes meget malerisk ved hjælp af de fælles rammestreger. Sæddinge-stenen bærer indskrift på alle fire sider.

Meget sjælden er en del af indskriften anbragt på toppen af stenen, således på Sjøring-stenen. Virring-stenen og den större Skærn-sten bærer hovedindskrifterne på forsiden, men på toppen en ny selvstændig sætning. Som sjældne undtagelser må det også betegnes, at indskriften fra forsiden fortsættes over stenens top og løber ned ad bagsiden (Vedelspang-stenen II, Jordberga- og Hyby-stenen). På Tillise-stenen bærer både forsiden og bægge kanter mellem for- og bagsiden så vel som stenens top indskrift, medens bagsiden er prydet med et stort kors.

Af hensyn til stenens beskaffenhed er indskriften som foran nævnt undertiden anbragt på en af de smalle kanter i steden for på den brede flade, således på Jætsmark-stenen, Gårdstånga-stenen II, Fjænneslev-stenen og Brohuse-stenen. På Øster Marie-stenen II står indskriften på bægge de smalle flader. Ganske enestående er ordningen på Rimsø-stenen, hvor hovedindskriften begynder med linjen på den smalle kant til höjre, derpå

løber hen ad stenens brede flade og ender i en linje på den smalle kant til venstre. Herefter fortsættes indskriften i en ny, på ejendommelig måde anbragt linje nederst på den brede flade, der indeholder en ny, selvstændig sætning. På Læborg-stenen og Gunderup-stenen I er indskrifterne anbragte på bægge sider af stenens skarpe kant eller ryg (sml. også Tirsted-stenen).

Således som jeg allerede har påvist i „Die runenschrift“ s. 159 ff., begynder indskrifterne på de danske runestene så at sige uden undtagelse forneden på stenen og løber opad. På det omvendte, at indskriften løber ovenfra nedad, frembyder kun Fjænneslev-stenen en enestående — åbenbart af hensyn til korset fremkaldt — undtagelse (II, s. 471)[1], og kun i et par tilfælde, der har særlige grunde, er indskriften anbragt vandret på stenen. Dette er først og fremmest tilfældet med indskriften på den större Jællinge-sten; men her er denne ordning betinget af stenens hele form og af de slyngninger og billedlige fremstillinger, hvormed den i øvrigt er prydet. Også på Sønder Kirkeby-stenen har indskriften uden tvivl af hensyn til vikingeskibet været anbragt vandret under dette (II, s. 439). Ligeledes er indskrifterne på toppen af Sjøring-stenen, Virring-stenen og Skærn-stenen I naturligvis stillede vandret, og det samme er af hensyn til de billedlige fremstillinger tilfældet med slutningslinjen på Hyby-stenen. Også på Skårby-stenen er to vandrette linjer anbragte i båndets åbning over dyret.

Hvor indskriften, hvad der dog er sjældent, kun består af en enkelt linje, løber denne altså undtagen på Fjænneslev-stenen nedenfra opad (som oftest midt på stenen), således på Århus-stenen III, Fuglie-stenen I, Nöbbelöf-stenen i Fjälie; sml. også det enkelte ord på Haverslund-stenen. Består indskriften af flere linjer, kan disse enten alle løbe i samme retning nedenfra opad eller meget almindelig bustrofedon. I samtidige og meget nær beslægtede indskrifter finder vi bægge disse måder at ordne linjerne på benyttede fra den ældste tid. På Tryggevælde-stenen løber således alle linjer nedenfra opad, medens de på Glavendrup-stenen for största delen er ordnede bustrofedon. På forsiden er den sidste linje (længst til höjre) dog ikke forbunden bustrofedon med den næstsidste (længst til venstre), men løber ligesom denne nedenfra opad, vistnok fordi den ved de to mellemste linjer er adskilt fra den linje, med hvilken den hører sammen. På bagsiden løber de fem første linjer bustrofedon fra venstre til höjre, men den sidste linje (længst til höjre) løber atter nedenfra opad, naturligvis forsætlig, fordi den indeholder en ny selvstændig sætning. Nöjagtig samme ordning af linjerne som på bagsiden af Glavendrup-stenen møder vi også på de gamle fynske stene fra Helnæs og Flemløse, hvorimod de samtidige sællandske stene fra Kallerup og Snoldelev stemmer med Tryggevælde-stenen, hvad der ligeledes er tilfældet med den fynske sten fra Nörre Nærå.

Indskrifterne på Glavendrup- og Tryggevælde-stenen viser i øvrigt, at der heller ikke gjaldt faste regler for anbringelsen af de enkelte indskriftlinjer. Kun sammenhængen kan afgöre, med hvilken linje indskriften begynder, og i hvilken orden de enkelte linjer

[1] Stenen fra Slesvig domkirke er ikke en ægte dansk runesten.

følger efter hinanden. På Glavendrup-, Bregninge- og Ravnkilde-stenen begynder indskriften således med den anden linje fra höjre, på Tryggevælde-stenen, Vedelspang-stenen I, Rygbjærg-stenen, Hedeby-stenen, Sønder Vinge-stenen og Tårnborg-stenen med den mellemste linje, på Tågerup-stenen med den tredje linje fra höjre, på Ålum-stenen I med den anden linje fra venstre. Som regel gælder det dog, at indskriften begynder enten med linjen længst til venstre, eller sjældnere med linjen længst til höjre og derpå fortsættes i de øvrige linjer fra venstre eller höjre, som enten går i samme retning eller er ordnede bustrofedon. Til venstre begynder indskrifterne således på Kallerup-, Snoldelev-, Helnæs-, Flemløse-, Örja-, Nörre Nærå-, Rönninge-, Skovlænge-stenen, Gunderup-stenen I, Skivum-, Læborg-, Ulstrup-stenen, Sønder Vissing-stenen II, Jætsmark-, Virring-, Øster Alling-stenen, Hällestad-stenen I og II, Danevirke-stenen, Bjærregrav-stenen I og Grensten-stenen. Med linjen til höjre begynder indskrifterne på Bække-stenen I, Sæddinge-stenen, Sandby-stenen I, Tirsted-, Ferslev-stenen, Bjærregrav-stenen II, Mejlby-, Giver-stenen og Langå-stenen IV (sml. også Gylling-stenen). På Vester Tørslev-stenen begynder indskriften ligeledes i linjen til höjre, men derpå følger linjen til venstre og endelig den mellemste linje.

Hvor indskriften undtagelsesvis står vandret på stenen, kan den begynde med den øverste linje (den större Jællinge-sten) eller med den nederste (Sønder Kirkeby-stenen).

På den unge Hanning-sten begynder indskriften med en vandret linje nederst på stenen og fortsættes derpå i de fire lodrette linjer fra höjre til venstre.

Rammestreger. Indskriftlinjerne står undertiden frit; men i reglen adskilles de ved eller omsluttes helt af rammestreger. Det sidste er det almindeligste og bliver efterhånden regel, hvorfra der kun sjælden afviges.

Den simpleste form for rammestregernes anbringelse møder vi på de gamle stene fra Helnæs, Flemløse, Glavendrup og Tryggevælde, hvor de enkelte indskriftlinjer adskilles ved en simpel streg, som derimod ikke er anbragt ved toppen eller foden af runerne i linjen længst til venstre og længst til höjre. Dette stemmer med, at der heller ikke er anbragt nogen streg ved toppen eller foden af runerne i den enkelte linje på hver kant af Tryggevælde-stenen; men også mellem de to linjer i indskriften på kanten af Glavendrup-stenen mangler skillestregen. Med Glavendrup-stenen stemmer fuldstændig indskriften på Hällestad-stenen I. En streg ikke blot mellem de enkelte linjer, men også ved toppen og foden af runerne i den første og sidste linje finder vi derimod på Kallerup-stenen, og en sådan streg er også anbragt både ved toppen og foden af runerne i de to linjer, der findes på hver sin kant af Læborg-stenen, og i de enkelte linjer på Århus-stenen III og Nöbbelöf-stenen i Fjälie samt i det enkelte ord, hvoraf indskriften på Haverslund-stenen består. På Snoldelev-stenen møder vi tillige en forbindelseslinje mellem rammestregerne ved deres begyndelse og slutning, så at indskriftlinjerne omsluttes af en fuldstændig ramme. Det samme er tilfældet med den enkelte linje på Fuglie-stenen I, hvor der ved slutningen endogså findes en dobbelt forbindelseslinje. Også på Nörre Nærå-stenen omsluttes de to linjer efter M. F. Arendts tegning af en fuldstændig ramme; men her tjæner dog selve runestavene tillige som forbindelseslinjer ved linjernes begyndelse (II, s. 367 not.).

Hvor indskriften kun består af en enkelt linje eller af flere linjer, der ikke er satte i umiddelbar forbindelse med hinanden, men er adskilte ved större mellemrum eller anbragte på hver sin side af stenen, er rammestregerne jo ganske overflødige og har derfor uden tvivl ofte manglet i de ældre indskrifter. Eksempler herpå frembyder Hammel-, Örja-, Voldtofte- og Vordingborg-stenen samt den ejendommelig ordnede indskrift på Rimsø-stenen (sml. foran s. XII f.). Også senere møder vi undertiden det samme, således i indskriften på Gylling-stenen, der er anbragt på en ganske usædvanlig måde. Overordenlig sjældent er derimod det tilfælde, at en indskrift, der består af flere linjer, som er indhuggede i flugt med hinanden og hører nöje sammen, udelader rammestregerne mellem disse linjer. Fuglie-stenen II er i så henseende ret enestående.

I den ældste tid kunde runerne altså, når indskriften kun bestod af en enkelt linje eller af flere linjer, der ikke var umiddelbart forbundne med hinanden, stå frit. Hvor indskriften derimod bestod af flere linjer, der var huggede i flugt med hinanden, brugte man i reglen en simpel streg til at adskille de enkelte linjer. En streg kunde da også efter indskriftens form sættes over runerne eller ved deres fod i linjerne længst til venstre og længst til höjre, og disse streger kunde atter ved den nederste eller øverste ende af linjerne eller på bægge steder forbindes ved en linje, så at indskriften blev omsluttet af en fuldstændig ramme. Alt dette gentager sig senere: rammer, der på det nærmeste svarer til Snoldelev-stenens, møder vi også på de gamle jyske stene i Gunderup og Skivum; men den vilkårlighed, som gjorde sig gældende i anbringelsen af forbindelseslinjer mellem rammestregerne, viser sig her tydelig, idet disse kun er anbragte undtagelsesvis og dels ved begyndelsen, dels ved slutningen af linjerne (på Skivum-stenen kun ved indskriftens begyndelse; sml. også Ulstrup-stenen, Alum-stenen I, Bjærregrav-stenen II og Mejlby-stenen). Fuldstændige rammer med forbindelseslinjer eller ejendommelige ornamenter ved begyndelsen og slutningen af linjerne findes f. eks. på Sønder Vissing-stenen I, hvor der tillige er et större mellemrum mellem de to linjer til venstre og de to til höjre, hvorfor der er anbragt en rammestreg både ved foden af runerne i den anden linje fra venstre og ved toppen af runerne i den anden linje fra höjre.

Herfra er altså overgangen let til den form, hvor hver enkelt linje har en streg både ved toppen og foden af runerne, således at der dannes et lille mellemrum mellem indskriftlinjerne. Dette møder vi f. eks. på Bække-stenen I, hvormed Hällestad-stenen II og Virring-stenen stemmer nöje overens (sml. også Øster Alling-stenen, der dog mangler stregen ved toppen af runerne i linjen til venstre og ved deres fod i linjen til höjre). Det samme er tilfældet med Skovlænge-stenen, på hvilken den nederste og øverste rammestreg i de to første og længste linjer løber ud i en lille spiral foroven. Ofte knyttes de streger, mellem hvilke runerne er anbragte, sammen ved forbindelseslinjer, så at hver enkelt linje omsluttes af en fuldstændig ramme. Dette er f. eks. tilfældet på den mindre Jællinge-sten, der på forsiden har forbindelseslinjer mellem rammestregerne både ved begyndelsen og slutningen af indskriftlinjerne. Det samme gælder den enkelte linje på bagsiden, som ganske undtagelsesvis omsluttes af dobbelte rammestreger, der bægge foroven løber ud i en lille

spiral, som vi her møder for første gang, men som senere jævnlig forekommer og anbringes på forskellig måde ved den øverste eller sjældnere ved den nederste ende af indskriftlinjerne (se f. eks. Skovlænge-stenen, Durup-stenen, forsiden af Hedeby-stenen, Skårby-, Tulstorp-, Köpinge-stenen samt Valleberga-stenen B).

Dobbelte rammestreger adskiller ligeledes linjerne i indskriften på forsiden af den större Jællinge-sten; men her findes ingen forbindelseslinjer ved linjernes begyndelse og slutning, idet de slyngninger, der omgiver indskriften, fuldstændig erstatter forbindelseslinjerne. Sådanne forbindelseslinjer (lige ved linjernes begyndelse og rundede ved deres slutning eller lige på bægge steder som på den mindre Jællinge-sten) findes derimod på Bække-stenen II, Rygbjærg- og Tågerup-stenen.

I steden for at ordne indskriften i parallelle, ved rammestreger adskilte linjer foretrækker man senere at lade den løbe i et af en ramme omsluttet bånd langs med stenens kant fra venstre til höjre eller sjældnere fra höjre til venstre. Hvor let overgangen var fra den ældre ordning i de parallelle linjer til anbringelsen i et bånd, viser f. eks. indskrifterne på Hjærmind-stenen, Århus-stenen II B, Vejlby-stenen, Uppåkra-stenen, Gårdstånga-stenen III og Ålstorp-stenen A, hvor båndets to sider støder sammen og kun skilles ved den fælles rammestreg i midten. I virkeligheden finder vi jo her ganske samme form som f. eks. på Gunderup-stenen I og Jætsmark-stenen, kun med den forskel, at de to linjer foroven er forbundne ved den lille bue (på Uppåkra-stenen to små buer), der dannes af de yderste rammestregers forlængelse. Ved at adskille de to linjer på Hjærmind-stenen og de andre ovenfor nævnte stene får vi altså den regelmæssige form for båndet. Endnu nærmere ved denne form ligger de to linjer på Ferslev-stenen, der her allerede er adskilte og kun mangler forbindelsesbuen ved toppen. I steden for denne bue ender rammestregerne over runerne i en lille kugleformet fordybning. Som eksempler på den regelmæssige båndform anfører jeg følgende indskrifter: I et enkelt bånd fra venstre til höjre er hele indskriften anbragt på flere skånske stene (Bjersjö I, Nöbbelöf i Ljunits herred, Gårdstånga I B og II, Tulstorp, Valleberga B), på nogle af de bornholmske (Grødby-stenen, Bodilsker II, Øster Larsker, Rø, Gyldenså) samt på den sællandske sten i Alsted. Fra höjre til venstre løber båndet, der rummer hele indskriften, på nogle skånske stene (Hällestad III, Dybäck, Skifarp, Åsum) og på den jyske Horne-sten. Den sidstnævnte sten frembyder vistnok det ældste eksempel på indskriftens anbringelse i et regelmæssigt bånd; men det er dog noget tvivlsomt, om båndet på denne sten har rummet hele indskriften (se II, s. 58).

Hvor det enkelte bånd, hvad der meget ofte er tilfældet, ikke kunde rumme hele indskriften, kan slutningen anbringes på den tilstødende flade af stenen (Handest, Randers). Som oftest er den dog anbragt på samme side som båndet, enten i en af en særskilt ramme omsluttet linje i dets åbning (Hune-stenen, bagsiden af Års-stenen, Dalbyover-stenen; Hunnestad-stenen II, Bjersjöholm-stenen, Torsjö-stenen, hvor en linje med indskriftens slutning tillige er anbragt uden for båndet foroven på stenen, Gårdstånga-stenen I A, hvor midtlinjen ikke omsluttes af rammestreger; Møllegårds-stenen), eller i en linje, der udfylder hele mellemrummet i båndet og hviler på dettes nederste rammestreg (Lille Rørbæk-stenen;

sml. Århus-stenen II A). Består indskriftens slutning, der ikke kunde rummes i båndet, kun af nogle få runer, kan disse stilles umiddelbart op til den indre side af båndet med benyttelse af dettes nederste rammestreg (forsiden af Års-stenen, Suldrup-stenen; Östra Herrestad-stenen). Slutningen kan også anbringes i en linje, der fra båndets nederste ende løber vandret hen over stenen og forbinder bægge ender af båndet (Glenstrup-stenen; Örsjö-stenen, Holmby-stenen; Bjælke-stenen). To vandrette linjer midt i båndet findes på Skårby-stenen. Endelig kan båndets nederste ende fortsættes (slynge sig) op ad stenens midte (Bjersjö-stenen II; Kongevejs-stenen, Marevad-stenen, Vester Marie-stenen II og III, Øster Marie-stenen I; sml. Ålum-stenen III og Köpinge-stenen), eller på höjre eller venstre side af båndet, eftersom indskriften begynder til venstre eller til höjre (Asfærg-stenen; Strö-stenen I og II, Valkärra-stenen). På Strö-stenen I danner båndets fortsættelse et helt nyt bånd med en lille forlængelse opad til höjre.

I de indskrifter, der er ordnede i et bånd, mangler rammestregerne overordenlig sjælden både ved toppen og foden af runerne (Flejsborg-stenen; Fosie-stenen; Vester Marie-stenen II). Derimod tjæner stenens kant ikke sjælden som ramme ved deres top eller fod enten i hele båndet eller i mindre dele af dette (Hune-stenen, Asfærg-stenen, hvor der også for största delen mangler rammestreg ved foden af runerne i båndets fortsættelse op ad stenen til höjre; Gårdstånga-stenen I A, hvor også den linje, der er anbragt i båndets åbning, mangler rammestreger, i hvert fald i slutningen, Hällestad-stenen III).

I steden for det enkelte bånd finder vi ikke sjælden indskriften fordelt i to bånd, der er anbragte inden for hinanden. I to ved en fælles rammestreg adskilte buer inden for hinanden er indskriften anbragt på Sjøring-stenen, der hverken har rammestreg ved toppen af runerne i den ydre eller ved deres fod i den indre linje. To buer inden for hinanden med fælles rammestreg og en linje i det indre bånds åbning findes på Egå-stenen, hvor der ikke er anbragt rammestreg over runerne i den ydre linje, og på Oddum-stenen (sml. Vester Marie-stenen IV; se III, s. 289 not. 4). Det samme er tilfældet med Sjörup-stenen, som desuden har en lille vandret linje fra venstre til höjre, der forbinder det ydre indskriftbånds nederste del.

To bånd inden for hinanden, der hvert har sine rammestreger og derfor står i nogen afstand fra hinanden, møder vi på flere skånske stene: Villie-stenen, Hunnestad-stenen I (med et billede i det af buerne omsluttede rum) og Baldringe-stenen (med en lille linje i den indre bues åbning); ligeledes Glemminge-stenen, på hvilken den indre bues nederste del forbindes ved en lille vandret linje, samt Krageholm- og Köpinge-stenen, på hvilke den indre bue dog hænger sammen med og ligefrem fortsætter den ydre, ligesom det er tilfældet med båndets forlængelse på Bjersjö-stenen II og de andre ovenfor omtalte stene (på Krageholm-stenen findes der ligesom på Baldringe-stenen en linje i åbningen mellem den indre bue).

I de her beskrevne former af indskriftbånd begynder indskriften oftest til venstre. Dog kan det ikke betegnes som sjældne undtagelser, at den begynder til höjre, undtagen på de bornholmske stene, hvor retningen fra venstre til höjre er bleven almindelig regel, så at vi kun i et par tilfælde møder den modsatte ordning (III, s. 187).

Med den form af båndet, hvor dets ende böjer sig op ad stenens midte, er, som man let vil se, begyndelsen gjort til at anbringe indskriften i en slangevinding ('ormeslyngning'), hvad der senere bliver så almindeligt på de svenske runestene, men som i Danmark kun møder fuldt udviklet på nogle bornholmske stene. Tilløb dertil finder vi dog allerede i slyngningerne på forsiden af den store Århus-sten, på Skærn-stenen I og Ålum-stenen III, på hvilke det ydre bånd fortsættes i en enkelt linje eller i et helt nyt bånd, der har rammestreg fælles med det ydre bånd; endvidere på Bjersjö-stenen II og Krageholm-stenen, hvor det ydre bånd ligeledes fortsættes i en enkelt linje eller et nyt bånd, der ved særlige rammestreger skilles fra det ydre bånd, hvorved ormeslyngningen træder endnu klarere frem. Også flere af de bornholmske stene viser bestemte tilløb til slangevindinger (Kongevejs-stenen, Vester Marie-stenen II og III, Øster Marie-stenen I), der træder tydelig frem på Marevad-stenen og Ny Larsker-stenen I.

Medens alle de foran beskrevne former altså kan antages at have udviklet sig ganske naturlig af hinanden uden fremmede forbilleder, er de kunstige slyngninger, der er velkendte fra de uppsvenske runestene, meget sjældne undtagelser i Danmark, hvor de først optræder meget sent og sikkert har haft svenske indskrifter til forbillede. Dette gælder først og fremmest om Simris-stenen I i Skåne; men det samme er uden tvivl tilfældet med Simris-stenen II og med de bornholmske stene, på hvilke slyngningerne ligesom på denne forneden sammenknyttes ved et tværbånd (Brogårds-stenen, Klemensker-stenen I, Vester Marie-stenen VI, Øster Marie-stenen III, der på bagsiden også har en ejendommelig korsform, som genfindes på svenske runestene, Ny Larsker-stenen II og Nyker-stenen). Særlig på de to sidstnævnte stene, der hører til de yngste bornholmske runestene, er indskrifterne anbragte i meget kunstfærdige slyngninger, der viser stor indbyrdes overensstemmelse (III, s. 300).

Runernes störrelse er meget forskellig ikke blot i de forskellige indskrifter, men ofte også i samme indskrift og i det samme indskriftbånd. De störste runer, der kendes, finder vi på forsiden af Glavendrup-stenen, hvor de når en höjde af indtil 1′ 2″; men i det sidste ord på samme side, som af hensyn til pladsen har måttet skilles i to dele, der er anbragte over hinanden i samme linje, er den mindste kun godt 4″. På Kolind-stenen er de störste runer 1′ 1″ höje, men den mindste kun lidt over 5″. På den mindre Jællinge-sten er runerne i første linje næsten 1′ höje, men i de to andre linjer på forsiden kun $7^1/_2$″, i linjen på bagsiden $9^1/_2$″. Også på Nörre Nærå-stenen når runerne en höjde af indtil 11″. En modsætning hertil danner runerne i sidste linje på Snoldelev-stenen, der kun er mellem $2^1/_8$″ og $1^3/_4$″ höje. På Rönninge-stenen er de mellem 5″ og $1^1/_2$″, på Glemminge-stenen mellem 4″ og $2^1/_2$″, på Sjælle-stenen mellem 5″ og 2″, på Skivum-stenen mellem godt 4″ og 3″, på Sjøring-stenen mellem $3^1/_2$″ og næppe 3″. På Egå-stenen veksler de fra $7^1/_2$″ til næppe 3″. Runernes almindelige höjde i störste delen af indskrifterne er fra 4″ til 7″, på de skånske og bornholmske stene dog ofte under 4″ (på Øster Marie-stenen I kun mellem 2″ og $1^1/_2$″).

Ikke sjælden begynder indskriften med mindre og ender med större runer eller

omvendt. I flere indskrifter finder vi mindre runer i begyndelsen og slutningen af båndene, men större i deres midte. Af og til er navnet på den, der rejste mindesmærket (sjældnere på den, efter hvem det er rejst), udmærket ved særlig store runer, der står i længere afstand fra hinanden end i de øvrige ord (altså en art spærret skrift), f. eks. navnet raknhiltr på Glavendrup- og Tryggevælde-stenen. På Virring-stenen er både kuþmutr, der „gjorde höjen“, og sasur, til hvis minde den rejstes, fremhævede på denne måde, derimod ikke starkaþr, der rejste runestenen.

Skilletegn. I vore ældste indskrifter kan ordene enten skrives ud i et eller adskilles ved bestemte tegn. Senere bliver det derimod en fast regel at sætte skilletegn mellem de enkelte ord, hvorfra der kun findes sjældne undtagelser (Vordingborg-, Horne- og Tirsted-stenen). De samme tegn, der bruges for at adskille ordene, sættes også ofte ved begyndelsen og slutningen af hele indskriften og ved begyndelsen og slutningen af de enkelte linjer. Men i øvrigt hersker der stor vilkårlighed både i henseende til skilletegnenes form og brug.

Af de ældste indskrifter bruger Helnæs- og Flemløse-stenen ingen skilletegn. Derimod finder vi på Kallerup-stenen et temmelig stort, regelmæssigt punkt, på Hammel-, Snoldelev-, Glavendrup-, Tryggevælde- og Rönninge-stenen en hertil svarende lille langagtig streg. Et sjældnere forekommende skilletegn, bestående af tre under hinanden stillede punkter, møder vi en enkelt gang på Örja- og Nörre Nærå-stenen og senere atter på Læborg-stenen, hvor det bruges tre gange, medens to punkter anvendes to gange. Også på Rygbjærg-stenen står der en enkelt gang tre punkter (efter det første ord), medens den ellers regelmæssig har to (én gang dog ét og én gang en længere streg — i denne ene indskrift altså fire forskellige former af skilletegnet). Langt senere møder vi atter de tre punkter overalt på den skånske sten i Jordberga og i det mindste én gang på Lundagård-stenen, der ellers bruger to punkter.

Det skilletegn, som efterhånden blev det almindeligste, er to under hinanden stillede punkter; men jævnlig bruges også kun et enkelt punkt ligesom på Kallerup-stenen. Nogle indskrifter har afvekslende to og et enkelt punkt. På den större Jællinge-sten står i begyndelsen af indskriften overalt to, senere kun ét punkt. I de ældre indskrifter, der bruger to punkter, har disse ofte form af små langagtige streger (mindre Jællinge-sten, Vedelspang-stenen II, Rygbjærg-stenen), og det samme er tilfældet i de indskrifter, der kun bruger et enkelt punkt, hvor dette altså stemmer med den lille streg i de ældste indskrifter (Sønder Vissing-stenen I, Hune- og Jætsmark-stenen, der bægge bruger både en enkelt og to streger). I øvrigt skyldes det naturligvis ofte kun den tekniske udførelse eller formen af det til indhugningen brugte redskab, at punkterne på nogle steder i senere indskrifter har fået en temmelig langagtig form.

Ved siden af de to punkter eller det enkelte punkt optræder senere meget almindelig som skilletegn et lille skråtliggende kors (et kryds). Særlig på de skånske stene forekommer dette kryds jævnlig, og det optræder også på flere bornholmske stene, hvor

de to punkter eller det enkelte punkt dog er regel. Undertiden bruger den samme indskrift krydset sammen med to punkter (Hedeby-, Baldringe-, Östra Herrestad- og Fosie-stenen). Dette kryds udgår efter min mening fra det kristne kors og findes derfor kun på stene, der tilhører den kristne tid. På Tulstorp-stenen har det sidste kryds helt form af et kors, og det samme gælder til dels det næstsidste kryds på samme sten og det lille kryds ved begyndelsen af indskriften på Glemminge-stenen, der ellers bruger to punkter.

Af og til forekommer der to under hinanden stillede kryds (svarende til de to punkter), f. eks. på Ulstrup-stenen. Den store Århus-sten har både × og ⁑, og Kolind-stenen bruger to kryds afvekslende med to punkter; på Arhus-stenen IV findes både ×, ⁑ og to punkter.

Jeg bemærker endnu, at de ældre former af skilletegnene undtagelsesvis atter kan vise sig på yngre stene. Indskrifterne både på Fuglie-stenen II og på Oddum-stenen får ikke mindst ved den som skilletegn brugte lille streg et temmelig gammeldags præg. Langt ned i tiden finder vi på Åsum-stenen overalt tre punkter brugte som skilletegn undtagen på et enkelt sted, hvor pladsen kun tillod anbringelsen af to punkter (nedenfor s. 166). Også på ligstenen fra Gæssingholm bruges afvekslende tre og to punkter, det første oftest. På Pjedsted-stenen står tre punkter (formede som tre små kors) både mellem de to ord, hvoraf indskriften består, og ved dens begyndelse og slutning. Tre punkter står ligeledes på to af mester Martins døbefonter, medens de to andre har to punkter. Ligeledes bruges tre punkter på flere af mester Røds røgelsekar sammen med to og et enkelt punkt (karrene fra Hesselager, Fåborg og Lunde). En enkelt gang finder vi endogså fire punkter (karret fra Hesselager). Sml. hermed mine bemærkninger om formen af skilletegnene i runehåndskriftet af skånske lov nedenfor s. 166.

Ligesom skilletegnene altså optræder i forskellige former, ofte i den samme indskrift, således hersker der også stor vilkårlighed i deres brug fra de ældste tider. Dette gælder navnlig deres anvendelse ved begyndelsen og slutningen af hele indskriften og ved begyndelsen og slutningen af de enkelte linjer, hvor vi møder den samme vilkårlighed, som gör sig gældende ved anbringelsen eller udeladelsen af forbindelseslinjer mellem rammestregerne ved begyndelsen og slutningen af linjerne.

Medens enkelte af de ældste indskrifter som foran bemærket slet ikke bruger skilletegn, findes et sådant på Örja-stenen kun mellem de to første ord, men synes ellers ikke at have været anvendt. På Kallerup- og Nörre Nærå-stenen står skilletegnet kun mellem de to ord i anden linje, men hverken ved linjernes begyndelse eller slutning. På Snoldelev-, Glavendrup-, Tryggevælde- og Rönninge-stenen sættes skilletegnet regelmæssig mellem de enkelte ord, men ikke ved begyndelsen af de enkelte linjer. Derimod står det på Snoldelev-stenen også ved slutningen af den første linje og har derfor uden tvivl ligeledes været anbragt efter sidste linje. På Glavendrup- og Rönninge-stenen bruges det ikke, på Tryggevælde-stenen kun en enkelt gang ved linjernes slutning. I de nævnte indskrifter anvendes stregen temmelig nöjagtig som skilletegn mellem ordene; men både på Glavendrup- og Tryggevælde-stenen udelades den dog på et par steder, og det samme træffer

vi også senere jævnlig. Den mindre Jællinge-sten gennemfører nöjagtig brugen af de to punkter både mellem de enkelte ord og ved begyndelsen og slutningen af linjerne undtagen efter ordet kunu i tredje linje på forsiden; men her er punkterne vistnok forsætlig udeladte af pladshensyn, næppe for at antyde, at indskriften fortsættes på bagsiden med det til kunu hørende sina (sml. bemærkningen nedenfor s. 12). Vedelspang-stenen II adskiller ligeledes regelmæssig ordene ved to punkter, der også bruges ved linjernes begyndelse og slutning i de to sidste, men ikke i de to første linjer. På Haverslund-stenen sættes den lille streg både foran og efter det eneste ord, hvoraf indskriften består. De lålandske stene fra Tågerup, Bregninge og Skovlænge har skilletegn både mellem ordene og ved linjernes begyndelse og slutning, hvorimod Sæddinge-stenen aldrig har dem ved linjernes begyndelse, men oftere ved deres slutning. Bække-stenen I bruger skilletegn overalt undtagen foran begyndelseslinjen; på Rygbjærg-stenen findes de ved linjernes slutning, men ikke ved deres begyndelse, på Sønder Vissing-stenen II ved slutningen af anden og tredje og ved begyndelsen af tredje linje, men ikke ved begyndelsen af første og anden og ved slutningen af første linje, på Hune-stenen ved slutningen af det første og andet bånd og foran det andet, men ikke foran det første. På Hällestad-stenen II står punkterne regelmæssig både mellem de enkelte ord og ved begyndelsen og slutningen af linjerne. På Hällestad-stenen III findes de ligeledes både mellem de enkelte ord og ved begyndelsen og slutningen af indskriftbåndet. Större vaklen i deres brug møder vi derimod på Hällestad-stenen I. I en så omhyggelig udført indskrift som den större Jællinge-stens står der to punkter foran det første ord på den forreste flade og et enkelt punkt foran det første ord på C; men i øvrigt bruges skilletegnene hverken ved begyndelsen eller slutningen af linjerne. Derimod anvendes de overalt mellem de enkelte ord undtagen mellem kurm faþur sin i slutningen af anden linje og mellem det lige efter følgende auk aft i begyndelsen af tredje linje. Dette skyldes sikkert kun hensyn til pladsen, som ligeledes har bevirket, at ordene kurm faþur sin er rykkede tæt sammen, medens de tilsvarende ord þąurui muþur sina i tredje linje står i den sædvanlige afstand fra hinanden med skilletegn imellem. Samme vaklen i brugen af skilletegnene møder vi jævnlig i andre indskrifter, også hvor hensyn til pladsen ikke synes at have spillet nogen rolle (Gunderup-stenen I, der meget nöjagtig bruger to punkter både mellem de enkelte ord og ved linjernes begyndelse og slutning, udelader dem dog mellem aft aba, men ikke mellem aft : sik).

Hvor der ved begyndelsen og slutningen af linjerne er anbragt både skilletegn og forbindelseslinje mellem rammestregerne, kan det omtrent anses for selvfølgeligt, at skilletegnene står lige inden for forbindelseslinjen. Dog kan der forekomme undtagelser også fra denne regel: på Lyngby-stenen er to klare punkter anbragte efter forbindelseslinjen ved indskriftens slutning (hvorledes forholdet har været ved begyndelsen kan ikke afgöres, da denne mangler).

Som en ejendommelig brug af skilletegnene må det endnu fremhæves, at de af og til sættes mellem de to led af et sammensat ord, i hvilket bægge led er sammenvoksede til ét ord (łąnt : mąną Skivum, lat : hirþiʀ Ravnkilde (men lantirþi Egå), kun ׳ ualt =

Gunnwald Snoldelev, ub : salum Hällestad I og Sjörup, ut : lankiu Ny Larsker I, haiþa × bu Hedeby, hiþa : bu Danevirke (men hiþabu Århus I), ura : suti Mejlby, raþ ˌ sbaka Hune). Omvendt skrives forholdsordene ᚬ (ᛅ), ᛁ og ᛅᛏ i indskrifter, der ellers nöjagtig bruger skilletegn, undertiden (det første oftest) sammen med det styrede ord (ąsalhauku[m] Snoldelev, ąui Vedelspang I, asuiþiuþu Simris I; ilus og ilius Lundhöj; atub : salum Sjörup); men i reglen sættes dog også her skilletegn (ą : biarki Hällestad I og II, ą : ku Sønder Kirkeby, ą ˌ kutlati Fuglie II, a : iums : eþi Sjælle; i : þaim : hauki Gunderup I, i : ura : suti Mejlby, i . uikiku Gårdstånga I, i : uikiku Strö I, i : urostu Ny Larsker I, i : tąnmarku Skivum, i : sbalklusu Sandby II, i : luntunum Valleberga; at : ub : salum Hällestad I, at : biþa : bu Danevirke, at : hiþabu Århus I, at : ut : lankiu Ny Larsker I).

Til en fuldstændig redegörelse for runeindskrifternes ydre skikkelse hører naturligvis også en beskrivelse af de billedlige fremstillinger, som findes på mange stene. Disse fremstillinger vil dog, for så vidt de optræder selvstændig, blive behandlede i et særligt kapitel i det følgende. Her bemærker jeg derfor kun, at de rammer, hvoraf mange af de yngre indskrifter omsluttes, jævnlig er smykkede med ornamenter af forskellig art, enten simplere linjeornamenter eller båndslyngninger. Sådanne slyngninger møder vi først og fremmest i stort antal og i meget maleriske former på den större Jællinge-sten, hvormed de langt simplere slyngninger på Tirsted-stenen viser stor overensstemmelse også i den måde, hvorpå de er udførte (sml. foran s. VIII). Til linjeornamenterne hører også de foran (s. XV f.) omtalte små spiraler, hvori rammestregerne jævnlig løber ud. Slyngninger og linjeornamenter af forskellig art ved toppen af indskrifterne møder vi f. eks. på de skånske stene i Baldringe og Östra Herrestad og på Århus-stenen V. Jeg henviser ligeledes til ornamenterne ved begyndelsen og slutningen af indskriftbåndene på Sønder Vissing-stenen I og til de temmelig svagt fremtrædende linjer ved den indvendige side af indskriftbåndene på for- og bagsiden af Års-stenen.

KAP. 3. DE I INDSKRIFTERNE BRUGTE RUNEFORMER.

Som jeg udførlig har påvist i „Die runenschrift“ 2. bog, s. 179 ff., er den runerække, som vi møder i vore indskrifter fra slutningen af den hedenske og begyndelsen af den kristne tid, efterhånden udviklet af den ældre og længere række, der oprindelig bestod af 24 tegn. Ved midten af det 9. årh. nåde udviklingen en foreløbig afslutning, idet vi på den tid møder en særlig nordisk runerække på 16 tegn, af hvilke flere i form afviger fra de tilsvarende tegn i den længere række. Tegnene i denne kortere række inddeles i tre afdelinger med 6 tegn i første afdeling og 5 i hver af de to sidste. De 16 tegn optræder i følgende hovedformer, som jeg gengiver i den oprindelige rækkefølge med tilföjelse af de latinske bogstaver, med hvilke jeg omskriver dem:

ᚠᚢᚦᚬᚱᚴ ᚼᚾᛁᛅᛋ ᛏᛒᛘᛚᛦ
fuþąrk hnias tbmlʀ

Denne række er, med forskellige yngre former og med den senere orden l m i steden for den ældre m l, overleveret på de to alfabetstene i Mønsted og på alfabetstenen i Åstrup, af hvilke dog kun den ene sten i Mønsted indeholder alle 16 tegn, medens den anden så vel som stenen i Åstrup ender med ᛒ. Ligesom på Mønsted-stenen I er rækken derimod fuldstændig bevaret på døbefonten i Bårse, hvor der tillige efter de 16 gamle runer er tilföjet de tre nye til kalenderbrug dannede tegn ᛡᛯᛰ.

De samme former, men vendte til den modsatte side, bruges også, når skriften undtagelsesvis går fra höjre til venstre (de såkaldte ‘venderuner’). På Rimsø-stenen har runerne i sidste linje dog de sædvanlige retvendte former, skönt linjen må læses bagvendt. Dette er åbenbart sket forsætlig for at vanskeliggöre læsningen og kendes ikke fra nogen anden dansk indskrift, men forekommer også i Maeshowe-indskriften no. 14, hvor runerne ligesom på Rimsø-stenen er skrevne fra venstre til höjre, men må læses fra höjre til venstre. Derimod bruges ‘venderuner’, men uden tvivl kun ved skødesløshed fra runeristernes side, i et par ord i indskrifterne på Gårdstånga-stenen III og på Vester Tørslev-stenen (III, s. 129 og II, s. 222 f.).

Foruden de nævnte 16 tegn forekommer endnu i en enkelt indskrift, på Frérslev-stenen, et 17de, fra indskrifterne med den ældre række velkendt tegn, nemlig den gamle

w-rune ᚹ, der her dog bruges med betydning u. Således som jeg udførlig har udviklet ved behandlingen af Frérslev-stenen (II, s. 319 ff.), indtager denne indskrift imidlertid en så ejendommelig plads mellem vore runeindskrifter, at jeg anser det for overflødigt at dvæle nærmere ved den på dette sted.

Derimod finder vi på vore allerældste runestene et par tegn, som i form stemmer med de tilsvarende tegn i den længere række, men afviger fra de former, der senere blev herskende i den kortere række. Disse tegn er følgende:

h-runen skrives på Kallerup-stenen ᚺ, på Snoldelev- og Helnæs-stenen ᚺ.

a-runen skrives på Kallerup- og Örja-stenen ᛄ, på Snoldelev- og Flemløse-stenen både ᛄ og ᛅ, medens Helnæs-stenen kun har det yngre ᛅ.

m-runen har på Helnæs-stenen formen ᛗ, medens Snoldelev-stenen utvivlsomt allerede har haft den yngre form ᛉ. På Kallerup-, Flemløse- og Örja-stenen forekommer denne rune ikke, hvorimod indskriften på Nörre Nærå-stenen, som i alder følger nærmest efter de her nævnte stene, har det senere almindelige ᛘ.

ą-runen har i alle de her nævnte ældste indskrifter endnu den gamle form ᚨ med den øverste bistav udgående fra toppen af hovedstaven, medens den almindelige form senere er ᚬ.

De foran anførte hovedformer af runetegnene undergår i indskrifterne jævnlig forskellige mindre ændringer. I det følgende skal jeg derfor göre nærmere rede for de væsenligste af de former, hvori de 16 tegn optræder:

1. **f**-runens sædvanlige form er ᚠ, ᚠ med ganske lige eller som oftest mere eller mindre krummede, i reglen paralleltløbende bistave, der bægge når op i linje med toppen af hovedstaven. Eksempler på former med lige stave frembyder Jællinge-stenen I, Rönningestenen og Hune-stenen, med rundede stave Helnæs-stenen, Flemløse-stenen, Glavendrupstenen, Kolind-stenen og Jællinge-stenen II. Bække-stenen I og Nöbbelöf-stenen i Fjälie har bægge former. Ofte, særlig i formen med de rette bistave, når kun den øverste, ikke den nederste af disse stave op i linje med hovedstavens top (Glavendrup, Tryggevælde, Kolind, Vejlby). Ikke sjælden ender bægge bistave neden for toppen af hovedstaven (Tryggevælde, Vordingborg, Bække II, Sønder Vissing I, Hjærmind, Flejsborg). Som man vil se af de anførte eksempler og af afbildningerne, kan alle former forekomme i samme indskrift (Glavendrup, Tryggevælde).

Først i meget unge indskrifter forekommer former, i hvilke bistavene er så lange, at den nederste når helt eller næsten helt ned til enden af den rette stav (Hanning, Vester Marie VI). Enestående tilløb hertil i de ældre indskrifter finder vi dog allerede på Rönningestenen, hvor denne form imidlertid må anses for ganske tilfældig.

2. **u**-runen har sædvanlig formen ᚢ med krum bistav, der udgår fra toppen af hovedstaven (Kallerup, Snoldelev, Jællinge I). Meget sjælden er bistaven ganske lige (Vedelspang II i det første ord ui og senere i knubu, hvor bægge u-runer dog har en svag krumning). Undertiden er der et lille åbent rum mellem toppen af hoved- og bistaven (Vedelspang II, Hjærmind, Baldringe, Östra Herrestad). Jævnlig rager hovedstaven et större

eller mindre stykke op over bistaven, så at vi får en form ᚢ (Rönninge, Læborg, Horne, Rygbjærg). Både ᚢ og ᚢ kan af og til ved en tilfældighed eller på grund af stenens beskaffenhed antage klokkeform (Sønder Vissing-stenen I i ordet kurms, Lyngby-stenen i ordet aisku, det andet ᚢ i ordet uruiu på Sønder Vinge-stenen). I det hele hører u-tegnet til de runer, der i samme indskrift kan optræde med mange små ændringer i formen (sml. nedenfor).

3. þ-runen har i reglen formen ᚦ med rundagtig, meget sjælden med kantet bistav (ᚦ), der støder sammen med hovedstaven et godt stykke neden for dens top og et tilsvarende stykke oven for dens fod. Blandt de utallige eksempler med rund bistav anfører jeg Kallerup-stenen, Snoldelev-stenen og Jællinge-stenen I og II. Den kantede bistav forekommer en enkelt gang på Örsjö-stenen.

Former, hvor bistaven træffer hovedstaven nærmere ved toppen eller foden eller bægge steder, møder vi dog jævnlig, og ikke sjælden udgår bistaven lige fra toppen og når helt ned til foden (D). Denne sidste form, som allerede forekommer i indskriften på Rimsø-stenen, bliver i yngre indskrifter ret almindelig (Bodilsker II og flere andre bornholmske stene). Tilnærmelser dertil finder vi på Langå-stenen IV, Grensten-stenen og Ålum-stenen III. I andre indskrifter, hvor ᚦ har en meget ringe störrelse, er det åbenbart hensyn til pladsen, der har bevæget runeristeren til at vælge formen D (sml. ordet þur på toppen af Virring-stenen og formen på Øster Marie-stenen I).

4. ą-runen har regelmæssig formen ᚬ med lige, meget sjælden krumme, nedad böjede, parallelle bistave, af hvilke den øverste udgår lige så langt neden for hovedstavens top som den nederste oven for dens fod (Glavendrup, Jællinge II). I de ældste indskrifter udgår den øverste bistav derimod fra toppen af hovedstaven eller et ubetydeligt stykke neden for denne (ᚨ). Denne form finder vi således på Snoldelev-, Helnæs-, Flemløse-, Örja-, Nörre Nærå- og til dels Skivum-stenen; men senere bliver ᚬ som sagt den almindelig brugte form, skönt vi af og til selv i meget unge indskrifter kan finde former, der mere nærmer sig til ᚨ (Tulstorp-stenen). Dette skyldes dog tilfældighed, ikke særligt slægtskab med den ældre form, idet afstanden mellem bistavene da også i reglen er usædvanlig stor, f. eks. på Hedeby-stenen (ved siden af det regelmæssige ᚬ), Sønder Vinge-stenen, Giverstenen og Ålum-stenen III.

På Jætsmark-stenen er bistavene ved en tilfældighed (skødesløshed fra runeristerens side) forlængede lidt ud over hovedstavens venstre side, så at runen her får lighed med den yngre form ᚮ (sml. også det lille ᚬ i arną på Århus-stenen V, hvor bistavene ligeledes løber lidt ud over hovedstaven til venstre).

Efterhånden ændres denne runes betydning, så at den ikke mere er tegn for det nasalerede a (ą), men for o, og samtidig optræder den ikke blot i den gamle form ᚬ, men også i de nye former ᛅ og ᚮ (ᚮ); sml. nedenfor s. XXXIII f. og kap. 4 § 2, 4.

5. r-runen har regelmæssig formen R med bistavens øverste del rundet, meget sjælden kantet, medens den nederste del i reglen er lige, men dog jævnlig har en större eller mindre svejning. Bistavens to dele støder næsten altid sammen uden for hovedstaven

i god afstand fra denne. Eksempler på den regelmæssige form forekommer på Snoldelev-stenen, Jællinge-stenen I og mangfoldige andre stene. Forholdsvis meget sjælden når det punkt, hvor bistavens øverste og nederste del støder sammen, helt ind til midten af hovedstaven (Sjörup- og Jordberga-stenen).

Ikke sjælden udgår bistaven fra hovedstaven et större eller mindre stykke neden for dens top, f. eks. på Tryggevælde-stenen (ved siden af ᚱ), Bække-stenen II, Rygbjærg-stenen, Lyngby-stenen og i mange yngre indskrifter. Omvendt findes der undertiden et åbent rum mellem toppen af hoved- og bistaven (Bække-stenen II, Östra Herrestad-stenen), og overhovedet optræder denne rune ligesom u-runen i ret vekslende former ikke blot i forskellige, men også i samme indskrift (sml. nedenfor).

6. **k**-runen skrives regelmæssig ᚴ, ᚴ med lige eller som oftest mere eller mindre rundet bistav, der træffer hovedstaven på midten (Kallerup, Snoldelev og meget svagt krummet Jællinge I). Ganske lige er bistaven oftere på Vedelspang-stenen II.

Former, der får större eller mindre lighed med tegnet ᛉ i den længere runerække, viser ikke særligt slægtskab med dette tegn, men skyldes en ren tilfældighed eller er fremkaldte ved stenenes naturlige beskaffenhed (se f. eks. Sønder Vissing-stenen I i ordet kubl og Danevirke-stenen i ordet skarþa; sml. nedenfor s. 114). Forholdet er her ganske det samme som med det foran omtalte klokkeformede ᚢ.

En form ᛙ med bistaven på venstre side af hovedstaven forekommer flere gange ved siden af ᚴ i den meget unge indskrift på Øster Marie-stenen IV.

7. **h**-runen optræder som foran bemærket i vore allerældste indskrifter endnu i den gamle form ᚺ, ᚻ; men fra midten af det 9. årh. fortrænges denne form fuldstændig af ᚼ, som fra den tid udelukkende bruges (Glavendrup, Jællinge II o. s. v.).

I de yngste indskrifter er bistavene jævnlig meget lange.

8. **n**-runens regelmæssige form er ᚾ med lige, nedad skrånende tværstav, der skærer hovedstaven på midten og i almindelighed er lige lang på bægge sider af denne (Snoldelev, Jællinge I o. s. v.). Undertiden er bistaven mere eller mindre svejet (Kallerup).

Temmelig tidlig optræder dog i enkelte indskrifter en form, hvor bistaven omtrent er dobbelt så lang på hovedstavens höjre som på dens venstre side (Års, Durup). Heraf forklares let overgangen til formen ᛐ, der sporadisk optræder meget tidlig i Sverig og derfor også bruges på Vedelspang-stenen I, men i Danmark først sent fortrænger ᚾ. Den danske runerister, der har hugget indskriften på Karlevi-stenen, bruger dog bægge former ᚾ og ᛐ ved siden af hinanden. Dette møder vi ellers kun i nogle af vore yngste indskrifter (se nedenfor under a-runen).

Ved skødesløshed af runeristeren findes undertiden ᛅ for ᚾ (Hjærmind, Giver, Skårby og oftere).

9. **i**-runen ᛁ dannes altid fra de ældste til de yngste indskrifter af en enkelt lodret stav (Kallerup, Jællinge I o. s. v.), der dog af og til på grund af stenens beskaffenhed kan være mere eller mindre svejet eller skråt stillet.

10. **a**-runen optræder kun i et par af vore allerældste indskrifter (Kallerup, Snolde-

lev, Flemløse og Örja) i formen ᚼ, der også kendes fra enkelte af de yngste indskrifter med den længere runerække; men ved siden af ᚼ bruger Snoldelev- og Flemløse-stenen i ganske samme betydning ᛅ, og denne form forekommer alene på Helnæs-stenen, der er lidt ældre end Flemløse-stenen og skyldes samme runerister som denne. För midten af det 9. årh. tör vi derfor sige, at a-tegnet ᚼ er helt fortrængt af ᛅ, som senere bliver den regelmæssige form. Den lige, opad vendte bistav skærer ligesom bistaven i n-runen ᚾ hovedstaven på midten og er ligesom i denne rune i reglen lige lang på bægge sider af hovedstaven (Snoldelev, Jællinge I o. s. v.). Temmelig tidlig møder vi dog i enkelte indskrifter en form, hvor bistaven — i modsætning til hvad der er tilfældet med n-runen — er omtrent dobbelt så lang på venstre som på höjre side af hovedstaven (Års, Durup). Denne form viser altså overgangen til ᛆ, der sporadisk optræder tidlig i Sverig og derfor også bruges på Vedelspang-stenen I, medens den i Danmark først sent optræder ved siden af og til sidst helt fortrænger ᛅ. Medens Karlevi-stenen for n-runen har de to former ᚾ og ᚿ, udtrykkes a-tegnet altid ved ᛅ, hvad der også er tilfældet på Vester Marie-stenen II, som for n kun én gang har ᚾ, men ellers ᚿ; derimod bruger Bodilsker-stenen I regelmæssig ᚾ og kun én gang ᚿ sammen med ᛅ, medens Vester Marie-stenen IV overalt har ᛅ og ᚿ. Kun i nogle af vore alleryngste indskrifter optræder det til ᚿ svarende ᛆ ved siden af ᛅ (Tårnborg-stenen og Ny Larsker-stenen II bruger regelmæssig ᛅ og ᚾ, men bægge en enkelt gang ᛆ, den første i binderunen for ar, Øster Marie-stenen I har for n altid ᚿ, for a både ᛅ og ᛆ).

Ved skødesløshed af runeristeren findes undertiden ᚾ for ᛅ ligesom omvendt (Hunnestad II).

11. s-runen er det eneste tegn, der ikke har en hovedstav af samme længde som hovedstavene i de øvrige runer. Dens regelmæssige form er nemlig det af tre rette streger dannede ᛋ (Kallerup, Snoldelev, Helnæs, Voldtofte, Hammel, Glavendrup, Jællinge I o. s. v.). Ved siden af ᛋ optræder allerede i de ældste indskrifter også formen ᛊ, og bægge disse former holder sig ved siden af hinanden gennem hele tiden og kan veksle i samme indskrift (Flemløse, Örja, Gunderup I, Skærn II, Hedeby, Århus V, Egå, Villie, Tulstorp, Uppåkra, Marevad, Vester Marie II, Øster Marie III). Særlig de lålandske stene viser stor forkærlighed for formen ᛊ (medens Tågerup-stenen overalt bruger ᛋ, har stenene fra Sæddinge, Bregninge, Skovlænge og Tirsted både ᛋ og oftest ᛊ. Den skånske Nöbbelöf-sten i Ljunits herred bruger overalt den sidste form).

Både i ᛋ og ᛊ har staven til venstre regelmæssig samme længde som staven til höjre. Ikke sjælden forlænges dog den venstre stav i ᛋ, så at den bliver længere end den höjre og undertiden når helt ned til rammestregen (altså får samme længde som de øvrige runers hovedstave). Tværstaven udgår da fra enden af den forlængede stav, ikke fra dens midte, og den mindre stav til höjre får i reglen en temmelig skrå stilling (ᛋ). Denne form møder vi f. eks. på Rimsø-stenen, Virring-stenen (sammen med ᛋ) og Øster Alling-stenen.

I meget unge indskrifter er alle tre linjer i ᛋ og ᛊ ofte temmelig rundede og tværstaven undertiden næsten vandret; men oftere böjer denne stav i ᛋ nedad i steden for opad, i ᛊ omvendt opad i steden for nedad (se f. eks. Gyldenså-stenen og Ny Larsker-stenen II).

Ikke sjælden løber den lodrette stav til venstre i ᛋ lidt neden for, den lodrette til höjre lidt oven for midtstaven (i ᛋ altså omvendt staven til venstre oven for, staven til höjre neden for tværstaven). Dette kan naturligvis skyldes skødesløshed af runeristeren; men hvor det er gennemført i en indskrift, må det dog antages at være gjort forsætlig (Rönninge, Lyngby). Heraf forklares let overgangen til den nye form ᛋ, hvor staven til venstre har samme længde som hovedstaven i de øvrige runer, og hvor tværstaven (i modsætning til formen ᛋ) udgår fra midten af denne stav. Det ældste eksempel herpå er det ᛋ, der forekommer en enkelt gang på Rönninge-stenen ved siden af det almindelige ᛋ med en lille forlængelse af de to lodrette stave. Jeg anser det dog for ganske tilfældigt, at den venstre stav på dette ene sted er forlænget helt ned til rammestregen, ligesom ᚠ-runens nederste bistav i samme indskrift er bleven uforholdsmæssig lang. Når vi ser bort fra det enestående ᛋ på Rönninge-stenen, lader denne form sig nemlig næppe påvise för midten af det 10. årh., fra hvilken tid den bliver meget almindelig og af mange runeristere særlig i Skåne foretrækkes for de ældre former ᛋ og ᛋ, sammen med hvilke den også kan optræde i samme indskrift (Sæddinge, Östra Herrestad, Hunnestad I og II, Skårby; af ornamentale grunde i ordet stin på Ars-stenen og vel i sina på Brogårds-stenen). ᛋ alene bruges på Sønder Vissing-stenen II, Ferslev-stenen, Alum-stenen I, Asfærg-stenen, Handeststenen, Krageholm-stenen, Bjersjö-stenen I og II, Nöbbelöf-stenen i Fjälie. Tilsyneladende forekommer denne form også på Rimsø-stenen i ordet ᚱᛆᛋᚦᛁ; men da denne indskrift ellers overalt bruger ᛋ med venstre stav temmelig lang (se foran), er ᛋ i ᚱᛆᛋᚦᛁ åbenbart brugt som binderune for ᛁᛋ (sml. nedenfor s. XXXVI).

Langt sjældnere finder vi også den af ᛋ dannede form ᛋ (Köpinge-stenen en enkelt gang af ornamentale grunde ved siden af ᛋ og ᛋ; samme form vistnok kun tilfældig på Gårdstånga-stenen III ved siden af ᛋ, se III, s. 128 f.) og lige så sjælden ᛋ, dannet af ᛋ ved forlængelse af staven til höjre (Gårdstånga-stenen I og mulig Ravnkilde-stenen).

En sjælden s-form ᛌ (egenlig kun venstre stav af ᛋ) forekommer tidlig i visse egne af Sverig, men kan først i meget sen tid påvises i Danmark, hvor den i reglen har en lille cirkelformet udvidelse på den nederste ende (ᛌ). Denne form, der kendes fra runerækkerne på de to stene i Mønsted, finder vi rent undtagelsesvis sammen med det sædvanlige ᛋ på Øster Marie-stenen I (III, s. 255).

12. **t**-runen har fra de ældste tider regelmæssig formen ᛏ med rette bistave (Snoldelev, Gunderup I, Skivum, Jællinge I og II, Bække I, Vedelspang II o. s. v.). Ofte får bistavene dog en mindre eller större runding (Kallerup; Helnæs- og Flemløse-stenen har både lige og rundede former). Ikke sjælden rager hovedstaven et mindre eller större stykke op over bistavene (Rönninge, Lyngby o. s. v.).

Ved siden af ᛏ optræder senere ᛐ med enkelt bistav på venstre side af hovedstaven (Tårnborg-stenen, Hanning-stenen og Øster Marie-stenen III har både ᛏ og ᛐ). I steden for ᛐ, der blev herskende på runeskriftens yngste trin, skrives i meget sene indskrifter af og til urigtig ᛚ, tegnet for l-runen, ligesom omvendt ᛐ for ᛚ. Dette sidste er efter min formodning tilfældet på Øster Marie-stenen IV (se III, s. 321 og sml. „Døbefonten

i Åkirkeby kirke“, s. 53). Sammenblandingen af ᛐ og ᛚ svarer jo i øvrigt til den i ældre indskrifter oftere forekommende sammenblanding af ᛆ og ᚿ.

13. **b**-runens sædvanlige form er ᛒ, hvor den rundede (meget sjælden kantede) bistavs øverste og nederste stykke i reglen — i modsætning til hvad der er tilfældet med ᚱ — støder sammen midt på hovedstaven, sjældnere — som ved ᚱ — i nogen afstand fra denne. Bægge former kan dog forekomme i samme indskrift. Eksempler på det første frembyder Helnæs-stenen, Rönninge-stenen, Jællinge-stenen I, Vedelspang-stenen II, Suldrup-stenen, Langå-stenen I, Skærn-stenen I og II, på det andet Nörre Nærå-stenen, Jællinge-stenen II, Danevirke-stenen, Sæddinge-stenen. Bægge former findes på Tågerup-stenen.

Ikke sjælden udgår bistaven fra hovedstaven lidt neden for dens top og løber ind til den i samme afstand fra foden. Også her kan bistavens to dele enten støde sammen i hovedstaven (Jællinge I, Århus I, Bække I, Århus V) eller uden for denne (Jællinge II, Rygbjærg).

Jævnlig støder bistavens øverste og nederste del hver for sig sammen med hovedstaven, således at der er en lille afstand imellem dem (Kallerup, Rimsø, Århus IV og med kantede bistave Sønder Vissing I). Også i denne form strækker hovedstaven sig jævnlig et stykke oven for og neden for bistavene (Bregninge, Bække II, Bjærregrav II, Hällestad I og III, Sjörup, Torsjö, hvor bistavene på et enkelt sted er kantede, Hedeby).

14. **m**-runen optræder i en enkelt af vore allerældste indskrifter (Helnæs-stenen) endnu i den fra den ældre række kendte form ᛗ; men at ᛗ allerede den gang har været på veje til at vige for de yngre former, viser Snoldelev-stenen, hvis m-rune efter det bevarede spor sikkert må antages at have haft formen ᛘ. Denne form sejrede dog ikke straks. Derimod møder vi i den indskrift, som i tid følger nærmest efter Helnæs-stenen og de samtidige stene, nemlig Nörre Nærå-stenen, formen ᛙ, som i vore indskrifter længe blev den ene brugte form for m-runen. Ligesom på Nörre Nærå-stenen har runen i almindelighed en stærkt rundet, cirkelformet, sjælden kantet bistav. Eksempler på den runde form finder vi foruden på Nörre Nærå-stenen også på Skivum-stenen (flere gange), Jællinge-stenen I og II, Sæddinge-stenen, Hedeby-stenen og Danevirke-stenen. Den kantede form (ᛙ) finder vi en enkelt gang på Tryggevælde-stenen (sammen med det sædvanlige ᛙ), på Rönninge-stenen og Sønder Vissing-stenen I. Mellemformer mellem ᛙ og ᛙ træffes af og til (Bække-stenen II og Rygbjærg-stenen).

Ikke sjælden rager hovedstaven et stykke op over bistaven, f. eks. på Rimsø-stenen og på Sønder Vissing-stenen I (en enkelt gang på hver, måske tilfældig, da vi på dem bægge to gange finder det almindelige ᛙ), Kolind-, Egå-, Hørning- og Grensten-stenen.

Ved siden af ᛙ optræder efterhånden ᛘ, i reglen med mere eller mindre rundede, sjældnere med helt lige bistave (ᛘ), en form, som vi dog som sagt møder allerede på Snoldelev-stenen, hvad der synes at vise, at det gamle ᛗ (ᛗ) i Danmark straks er optrådt i de to former ᛘ (ᛘ) og ᛙ (ᛙ), af hvilke den sidste dog foreløbig sejrede. Senere (fra omtr. år 1000, i Skåne noget tidligere; se II, s. 198 og III, s. 3) bruges bægge former i flæng og kan undtagelsesvis bægge forekomme i samme indskrift (Valleberga-stenen). Andre ind-

skrifter med rammestreg ved toppen af runerne viser tydelig, hvor let overgangen var fra ᛘ til ᛉ (Asfærg- og Krageholm-stenen). Først ved midten af det 11. årh. er ᛘ fuldstændig fortrængt af ᛉ, der fra nu af kan betragtes som den eneste brugte form. Eksempler på indskrifter fra slutningen af det 10. til langt ned i det 11. årh., der bruger ᛘ, er Hedeby-stenen, Danevirke-stenen, Mejlby-stenen, Egå-stenen, Hørning-stenen; Hunnestad-stenen I, Gårdstånga-stenen II, Nöbbelöf-stenen i Fjälie, Valkärra-stenen, Strö-stenen II, Lundagård-stenen, medens vi i andre både samtidige og ældre indskrifter i Jylland og særlig i Skåne finder ᛉ (Sjælle-stenen, Ålum-stenen I, Bjærregrav-stenen I og II; Baldringe-stenen, Hunnestad-stenen II, Skårby-stenen, Hällestad-stenen II, Sjörup-stenen).

Foruden de to former ᛘ og ᛉ forekommer nogle gange formen ᛘ med et punkt mellem hovedstaven og bægge bistave. Denne form kendes fra Hällestad-stenen I og III, Århus-stenen I og V (på den sidste ved siden af ᛉ), Sandby-stenen II og Rø-stenen. Da den således optræder i alle egne af landet og til forskellig tid, må den antages at have været almindelig kendt, skönt den sjælden er brugt af runeristerne. På Århus-stenen V bruges denne form to gange ved siden af ᛉ, der forekommer én gang.

En enestående m-form ᛉ møder vi på Vedelspang-stenen I; men denne form skyldes den svenske runerister og kendes ikke fra danske stene (sml. nedenfor s. 53 f.).

15. l-runens regelmæssige form er fra den ældste til den seneste tid ᛚ med lige bistav (Snoldelev, Vedelspang II, Jællinge II o. s. v.). Jævnlig er bistaven dog ligesom bistavene i ᛏ mere eller mindre rundet (Helnæs o. s. v.). Ikke sjælden rager hovedstaven et lille stykke op over bistaven, ligesom det også ofte er tilfældet med tegnene for u, r, t, b og m (se f. eks. Rygbjærg- og Grensten-stenen).

Ved unöjagtighed fra runeristerens side kan der i sene indskrifter undertiden findes ᛚ for ᛚ, ligesom omvendt ᛚ for ᛚ (se foran s. XXVIII f.).

16. ʀ-runen har i vore indskrifter altid formen ᛦ med rundede, sjældnere med helt eller næsten helt lige bistave (Snoldelev- og Helnæs-stenen med rundede stave, på Kolind-stenen er rundingen ualmindelig stærk; Jællinge-stenen I med næsten lige stave).

En form, der stemmer med tegnet ᛘ for m-runen, idet et punkt (en fin lille streg) er anbragt mellem hovedstaven og bægge bistave, møder vi en enkelt gang i indskriften på Sandby-stenen II lige under ᛘ på samme sten.

Andre ændringer i de almindelige former end dem, vi i det foregående har anført under hvert enkelt tegn, behøver ikke særlig at fremhæves, da de kun skyldes hensyn til pladsen (når bistavene undertiden er anbragte uforholdsmæssig höjt oppe eller langt nede på hovedstaven af hensyn til det foregående eller efterfølgende tegn), eller skødesløshed og mangel på øvelse hos vedkommende runerister. Dette sidste er således tilfældet, når bistavene i ᚼ, ᛉ, ᛦ ikke støder sammen på midten af hovedstaven. En tilfældighed (skødesløshed fra runeristerens side) skyldes det ligeledes, når f. eks. på Mejlby-stenen den nederste bistav i ᚬ i ordet ąskl er bleven vandret, og når på samme sten den mellemste stav i ᛋ i suti næsten er vandret og i ąskl endogså er böjet nedad i steden for opad, hvorved

s-runen har fået en form, som ellers først optræder i nogle af de yngste indskrifter (se foran s. XXVII). Eksempler af lignende art kunde anføres fra mange andre indskrifter.

Alle de i det foregående nævnte ændringer i de sædvanlige runeformer kan forekomme og forekommer ikke sjælden i samme indskrift: f-runer både med krumme og lige bistave, der bægge når helt ud til rammestregen i flugt med toppen af hovedstaven, eller af hvilke den nederste ender et godt stykke neden for hovedstaven, eller hvor ingen af bistavene når op i linje med hovedstaven, møder vi i de af samme runerister udførte indskrifter på Glavendrup-, Tryggevælde- og Rönninge-stenen. På den sidste er de lige bistave desuden usædvanlig lange, og den nederste når helt eller næsten helt ned til hovedstavens nederste ende. ᚠ sammen med ᚠ forekommer også på Hjærmind-stenen og andetsteds. Former af u-runen, hvor bistaven støder sammen med toppen af hovedstaven, hvor der er et åbent rum mellem bægge, og hvor bistaven udgår fra hovedstaven et stykke neden for toppen, kan ligeledes forekomme i samme indskrift. Tilsvarende former af r-runen findes f. eks. på Bække-stenen II. Både u- og r-runens stærkt vekslende former møder vi desuden f. eks. på Sønder Vissing-stenen I, Hjærmind-stenen, Sønder Vinge-stenen, Nyker-stenen. Af s-runen forekommer alle tre former ᛋ, ᛋ og ᛋ på Sæddinge- og Hedeby-stenen, på Gårdstånga-stenen I både ᛋ, ᛋ og ᛋ. En m-rune både med rund og firkantet bistav og med hovedstaven ragende op over bistaven findes på Sønder Vissing-stenen I, der i det hele udmærker sig ved stor afveksling i formen af de enkelte tegn.

Da afbildningerne altid har søgt at efterligne de enkelte runeformer så nöjagtig som muligt, vil enhver ved hjælp af dem let kunne danne sig en oversigt over de til de forskellige tider herskende former.

Stungne runer. Ved siden af de 16 gamle runetegn, der udelukkende bruges i vore indskrifter fra midten af det 9. til hen imod slutningen af det 10. årh., optræder efter den tid tre nye tegn, nemlig ᚵ, ᛂ og ᚤ. Disse tegn er dannede af ᚴ, ᛁ og ᚢ ved et tilföjet punkt for at udtrykke lydene g (muta og spirant), e (æ) og y (ø), der i de ældre indskrifter betegnedes ved de upunkterede runer ᚴ, ᛁ og ᚢ. I steden for det sædvanlige ᚵ med punkt mellem hoved- og bistav har Hanning-stenen formen ᚵ med punkt på hovedstaven neden for bistaven.

De ældste eksempler på de tre punkterede ('stungne') runer møder vi på Hällestad-stenen I og Sjörup-stenen, der hver bruger ᚵ en enkelt gang, på Danevirke- og Hedeby-stenen, af hvilke den første en enkelt gang har ᚵ og en enkelt gang ᛂ, medens Hedeby-stenen oftere bruger bægge tegn, samt på Sjælle-stenen, der ikke blot har ᚵ og ᛂ, men også to gange ᚤ. De tre nye tegn fortrængte dog ingenlunde de gamle, men brugtes jævnlig i samme indskrift sammen med og i samme betydning som dem (se om forholdet på de jyske stene II, s. 4 f., på de skånske III, s. 3 f.). I almindelig brug kom de aldrig för langt ned i tiden, og medens enkelte runeristere synes at have yndet disse tegn (særlig ᛂ), har andre åbenbart kastet vrag på dem og vedblivende holdt fast ved den gamle skrivemåde. Dette fremgår tydelig af de unge bornholmske indskrifter, således som jeg har påvist III, s. 188.

Det yngste runealfabet. Flere end de foran omtalte 19 tegn forekommer ikke i vore indskrifter på de egenlige runestene, når vi undtager den meget unge bornholmske Vester Marie-sten VI, som også to gange bruger det stungne ᛏ (ᛑ) i betydning d. Først efter den egenlige runestensperiode møder vi i indskrifterne på runeligstenene og på forskellige af de til kirkerne knyttede mindesmærker et runealfabet, der lige så godt som det latinske alfabet er i stand til at udtrykke de forskellige lyd i sproget, og som derfor har fået mange nye tegn. Ordnet efter det latinske alfabet har dette runealfabet, der altså betegner det sidste trin i runeskriftens udvikling, følgende udseende:

ᛆᛆ ᛒ ᚼᛍᛍᛌ ᛑᛑ ᛂᛂ ᚠᚠ ᚵᚵ ᚼ ᛁ ᚴ ᛚ ᛘ (ᚿ)ᚿᚿ ᚮᚯᚯᚯ ᛔᛔ - ᚱᚱ ᛋᛋ(ᛋ)ᛌ ᛏᛏ
a b c d e f, v g h, gh i (j) k l m n o p q r s t

ᚦᚧ[ᚧ] ᚢ[ᚢ] - ᚤᚤ ᛍᛍᛌ ᛅᛅ ᚯ
þ, ð [ð] u, w [w] x y z æ ø

Angående de enkelte tegn bemærkes følgende:

Tegnene for **a**, **n** og **æ** har regelmæssig formerne ᛆ, ᚿ, ᛅ. Meget sjælden bruges den gamle form ᚾ i steden for ᚿ (Egeslevmagle- og Gæssingholm-stenen; den sidste har to gange ᚿ og to gange ᚾ, i hvilket bistaven dog er længere på höjre end på venstre side af hovedstaven). Undertiden er bistavene stærkt krummede og meget lange, så at de når helt eller næsten helt i flugt med enden af hovedstaven (ᛆ, ᚿ, ᛅ). Disse sidste former bruges på Vejerslev- og Vester Velling-stenen. Samme a-form forekommer også tre gange på Søborg-stenen I. I runerækken på Åstrup-stenen har a og n ligeledes formerne ᛆ og ᚿ, og samme n-form bruges i runerækkerne på de to stene i Mønsted; men for a har den første af disse rækker ᛆ, den anden ᚠ (med opad i steden for nedad vendte bistave og i den sidste form med bistaven på höjre side af hovedstaven i steden for på venstre side).

b skrives med de samme tegn som i de gamle indskrifter.

For **c** (**ch**) og **q**, der forekommer almindelig i de ældste nordiske håndskrifter med latinske bogstaver, bruges i indskrifterne ligesom i runehåndskriftet af skånske lov regelmæssig k-runen ᚴ, hvor udtalen var k: kubaþ (Føvling) — *cubat*, ik (Føvling) — *hic*, kristo (Føvling) — *Christo*; rekuiæscæns (Føvling) = *requiescens*. I forbindelserne **ci**, **ce** samt **ti** foran selvlyd, hvor **c** og **t** nærmest udtaltes som *ts*, bruges for **c** og **t** et af den gamle s-rune ᛋ dannet tegn, der optræder i formerne ᚼ, ᛍ, ᛌ, medens det sædvanlige ᛋ i reglen er tegn for **s**: på söjlefoden fra Børglum skrives således ᚼ for **c** i *fecit*. På Sal-stenen II skrives **c** i *placide* med ᛍ (næppe ᛌ), og samme tegn, men med den rette stav af samme störrelse som stavene i de øvrige runer, bruges for **c** i *fecit* i indskriften på den forsvundne dör fra kapitelhuset i Slesvig (IV, s. 153) og på mester Røds røgelsekar. Formen ᛌ bruges for **t** i *gratia* på Hæstrup-klokken. Derimod har alle de nævnte indskrifter ᛋ i betydning **s**. På Føvling-stenen, der bruger ᛋ (en enkelt gang ᚼ, hvor den forlængede stav til venstre vistnok skyldes det med ᛋ til binderune forenede ᛅ æ; sml. **s** nedenfor) i betydning **s**, skrives **c** i rekuiæscæns med ᛌ. Det tegn, der (på Sal-stenen II og) på røgelsekarrene bruges for **c** i

forbindelsen **ci**, er i runehåndskriftet af skånske lov det regelmæssige tegn for gammeldansk **z** ɔ: *ts*, der andetsteds udtrykkes ved ᛌ (ligesom i Hæstrup-klokkens *gratia*) eller ⸔. Denne sidste form, der forholder sig til ᛌ ligesom ᛭ til ᚽ, bruges netop i betydning **z** (ɔ: *ts*) i navnet sazær på runeligstenen i Bregninge (sml. i det hele IV, s. 141 og især „Døbefonten i Åkirkeby kirke", s. 45).

Som tegn for **d** bruges den stungne t-rune, der kun forekommer på en enkelt runesten (den meget unge bornholmske Vester Marie-sten VI), hvor den har formen ᛐ. Samme form findes på ligstenen fra Hästveda, hvorimod det yngre ᛑ står på klokken fra Hæstrup og på røgelsekarret fra Heden (med en lille streg i steden for punkt). Små ændringer viser Tisted-stenens ᛑ og Bregninge-stenens ᛑ.

Det ældre tegn for **e**, den stungne l-rune ᚽ, findes på Bjolderup-stenen, Hästveda-stenen, mester Martins døbefonter og Brønderslev-stenen. En lille vandret streg i steden for punkt (som i runehåndskriftet) forekommer allerede på den forholdsvis gamle Lundsten og findes ligeledes på Bregninge- og Hvidbjærg-stenen og i binderuner på Føvling-, Tisted- og Bregninge-stenen samt på Søborg-stenen I (stregen kan skråne lidt opad; men tegnet adskiller sig dog bestemt ved stregens lidenhed fra æ-runen ᛆ; se f. eks. Føvlingstenens rekuiæscæns og Tisted-stenens huiler).

f-runen har i almindelighed den gamle form ᚠ; men på røgelsekarrene når den nederste bistav ofte helt ned til foden af hovedstaven (sml. foran s. XXIV). Som i de gamle indskrifter og i vore ældste håndskrifter står f-runen både i betydning *f* og *v*. Den stungne ᚠ-rune ᚡ i betydning *v* kendes ikke fra danske indskrifter (sml. „Døbefonten i Åkirkeby kirke", s. 67 f.).

For **g** bruges i almindelighed den gamle form af den stungne k-rune (ᚵ), således på Bjolderup-, Føvling-, Gæssingholm- og Bregninge-stenen samt på Martins døbefonter. I steden for punkt findes jævnlig en kort streg ligesom i de øvrige stungne runer. For ᚵ forekommer af og til ᚴ med punkt eller en lille streg på hovedstaven neden for bistaven. Denne form, der kendes fra Hanning-stenen (foran s. XXXI), bruges på Sal-stenen I og på relikvieæsken fra Stokkemarke samt sammen med det sædvanlige ᚵ på Brønderslev-stenen og Selde-fonten.

h-runen ᛡ bruges også (som i runehåndskriftet af skånske lov) som tegn for det spirantiske *g*, således i navnet uahn = *Waghn* på Kragelund-stenen.

i-runen ᛁ er tillige som i håndskrifterne med latinske bogstaver det regelmæssige tegn for halvselvlyden *j*. I navnet *Jesus* skrives dog ᚵ for *j* på røgelsekarrene fra Hesselager og Kullerup.

k, **l** og **m** har de sædvanlige former ᚴ, ᛚ, ᛘ. Kun på ligstenen i Bregninge, der to gange bruger ᛘ, forekommer ᛙ én gang i samme betydning (IV, s. 67).

o-runen har den gamle form ᚬ på Egeslevmagle-stenen og Sal-stenen II samt i runerækken på Mønsted-stenen II. Med den øverste bistav udgående fra toppen af hovedstaven (ᚮ) forekommer den på Hillerslev-stenen og i runerækkerne på Åstrup-stenen I og på Bårse-fonten. Almindeligere er dog formen ᚭ (Åsum-, Vejerslev-, Galtrup-, Vester Velling-,

Tisted-, Hvidbjærg- og Al-stenen samt runerækken på Mønsted-stenen I og mester Røds røgelsekar, på hvilke sidste ᚼ derimod har betydningen *ø*). Formen ᚼ findes på Ørsted-stenen og ᚼ på Gæssingholm- og Hästveda-stenen (i disse indskrifter kan ᚼ altså endnu ikke være brugt som tegn for *ø*).

p optræder i de to former ᛒ (med runde eller kantede bistave) og ᛒ, af hvilke den første bruges langt oftere end den anden. Den findes f. eks. på Åsum-, Føvling- og Hästveda-stenen, på røgelsekarrene (Hesselager, Ollerup), relikvieæsken fra Stokkemarke og helgenfiguren i Povlsker. Derimod bruges ᛒ på Sal-stenen II (sml. om brugen af disse to tegn „Døbefonten i Åkirkeby kirke“, s. 40 og nedenfor s. 166).

r optræder i de samme former som i de gamle indskrifter (foran s. XXV f.). I reglen når bistaven ikke ind til hovedstaven; men langt oftere end i ældre tid støder den sammen med denne (Bjolderup- og Hvidbjærg-stenen, døbefonterne i Skyum, Brøndum, Egense og Selde og de fleste røgelsekar).

s har regelmæssig formen ᛋ, f. eks. på Galtrup-, Vester Velling-, Vesløs-, Bregninge- og Føvling-stenen, hvilken sidste dog en enkelt gang i binderunen for æs bruger ᛋ; men her skyldes det uden tvivl æ-tegnet, at staven til venstre er forlænget helt ned, da den tidligere almindelige form ᛋ nu næsten er gået helt af brug. Den forekommer dog to gange på Gæssingholm-stenen, der også én gang har ᛋ og én gang ᛋ. Denne sidste form bruges fremdeles jævnlig i steden for ᛋ ligesom i gammel tid, f. eks. på Hästveda-stenen tre gange og på røgelsekarret fra Kullerup. Bægge tegn forekommer på Ørsted-, Brønderslev- og Gæssingholm-stenen samt på røgelsekarret fra Bøstrup. Vejerslev-stenen har både ᛋ og ᛋ. Det regelmæssige ᛋ findes i runerækken på Bårse-fonten, hvorimod vi i runerækken på Åstrup-stenen I møder en fordrejet form af ᛋ. Kun på de to Mønsted-stene har s-runen formen ᛌ, der også forekommer på en af de unge bornholmske stene (foran s. XXVIII).

t optræder både i den gamle form ᛏ og den yngre ᛐ (sml. **d**). ᛏ findes på Gæssingholm-, Hästveda-, Ørsted-, Brønderslev- og Kragelund-stenen samt i runerækkerne på Åstrup-stenen I og døbefonten i Bårse. Almindeligere er dog ᛐ (Åsum, Bjolderup, Føvling, Bregninge, Sal II, Martins døbefonter, söjlefoden fra Børglum, runerækken på Mønsted-stenen I o. s. v.). I runerækken på Mønsted-stenen II skrives urigtig ᛚ for ᛐ.

þ-runen, der ligesom i runehåndskriftet af skånske lov bruges både for *þ* og *ð*, har i reglen den sædvanlige gamle form ᚦ (Vejerslev, Vester Velling, Sal I, Gæssingholm, Tisted o. s. v.); men også D forekommer jævnlig (Egeslevmagle og Kragelund samt runerækkerne på Mønsted-stenen I og II). Mellemformer mellem ᚦ og D møder vi ligeledes.

Det stungne ᚦ (ᚦ), der undertiden forekommer i betydning *ð* (se „Døbefonten i Åkirkeby kirke“, s. 68 ff.), kendes ikke fra vore indskrifter. Men samme betydning har uden tvivl det ᚦ, der findes på den malede glasrude fra Give, og som efter tegningen hos Sjöborg ligeledes fandtes i indskriften på den gamle kirkeklokke i Hardeberga (IV, s. 144 not.).

u, der er tegn både for *u* og *w* som i gammel tid, optræder overalt i de ældre former. I betydning *w* bruges det stungne ᚢ (ᚢ) med en lille streg i steden for punkt dog på Gæssingholm-stenen (hvor ᛦ derimod er tegn for *y*) og mulig på ligstenen i Bregninge (IV, s. 43 og s. 68).

Et tegn for **x**, der i runehåndskriftet af skånske lov udtrykkes ved ᛡᛋ (sml. kap. 4 § 18), forekommer ikke i vore indskrifter.

For **y** bruges de to tegn ᚢ og ᛦ. Det gamle ᚢ findes på Søborg-stenen II og på røgelsekarret fra Hesselager i navnet ryþ (svarende til de andre kars røþ). Derimod møder vi ligesom i runehåndskriftet af skånske lov det gamle tegn ᛦ med den nye betydning *y* på Vejerslev- og Gæssingholm-stenen (på den sidste står ᚢ derimod i betydning *w*).

Tegnet for **z** er allerede omtalt under **c**.

For **ø** bruger runehåndskriftet af skånske lov tegnet ᚯ, medens ᚭ er tegn for *o*. Det samme er tilfældet på mester Røds røgelsekar, hvor f. eks. navnet *Róð* regelmæssig skrives ᚱᚯᚦ. I vore øvrige indskrifter er ᚯ derimod en form af o-runen.

Jeg bemærker endnu, at indskrifterne fra denne tid ikke sjælden har bistavene i ᛆ, ᛂ og ᚠ, ᚭ (sjældnere i ᚦ) höjt oppe på hovedstavene, også uden at hensyn til pladsen har gjort sig gældende. På Tisted-stenen er dette tilfældet både med ᛆ, ᛂ og ᚭ; ligeledes med ᛆ i narfo på Sal-stenen II. I runerækken på Åstrup-stenen skrives både ᚠ og ᚹ (det sidste tegn ligeledes på fonten i Egense og på klokken fra Hæstrup) for ᚠ og ᚦ. I overensstemmelse hermed skal den første rune i indskriften på Egense-fonten vistnok også opfattes som tegn for ᛆ, ikke for ᛚ (sml. ligeledes Bårse-fontens ᚠ og ᛆ).

Ligesom i de ældste indskrifter bruges det enkelte selvlydstegn både for den korte og lange selvlyd (sml. kap. 4 § 13). Undtagelsesvis skrives dog på røgelsekarret fra Ollerup navnet *María* med dobbelt ᛁ.

Ligeledes betegnes den dobbelte medlyd i reglen ved et enkelt tegn (sml. kap. 4 § 29): manom (Brønderslev) = *mannom*, æbi (Gæssingholm) = *Æbbi*; komændo (Hästveda) = *commendo*, tera (Sal II) — *terra*. Dog skrives ikkþei — *Eggþei* på Egense-fonten, ruffus på mester Røds røgelsekar. Ganske enestående bruges på kirkekisten fra Pjedsted et punkt i n-runen (ᚿ) for at betegne det dobbelte *n* i navnet *Gunni*.

Samtidig med brugen af dette fuldstændige runealfabet, der også anvendes i runehåndskriftet af skånske lov (se Die runenschrift s. 256), var dog den gamle runerække på de 16 tegn i den oprindelige rækkefølge, men for en del i de nyere former endnu velkendt, således som det fremgår af futhorkerne på stenene i Mønsted og Åstrup og på døbefonten i Bårse. Den oprindelige rækkefølge er i disse futhorker kun brudt på et enkelt punkt, idet **ml** har byttet plads, sikkert under indflydelse af det latinske alfabet (sml. Die runenschrift s. 235 ff.). Også de gamle runenavne er uden tvivl bevarede, når undtages at den gamle ą-rune har fået navnet *óss* og den ændrede betydning *o*, og at ᛦ vistnok både har navnet *ýr* og betydningen *y*. Som tegn for en r-lyd, der dog ikke længer synes at skelnes fra det almindelige r (ᚱ), finder vi ᛦ stillet ved siden af ᚱ i det meget unge runealfabet på Øster Marie-stenen VI; men skönt dette alfabet følger det latinske alfabets orden, indeholder det kun de 16 gamle runer og de to ligeledes gamle stungne runer for e og g, men hverken det gamle stungne ᚢ eller noget af de nyere tegn.

B i n d e r u n e r. Således som jeg har påvist i Die runenschrift s. 168, finder vi ikke sjælden i de nordiske indskrifter med den længere runerække to runer forbundne til et sammensat tegn, i reglen således, at en fælles hovedstav bærer to tegns bistave. Denne brug af 'binderuner' forekommer så at sige slet ikke i indskrifterne med den kortere runerække på vore egenlige runestene. En meget sjælden undtagelse danner skrivemåden ᚱᛅᛊᚦᛁ = raisþi på Rimsø-stenen, hvor ᛊ åbenbart er brugt som binderune for ᛁᛋ, da s-runen på de øvrige steder i indskriften har formen ᛋ (ᚽ), og da ᛊ på denne indskrifts tid endnu ikke kan påvises som ændring af det sædvanlige ᛋ (sml. foran s. XXVIII). Det samme er tilfældet med Øster Alling-stenens ᚱᛊᚦᛁ = risþi, da s-runen her ellers har formen ᚽ. Hvorvidt vi også i skrivemåder som ᛒᚢᚱᛅ på Hunnestad-stenene eller ᛁᚠᛅᛚᛏ på Ålum-stenen I og lign. skal opfatte ᚢ og ᛅ som binderuner for ᛁᚢ og ᛁᛅ, kan måske synes tvivlsomt. Det følger jo nemlig af sig selv, at enhver rune med undtagelse af ᛋ (ᚺ) tillige k a n indeholde også et ᛁ-tegn, og hvor de to former ᛋ og ᛊ forekommer i samme indskrift, kan ᛊ, som vi har set, en sjælden gang bruges som binderune for ᛁᛋ, medens det ellers altid har samme betydning som ᛋ, ᚺ, også hvor det står sammen med dem. På lignende måde bruges f. eks. de to tegn for u-runen ᚢ og ᚣ jævnlig i samme indskrift i betydning u, aldrig i betydning u og iu. Noget sikkert eksempel på, at ᛁ forsætlig er udeladt, fordi det allerede indeholdes i det følgende tegns rette stav, vil man overhovedet ikke kunne anføre fra vore indskrifter. Når disse af og til bruger ᚢ og ᛅ for ᛁᚢ og ᛁᛅ, kan ᚢ og ᛅ derfor heller ikke opfattes som binderuner for ᛁᚢ og ᛁᛅ, men må være forkortet skrivemåde af bekendte ord, i hvilke vi ikke sjælden finder også andre selvlyd end ᛁ udeladte, og hvor ᛁ kan udelades også i ordets slutning (sml. kap. 4 § 14). Imod at opfatte ᚢ og ᛅ som binderuner i de nævnte tilfælde strider også bestemt den kendsgærning, at binderuner ellers som ovenfor fremhævet så godt som aldrig forekommer i indskrifterne på de egenlige runestene, af hvilke kun den meget unge Tårnborg-sten har ᛅᚱ som binderune for ar. I de yngste indskrifter på runeligstenene og på de andre samtidige mindesmærker er brugen af binderuner derimod meget almindelig, og nogle indskrifter går overordenlig vidt i at forbinde to eller flere runer til et enkelt sammensat tegn. Særlig karakteristiske eksempler herpå frembyder Føvling-stenen så vel som døbefonten i Selde og flere af mester Røds røgelsekar. Eksempler på brugen af ᚢ og ᛆ i betydning ᛁᚢ og ᛁᛆ forekommer dog ikke i disse indskrifter, hvad der også taler imod at opfatte dem således i de ældre indskrifter.

S a m s t a v s r u n e r. Forskellige fra binderunerne, men beslægtede med dem er de såkaldte 'samstavsruner', hvorved man, som navnet antyder, forstår en forbindelse af flere runer på en fælles hovedstav, som derfor har en betydelig længde. Vore runeindskrifter frembyder kun to, men til gengæld meget smukke og karakteristiske eksempler herpå, nemlig Hedeby-stenen og Sønder Kirkeby-stenen.

KAP. 4. RUNETEGNENES LYDVÆRDI.

Medens den længere runerække oprindelig havde et tegn til at udtrykke hver enkelt lyd i sproget, når vi ser bort fra tidsmålet, følger det af sig selv, at den kortere række med sine 16 (eller, når de senere stungne runer medregnes, 19) tegn måtte yde en höjst mangelfuld betegnelse for de mange lyd, som den gang fandtes i sproget. Gennemgående brugtes også det samme tegn både for de korte og de lange lyd, idet man kun rent undtagelsesvis gjorde forsøg på at udtrykke de lange selvlyd ved fordobling. Disse forhold volder naturligvis ofte vanskelighed, når vi nöjagtig skal bestemme, hvilken lyd der i hvert enkelt tilfælde menes. Endnu större vanskeligheder kan opstå, når alle ord skrives sammen uden skilletegn. Heldigvis er dette dog kun tilfældet i yderst få, særlig enkelte af de ældste indskrifter (Helnæs-, Flemløse-, Vordingborg- og Horne-stenen; senere også Tirsted-stenen). Et eksempel på, hvor let udeladelsen af skilletegn vil kunne lede til de störste misforståelser, har jeg anført under tolkningen af den sidste sætning på Asfærg-stenen (II, s. 237 f. not.). Det vilde sikkert heller ikke være lykkedes at tolke slutningen af indskriften på Rimsø-stenen tilfredsstillende, hvis der ikke havde været anbragt skilletegn mellem de enkelte ord. Omvendt havde Vordingborg-stenens indskrift næppe fremkaldt så mange mislykkede forsøg, hvis ordene havde været adskilte på sædvanlig måde.

Det følger af sig selv, at kun kendskab til den nordiske sproghistorie i dens helhed vil sætte os i stand til at løse de tvivl, som ofte kan rejse sig, når det gælder om nöjagtig at fastslå runetegnenes lydværdi, og i flere tilfælde vil det dog ikke være muligt at nå til fuldt sikre resultater.

Skönt runeskriften således med hensyn til lydbetegnelsen i det store og hele må siges at stå langt tilbage for den latinske skrift, som bruges i de ældste oldnorsk-islandske så vel som i de ældste danske og svenske håndskrifter, er den i et enkelt punkt nöjagtigere end denne, idet den for a-lyden har de to tegn ᚼ og ᚬ, af hvilke det første betegner den rene a-lyd, det andet et nasaleret a. At disse to tegn er bevarede i runeskriften, skyldes den historiske udvikling, således som jeg har påvist i Die runenschrift s. 194 ff. Også den forskel, som inden for medlydene göres mellem det oprindelige r (ᚱ) og det af fællesgermansk z opståede ʀ (ᛦ) skyldes denne udvikling og kunde ikke fremtræde i de nordiske håndskrifter, der tilhører en tid, da forskellen mellem de to lyd var udvisket.

Når vi ser bort fra disse to tilfælde, er indskrifternes lydbetegnelse som sagt meget mangelfuld og vil derfor ofte kunne lede på vildspor ved bestemmelsen af de enkelte tegns og ords betydning. Et par eksempler vil kunne oplyse dette. På Egå-stenen og andetsteds forekommer navnet ᛘᛆᚾᛁ mani, som man i reglen har læst *Máni* efter det tilsvarende velbekendte oldislandske navn; men et til *Máni* svarende dansk-svensk *Máni*, *Måne* kendes ikke, hvorimod *Manni*, *Manne* er meget almindeligt. Vi tör da med den höjeste grad af sandsynlighed slutte, at også runeindskrifternes mani har lydt *Manni*, ikke *Máni*. Navnet på den ᛆᛚᛁ, til hvis minde Glavendrup-stenen er rejst, har man på lignende måde gengivet *Áli*; men i dette tilfælde viser runeskriften selv, at der ikke kan menes det norsk-islandske *Áli*, som også kendes fra Svensk. Dette navn, der oprindelig begyndte med *an-* (oht. *Analo*), måtte nemlig på Glavendrup-stenens tid nødvendig skrives ᚬᛚᛁ, ikke ᛆᛚᛁ. Det sidste må da læses *Alli*, et i Dansk-Svensk, men ikke i Norsk-Islandsk velkendt gammelt navn. Ligesom runeskriften her altså selv viser os det rette, kunde vi af skrivemåden med sikkerhed slutte, at den ældre læsning af det sidste ord på Glemminge-stenen som briutʀ svarende til isl. *brjótr* måtte være urigtig, da der i denne indskrift efter ᛏ vilde følge ᚱ, ikke ᛦ (Die runenschrift s. 297 f.). I andre tilfælde, hvor indskrifternes tegn kan udtrykke forskellige ord, må indholdet og andre grunde lede os på rette vej: ordet mak på Gunderup-stenen I, Vejlby- og Bjersjöholm-stenen kan naturligvis svare både til isl. *mǫg* 'sön' og til *mág* 'måg'; men på det førstnævnte sted viser sammenhængen, på de to andre indskrifternes hele form med sikkerhed, hvilket ord der menes (se III, s. 96 ff.). Mange andre lignende eksempler kunde anføres: Hørning-stenens kul kan læses både *koll (kull)* og *gull* (II, s. 262 f.), Fjænneslev-stenens an både *Ánn* og *æn* (II, s. 468 ff.) o. s. v.

Til nærmere begrundelse af den lydværdi, som jeg ved behandlingen af mindesmærkerne har tildelt de enkelte tegn i omskrivningen til Olddansk, meddeler jeg her en oversigt over den betydning, hvori hver rune optræder i vore indskrifter.

A. SELVLYD.

Til betegnelse for de mange både korte og lange selvlyd, der efterhånden havde udviklet sig i det fællesnordiske sprog, havde runeskriften kun de fire tegn ᛆ a, ᚬ ą, ᛁ i og ᚢ u. Alle de øvrige lyd måtte altså udtrykkes enten ved de enkelte tegn for de lyd, der lå nærmest, eller hvoraf de var udviklede, eller ved sammensatte tegn, der var dannede ved sammenstilling af disse fire. At runeskriften uagtet den mangelfulde lydbetegnelse, som de nævnte fire tegn var i stand til at yde, alligevel gennemførte den fine adskillelse mellem det rene og det nasalerede a, er som foran fremhævet begrundet i skriftens historiske udvikling og skyldes for så vidt en tilfældighed. Det følger jo nemlig af sig selv, at den nasale udtale lige så vel var knyttet til ᛁ i og ᚢ u som til ᚬ ą; men her kunde runeskriften under sin udvikling kun få et enkelt tegn både for den nasalerede og den unasalerede lyd. Ligesom det efter indførelsen af det latinske alfabet blev regel i alle nordiske

sprog at udtrykke de nasalerede selvlyd ved de samme tegn som de unasalerede, har dette i runeskriften fra de ældste til de seneste tider været tilfældet med i- og u-tegnene. Ved behandlingen i det følgende gör jeg derfor heller ikke under omtalen af ᛁ og ᚢ og deres forskellige lydværdi særlig opmærksom på de tilfælde, hvor den nasale udtale har været til stede. Hvad der gælder for ᚬ, gælder nemlig også i det hele om den nasale udtale af ᛁ og ᚢ, hvor runeskriften kun ganske undtagelsesvis gör forsøg på at betegne denne udtale (þąurui på den större Jællinge-sten lige over for den mindres þurui). Det samme har efter min mening ligeledes været tilfældet med tvelydene, skönt runeskriften her gennemgående bruger ᛆᛁ, ikke ᚬᛁ, også hvor tvelyden må antages at have været nasaleret i overensstemmelse med de enkelte selvlyd (se nærmere § 3).

§ 1. ᛆ 1) = *a, á*: tanmarkaʀ ef. (Jællinge I) — *Danmarkaʀ*, harþa (alm.) = *harða*, ala gf. og ef. (Glavendrup) = *Alla*; mak (Gunderup I) — *mág*, ua, uabn (Sjörup) = *wá*, *wápn* (sml. nedenfor under 3 slutn.).

Men ᛆ *a, á* blev desuden brugt som tegn for de lyd, der var udviklede af *a, á* ved omlyd, altså:

2) = *æ, ǽ* (i-omlyd af *a, á*, i de ældste isl. håndskrifter ę, ę́ eller æ, ǽ): batri (Tryggevælde), bastr (Krageholm) = *bætri*, *bæztr* (ikke *baztr*; se III, s. 20 og sml. § 9, 2), nafni nut. forest. måde (Års) — *næfni*, trak (Bjersjö II) — *dræng* (sml. § 4, 3).

Ligeledes har uden tvivl det hyppig forekommende karþi (Tryggevælde o. s. v.), karþu (Glavendrup) haft lyden *æ* (*gærði, gærðu* — oldisl. *gęrði, gęrðu*), ikke *ø* som i oldisl. *gørði, gørðu* (§ 11, 4). Også det almindelige aft (Flemløse, Jællinge I o. s. v.) og aftiʀ (Flemløse o. s. v.) har vist i reglen haft lyden *æft, æftiʀ*; men ᛆ kan dog her også være tegn for lyden *ø* ɔ: *ö* (sml. nedenfor § 6, 4 og § 11, 4 slutn.).

Som tegn for langt *æ* står ᛆ i baþi nf. flt. ik. (Gunderup I) = *bǽði*.

3) — *å, ǻ* (u-omlyd af *a, á*, i de ældste isl. håndskrifter ǫ, ǫ́ eller ꜵ, ꜵ́). At denne omlyd har været fællesnordisk, anser jeg for sikkert; men den har næppe nogen sinde haft samme udbredelse i Svensk og Dansk som i Oldislandsk. At omlyden, hvor den var fremkaldt af et bortkastet u i endelsen, og hvor Svensk og Dansk i mangfoldige tilfælde har bevaret den til den nyeste tid i forskellige former, der alle viser tilbage til oprindeligt *å*, også har været til stede i runeindskrifterne i formen *å*, fremgår med sikkerhed af den hyppige skrivemåde ᛆᚢ som tegn for *å*-lyden i flere sådanne former. Derimod finder vi ikke, hvad man kunde vente, i de ældre indskrifter sikre eksempler på brugen af ᛆ med betydning *å* i disse tilfælde (sml. også § 10, 1). Kun et par unge bornholmske stene (Bodilsker-stenen I og Tjörneby-stenen) har ᛆ i haka = *hågga* svarende til Brohuse-stenens auka, ligesom svenske runestene jævnlig har hakua ved siden af haukua = *håggwa*.

På den anden side skrives der så godt som uden undtagelse ᛆ i de former, hvor Oldisl. har ǫ, fremkaldt af et følgende bevaret u i endelsen: faþiʀ, faþur — oldisl. *faðir*, *fǫður*. Her opstår altså det vanskelige spörsmål, hvorledes udtalen har været i Svensk-Dansk. Skönt ᛆ i sig selv vilde være den naturligste betegnelse både for *a (á)* og for det

deraf ved u-omlyd udviklede *ǫ̊ (å)*, finder vi som sagt intet sikkert eksempel i vore runeindskrifter på ᚼ i den sidstnævnte betydning i de tilfælde, hvor lyden utvivlsomt har været *ǫ̊*. Heller ikke i former som faþur, barþusk (Århus II) — isl. *bǫrðusk*, satu (Flemløse, Hune) — isl. *sęttu* synes ᚼ derfor at kunne tages i betydning *å*, skönt uomlydte former naturligvis senere meget let kunde have fortrængt de omlydte ved udjævning, således som det i Islandsk tidlig var tilfældet med omlyden *á* til *ǿ*. Hvor omlyden i Isl. er fremkaldt af et bevaret u i endelsen, er den derfor vistnok kun rent undtagelsesvis, som vi straks skal se, også optrådt i Svensk-Dansk. Hvor den derimod i Isl. er fremkaldt af et bortkastet u, har den også været til stede i Danmark, således som det med sikkerhed fremgår af gf. tanmaurk ɔ: *Danmårk* på den större Jællinge-sten i modsætning til ef. tanmarkaʀ på den mindre Jællinge-sten og hf. tą̨nmarku på Skivum-stenen. Jeg anser det derfor for sandsynligt, at de olddanske former af dette ord i sidste halvdel af det 10. årh. ikke blot i Jylland, men også i de øvrige danske og svenske provinser har været: nf. og gf. *Danmårk*, ef. *Danmarkaʀ*, hf. *Danmarku*. Hvorvidt denne böjning har været gennemført på denne tid, er dog et stort spörsmål, da ligedannelsen naturligvis allerede den gang kan have udjævnet formerne. Jeg vover således ikke at afgöre, om ord som *land* i flt. har haft den ældre form *lånd* eller den yngre *land*. Men i hvert fald synes skrivemåden på runestenene at vise, at u-omlyden i Svensk-Dansk i modsætning til Islandsk kun har været til stede i de former, hvor u er bortkastet, hvorimod *a* i almindelighed er bevaret i formerne med u. Dette stemmer med den regel, som Bugge har ment at kunne fastslå for Rök-stenens sprogform, og som han formulerer således: „Et *u*, som følger i næste stavelse, omlyder ikke *a*, *ą* i den stavelse, som har hovedtone; men *a* omlydes ved indflydelse af et *u*, som en gang har været, men ikke længer er til stede i en følgende stavelse“ (Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Handlingar XXXI Nr. 3, s. 47). I henhold til de senere fremkomne undersøgelser om omlyden har jeg derfor modificeret den fremstilling, som jeg har givet af dette forhold i Die runenschrift s. 316 ff., for så vidt som jeg nu ikke blot i de jyske, men også i de ældste indskrifter fra de øvrige provinser i omskrivningen til Olddansk gengiver former som faþur o. s. v. med *faður* (ikke *fåður*) o. s. v. Men jeg tilföjer, at der, således som jeg nedenfor ved behandlingen af ᚼᚢ skal påvise, findes en del former, der bestemt strider herimod, og som jeg ikke ser mig i stand til at forklare, medens de stemmer fuldstændig med min tidligere fremstilling.

At forholdet har været det samme med omlyden af det lange *a* til *ǻ* som med *a* til *å*, kan næppe betvivles; men det er muligt, at udjævningen af formerne her er indtrådt noget tidligere end ved de korte lyd. Medens jeg altså efter reglen har gengivet Hedeby-stenens satu med *sátu* (— oldisl. *sǫ́tu*) og uaʀu på Gårdstånga-stenen I med *wáʀu* (— oldisl. *vǫ́ru*), skulde vi i lighed med den större Jællinge-stens *Danmårk* i nf. og gf. ent. vente *wǻpn*, men i flt. *wǻpn*. Sjörup-stenens uabn, der lige så godt kan være ent. som flt., har jeg dog både af den grund, og fordi det skrives med ᚼ, gengivet med *wápn*.

Medens de her omtalte betydninger af ᚼ er begrundede i den sproghistoriske udvikling, skulde e-lyden egenlig udtrykkes ved ᛁ, hvad der også i almindelighed er tilfældet;

men da ᚽ var det regelmæssige tegn for *æ*, og da denne lyd ligger nær ved *e*, finder vi også tidlig ᚽ brugt i betydning *e*, ligesom omvendt ᛁ ofte har betydning *æ* (§ 4, 3).

4) = oldisl. *e*, *é*: uarþi (Glavendrup, Tryggevælde) = *werði*, forest. nut. af uarþa (Års) = *werða*, uar gf. (Glavendrup, Tryggevælde) = *wer* 'ægtemand', maþ (Mejlby) = *með*, himþaki (Hällestad III) = *-þegi*, an (Sjörup) = *en* 'men'. Svarende til oldisl. langt *e* bruges ᚽ i saʀ hf. (Hällestad I) = *séʀ*.

Denne hyppige skrivemåde med ᚽ for ᛁ i disse former allerede i så gamle indskrifter som på Glavendrup-stenen o. s. v. synes mig, hvad jeg allerede har udtalt i Die runenschrift s. 319, at vise, at den danske lyd i de anførte og i lignende former har ligget nærmere ved *æ* end ved *e*, hvad der stemmer godt med, at disse ord tidlig har fået æ-lyd, som regelmæssig bruges i vore ældste håndskrifter, hvor der dog ligesom i runeindskrifterne jævnlig findes vaklen i brugen af *æ* og *e*.

Det er overhovedet et af de allervanskeligste spörsmål, om ᚽ i runeindskrifterne i de foran nævnte tilfælde er brugt i betydning *æ* eller *e*, samt om ᛁ i de tilsvarende former betegner *e* eller *æ*. Når Glavendrup- og Tryggevælde-stenen har uarþi at rita, men Glemminge-stenen uirþi at rata, er det vel næppe sandsynligt, at disse ord på de to første steder har lydt *wærði at rétta*, men på det sidste *werði at rǽtta*. Snarest har *werða* haft æ-lyd allerede på Glavendrup- og Tryggevælde-stenen, hvor ᚽ altså er tegn ikke for det ved i-omlyd opståede *æ*, men for et yngre, af *e* udviklet *æ*. Derimod er ᛁ i de to stenes rita vist endnu tegn for *é*, der på Glemminge-stenens tid var blevet *ǽ*. Hvorvidt vi i disse og lignende tilfælde ved omskrivningen til Olddansk skal vælge *e*, *é* eller *æ*, *ǽ*, vil derfor ofte vække stor tvivl.

5) Da den gamle tvelyd *æi* gik over til *é*, skrev man i steden for det ældre ᚽᛁ i reglen ᛁ (§ 4, 2 og 5). Derimod bruges ᚽ kun yderst sjælden i disse tilfælde: rasþi (Skovlænge) = raisþi, risþi, aki (Sjörup) = aigi (Hällestad I) ɔ: *égi* 'ikke', þaʀ (Skårby) = þaiʀ, þiʀ, þaʀa (Grensten) = þaiʀa, þiʀa. I disse former står ᚽ mulig som minde om den gamle skrivemåde med ᚽᛁ, der endnu jævnlig bruges på samtidige stene; men ᚽ kan dog også forklares i lighed med de under 4 anførte former, der skrives både med ᚽ og ᛁ.

På Rimsø-stenen, der tilhører en tid, da tvelydene endnu var i brug, må ᚱᚽᚺᚦᛁ læses rai͡sþi, idet ᚺ her er brugt som binderune for ᛁᛋ (foran s. XXXVI).

§ 2. ᚼ er tegn for de samme lyd som ᚽ, når en næselyd følger eller i en tidligere sprogperiode fulgte efter (sml. § 3). Det står altså i betydning:

1) *ą*, *ą́*: hąn (Skivum), hąns (Glavendrup) = *hąnn*, *hąns*, kląmulan (Tryggevælde) = *gląmulan*, ota ɔ: ąta (Grødby) = *ąnda*, *anda* (III, s. 189 og nedenfor under 4), ąsur (Års) = *Ą́zurr*; ąni (Mejlby) = *Ą́ni*, ąmuta (Århus I) = *Ą́munda*, ą forholdso. (Snoldelev o. s. v.), þą (Århus II o. s. v.) = *ą́*, *þą́*.

2) *ę*, *ę́* (i omskrivningen til Olddansk af typografiske grunde gengivet *æ*, *ǽ*): stątʀ (Flemløse, Örja) = *stęndʀ*, ląki (Års) = *lęngi*; frąnti (Tirsted) = *fręndi* (sml. nedenfor § 4, 3).

3) Lige så lidt som vi i vore ældre indskrifter kan påvise sikre eksempler på

brugen af ᚼ til betegnelse af de ved u-omlyd udviklede lyd *ǫ*, *ǭ*, finder vi i disse indskrifter ᚬ brugt som tegn for de tilsvarende nasalerede lyd *ą̊*, *ą̊́* (i omskrivningen til Olddansk af typografiske grunde gengivet *ǫ*, *ǭ*). Først i nogle af de yngste indskrifter møder vi nemlig ordet ot, ont (af ældre ąt, ąnt; sml. III, s. 189) — *ǫnd* (ældre *ą̊nd*). Tvivlsomt er det dog, om ąs- som første led i de mange dermed sammensatte navne i de ældste indskrifter har lydt *Ą̊̈s-* eller *Ą̊s-*.

Anm. Ordet ᚬᛋ böjedes oprindelig nf. *ą̊ss*, ef. *ąsaʀ*. Ved udjævning fik også nævneformen senere formen *ą̊ss*, der med bortkastelse af næselyden blev *áss*. De med ąs- (af ąsu-) sammensatte navne må oprindelig have lydt *Ą̊̈s-*; men da det usammensatte *ą̊ss* senere blev *ą̊ss*, *áss*, kunde formen uden omlyd også fortrænge formen *ą̊s-* i første led af navnene, hvor omlydte og uomlydte former vistnok oftere har stået ved siden af hinanden. Vi kan da her vente at finde formerne *ą̊s-* (ældst), senere også *ą̊s-*, *ás-* og med forkortelse af selvlyden *as-*, *æs-*, f. eks. *Ą̊sbiårn*, *Ą̊sbiårn*; *Ą̊̈sbiorn*, *Ą̊sbiorn*, *Ásbiorn*; *Asbiorn*, *Æsbiorn* (*Es-*). Når vi senere i Dansk i disse navne ofte møder både *As-* og *Os-*, kunde det første udgå fra den uomlydte, det sidste fra den omlydte form; men jeg anser det for langt sandsynligere, at *Os-* (i *Osfred*, *Osgot* o. s. v.) er indkommet under indflydelse af de tilsvarende, overordenlig udbredte oldengelske navne. De almindelige svensk-danske former, der begynder med *Æs-* (*Es-*), f. eks. i *Æsbiorn* (*Esbiorn*, *Esbern*), *Æskill* (*Eskil*) o. s. v., og som i de yngste runeindskrifter kan skrives med es- (eskil Alsted- og Tillise-stenen, eskiʀ Kongevejs-stenen), kunde jo, som man har ment, tænkes opståede under indflydelse af de former af *ą̊ss* (*áss*), som havde i-omlyd (hf. ent. *ę̊si*, *æsi*, nf. flt. *ę̊siʀ*, *æsiʀ*). Jeg anser dog denne forklaring for urigtig, hvorom jeg henviser til bemærkningerne i ordsamlingen under *Ą̊s-*.

4) Først i sene indskrifter (noget för midten af det 11. årh.) mister ᚬ sin gamle betydning af nasaleret *a* og får den nye betydning *o*, medens det dog endnu samtidig og endogså i samme indskrift fremdeles kan optræde i den gamle betydning *ą* eller med bortkastelse af nasalen *a*. Dette er f. eks. uden tvivl tilfældet på de to stene i Simris (sml. især III, s. 179 og s. 189 f.). Samtidig ændres også tegnets form jævnlig, så at vi i steden for det ældre ᚬ (Tillise) møder ᚮ (Hanning ved siden af ᚬ), ᚯ (Simris II) og ᚰ (Tårnborg, Simris I). På de bornholmske stene forekommer alle fire former (se III, s. 189 not.).

§ 3. Med hensyn til brugen af ᚬ og ᚼ og deres sammenblanding i senere tid i vore indskrifter mærkes i øvrigt følgende:

Oprindelig var alle selvlyd (også tvelydene) nasalerede, når en nasal gik umiddelbart foran selvlyden, og når den fulgte eller i en tidligere sprogperiode havde fulgt umiddelbart efter denne. Denne regel, som i alt væsenligt endnu var gældende på Island omkring midten af det 12. årh., havde tidligere, som runeindskrifterne viser, også omfattet de øvrige nordiske lande. Efterhånden svandt nasaliteten dog fuldstændig på de fleste steder, men til meget forskellig tid i de forskellige former, medens den i enkelte egne holdt sig til den nyeste tid. At runeskriften kun for en enkelt selvlyd, nemlig a, viser, i hvilke tilfælde udtalen med næselyd har været til stede, ligger som bekendt i sprogets og som følge

deraf tillige skriftens historiske udvikling, idet den oprindelige j-rune i tidens løb blev tegn for det rene a, medens den oprindelige a-rune blev tegn for den nasale a-lyd. Derimod måtte selvlydene ᛁ og ᚢ nöjes med et enkelt tegn for de nasalerede og de unasalerede lyd; men det følger af sig selv, at både i- og u-runen har været tegn for de nasalerede lyd i de samme tilfælde som ᚬ for det nasalerede a. Lige så vist som forholdsordet *ą́* langt ned i tiden udtaltes med næselyd og derfor skreves ᚬ, lige så vist var det samme tilfældet f. eks. med forholdsordet *í* og med det nægtende *ú-* (*ó-*), skönt runeskriften her nødvendigvis måtte bruge de samme tegn som for det unasalerede i og u. At det *ó*, der i Glavendrup-indskriftens þur udtrykkes ved runen ᚢ, var nasaleret lige så vel som *á* i de mange navne, der i indskrifterne begynder med ąs-, kan efter min mening ikke være mindste tvivl underkastet, og et direkte bevis herfor finder jeg i den enestående skrivemåde ᚦᚬᚢᚱᚢᛁ på den större Jællinge-sten af det navn, der på den mindre Jællinge-sten og i flere andre indskrifter skrives ᚦᚢᚱᚢᛁ i nf. og gf., ᚦᚢᚱᚢᛁᛅᛦ i ef. Som jeg har fremhævet II, s. 37, må det henstilles som tvivlsomt, om navnet allerede i Olddansk har lydt *þyrwi*, der vilde svare til det senere *Thyri*, *Tyre* og til isl. *þyri*, eller *þórwé* (*þórwi*, *þorwi*, *þurwi*; se nærmere i ordsamlingen). I hvert fald er navnet afledet af eller sammensat med gudenavnet *þórr*, og selvlyden har altså været nasaleret. Dette er på den större Jællinge-sten netop betegnet ved skrivemåden ᚬᚢ, idet ᚢ er det almindelige tegn for den selvlyd, der fandtes i navnet (*ó*, *o*, *u* eller *y*), medens ᚬ udtrykker, at selvlyden var nasaleret. Når runeristeren i skriften vilde bruge en særlig betegnelse for denne udtale, ser jeg ikke, at han havde andet middel til sin rådighed end ᚬ-runen, der altså her undtagelsesvis ikke er tegn for *ą*, men kun for den i *ą* indeholdte næselyd, således som jeg har fremhævet nedenfor s. 14. At dette middel af og til er blevet brugt for at udtrykke nasaliteten af andre lyd end *a* (*æ*, *å*), fremgår også af Nörre Nærå-stenens niąut (se s. XLIV under a).

Medens ᚬ altså kan stå som tegn ikke blot for *ą*, men også undertiden for den i *ą* indeholdte næselyd, er der tilfælde, hvor det kunde synes naturligst at bruge skrivemåden med ᚬ, men hvor man fra de ældste tider, så vidt vi kan se, regelmæssig har valgt ᛅ. Dette gælder det ved hjælp af ᛅ dannede tegn for tvelyden ai. Skönt vi tör gå ud fra, at ikke blot *a* og de øvrige korte og lange selvlyd, men også tvelydene i vore ældste indskrifter var nasalerede, når de efterfulgtes af en næselyd, finder vi her fra de ældste tider så godt som uden undtagelse skrivemåden ᛅᛁ (ikke ᚬᛁ). Således har Kallerup-, Snoldelev-, Helnæs-, Flemløse-, Glavendrup- og Tryggevælde-stenen stain, Gunderup-stenen I stain og þaim. Grunden til, at runeristeren her skrev ᛅ, ikke ᚬ, var utvivlsomt den, at tvelydens nasalitet for ham var knyttet ikke til *a* (ɔ: *æ*), men til det følgende *i*, hvis nasalitet jo ikke kunde udtrykkes ved et særligt tegn. I et enkelt tilfælde finder vi dog denne regel overtrådt, idet Tryggevælde-stenen har þąi i betydning *þǽim*. Her bruges ą dog ikke blot som tegn for tvelydens nasalitet, men tillige og ganske særlig som tegn på, at det efter tvelyden følgende *m* er udeladt foran det *b*, hvormed det næste ord begynder (ligesom runeristeren altså vilde skrive f. eks. ląb = *ląmb* o. s. v., overførte han denne skrivemåde til þąi batri). Den enestående brug af ᚬ i dette tilfælde på Tryggevælde-

stenen synes mig imidlertid at indeholde et sikkert bevis på, at tvelyden på denne indskrifts tid har været nasaleret i en stærkt betonet stavelse, når en næselyd fulgte umiddelbart efter. På ᚼᚢ i tilsvarende former findes intet eksempel i gammel tid; derimod skrives ᚽᚢ på Sjøring-stenen i ąumuta = *Øymunda* eller *Ømunda*.

Jeg går herefter over til nærmere at omtale de forskellige tilfælde, i hvilke selvlydene har været nasalerede, og hvor runeskriften derfor bruger ᚽ som tegn for den nasale udtale af *a* (*æ*, *å*), samt til at undersøge, når nasaliteten må antages at være opgiven i hvert enkelt tilfælde.

a. Tidligst synes nasaliteten at være forsvunden, hvor den skyldtes en umiddelbart foregående nasal. I svagt betonede stavelser er dette tilfældet allerede i vore ældste indskrifter, som her altid har ᚼ: sunaʀ (Snoldelev), truknaþu (Helnæs), runaʀ (Glavendrup), kuna (Glavendrup), sina gf. ent. huk. (Jællinge I, Læborg, Gunderup I).

Også i de stærkt betonede stavelser må nasaliteten tidlig være tabt i dette tilfælde: mak *mág* (Gunderup I), tąnmarku (Skivum), tanmarkaʀ (Jællinge I). At nasaliteten tidligere har været til stede i disse former, synes dog sikkert at turde sluttes af den enestående skrivemåde nią ut på Nörre Nærå-stenen, der uden tvivl betegner udtalen *niút* med næselyd, idet ᚨ altså er brugt ikke som tegn for *ą*, men som betegnelse af den næselyd, hvormed tvelyden *iú* blev udtalt på grund af det foregående *n*. Runeristeren har altså her brugt ᚨ på lignende måde som i þąurui på den större Jællinge-sten.

Det simple resultat er altså, at en umiddelbart foregående næselyd som regel ikke har indvirket på selvlydens udtale. Når vi derfor længere ned i tiden kan finde former som kuną o. s. v., skyldes det uden tvivl en senere udvikling, hvorom vi skal tale nærmere nedenfor.

b. Langt mere indviklet er forholdet, hvor nasaliteten er fremkaldt af en umiddelbart følgende nasal, hvad enten denne er bevaret eller bortfalden.

1) Hvor en nasal følger umiddelbart efter a, er nasaliteten tidligere forsvunden i de svagt betonede end i de stærkt betonede stavelser. I ubetonede og svagt betonede stavelser er nasaliteten tabt allerede i de ældste indskrifter, der fremviser den art former, med mindre en nasal går umiddelbart foran, hvad vi vel tör slutte af det eneste bevarede eksempel, Glavendrup-stenens ąnąn. Ellers skrives regelmæssig: haiþuiarþan (Glavendrup), kląmulan (Tryggevælde), hiþan (Tryggevælde) og ligeledes i de yngre indskrifter kuþan (alm.), kauruan (Sæddinge), tuþan (Virring). Når vi derfor ganske undtagelsesvis på Sønder Vissing-stenen II finder uhimskąn og på den meget unge Giver-sten kuþąn, skyldes dette sikkert den senere sammenblanding af ᚼ og ᚽ.

I de stærkt betonede stavelser, hvor en nasal følger umiddelbart efter a, har nasaliteten uden tvivl været gennemført i de ældste indskrifter, hvad vi tör slutte af formen stątʀ ɔ: *stǫndʀ* på Flemløse- og Örja-stenen. I indskrifterne fra første halvdel af det 10. årh. finder vi derimod allerede stor vaklen i brugen af ᚽ og ᚼ, og i løbet af det 10. årh. forsvinder nasaliteten efterhånden i de fleste egne.

Med den ældre regel stemmer da Glavendrup-stenens hąns, þąnsi (én gang),

Tryggevælde-stenens kląmulan, þąnsi (tre gange), Skivum-stenens hąn, ląntmąną, tąnmarku, Års-stenens þąnsi, stąnta, ląki = *lęngi*, Sjøring-stenens þąnsi og ąumuta, hvor tvelyden au ɔ: *øy* eller *ǿ* vel skrives med ą for at betegne næselyden (foran s. XLIV). Når vi langt ned i tiden finder þąnsi, er ᚬ dog som oftest kun bevarelse af den gamle skrivemåde i dette hyppig forekommende ord, ikke bevis på den nasale udtale. Derimod holdt ą sig måske længere i forskellige navne end i andre ord: ąmuta = *Ǫ́munda* (Århus I) ved siden af þąnsi (sml. også Sjøring-stenens ąumuta ved siden af þąnsi), ąni = *Ǫ́ni* (Mejlby) ved siden af þansi.

At den nasale udtale holdt sig længst, når også en nasal gik foran a, tör måske sluttes af mąnr (Skærn I, som dog også har þąh ɔ: þąn).

Allerede i indskrifterne fra første fjærdedel af det 10. årh. møder vi dog afvigelser fra den gamle regel. Medens der på Tryggevælde-stenen tre gange skrives þąnsi, har Glavendrup-stenen både þąnsi og þansi (hvert én gang), og den sidste form bruges også i den samtidige og af samme runerister indhuggede indskrift på Rönninge-stenen; men desuden har Tryggevælde-stenen ved siden af þąnsi, kląmulan og det foran (s. XLIII f.) omtalte þąi ɔ: *þǫ́im* også man. Særlig denne sidste form er jo ved første öjekast höjst påfaldende, da selvlyden her står mellem to næselyd, hvorfor vi også på Skivum-stenen finder mąną og på Skærn-stenen I mąnr. Man har ment, at Tryggevælde-stenens man kunde være dannet efter nf. maþr, medens Rök-stenen, således som man almindelig har antaget, omvendt har fået mąþʀ i nf. under indflydelse af de former, der havde nasal. Dette sidste er jo meget let forståeligt, da formerne med næselyd var de langt overvejende, hvorimod det omvendte i hvert fald må kaldes höjst påfaldende. Hertil kommer, at det må anses for meget tvivlsomt, om den, der ristede indskriften på Tryggevælde-stenen, virkelig har brugt maþr i nf. Dette forekommer mig lidet sandsynligt, da vi på den langt yngre Skærn-sten I endnu finder den ældre form mąnr ɔ: *mąnnr* med næselyd, ligesom Hedeby-stenen har matr ɔ: *mandr* uden nasal. Alt taler således imod, at Tryggevælde-stenens man skyldes indflydelse af nf. maþr, hvis tilværelse i Dansk på den tid slet ikke lader sig bevise. Derimod anser jeg det for meget let forklarligt, at den runerister, der skrev og udtalte kląmulan med *-an*, også udelod nasalen i det umiddelbart følgende man, så meget mere som dette ord i denne sammenhæng, hvor hele vægten lå på tillægsordet, sikkert var meget svagt betonet, og det er jo klart, at de enkelte ords betoning i sætningen har spillet en stor rolle med hensyn til deres udtale. Dette stemmer også godt med, at vi på Glavendrup-stenen finder þąnsi ved siden af þansi og på Rönninge-stenen, der skyldes samme runerister som Glavendrup-stenen, þansi. Dette ord har sikkert været udtalt både med stærkere og svagere betoning og har i sidste tilfælde mistet næselyden. Men selv efter at nasalen var fuldstændig tabt, kunde den gamle skrivemåde med ᚬ bevares i dette overordenlig hyppig brugte ord, hvorfor vi, som nys nævnt, langt ned i tiden i indskrifterne jævnlig finder þąnsi vekslende med þansi, uden at skrivemåden med ą kan bruges som bevis for, at nasalen endnu var til stede i udtalen.

At den nasale udtale efterhånden forsvinder i løbet af det 10. årh. i de betonede

stavelser, hvor en nasal fulgte umiddelbart efter selvlyden, men at næselyden i enkelte egne holdt sig længere end i andre, fremgår med sikkerhed af de foran anførte eksempler, idet vi på den forholdsvis unge Års-sten møder en fuldstændig nöjagtig brug af ᚬ efter den gamle regel (þąnsi, stąnta, ląki ɔ: *lęngi*). Derimod er nasalen i andre egne bortfalden langt tidligere; medens Skivum-stenen i henhold til den gamle nasalitetsregel skriver tąnmarku o. s. v., har den ikke meget yngre mindre Jællinge-sten tanmarkaʀ. Man kunde måske sige, at tan- her havde mistet næselyden, fordi hovedtonen hvilede på ordets sidste led (sml. tanmarku på Karlevi-stenen, der ellers regelmæssig bruger ą foran nasal); Skivum-stenens tąnmarku gör dog denne forklaring lidet sandsynlig, og den kan i hvert fald ikke anvendes på den större Jællinge-stens tanmaurk, da vi her også finder a i tani og i uan. Under alle omstændigheder bliver skrivemåden med ᚼ foran nasal i betonet stavelse den herskende fra midten af det 10. årh. i de allerfleste egne af det gamle danske sprogområde. Særlig de skånske runestene frembyder mange eksempler herpå. Når derfor Sæddinge-stenen foran *n* overalt skriver ᚼ både i stærkt og svagt betonede stavelser og ligeledes foran *m*, hvis min læsning og tolkning kua(m) er rigtig, men bruger ᚬ i ordet minuksąm, må dette sidste forklares som en af de på den tid ikke ualmindelige sammenblandinger af ᚼ og ᚬ, hvorpå vi også fandt eksempler i Sønder Vissing-stenens uhimskąn og i Giver-stenens kuþąn. Det samme gælder Danevirke-stenens ią n. Men selv i disse tilfælde står ᚬ for ᚼ dog måske som minde om skrivemåden fra den tid, da ᚬ foran næselyd virkelig var tegn på den nasale udtale.

2) Hvor en urnordisk nasal er bortfalden efter a i ubetonede eller svagt betonede stavelser, er nasaliteten regelmæssig opgivet allerede i vore ældste indskrifter, med mindre en nasal går foran a. Der skrives altså: hurnbura ef. ent. (Kallerup), ala ef. ent. (Glavendrup), ala kuþa gf. ent. (Glavendrup), aba gf. ent. (Gunderup I), tuka hf. ent. (Gunderup I), rita navnef. (Glavendrup, Tryggevælde), lika 3. p. flt. nut. (Gunderup I).

Når vi derfor i yngre indskrifter undtagelsesvis finder filagą gf. ent. (Sjörup), statą navnef. (Hällestad II), skyldes ᚬ den sammenblanding af ᚼ og ᚬ, som oftere fandt sted på den tid, men er ikke tegn på selvlydens nasale udtale.

Derimod har det nævnte a længe bevaret den nasale udtale, når en nasal går umiddelbart foran. Det ældste eksempel herpå vilde være Skivum-stenens mąną, hvis det sidste ą tör opfattes som bevis på, at der i ef. flt. oprindelig har fulgt en næselyd efter selvlyden, hvad der dog er meget tvivlsomt. I denne indskrift, hvor betegnelsen af den nasale udtale er regelmæssig gennemført, skyldes det sidste ą i mąną uden tvivl indflydelse af det foregående ą eller ligedannelse med former som stainą i gf. flt. o. s. v. Som et sikkert eksempel på bevarelsen af ą i det nævnte tilfælde anser jeg derimod Ulstrupstenens skibara siną i gf. flt. Her er nasaliteten altså efter reglen bortfalden i skibara, men bevaret i siną, ligesom vi i samme indskrift finder tufa i gf. ent. Også i flere yngre indskrifter møder vi tilsvarende former: siną gf. flt. hak. (Jætsmark, Sønder Vinge, Lundagård), kristną gf. flt. hak. (Jællinge II), stiną gf. flt. (Gårdstånga II, Valkärra, Lundagård), arną hf. ent. (Århus V). Hvorvidt ᚬ i disse tilfælde virkelig betegner den gamle nasale

udtale, eller kun er bevarelse af den ældre skrivemåde, der naturligvis kunde holde sig længe i så almindelig forekommende ord som sinᶏ og stinᶏ, eller mulig skyldes en ganske ny udvikling, hvor nasalen er fremkaldt af det foregående *n* alene, kan synes noget tvivlsomt, således som jeg har fremhævet ved behandlingen af formen kristnᶏ på den större Jællinge-sten (nedenfor s. 28). Både Jætsmark-stenen og den större Jællinge-sten er dog så gamle, at den nasale udtale endnu kan have holdt sig. Vanskeligere stiller spörsmålet sig derimod med hensyn til de øvrige af de nævnte indskrifter. Ved siden af sinᶏ har Sønder Vinge-stenen nemlig tua for ældre tuᶏ, i hvilken sidste form den nasale udtale sikkert holdt sig længere end i sinᶏ (sml. nedenfor), og Århus-stenen V har ved siden af arnᶏ, þᶏnsi og ᶏsur ef. flt. mana, som viser, at i hvert fald ᶏ i þᶏnsi ikke kan bruges som bevis på, at den nasale udtale endnu var til stede i dette ord. Hvis derimod dens ᶏsur og arnᶏ virkelig betegner den gamle udtale, er jeg mest tilböjelig til at anse det for en lokal ejendommelighed. Denne forklaring kan dog ikke anvendes på de ovenfor anførte former sinᶏ og stinᶏ fra et par yngre skånske stene fra omtr. år 1000 og lidt senere. At ᚬ her kun er bevarelse af den gamle skrivemåde, ikke tegn på bevarelse af nasaliteten, synes mig nemlig med sikkerhed at turde sluttes deraf, at vi i ganske tilsvarende former meget almindelig finder ᛅ i indskrifter på stene fra samme tid og samme sted, således som jeg har påvist III, s. 180.

3) Hvor en urnordisk nasal er bortfalden efter selvlyden med forlængelse af denne, har den nasale udtale holdt sig meget længe, idet ᛅ for ᚬ i dette tilfælde først viser sig i slutningen af det 10. årh. Vi finder derfor regelmæssig ᶏ forholdsord = *ᶏ́*, þᶏ — *þᶏ́* og de mange med ᶏs- begyndende navne. At selvlyden i disse tilfælde blev udtalt med næselyd endnu ved år 980, fremgår efter min mening sikkert af skrivemåden ᚦᚬᚢᚱᚢᛁ på den större Jællinge-sten (sml. foran s. XLIII). Men det følger i øvrigt af sig selv, at den gamle skrivemåde med ᚬ i de overordenlig hyppig forekommende ord ᶏ, þᶏ, ᶏs- kunde holde sig og bevislig har holdt sig længe, efter at nasalen var bortfalden, hvad der også her er sket til forskellig tid i de forskellige egne. Medens skrivemåden med ᚬ derfor ikke afgiver sikkert bevis på den nasale udtale, tör vi af skrivemåden med ᛅ langt snarere slutte, at næselyden er bortfalden. Dette er som sagt regel i slutningen af det 10. og begyndelsen af det 11. årh. Vi finder derfor askil Hällestad I (men ᶏskautr, ᶏsbiurn på de to andre samtidige stene i Hällestad), askutr Krageholm, aslakʀ Århus II, asbiarn Fosie.

Sammen med disse former omtaler jeg også det i vore indskrifter hyppig forekommende navn, der skrives ᶏsur og asur. Formen med ᚬ finder vi på Års-stenen, Sønder Kirkeby-stenen, Valkärra-stenen, Strö-stenen I og Århus-stenen V, hvorimod der skrives ᛅ på Gårdstånga-stenen III og Ravnkilde-stenen. Skönt navnet først kan påvises i temmelig unge indskrifter, og skönt dets oprindelse er noget usikker, tör man dog af skrivemåden på Års-stenen, der nöjagtig gennemfører nasalitetsbetegnelsen, slutte, at det oprindelig er blevet udtalt med ᶏ, ikke med a, og at der altså tidligere har fulgt en næselyd efter a. Det er derfor sandsynligt, at ᶏsur er opstået af en form ᶏntsuar (ᚬᚾᛏᛋᚢᛅᚱ Dybeck fol. II no. 79 — ᛅᚾᛋᚢᛅᚱ, ᚬᚾᛋᚢᚱ på andre stene), hvorpå først Dyrlund har henledet

opmærksomheden (Aarbøger for nord. Oldk. og Hist. 1885, s. 303 not. 19), gennem ąntsur, ąttsur. Også senere forekommer mandsnavnet *Answar* en enkelt gang i Svensk sammen med det almindelige *Azur* (Lundgren, Personnamn s. 13 og s. 20 f. og sml. i det hele E. Brate i Runverser s. 18 f. not. 8 og A. Kock i Nyare bidrag til kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folklif XII, 7, s. 16 f. og i Arkiv för nord. filol. X, s. 304).

Som resultater af den foregående udvikling kan vi altså opstille følgende regler for den til forskellige tider indtrådte opgivelse af selvlydenes nasalitet: Hvor den skyldtes en umiddelbart foregående nasal, er den i ubetonede stavelser bortfalden allerede för det 9. årh., i betonede stavelser i hvert fald i sidste halvdel af det 9. årh.

Hvor den skyldtes en umiddelbart følgende bevaret nasal, er den i de svagt betonede stavelser opgivet allerede i begyndelsen af det 10. årh., med mindre en nasal gik umiddelbart foran. I dette tilfælde holdt nasaliteten sig vistnok til hen imod midten af det 10. årh. I de stærkt betonede stavelser er den som regel forsvunden för midten af det 10. årh., men har i enkelte egne holdt sig længere.

Hvor nasaliteten er fremkaldt af en følgende nasal, der endnu var til stede i Urnordisk, men senere er bortfalden, er næselyden forsvunden i de svagt betonede stavelser senest i begyndelsen af det 9. årh., med mindre en næselyd gik umiddelbart foran, i hvilket tilfælde den nasale udtale holdt sig til efter midten af det 10. årh. og i visse egne endnu længere.

I stærkt betonede stavelser, hvor en urnordisk nasal er bortkastet efter selvlyden med forlængelse af denne, holdt den nasale udtale sig længst, idet den i de fleste egne stod ved fuld magt til hen imod slutningen af det 10. årh. Den samme regel gælder for navnet *Ązurr*.

I de forskellige tilfælde, i hvilke selvlydene oprindelig blev udtalte med næselyd, er nasaliteten altså forsvunden til meget forskellig tid. Men længe efter at udtalen med næselyd var tabt, bevaredes den gamle skrivemåde endnu jævnlig i enkelte hyppig forekommende ord, hvor brugen af ᚨ altså ikke kan tjæne som bevis på nasalitetens tilstedeværelse. Da ᚨ således kunde skrives i tilfælde, hvor selvlyden ikke længer var nasaleret, og hvor der altså efter udtalen burde skrives ᛆ, indtræder der efterhånden en sammenblanding af ᚨ og ᛆ, så at vi af og til kan møde ᚨ i tilfælde, hvor der hverken følger eller tidligere fulgte en nasal derefter. Som det ældste eksempel på denne forveksling af ᚨ og ᛆ har jeg tidligere (nedenfor s. 60) med tvivl anført skrivemåden ᚨᚠᛏ for ᛆᚠᛏ på de to Vedelspang-stene, altså fra en tid, da tegnene ᚨ og ᛆ endnu ellers holdtes nöje ude fra hinanden. Som følge heraf må en virkelig sammenblanding af de to tegn på Vedelspang-stenenes tid dog anses for lidet sandsynlig, og jeg vender derfor nu tilbage til den opfattelse, som jeg 1892 gjorde gældende angående brugen af ᚨ i ąft på disse stene i „Sønderjyllands historiske runemindesmærker", s. 23, hvor jeg i ą for a fandt „en famlende betegnelse for en lyd, som runeristerne har haft vanskelighed ved at opfatte nöjagtig", og jeg henviste til, at vi på Glavendrup-stenen møder det tilsvarende ord skrevet både aft og auft. Denne dobbelte skrivemåde viser efter min mening, at udtalen har været *øft* (med

ø som oftere udviklet af *æ*); men ø har her haft den åbne lyd *ö*, der både kunde udtrykkes ved ᚼ og ved ᚼᚢ (sml. § 11, 4). Ved udtalen af *ö* i *öft* udvikles der imidlertid meget let en næselyd, hvad min egen udtale af dette ord tydelig viser. Både i Vedelspang-stenenes ąft og i det tilsvarende ąftiʀ på Skovlænge-stenen har runeristerne derfor uden tvivl trot at høre den næselyd, som de i andre tilfælde betegnede med ᚬ. I denne skrivemåde finder jeg derfor heller ikke nogen virkelig sammenblanding af ᚬ og ᚼ, som vi først møder langt senere. Som sikre eksempler herpå anser jeg derimod foruden de s. XLVI nævnte filagą og statą og de sammesteds og s. XLIV anførte former uhimskąn, kuþąn, minuksąm, iąn endvidere Asfærg-stenens harþą og Köpinge-stenens ąuk (to gange). Også sąʀ på den större Jællinge-sten for saʀ på Hällestad-stenen I — *sǽʀ* ser jeg mig kun i stand til at forklare på denne måde.

Et yderligere bevis på den fuldstændige sammenblanding af de to tegn ᚬ og ᚼ i slutningen af det 10. årh. afgiver den af og til forekommende sammenstilling af bægge tegn for at udtrykke a-lyden: ᚬᚼᚴᛁ ąaki for ąki eller aki ɔ: *Áki* (oprindelig *Ą́ki*) på Bjersjö-stenen II, hvormed kan sammenlignes aąsulfʀ for ąsulfʀ eller asulfʀ på den svenske sten hos Liljegren no. 81, Dybeck fol. I no. 151, Upplands Fornminnesfören. Tidskr. I, 4, s. 78 f. Særlig karakteristisk i denne henseende er Hobro-stenen, som tre gange skriver ᚬᚼ (i þąasi, kuþąa, kuþąan); men denne sten udmærker sig også i andre henseender ved en ejendommelig skrivemåde, der afviger fra de øvrige danske stenes.

c. Medens nasaliteten altså som regel efterhånden opgaves i alle tilfælde i de fleste egne af det gamle danske sprogområde, holdt den sig på enkelte steder i overensstemmelse med de gamle regler langt ned i tiden. Eksempler herpå finder jeg i indskrifterne på Års-stenen og Sjøring-stenen, der nöjagtig har ą foran nasal i betonet stavelse, medens det andetsteds for længst var blevet a. Tvivlsomt er det derimod, om vi i ąsur og arną på Århus-stenen V virkelig har bevarelse af de gamle nasaler, da vi i samme indskrift også finder ef. flt. mana ved siden af þąnsi (sml. foran s. XLVII). At nasalerne imidlertid i endnu senere tid hørtes i andre egne af landet, fremgår med fuld sikkerhed af indskrifterne på de to Ålum-stene, der tilhører første halvdel af det 11. årh. og utvivlsomt skriver sig fra samme runerister (II, s. 271 ff. og IV, s. 209 ff.). Bægge disse indskrifter gennemfører nemlig meget nöjagtig brugen af ᚬ, idet den første har ąski, þąnsi, hąns, den anden ikke blot þąnsi og þąn, men også kuną. Ikke blot er næselyden altså her bevaret i en betonet stavelse, hvor *n* i gammel tid er bortfaldet efter selvlyden med forlængelse af denne, og foran et umiddelbart følgende *n*, i hvilket sidste tilfælde nasaliteten i de fleste egne for længst var opgivet; men også i kuną møder vi et nasalt a, skönt næselyden i tilsvarende former regelmæssig var bortfalden allerede för år 800. Medens jeg i formerne ąski, þąnsi, þąn, hąns anser næselyden for at være bevaret i overensstemmelse med de gamle regler, antager jeg, at vi i kuną har en ny nasalitetsregel, der er opstået i den egn, hvor Ålum-stenene hører hjemme, og hvorved den ældgamle regel, efter hvilken der også i ubetonede stavelser, som ikke oprindelig endte på nasal, udvikledes næselyd efter en umiddelbart foregående nasal, men som for længst havde ophørt at virke, på ny blev kaldt til live.

På samme måde vil det vist også være naturligst at forklare formen hribną på Bække-stenen II, ikke som en virkelig sammenblanding af ᚼ og ᚽ. Herom henviser jeg i det hele til min afhandling „De nasalerede vokaler og deres betegnelse i de danske runeindskrifter" i Arkiv för nord. filol. XXI (Ny följd XVII), s. 64 ff.

§ 4. ᛁ 1) = *i*, *í*: lat: hirþiʀ (Ravnkilde) = *landhirðiʀ*, hin (Skivum o. s. v.) = *hinn*, smiþr (Kolind) = *smiðr*, kiku (Hällestad I) = *gingu*; þriʀ (Bække I) = *þríʀ*, sin, sina gf. ent. hak. og huk. (alm.) = *sínn*, *sína*. I *sínn* er *í* dog måske tidlig forkortet til *i*.

2) = oldisl. *e*, *é*: uirþi (Glemminge) = *werði*, is henvisende stedord (Flemløse o. s. v.) = *es*, uir gf. (Sjøring) = *wer*, miþ (Strö II) = *með*, -þiki (Hällestad II), -þigi (Hedeby, Dane-virke) = *-þegi*, in (Glavendrup) = *en*, þikn (Bjærregrav I og II, Baldringe), þign (Randers, Giver, Handest) = *þegn*; filaga (Hedeby o. s. v.) = *félaga*, fiaʀ ef. (Gunderup I) = *féaʀ*, ui (Vordingborg) = *wé*, hirsi (Års) = *hérsi*. Noget efter midten af det 10. årh. bliver ᛁ også efterhånden det regelmæssige tegn for det af den gamle tvelyd *æi* udviklede *é*: stin, risþi o. s. v. = *stén*, *réspi* o. s. v. (se under 5).

Det ubetonede ᛁ i sidste stavelse af et ord, der ikke svarer til et oprindeligt *i*, har vistnok også været tegn for *e*, næppe for *i*. Dog har jeg i dette tilfælde overalt gengivet ᛁ ved *i* i omskrivningen til Olddansk.

Anm. Tvivlsomt er det, om lika på Gunderup-stenen I betegner udtalen *lega* eller *liga*.

3) = *æ*, *ǽ*. Ligesom ᚼ ofte står i samme betydning som ᛁ som tegn for oprinde-ligt *e*, *é*, der mulig i mange tilfælde allerede i Olddansk var gået over til *æ*, *ǽ*, finder vi om-vendt ofte ᛁ brugt i samme betydning som ᚼ som tegn for oprindeligt *æ*, *ǽ*. Næsten alle de under 2 anførte ord, hvor ᛁ svarer til oprindeligt kort *e*, kan også skrives med ᚼ (se § 1, 4).

Eksempler på ᛁ svarende til oprindeligt *æ*, *ǽ* er hribną (Bække II) = *Hræbna*, liki (Rygbjærg) = ląki (Års), trikʀ, trik (alm.) = *drængʀ*, *dræng* (usædvanlig er skrivemåden trak Bjersjö II), ift, iftiʀ (alm.) = *æft*, *æftiʀ* (alm. også skrevet aft, aftiʀ); nistiʀ nf. flt. (Hällestad I) = *nǽstiʀ*, frinta (Egå) = *frǽnda* (i dette ord, der på Tirsted-stenen skrives frąnti (se § 2, 2), har skrivemåden med ᛁ dog historisk grund).

Det vil heraf ses, at det i mangfoldige tilfælde er umuligt at afgöre, om de ord, der skrives både med ᚼ og ᛁ, har haft æ- eller e-lyd, således som jeg har fremhævet foran § 1, 4. Heller ikke tör vi uden videre gå ud fra, at de indskrifter, der i nogle ord bruger ᚼ, i andre ᛁ, i første tilfælde har haft æ-, i andet e-lyd. Derimod er i enkelte hyppig brugte ord en bestemt skrivemåde tidlig bleven fastslået, hvorfra der meget sjælden afviges. Således skrives der i vore indskrifter altid karþi = *gærði*, aldrig kirþi (se II, s. 93 not.). Omvendt finder vi så at sige altid trik = *dræng* (kun Bjersjö-stenen II har trak). I andre tilfælde bruges derimod skrivemåden med ᚼ og ᛁ i flæng: aft (aftiʀ) og ift (iftiʀ) = *æft* (*æftiʀ*). Et sikrere kendemærke på udtalen med *æ* eller *e* end tegnene ᚼ og ᛁ synes de sammensatte tegn ᚼᛁ og ᛁᚼ, der jævnlig bruges især i de ældre indskrifter, at afgive, idet ai regelmæssig er tegn for *æ*, ia for *e* (se § 9, 2 og 3, § 10, 2 og 3).

4) Naturligvis måtte ꞁ også bruges som tegn for *y*, *ý* i de få tilfælde, hvor disse lyd er opståede ved omlyd af *i*, *í*; men denne overgang har kun sporadisk berørt Danmark og Sverig og vil derfor vanskelig kunne påvises i runeindskrifterne. Formen siktriku på den svenske Vedelspang-sten udtrykker snarest udtalen *Sigtriggw* (næppe med omlyd *-tryggw*). På den tilsvarende danske sten skrives ordet siktriuk, som efter min mening snarest betegner *Sigtriugg*, næppe *-trygg* (svarende til det senere svensk-danske *trygg*); se nedenfor s. 70.

5) Tidlig (efter midten af det 10. årh.) begyndte man også at bruge ꞁ i steden for det ældre ꞁ som tegn for den gamle tvelyd *æi*. Skrivemåden med ꞁ betegner i de ældre indskrifter den begyndende, i de yngre den fuldstændige overgang af tvelyden til den lange enkelte lyd *é*. Denne overgang er foregået tidligere i Danmark end i Sverig og tidligere i Jylland end i de østlige danske provinser, men synes at være gennemført fuldstændig i første halvdel af det 11. årh. (se III, s. 3 f. og s. 187 f.). Langt ned i tiden, efter at overgangen til *é* for længst var gennemført, kan man dog vedblive at bevare den gamle skrivemåde med ꞁ, og ikke sjælden finder vi i samme indskrift både ꞁ og ꞁ, ja endogså ꞁ (§ 5) — alle tre som tegn for det af *æi* udviklede *é* (således på Hedeby-stenen). Naturligvis holdt den gamle skrivemåde med ꞁ sig særlig i almindelig brugte ord (raisþi for risþi, stain for stin) og i navne (haiþa × bu Hedeby-stenen = hiþa : bu Danevirke-stenen).

6) Foruden de foran nævnte selvlyd betegner ꞁ også halvselvlyden *j*; men de fleste af de forbindelser, der senere fik *j* (*ja*, *jú* o. s. v.), har på runestenenes tid vistnok endnu haft *i* (*ia*, *iú* o. s. v.).

Derimod er ꞁ uden tvivl tegn for halvselvlyden i former som trekiaʀ (Hedeby) = *drængjaʀ*, likia (Valleberga) = *liggja* o. s. v.

§ 5. Fra sidste fjærdedel af det 10. årh. bruges det stungne ꞁ (ꞁ) af og til og i løbet af det 11. årh. meget almindelig i steden for ꞁ, hvor denne rune var tegn for *e*, *é* eller *æ*, *ǽ*. Meget sjælden er brugen af ꞁ dog gennemført; i reglen finder vi ved siden af dette tegn også ꞁ, undertiden tillige ꞁ (sml. § 4, 5).

§ 6. ᚢ 1) = *u*, *ú*: sunu gf. ent. (Helnæs) = *sunu*, kunulf gf. (Tryggevælde) = *Gunnulf*, munu (Rygbjærg) = *munu*; nu (Tryggevælde) = *nú*, runaʀ (Glavendrup o. s. v.) = *rúnaʀ*.

2) = *o*, *ó*: hurnbura (Kallerup) = *Hornbora*, kurmʀ (Jællinge I) = *Gormʀ*, nuruiak (Jællinge II) = *Norweg*, nur (Strö I) = *norr*, uk (alm.) = *ok* (for ældre auk = *âuk*); þur (Glavendrup) = *þórr*, tuki (Gunderup I o. s. v.) = *Tóki*, bruþur (Rönninge o. s. v.) = *bróður*, but (Jællinge I) = *bót*, bru (Fjænneslev) = *bró* og vel også bumana (Krageholm) = *bómanna*.

Det ubetonede ᚢ i endelser har måske ligget nærmere ved *o* end ved *u*. I min omskrivning til Olddansk gengiver jeg det dog overalt med *u* (i lighed med *i* i endelserne; § 4, 2 slutn.).

Også i rodstavelsen kan det undertiden være tvivlsomt, om ᚢ er tegn for *u* eller *o*: kuþumut (Helnæs) betegner snarest *Goðumund*, hvorimod kuþmut i yngre indskrifter vist

har lydt *Guðmund*. Usikkert er det også, om f. eks. **kuna**, **kunu** skal gengives *kona*, *konu* eller *kuna*, *kunu* eller måske snarest *kona*, *kunu*.

3) — *y*, *ý*: **suniʀ** (Glavendrup) — *syniʀ*, **sustiʀ** (Tryggevælde) — *systiʀ*, **bruti** (Rygbjærg) — *bryti*, **furstr** (Skivum) — *fyrstr*; **sturi : matr** (Hedeby) — *stýrimandr*, **bu** (Danevirke, Hedeby) — *bý*.

4) — *ø*, *ǿ*: **uft** (Sønder Vissing I), **uftiʀ** (Danevirke) — *øft*, *øftiʀ* (biformer til *æft*, *æftiʀ*, der skrives **aft**, **aftiʀ**; **ift**, **iftiʀ**; **eftiʀ**; **aift**, **aiftiʀ**). Her betegner *ø* mulig den åbne lyd *ö* (sml. bemærkningen nedenfor s. 76 og se § 11, 4).

Som tegn for langt *ø* står ᚢ i **bruþr** gf. flt. (Jætsmark) — *brǿðr*, **futiʀ** (Tryggevælde) — *fǿddiʀ*, **nuruna** (Egå) — *norrǿna*. Fra slutningen af det 10. årh. bliver ᚢ også efterhånden det regelmæssige tegn for det af de gamle tvelyd *åu*, *øy* (tidligere bægge skrevne ᛅᚢ) udviklede *ǿ*: **tuþr**, **huk**, **frubiorn** (Møllegårds-stenen) o. s. v. — *dǿðr*, *hǿg*, *Frǿbiorn* o. s. v.

5) Undertiden synes ᚢ at være brugt i steden for ᛅ eller ᛅᚢ (§ 11, 3) som tegn for den af *a* ved u-omlyd udviklede *å*-lyd. I de ældre indskrifter møder vi dog ikke ᚢ i denne betydning, og jeg anser det derfor for overvejende sandsynligt, at det ældre *å* i former som **hukua** (Strö I og II) er gået over til det deraf udviklede yngre *o*, *u* (sml. ᛁᚢ i betydning *io*, ikke *iå*, § 12, 4).

6) Ganske undtagelsesvis bruges i de ældre indskrifter ᚢ ved forkortet skrivemåde eller af anden grund (pladshensyn) i steden for ᛅᚢ som tegn for tvelyden *åu*. Dette er således uden tvivl tilfældet i ordet **þusi** på den mindre Jællinge-sten. Først fra slutningen af det 10. årh. bliver ᚢ efterhånden den almindelige betegnelse for ældre ᛅᚢ samtidig med overgangen af de gamle tvelyd *åu* og *øy* til den enkelte lange lyd *ǿ*.

Ligesom det er tilfældet med ᛅᛁ, holder dog også skrivemåden ᛅᚢ sig langt ned i tiden ved siden af ᚢ som tegn for *ǿ*. Århus-stenen II har således **-gutr** — *-gǿtr*, **ustr** — *ǿstr*, **tuþr** — *dǿðr* ved siden af **au-** i **augutr**, Mejlby-stenen har **tauþr** — *dǿðr* ved siden af **ura : suti** — *Ǿrasundi*. I det hele er overgangen fra *åu* til *ǿ* foregået noget senere end overgangen fra *æi* til *é*.

I ordet *åuk* gik *åu* senere over til *o*, som skrives ᚢ; men her holdt den gamle skrivemåde og vel også den gamle udtale med ᛅᚢ sig længst.

7) Foruden de under 1—6 nævnte selvlyd betegner ᚢ også **halvselvlyden** *w*: **uas** (Flemløse) — *was*, **suin** (Danevirke) — *Swénn*, **kauruan** (Sæddinge) — *gårwan*.

§ 7. Fra begyndelsen af det 11. årh. bruges det stungne ᚢ (ᚤ) af og til, men meget sjælden i steden for ᚢ, når denne rune var tegn for *y* eller *ø*: **ystin** (Alsted) — *Østén*.

Som følge heraf kan også tvelyden ᛅᚢ — *øy* på den tid undtagelsesvis skrives ᛅᚤ (se § 11, 2).

§ 8. Tegn for **tvelydene** dannedes ved sammenstilling af tegnene for de lyd, hvoraf de var sammensatte (ᛅᛁ, ᛁᛅ, ᛅᚢ, ᛁᚢ); men medens et enkelt tegn (ᛅ, ᛁ og ᚢ) kun rent undtagelsesvis brugtes i steden for et sammensat (ᛅᛁ og ᛅᚢ) for at udtrykke en virkelig

tvelyd (sml. § 1, 5, § 4, 2 og 5, § 6, 4 og 6), finder vi omvendt meget almindelig et sammensat tegn brugt som betegnelse for de enkeltlyd, der mangler et eget tegn (særlig *å, æ, e, ø*). Lyden *å* (u-omlyd af *a*) kunde naturligvis ligesom lyden *æ* (i-omlyd af *a*) udtrykkes ved samme tegn som *a*; men medens ᛅ er det almindelige tegn for det ved i-omlyd udviklede *æ*, finder vi i vore ældre indskrifter intet sikkert eksempel på betydningen *å* (sml. § 1, 3). Til betegnelse af å-lyden bruger man derimod jævnlig en sammenstilling af ᛅ og ᚢ, ligesom man kan udtrykke æ-lyden ved sammenstilling af ᛅ og ᛁ. Som tegn for e-lyden bruger man derimod i reglen den omvendte orden (ᛁᛅ). Som følge heraf optræder de forskellige sammensatte tegn i følgende betydninger:

§ 9. ᛅᛁ 1) — tvelyden *æi*: stain (Kallerup o. s. v.) = *stæinn*, raist (Glavendrup) = *ræist*, raisþi stain (Gunderup I) = *ræisþi stæin*, i þaim hauki (Gunderup I) = *í þæim hǫugi*.

Også efter at *æi* var blevet *é*, kan den gamle skrivemåde med ᛅᛁ bevares (§ 4, 5).

2) = *æ* (i-omlyd af *a*): hairulfʀ (Haverslund) = *Hærulfʀ*, baistr (Skivum) = *bæztr*, aift (Skivum), aiftiʀ (Gårdstånga I) = *æft, æftiʀ*, ailti (Glavendrup, Tryggevælde) = *ælti*.

3) Sjælden er ᛅᛁ tegn for oprindeligt *e*: þaikn (Gunderup I) = *þegn*. Mulig er *e* her gået over til *æ* (sml. § 4, 3 slutn.).

§ 10. ᛁᛅ 1) = *ia*: -biarnaʀ ef. (Skærn I) = *-biarnaʀ*, -skialta (Rönninge) = *-skialda*, biarki hf. (Hällestad I og II) = *biargi* (sml. 2, anm. slutn.).

Når vi i yngre indskrifter (Fosie, Lundhöj) i nf. og gf. finder biarn for de ældre indskrifters biaurn, biurn, kan ia ikke opfattes som tegn for *iå* (u-omlyden af *ia*), men må betegne *ia*, der altså fra ef. er indkommet i nf. og gf.

2) = *e*: ias henvis. stedo. (Jællinge II, Danevirke) = *es*, ian (Sæddinge, Hedeby) = *en* (på Danevirke-stenen skrevet ią̨n § 3, b 1 slutn.), þiakn (Glavendrup, Skovlænge, Östra Herrestad, Villie) = *þegn*, nuruiak (Jællinge II) = *Norweg*, haiþuiarþan (Glavendrup) = *-werðan*.

Anm. Det kunde måske ligge nær at formode, at ia i det oftere forekommende þiakn ikke er tegn for *e*, men for *ia*, så at vi altså i *þiagn* vilde have en gammel brydningsform, der senere atter ved ligedannelse fortrængtes af *þegn* (*þægn*). Da den ældste indskrift med formen þiakn (Glavendrup-stenen) imidlertid også har -uiarþan, bruges dens ia utvivlsomt som tegn for *e*. Og da ordet på den med Glavendrup-stenen omtrent samtidige Gunderup-sten I skrives þaikn, der kun kan udtrykke udtalen *þegn* eller *þægn* (§ 9, 3), hvad der på flere andre stene ligeledes sikkert betegnes ved skrivemåden þikn, þign, anser jeg det for i höjeste grad usandsynligt, at vi i þiakn har en form med brydning. En sådan form støttes efter min mening heller ikke tilstrækkelig ved den enestående skrivemåde *þiængn*, der forekommer et enkelt sted i den ældre Vestgötalag (Af mandrapi 13 § 1) for det sædvanlige gammelsvenske *þægn*. Jeg kan derfor ikke slutte mig til Noreen, når han i Altschwedische Grammatik s. 499 omskriver ordet þiaknaʀ på den unge södermanlandske sten i Tjufstigen med *þiaghnaʀ*, medens han s. 487 og 501 i indskrifterne på de langt ældre stene fra Härened (Dagsnäs) og Täng i Vestergötland naturligvis gengiver

deres þikn, þign med *þæghn*. Vore indskrifters þiakn betegner uden tvivl overalt udtalen *þegn* (*þægn*).

Omvendt anser jeg det for höjst usandsynligt, at hf. biarki på Hällestad-stenen I og II skal læses *bergi*, ikke *biargi*. Både i *þegn* og *biarg* har ligedannelsen sikkert allerede på runeindskrifternes tid udjævnet forskellen mellem de brudte og ubrudte former.

3) = *æ* (meget sjælden): iaft (Sønder Vissing II) for det sædvanlige aift = *æft*.

I de ældre indskrifter adskilles i reglen nöjagtig ᛅᛁ = *æ* fra ᛁᛅ = *e*. Mulig betegner derfor Sønder Vissing-stenens iaft udtalen *eft*, medens Gunderup-stenens þaikn kan være = *þægn* (sml. § 4, 3 slutn.).

§ 11. ᛅᚢ 1) = tvelyden *åu*, senere *ǿ*: hauk (Tryggevælde og Virring) = *håug* og *hǿg*, þausi (alm.) — *þåusi* og *þǿsi*, tauþr (alm.) = *dåuðr* og *dǿðr*.

Uagtet jeg, som foran (§ 1, 3) bemærket, anser det for sandsynligt, at u-omlyden kun rent sporadisk har været til stede i de former, hvor endelsens *u* er bevaret, gengiver jeg dog overalt tvelyden au med *åu* ikke blot af gammel vane, men også fordi *åu* efter min mening ligger den oprindelige udtale nærmere end *au* og desuden bedre end det stemmer med de to andre gamle tvelyd *æi* og *øy*.

2) — tvelyden *øy* ɔ: *öy* (se nedenfor under 4), senere *ǿ*: austain (Tågerup; sml. Gunderup II) — *Øystæinn*, augutr (Århus II) = *Øygǿtr*, *Ǿgǿtr*.

Efter at det stungne ᚤ var kommet i brug som tegn for *y*, *ø*, kan man som betegnelse for den gamle tvelyd *øy* og det deraf opståede *ǿ* skrive ᛅᚤ i steden for ᛅᚢ: fraystain (Sjælle). Men vi finder også i dette og tilsvarende former skrivemåden ᚼᚤ: freybiurn (Ålstorp), eykil (Bodilsker II). Hermed må ligeledes jævnføres den enestående skrivemåde eyfti, der vel betegner udtalen *øfti* eller *öfti*, på den meget unge Sandby-sten II.

Skrivemåden freybiurn på Ålstorp-stenen kendes også fra en svensk runesten (III, s. 158), hvorimod Århus-stenen V har frebiurn, en svensk sten (Liljegren no. 352) fraibiarn og den unge bornholmske Møllegårds-sten frubiorn. Navnets første led lød oprindelig *frøy-*, senere *frǿ-* = isl. *frey-*, der forekommer i enkelte navne (*Freysteinn*, *Freyviðr*, *Freygerðr*), af hvilke dog kun *Freysteinn* var almindeligt i hele Norden. På svenske og danske runestene møder vi dette navn i formerne fraustain (Liljegren no. 835, 842), fraystain (Sjælle-stenen), fraystin (Liljegren no. 353), freystin (Dybeck Runa 1865, s. 28), frustain, frustin, frysten, men også fraistain (se Lundgren, Språkliga intyg om hednisk gudatro i Sverge, Göteborg 1878, s. 64 f.). På runestene i Sverig og Danmark finder vi desuden *Frøygæiʀʀ*, der dog sjælden skrives fraukiʀ, men i reglen fraikaiʀ, fraikiʀ, frikiʀ (se II, s. 462 f. og Lundgren l. c.). Hverken *Freybiǫrn* eller *Freygeirr* kendes fra Islandsk.

Med skrivemåden freybiurn, freystin stemmer ikke blot Bodilsker-stenens eykil (III, s. 240), men også det enestående gullandske leysti på døbefonten i Åkirkeby kirke for Gutalags *loysti* (se „Døbefonten i Åkirkeby kirke", s. 46 f.). Mulig er ey i alle disse former kun en famlende skrivemåde for ældre ᛅᚢ, ᛅᚤ (fraystain Sjælle-stenen), yngre ᚤ (frubiorn Møllegårds-stenen) med betydning *øy* (*öy*), *ǿ*; men skrivemåden med ey kunde

dog også tale for, at man i mange egne af Sverig og Danmark ved siden af det ældre *øy*, *ǿ* i enkelte tilfælde tidlig havde fået en til isl. *ey* svarende form med *æy* (sml. III, s. 158). Medens dette spörsmål må henstilles som tvivlsomt, viser indskrifternes fraibiarn og frebiurn, fraistain, fraikaiʀ, fraikiʀ og frikiʀ med sikkerhed, at *øy* (*öy*), senere *ǿ* i nogle ord kunde gå over til eller ombyttes med *æi*, senere *é*. At Århus-stenens frebiurn, der med sit e ganske svarer til Hedeby-stenens erik, udgår fra et ældre frai- og altså betegner *Fré-*, kan jo ikke betvivles. Det stemmer desuden fuldstændig med skrivemåden frikiʀ = *Frégérʀ* på Tirsted-stenen og med det senere i Dansk fra 13. årh. forekommende *Fregerus*, der af O. Nielsen (Olddanske Personnavne s. 27) med urette henføres til et *Frithger* i steden for til *Frøger* (II, s. 460).

At overgangen fra *øy* (*ǿ*) til *æi* (*é*) i disse ord ikke er fremkaldt af det efter *øy* følgende *g* i *Frøygæirʀ*, eller skyldes ligedannelse med det følgende *æi*, som Bugge har formodet (E. Brate och S. Bugge, Runverser s. 50 og s. 402), viser frebiurn.

Også efter at tvelydene *åu* og *øy* var gåede over til den enkelte lyd *ǿ*, finder vi jævnlig den ældre skrivemåde med ᛅᚢ bevaret som betegnelse for *ǿ* (§ 6, 6).

3) = *å* (u-omlyd af *a*, ligesom i-omlyden kan betegnes ved ᛅᛁ; se § 9, 2): tanmaurk gf. (Jællinge II) = *Danmårk*, biaurn (Skærn II) = *biårn*, auka (Brohuse) = *hågga*, kauruan gf. ent. hak. (Sæddinge) = *gårwan*, saulua (Glavendrup) = *Sålwa*.

Samme lyd betegnes naturligvis også ved au i sautu = *såttu*, fort. flt. af *sætja* (Hunnestad I, Skårby), og i fauþur (Glemminge) = *fåður*. Disse sidstnævnte former sammen med former som kauruan og saulua bevægede mig til i sin tid at erklære u-omlyden for fællesnordisk også i de tilfælde, hvor endelsens *u* eller *w* var bevaret, og til altså i hvert fald i de ældre indskrifter at anse a f. eks. i gf. faþur som tegn for *å* = isl. *fǫður* (Die runenschrift s. 316 ff. og s. 326 f.). Som foran (§ 1, 3) bemærket er jeg dog nu mest tilböjelig til at antage, at Olddansk regelmæssig har haft formerne *faður* o. s. v.; men jeg ser mig i så fald ikke i stand til at give en naturlig og derfor tilfredsstillende forklaring af de skånske former *såttu*, *fåður* og af det til Glemminge-stenens *fåður* svarende bornholmske foþur på Kongevejs- og Marevad-stenen (III, s. 193 f.), en form, der også jævnlig optræder på svenske runestene, lige så lidt som af det dermed stemmende kobu ɔ: *kåpu* på Ny Larsker-stenen I (sml. nedenfor kap. 5 A, a 2).

I formerne *såttu* og *fåður* på skånske runestene fra slutningen af det 10. årh. mente jeg tidligere at have fundet det vigtigste bevis for, at den form af u-omlyden, der i Islandsk fremkaldes af et bevaret *u*, ligeledes havde omfattet Danmark (og Sverig), og det er ikke lykkedes de forskere, der har hævdet den modsatte opfattelse, at bringe disse former i overensstemmelse med deres theori. Tværtimod har man måttet gribe til de urimeligste påstande for at fjærne dem. Således har S. Söderberg i sin afhandling „Några anmärkningar om u-omljudet i Fornsvenskan“ i Lunds Universitets årsskrift XXV, s. 102 f. not. (= særtryk s. 57 f. not.) for at bortforklare det höjst ubelejlige sautu gjort gældende, at au her er brugt i steden for ai, en antagelse, der dog for de danske runeindskrifters vedkommende må stemples som ganske umulig, og som han også kun kan

støtte ved den urigtige læsning þaum for þaim på Gunderup-stenen I, skönt det rigtige þaim allerede fandtes i „Die runenschrift“ s. 325 § 6 a 1, hvori alle fra de danske runestene anførte former grunder sig på mine egne undersøgelser, således som jeg har fremhævet smst. s. 315. Han drager altså den falske slutning, at sautu står for saitu, en skrivemåde, der imidlertid aldrig forekommer på vore runestene, som i ental altid har sati, i flertal satu og sautu. Det således fremkomne, i enhver henseende umulige saitu skal efter hans mening læses *sættu*, og for at redde denne form begår han den nye hovedfejl at erklære *sætti* for den ældste fællesnordiske form og dansk-svensk *satti* for yngre analogidannelse. Rigtignok finder A. Kock Söderbergs forklaring „möjlig“ („Till frågan om u-omljudet i Fornsvenskan“ i Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folklif XII, 7, s. 19); men han har alligevel ikke kunnet slå sig til ro ved denne forklaring og fremsætter derfor selv en ny (smst. s. 20), der dog lige så lidt som Söderbergs lader sig forene med skrivemåden på de danske runestene. Også den forklaring, man har givet af *fåður*, strider ganske mod de på vore runestene forekommende former.

Efter de nyeste theorier om u-omlyden står særlig formerne *såttu* og *fåður* ganske uforklarede. Endnu i anden udgave af Altnordische Grammatik I, s. 55 § 78, 4 har Noreen da også i henhold til disse former udtalt, at den af bevaret *u* fremkaldte omlyd måske allerede i det 10. århundrede var påvist i Østnordisk (Olddansk). Det udhævede „måske“ skyldes dog kun en for vidt dreven forsigtighed, og det er derfor med urette, at den anførte bemærkning helt er udeladt i tredje udgave, ligesom de nævnte former heller ikke er komne til deres ret i Altnordische Grammatik II § 67.

At de ovennævnte former, der skrives med au ɔ: *å* og i yngre indskrifter med o, har været omlydte, er jo uden for al tvivl; men det samme kan da være og har sikkert også været tilfældet med mange af de tilsvarende former, der skrives med a, som jo i runeskriften vilde være det naturligste tegn også for *å* (§ 1, 3).

Jeg mener således, at det sidste ord endnu ingenlunde er sagt om den nordiske u-omlyd og dens forskellige perioder. Men hvis theorien om periodeinddelingen skulde vise sig i hovedsagen at være rigtig, gælder det i hvert fald kun med den indskrænkning, at også et bevaret *u* i visse egne af det østnordiske sprogområde i gammel tid har haft den virkning at omlyde *a* til *å* og *á* til *ǻ*.

4) = *ø* ɔ: *ö*: auft (Glavendrup ved siden af aft, Tryggevælde), auftiʀ (Fuglie II) — *øft*, *øftiʀ* (biformer til *æft*, *æftiʀ*).

Samme lyd har vi vist også i navnef. kaurua (Jællinge II, Sønder Vissing I), der snarere betegner *gørwa* end *gårwa*, da w-omlyden af *æ* til *ø* i dette tilfælde også synes at have omfattet Sverig og Danmark. Derimod har fortidsformen i runeindskrifterne sikkert lydt *gærði*, ikke *gørði*. I de danske indskrifter skrives denne form nemlig altid med ᚼ, i de svenske også jævnlig med ᛁ, men aldrig med ᚼᚢ eller ᚢ. Böjningen synes altså at have været: navnef. *gørwa*, fort. *gærði*, tillægso. (fort. tf.) *gårr*.

Således som jeg har påvist for mange år siden („Småbidrag til nordisk sproghistorie“ i „Det philologisk-historiske Samfunds Mindeskrift“, Kbh. 1879, s. 174 ff. = særtryk

s. 1 ff.), må det *ø*, der findes i navnef. *gørwa* o. s. v. samt i den gamle tvelyd *øy*, være den åbne lyd (dansk *ö*). Samme lyd betegnes sikkert også ved Glavendrup-stenens auft, hvad der stemmer godt med, at denne indskrift ved siden af auft har formen aft, idet både ᚼᚢ og ᚼ altså er tegn for lyden *ø* (*ö*), således som det regelmæssig er tilfældet med ᚼ i tvelyden ᚼᚢ til betegnelse for *øy* (*öy*). Den samme lyd udtrykkes uden tvivl også ved ą i Vedelspang-stenenes ąft og Skovlænge-stenens ąftiʀ, hvor den åbne udtale vistnok har forledet runeristerne til at finde en næselyd og derfor at bruge ᚬ for ᚼ (se foran s. XLVIII f.).

5) Endelig forekommer forbindelsen ᚼᚢ undtagelsesvis i et par former, hvor vi snarere ventede enkelt ᚢ: hiau (Læborg) for hiu = *hió*, þiauþu hf. (Vordingborg, Tirsted) for þiuþu (Simris I) — *þiúðu* (norsk-isl. *þjóðu*).

I disse tilfælde synes ᚼᚢ snarest at være brugt som betegnelse for en lyd, der var noget forskellig fra det rene *ó*, men nærmede sig *å*-lyden, ligesom det er tilfældet med Valleberga-stenens kiaurþu = *giărðu* og siaul = *siål*. I bausa på Ny Larsker-stenen I har au betydning *ó* (*Bósa*) og skrives her for det sædvanlige ᚢ (busa Dybäck-stenen).

Mest påfaldende er dog ved første öjekast brugen af au i nf. og gf. uþinkaur på Skivum-stenen og Skærn-stenen I ved siden af a i ef. uþinkars på Vedelspang-stenen II (sml. nedenfor s. 66 not. 1 og Arkiv för nord. filol. XXI, s. 240 f.); men i dette navn har der uden tvivl fra gammel tid stået to former (med *åu* og *á*) ved siden af hinanden (se *Óðinkåurr*, *Óðinkárr* i ordsamlingen).

På anden måde må skrivemåden med ąu i þąurui (Jællinge II) og i niąut (Nörre Nærå) forklares (se foran s. XLIII og s. XLIV).

§ 12. ᛁᚢ 1) — *iú* (oldnorsk-isl. *jú*, *jó*): miuka (Øster Alling) = *miúka*, briuti (Glemminge) — *briúti*, þiuþu (Simris I) — *þiúðu*.

2) *iu* (meget sjælden): siktriuk (Vedelspang II) = *Sigtriugg* (se § 4, 4).

3) — *ió* (meget sjælden): hu ɔ: hiu (Hyby) — *hió*, der stemmer med isl. *hjó* og jyske lovs *hio* (sml. II, s. 329 f.).

4) = *io* (ved brydning): miuk (Rygbjærg o. s. v.; sml. II, s. 107) = *miok*, biurn (Hune, Sjörup, Hällestad III, Strö II) = *biorn* (men på Skærn-stenen II skrevet biaurn ɔ: *biårn*, stemmende med isl. *bjǫrn*).

Anm. Om forbindelsen ᛁᚼᚢ (ᛁᚬᚢ) se § 11, 5.

§ 13. Som det fremgår af de i det foregående anførte eksempler, bruger runeskriften ingen særlig betegnelse for at udtrykke selvlydenes tidsmål. Kun rent undtagelsesvis finder vi i et par af vore ældste indskrifter selvlydens længde betegnet ved fordobling af selvlydstegnet: faaþi (Flemløse) for faþi (Helnæs) — *fáði* (sml. II, s. 360), þaasi gf. ent. huk. (Tryggevælde) — *þási*.

Som sjælden undtagelse må det ligeledes betegnes, når vi omvendt finder et enkelt selvlydstegn brugt for det dobbelte, hvor det ene ord ender og det næste begynder med samme selvlyd, eller rettere med den rune, der bruges som tegn for den selvlyd,

hvormed det ene ord ender og det næste begynder: karþiþiauþu for karþi i þiauþu (Vordingborg).

§ 14. Udeladelse af selvlydstegn særlig i hyppig brugte ord, hvis betydning i sig selv var ganske klar, forekommer ikke sjælden i indskrifterne. Udeladelsen kan være forsætlig, f. eks. hvor den skyldes hensyn til pladsen; men den kan naturligvis også bero på skødesløshed af runeristeren: hrþa (Langå IV, Randers) = harþa, hns (Egå) = hans, stn (Vejlby) = stin, risþ (Mejlby, Grensten), riþ (Hørning) = risþi, bruþr (Asfærg), brþur (Hällestad II) — bruþur; iftʀ (Nöbbelöf i Fjälie, Vester Marie VI) = iftiʀ, eftʀ (Møllegårdsstenen) — eftiʀ, muþʀ (Grødby) = muþiʀ.

Når vi oftere finder skrivemåder som burn for biurn (Hunnestad I og II), hu = hiu (Hyby), þuþkil (Vejlby, Øster Larsker), þukil (Brohuse) = þiuþ- (se II, s. 281, III, s. 236 ff. og s. 243), ikalt (Ålum I) — ikialt ɔ: *Ingiald*, halbi (Rødsker, Nyker), hab (Ny Larsker II) = hialbi, barni (Øster Marie II og III) = biarni (se III, s. 265), har vi i alle disse former vistnok forsætlige forkortelser af velkendte ord, således som jeg har påvist foran s. XXXVI under 'binderuner'.

Et temmelig enestående eksempel på forsætlig udeladelse både af selvlyd og medlyd frembyder Bække-stenen II (se II, s. 91 ff.). Noget lignende møder vi dog også på Øster Larsker-stenen og Rø-stenen (III, s. 242 f. og s. 246).

Med udtalen stemmer derimod uden tvivl skrivemåder som þurlf (Hedeby), ąslf (Vester Tørslev), ąskl (Sønder Kirkeby, Mejlby), askl (Sandby I), hvor den ubetonede selvlyd i ordets slutning er bortkastet; sml. iftʀ, eftʀ for iftiʀ, eftiʀ, muþʀ for muþiʀ ovenfor.

Som minde om en gammel skrivemåde står vistnok suiþks = *Swiðings* (Kallerup).

§ 15. I indskrifterne med den længere runerække indskydes som bekendt jævnlig et svarabhaktisk *a* mellem *r*, *l* (sjældnere *n*) og en foregående eller følgende medlyd (harabanaʀ = oldnord. *Hrafn* o. s. v.). På lignende måde finder vi af og til i indskrifterne med den kortere række et svarabhaktisk *u* eller *i*, overordenlig sjælden *a*, indskudt i de tilsvarende medlydsforbindelser: turutin (Skærn I) = trutin, buruþur (Gylling) — *bróður*, buruþʀ (Grødby) — *Bróður*, fulukui (Hyby) = *Folkwí*, sąskiriþr (Skærn I) = sąskirþr.

Eksempel på indskudt *a* ligesom i indskrifterne med det ældre alfabet findes kun i den unge indskrift på Ørsted-stenen, der har tarab — trab ɔ: *drap*.

Anderledes forholder det sig med formen þigin (Langå IV) for det sædvanlige þign, hvor det sidste i betegner den uklare selvlyd, der er almindelig i gammel Dansk (sml. ligir på ligstenen fra Bjolderup ligær ligstenen i Bregninge, men likr ligstenen i Galtrup); sml. II, s. 253.

§ 16. Omsætning af selvlyd forekommer af og til: burþur (Kolind) = bruþur (sml. buruþʀ Grødby), biruti (Skærn I) = briuti (næppe for biriuti med svarabhaktisk *i* mellem *b* og *r*), ąstarþr (Skovlænge) = ąstraþr.

B. MEDLYD.

Langt heldigere end ved selvlydene var runeskriften stillet ved medlydene, idet den her havde langt flere tegn til at udtrykke sprogets forskellige lyd. Også af medlydstegnene optræder de fleste dog i forskellige betydninger.

§ 17. ᚴ 1) = *k*: kuna (Glavendrup) = *kona*, kuask (Års) = *kwezk*, skaiþ (Tryggevælde) = *skæið*, tuki (alm.) — *Tóki*.

Man kunde mulig formode, at det sidste ᚴ i formen kirku på Åsum-stenen for det sædvanlige kirkiu var tegn for den palatale lyd *ǩ*, så at det følgende ᛁ var udeladt med rette, og det samme kunde da gælde om Vordingborg-stenens fika. Denne antagelse støttes dog ikke ved skrivemåden andetsteds. Jeg antager derfor, at både kirku og fika virkelig har lydt *kirku*, *fíka* med bortkastet *j*, ikke *kirǩu* eller *kirkju*, *fíǩa* eller *fíkja* (sml. nedenfor s. 165 og II, s. 409).

Om skrivemåden misguntar på Brønderslev-stenen = isl. *miskunnar* se IV, s. 164.

Anm. Om forbindelsen ᚴᛋ i ord som saksi se § 18.

2) — *g*, *gg* (muta): kurmʀ (Jællinge I) = *Gormʀ*, knubu (Vedelspang) — *Gnúpu*; hukua (Strö I og II) = *hoggwa*, likia (Valleberga) — *liggja*, -triuk (Vedelspang II) = *-triugg*.

Om ᚴ i betydning *ŋg* se § 30 a 1.

3) — *g̨* (spirant; i omskrivningen til Olddansk betegnet *g̨*): uiki (Glavendrup) = *wígi*, lika (Gunderup I) — *lega* eller *liga* (isl. *liggja* = likia under 2), filaka (Dalbyover o. s. v.) = *félaga*, þiakn (Glavendrup o. s. v.) = *þegn*.

Anm. Først i meget sene indskrifter udtrykkes det spirantiske *g* ved runen ᛡ (se foran s. XXXIII).

§ 18. I sidste fjærdedel af det 10. årh. møder vi af og til det stungne ᚴ (ᚵ) i betydning *g* (både muta og spirant). Denne brug bliver senere almindelig, men gennemføres dog kun rent undtagelsesvis, og langt ned i tiden vedbliver mange runeristere at bruge det gamle ᚴ (sml. foran s. XXXI). De ældste eksempler på ᚵ møder vi på Hällestad-stenen I og Sjörup-stenen i ordene aigi og filagą. Det sidste skrives også på Hedeby-stenen med ᚵ.

I steden for den gamle forbindelse ᚴᛋ, der f. eks. forekommer i navnet saksi på Sjörup-stenen og Arhus-stenen V, skrives senere af og til ᚵᛋ, hvad der viser, at ᚴ (ᚵ) i denne forbindelse tidlig blev opfattet som *g* og måske endogså udtaltes som spirant, da runehåndskriftet af skånske lov regelmæssig bruger ᛡᛋ som tegn for latinsk *x*. I omskrivningen til Olddansk har jeg derfor også gengivet indskrifternes ks og gs med *x*: saksi = *Saxi*, þigsla (Århus I) — *þexla*.

§ 19. ᛏ 1) = *t*: tuki (alm.) = *Tóki*, -triuk (Vedelspang II) = *-triugg*, stain (Kallerup) = *stæinn*, suti (Glavendrup) — *Sóti*, sati (alm.) — *satti*, tutiʀ (Vedelspang II) = *dóttiʀ*.

Om ᛏ i forbindelsen ᛏᛋ se § 28.

2) — *d*: tanmaurk (Jællinge II) = *Danmårk*, traki (Glavendrup, Tryggevælde) = *dragi*, haraltr (Jællinge II) — *Haraldr*, lantirþi (Egå) = *land(h)irði*, futiʀ (Tryggevælde) — *føddiʀ*.

Om ᛏ i betydning *nd* se § 30 a 2.

Anm. Derimod bruges ᛏ aldrig i steden for ᚦ i betydning *ð*. Følgelig må Nörre Nærå-stenens þurmutʀ læses *þórmundʀ* (ikke *þórmóðʀ*), Hedeby-stenens matr og Lundagård-stenens mitr *mandr* og *mændr* (ikke *maðr* og *mæðr*).

§ 20. ᛒ 1) = *p*: baratis (Lundhöj) = *paradís*, sban (Baldringe) = *spán*, knubu (Vedelspang) = *Gnúpu*, uabn (Sjörup) = *wápn*, hialbi (alm.) = *hialpi*, ub (Skærn I) = *upp*.

2) = *b*: but (Jællinge I) = *bót*, bruþiʀ (Rimsø) = *bróðiʀ*, kumbl (Skivum) = *kumbl*, tuba (Gårdstånga III) = *Tobba*.

Om ᛒ i betydning *mb* se § 30 a 3.

3) = *ƀ* (spirant). I Nordisk faldt denne lyd senere (næppe för i det 10. årh.) sammen med *f*, og i vore runeindskrifter er ᚠ derfor i reglen tegn både for oprindeligt *f* og for oprindeligt *ƀ*. Dog finder vi endnu ᛒ (*ƀ*) adskilt fra ᚠ (*f*) i nairbis (Tryggevælde) = *Nærbis* ved siden af ulf, auft og i hribną (Bække II) = *Hræbną* ved siden af aft.

Når der derimod på Vester Marie-stenen II skrives abtiʀ for det sædvanlige aftiʀ, betegner bt her uden tvivl udtalen *pt* (III, s. 222).

§ 21. ᚦ 1) = *þ* (i forlyd samt i indlyd efter *k*, *p*, *s* og i enkelte andre tilfælde; se J. Hoffory i Nordisk Tidskr. f. Filol. Ny Række III, s. 293 f. og i Ztschr. f. d. altert. Neue f. X, s. 375 ff.): þur (Glavendrup) = *þórr*, þriʀ (Bække I) = *þríʀ*; raisþi, risþi (alm.) = *ræisþi*, *résþi* (isl. *reisti*). Eksempler på forbindelserne *kþ*, *pþ* forekommer ikke på vore runestene (om formen *mærkt* for ældre *mærkþ* på Ålum-stenen I se II, s. 197).

2) = *ð* (ellers i ind- og udlyd): faþi (Helnæs) = *fáði*, tauþr, tuþr (alm.) = *dåuðr*, *døðr*, harþa (alm.) = *harða*, uarþ (alm.) = *warð*.

Tvivlsomt er det, om þ i forlyd af stedord og biord, der i de nyere nordiske sprog har fået *d*, betyder *þ* eller *ð*: þąnsi = *þąnnsi* eller *ðąnnsi* o. s. v.

§ 22. ᚠ 1) = *f* (i forlyd og i indlyd foran *t* samt måske foran *k* og *s*): faþur (Glavendrup o. s. v.) = *faður*, flu (Hällestad I, Sjörup) = *fló*, aft, aftiʀ (Flemløse o. s. v.) = *æft*, *æftiʀ*, ulfs (Hammel, Tryggevælde) = *Ulfs* eller *Ulvs*?

2) = *v* (ellers i ind- og udlyd): -ulfʀ og -ulf (alm.) = *-ulvʀ*, *-ulv*. I overensstemmelse med de oldnorsk-islandske, de gammelsvenske og gammeldanske håndskrifter gengiver jeg i min omskrivning til Olddansk også denne lyd med *f*.

Om ᛒ i betydning *ƀ* for yngre ᚠ se § 20, 3.

Anm. I vore indskrifter holdes ᚠ = *v* nöje ud fra ᚢ = *w* (§ 6, 7).

§ 23. a. ᚱ = *r*, ᛦ = ʀ. Disse to lyd adskilles oprindelig meget nöjagtig, idet ᚱ svarer til fællesgerm. *r*, ᛦ til fællesgerm. *z* (Die runenschrift s. 295 ff. og s. 332 f.). Den sidste lyd forekommer altså kun i ordenes indlyd og især i udlyden. De ældste afvigelser fra denne regel består i, at ᛦ ved ligedannelse har fortrængt ᚱ i et par forholdsord og biord, der oprindelig endte på ᚱ. Derfor skrives der ᛦ i ᛅᚠᛏᛁᛦ og i de andre former af dette ord allerede i vore ældste indskrifter (Flemløse o. s. v.). Ligeledes har ᛦ meget tidlig

fortrængt ᚱ i nævnef. ent. af slægtskabsnavnene på *-iʀ* ved ligedannelse med de mange andre nævneformer på *-ʀ*, medens *-r* bevares i formerne på *-ur* (faþiʀ, bruþiʀ, tutiʀ, sustiʀ ved siden af de hyppig forekommende genstandsformer faþur, muþur, bruþur[1]). De nævnte former er eneherskende i vore indskrifter langt ned i tiden. Men i øvrigt iagttages den gamle etymologiske forskel mellem de to lyd indtil hen imod år 900.

Med et foregående *r* sammensmælter nævneformens *-ʀ* til *-rr* (skrevet ᚱ), medens *-rʀ* skrives ᛦ: þur (Glavendrup, Virring) — *Þórr*, ąsur (Års) = *Ązurr*, kunar (Gårdstånga I) = *Gunnarr*, men ąuaiʀ (Helnæs), ąskaiʀ (Århus IV), biarngaiʀ (Simris I).

I slutningen af det 9. årh. indtræder der imidlertid en meget vigtig og gennemgribende ændring af den gamle regel, idet ᛦ overalt fortrænges af ᚱ, når en tandlyd (ᛏ, ᚦ, ᚾ) går foran, hvorimod ᛦ bevares efter gane- og læbelyd. Denne regel kan siges at være gennemført uden undtagelse i alle vore indskrifter fra år 900 til hen imod midten af det 11. årh. (slutningen af den egenlige runestensperiode). Medens der således endnu på Flemløse- og Örja-stenen skrives stątʀ – *stąndʀ* og på Nörre Nærå-stenen þurmutʀ = *Þórmundʀ*, finder vi på Tryggevælde-stenen raknhiltr og batri ved siden af sustiʀ, faiʀ og futiʀ, på den större Jællinge-sten haraltr ved siden af kunukʀ og sąʀ, på den större Arhus-sten augutr og tuþr ved siden af aslakʀ, kunulfʀ, rulfʀ og kunukaʀ, på den större Skærn-sten sąskiriþr og mąnr ved siden af tutiʀ og -biarnaʀ o. s. v.

Den eneste afvigelse fra denne regel på vore runestene fra den foran nævnte periode er nf. sunʀ på Krageholm-stenen, medens Skærn-stenen I har mąnr (sml. matr ɔ: *mandr* på Hedeby-stenen). Med hensyn til formen sunʀ må imidlertid bemærkes, at dette ord som u-stamme har bevaret stammeudlyden længer end a- og i-stammerne, og at det på den anden side meget tidlig har bortkastet sit nævneformsmærke. Det gamle sunuʀ og det yngre sun kan i forening have fremkaldt en skrivemåde sunʀ, hvor *ʀ* (*r*) måske slet ikke har været til stede i udtalen.

Jeg bemærker endnu, at fortidsformen af udsagnsordet *wesa* i vore ældre indskrifter regelmæssig hedder uas, flt. uaʀu; men senere fortrænges uas i ent. af uaʀ ved ligedannelse med flertalsformen. Denne form optræder dog temmelig tidlig ved siden af det gamle uas (Sjøring-, Krageholm- og Torsjö-stenen).

Det henvisende stedord har i vore ældre indskrifter altid formen *es* (skrevet is, ias); men temmelig tidlig (samtidig med uaʀ) trænger formen *eʀ*, som senere blev den eneherskende, ind ved siden af *es*. På Sjøring-stenen skrives is sammen med uaʀ; men den samtidige Arhus-sten II har iaʀ.

Det ældste eksempel på en virkelig sammenblanding af ᚱ og ᛦ vilde være stainaʀ på Århus-stenen IV, hvis min forklaring af denne form som *Sténaʀ* for *Sténar* er rigtig (se II, s. 190). Noget længere ned i tiden møder vi på Tirsted-stenen uaiʀa for uaira = *wera* 'mændenes' (II, s. 459). Men i øvrigt finder vi først i sidste halvdel af det 11. årh.

[1] Medens vi finder ef. bruþur på Helnæs-stenen, gf. faþur på Glavendrup-stenen, er det ældste eksempel på nf. Tryggevælde-stenens sustiʀ; men det tör anses for sandsynligt, at -iʀ har været til stede i nf. også på vore ældste indskrifters tid.

de ældre, fra omtr. år 900 gældende regler for brugen af ᚱ og ᛦ rokkede, idet ᚱ nu jævnlig skrives for ᛦ, sjældnere omvendt ᛦ for ᚱ (aftir Ny Larsker I, eftir og eftiʀ Øster Marie I, Ny Larsker II, eftir Hanning; buruþʀ Grødby, bꞅuþuʀ Vester Marie IV — bruþur).

Denne kamp mellem de to tegn ender jo til sidst med, at ᚱ helt fortrænger ᛦ (Lundhöj- og Nyker-stenen), der dog stadig bevares på sin gamle plads i runerækken (se futhorkerne på Mønsted-stenen I og på døbefonten i Bårse), men på runeskriftens yngste trin optræder i den nye betydning *y* (som i runehåndskriftet af skånske lov; se foran s. XXXV).

Endnu i det efter det latinske alfabet ordnede runealfabet på den meget unge bornholmske sten fra Øster Marie (IV, s. 326 ff.) finder vi dog de to tegn ᚱ og ᛦ ved siden af hinanden i betydning *r*.

b. Rent undtagelsesvis forekommer ᛦ i samme indskrift ikke blot i den gamle betydning ʀ, men også i betydning *e*, *æ*. Om denne brug, der er begrundet i runetegnets navn, nöjes jeg med at henvise til min udvikling i Die runenschrift s. 244 ff. og til bemærkningerne under Sønder Vissing-stenen I (nedenfor s. 79) og under Hobro-stenen.

§ 24. ᚼ = *h* forekommer kun i ordenes forlyd. I de gamle forbindelser *hr*, *hl*, *hn* er det meget tidlig bortfaldet i Dansk (rutr Vordingborg, rulfʀ Århus II). I et par af vore ældste indskrifter forekommer dog endnu forbindelsen *hr* ved siden af *r*. Lyden har vistnok været stemmeløst *r*, som Hoffory antog (Zeitschr. f. vergl. sprachf. XXIII, s. 533 f.). Deraf forklares de vaklende skrivemåder rhuulfʀ (Helnæs), ruhalts (Snoldelev), ruulfʀ (Voldtofte, Flemløse); rhafnuka (Læborg), rafnuka (Bække I). Et par yngre indskrifter har dog endnu bevaret den gamle skrivemåde med hr i navne: hribną (Bække II), hriþi (Jætsmark). På forbindelserne *(h)l* og *(h)n* findes ingen eksempler.

Undertiden udelades *h* foran selvlyden i ordenes begyndelse (an, afþi — *hann*, *hafði* Sjörup, usbiaurn — *Hús-* Skærn I og II, auka — *hågga* Brohuse), og omvendt er det af og til urigtig tilföjet (haft — aft Sønder Kirkeby, huftiʀ — uftiʀ Sjörup).

Også i andet led af sammensatte ord kan *h* bortfalde: lantirþi (Egå).

§ 25. ᚿ = *n* er det regelmæssige tegn for tandrækkens næselyd: nuruiak (Jællinge II) — *Norweg*, sina, sin (alm.) — *sína*, *sínn*, mąnr (Skærn I) — *mąnnr*. I forbindelsen *nd* skrives som oftest kun ᛏ (se § 30 a 2).

Meget sjælden og først i unge indskrifter bruges ᚿ som tegn for ganerækkens næselyd (*ŋ*), idet forbindelsen *ŋg* i alle ældre indskrifter og langt ned i tiden altid skrives ᚴ alene (§ 30 a 1).

§ 26. ᛙ (senere ᛘ) er det regelmæssige tegn for læberækkens næselyd *m*: mak (Gunderup I) — *mág*, smiþr (Kolind) = *smiðr*, kurmʀ (Jællinge I) — *Gormʀ*, kumbl (Skivum) = *kumbl*. I forbindelsen *mb* udelades *m* ofte (§ 30 a 3).

§ 27. ᛚ bruges kun i betydning *l*: ląnt- (Skivum) = *lągd-*, ailti (Glavendrup, Tryggevælde) — *ælti*, kubl (alm.) = *kumbl*, ala gf. ent. huk. (Jællinge II) = *alla*.

I den hyppige forbindelse *ld* findes *l* en enkelt gang udeladt foran ᛏ (harats Sønder Vissing I). Man kunde formode, at dette var sket forsætlig og begrundet i en gammel skrivemåde, idet *l* kunde udelades foran *d*, ligesom det i reglen var tilfældet med *n* (sml. bemærkningen nedenfor s. 76 og II, s. 179 f.). Dette bestyrkes dog ikke af andre indskrifter, så at udeladelsen kan skyldes enten hensyn til pladsen eller en ligefrem skødesløshed af runeristeren. Muligt er det dog også, at ᚼᛅᚱᛅᛏᛋ er skrivfejl for ᚼᛅᚱᛅᛚᛋ harals, der findes på Skærn-stenen II, idet s som ofte ellers var tegn for *ts* (se § 28). Herfor taler den omstændighed, at ᛚᛏ, når ᛋ ikke følger efter, ellers skrives fuldt ud: haraltr (Jællinge II), hiltulfʀ (Tirsted), kuniltr (Lundhöj), -skialta (Rönninge), miltastr (Krageholm). Også foran et følgende ᛋ skrives i de ældste indskrifter ᛚᛏ, som det fremgår af § 28, medens det eneste eksempel, der forekommer i indskrifterne fra den følgende tid, Skærn-stenens foran nævnte harals, netop udelader ᛏ foran ᛋ.

§ 28. ᛋ og de andre former af denne rune betegner i reglen lyden *s*: sun sin (alm.) = *sun sínn*, skarþa (Danevirke) = *Skarða*, stain, stin (alm.) = *stæin*, *stén*, sban (Baldringe) = *spán*, ąs- (alm.) = *Ás-*, þasi gf. flt. huk. = *þássi* eller *þéssi*.

Når *s* følger efter en tandlyd, hvor udtalen tidlig og langt ned i tiden var *ts*, finder vi i de ældste indskrifter skrivemåden ᛏᛋ: kunualts og ruhalts (Snoldelev), som jeg ved omskrivning til Olddansk med den etymologiske skrivemåde har gengivet *Gunnwalds*, *Hróalds*, men som uden tvivl har lydt *ts*. Senere bliver det almindeligt i denne forbindelse kun at skrive ᛋ, der altså får samme betydning som *z* i de oldnorsk-islandske og til dels i de ældste svenske og danske håndskrifter: ąskaus (Rönninge) = *Ásgáuz* ɔ: *Ásgáuts*, baistr (Skivum), bastr (Krageholm) — *bæztr*, harals (Skærn II) = *Haralz* ɔ: *Haralts* (men harats Sønder Vissing I; se § 27). Samme betydning har ᛋ i ąsur (asur) — *Ázurr* (*Azurr*) og i sasur (Fjænneslev) — *Sazurr*. I vore yngste indskrifter skrives gennemgående i ef. kus — *guz*, hvor tandlyden vel tidlig er bortfalden i udtalen foran *s*. Jeg har i omskrivningen til Olddansk gengivet dette ᛋ med *z*.

§ 29. Medlydenes længde betegnes i indskrifterne lige så lidt som selvlydenes. Ligesom et enkelt selvlydstegn så godt som uden undtagelse bruges både for den korte og lange selvlyd, bruges et enkelt medlydstegn både for den korte og lange (dobbelte) medlyd: stain nf. (Kallerup o. s. v.) og stain gf. (Helnæs o. s. v.) = *stæinn* og *stæin*; sati (alm.) og suti (Glavendrup) — *satti* og *Sóti*, knubu (Vedelspang) og ub (Skærn I) = *Gnúpu* og *upp*, futiʀ (Tryggevælde) — *føddiʀ*, uni (Gunderup I) — *unni* o. s. v.

Sjælden skrives et enkelt medlydstegn i de tilfælde, hvor et ord ender, og det næste begynder med samme medlyd: kun · ualtstain (Snoldelev) — kunualts stain (II, s. 342).

I overensstemmelse hermed skal den hidtil uforståede slutning af indskriften på Gylling-stenen, der lyder kuþan : auk, måske uagtet skilletegnet læses kuþan nauk (se *náungʀ* i ordsamlingen). I samme indskrift sættes også skilletegn mellem þurkisl : sun, uagtet de åbenbart er sammensmæltede til ét ord.

Hvor der ikke er en nöjere forbindelse mellem de to ord, skrives derimod regelmæssig bægge medlyd: ulfs sati (Tryggevælde), stain nuʀa (Helnæs) o. s. v.

§ 30. Udeladelse af medlyd finder jævnlig sted, særlig i enkelte forbindelser:

a. Foran ᚴ, ᛏ og ᛒ udelades den til *g*, *d* og *b* svarende næselyd *ŋ*, *n* og *m* så regelmæssig, at denne skrivemåde i de ældre indskrifter må betragtes som regel:

1) ᚴ — *ŋg* (i omskrivningen til Olddansk betegnet *ng*): kunukʀ (Jællinge) = *konungʀ*, trutnik (Læborg) *dróttning*, kiku (Hällestad I) — *gingu*, ląki (Års) = *lęngi*, trik (alm.) — *dræng*, ika (Århus III) = *Inga*, ikalt (Alum I) — *Ingiald*.

Først i de yngste indskrifter møder vi ᚾᚴ. Når jeg ser bort fra det noget tvivlsomme fąinki ɔ: *foringi* på Tirsted-stenen, er ut : lankiu — *Útlængju* på Ny Larsker-stenen I ved siden af det sædvanlige trik det ældste eksempel på denne brug; yngre er trenkr (Nyker); sml. kilinʀ (Vester Marie III) og drinr (Vester Marie VI), hvor ᚾ alene altså bruges som tegn for ganerækkens næselyd.

Man kunde mulig formode, at ᚴ i formerne ikalt på Ålum-stenen I, trikaʀ på Hällestad-stenen I og Gårdstånga-stenen I var tegn for *ŋ* med følgende palatalt *ǧ*, og at ᛁ altså var udeladt med rette. Også i tuika på Bjærregrav-stenen I kunde k — *gg* da være tegn for den palatale lyd. Jeg finder dog ikke denne antagelse bekræftet ved tilsvarende skrivemåde andetsteds. I ikalt er jeg derfor mest tilböjelig til at opfatte ᚾ som forkortet skrivemåde for ᛁᚾ som i andre tilfælde (§ 14), og trikaʀ må sikkert læses *drængaʀ*, ikke *drænǧaʀ* eller *drængjaʀ*, tuika *Twægga* med bortfaldet *j* (sml. bemærkningen om ᚴ § 17, 1). For mindre sandsynligt anser jeg det, at ᚾ i ikalt er tegn for *e* eller *æ*, så at vi her vilde have den ubrudte form *Ingeld* (*Ingæld*).

Eksempler på lydforbindelsen *ŋk* findes ikke i vore indskrifter; men her vilde sikkert også skrives ᚴ alene.

Derimod udtrykkes et dentalt *n* i forbindelse med følgende *k* eller *g*, som man måtte vente, altid ved ᚾᚴ, aldrig ved ᚴ alene: uþinkaur (Skærn I ved siden af kubl), uþinkars (Vedelspang II ved siden af kunuk og kubl), biarngaiʀ (Simris I). Det samme er tilfældet på de svenske runestene, hvor vi finder f. eks. stainkil (Bautil no. 773 ɔ: 775, Liljegren no. 853 ved siden af ikimar), brunkitil (Bautil no. 26, Liljegren no. 518), brunkil (Bautil no. 212, Liljegren no. 581, Dybeck fol. II no. 177), arnkisl (Bautil no. 308, Liljegren no. 29, Dybeck fol. I no. 14), arnkeʀ (Dybeck fol. I no. 75, Liljegren no. 687 urigtig arnktʀ), ernkautr (Liljegren no. 586, Dybeck fol. II no. 175).

2) ᛏ = *nd*: stątʀ (Flemløse, Örja) = *stęndʀ*, kuþumut (Helnæs) = *-mund*, þurmutʀ (Nörre Nærå) = *-mundʀ*, buta gf. (Glemminge, Bjærregrav II) = *bónda*, lat : hirþiʀ (Ravnkilde) — *land-*.

Senere, i ældre tid sjældnere, skrives ᚾᛏ dog også fuldt ud: kuþmuntr og łąnt : mąną (Skivum), lantirþi (Egå), frinta (Egå), frąnti (Tirsted), bunta (Krageholm, Villie), bonta (Marevad, Lundhöj).

Helt undtagelsesvis finder vi derimod på Lundagård-stenen lanmitr for det sæd-

vanlige lat- (ląt-) eller lant- (łąnt-). Dette er det ældste eksempel på udeladelsen af *d* i forbindelsen *nd* (sml. III, s. 137).

Lydforbindelsen *nt* findes i vore indskrifter kun i det fremmede ord *santa*, der både skrives sata og santa.

3) ᛒ = *mb*: kubl (Nörre Nærå, Glavendrup, Gunderup I, Jællinge I og II, Sønder Vissing I, Baldringe o. s. v.) = *kumbl*.

Sjældnere skrives ordet kumbl helt ud (således på Skivum-stenen, der også fremviser de ældste eksempler på ᚼᛏ for ᛏ i betydning *nd*, og Sønder Vissing-stenen II). Derimod gengiver skrivemåden kuml (Virring, Villie o. s. v.) den senere virkelige udtale med bortkastet *b*.

Forbindelsen *mp* forekommer ikke i vore indskrifter.

Brugen af ᚽ, ikke ᚼ, foran ᚴ, ᛏ, ᛒ i de her nævnte forbindelser er naturligvis bevis på, at nasalen er udeladt. Ligesom der altså regelmæssig skrives ląki, stątʀ, kunde der foran ᛒ skrives f. eks. ląb = *lqmb*.

Meget sjælden udelades nasalen, hvor det ene ord ender med denne lyd, og det næste begynder med ᛏ eller ᛒ. Et sikkert eksempel herpå frembyder kun Tryggevælde-stenens þąi batri, der, således som også ᚽ-runen viser, betegner *þǫim bætri* (se foran s. XLIII f.).

b. Mere sporadisk udelades andre medlyd:

Om den hyppige udeladelse af tandlyden foran *s* se § 28.

Om udeladelsen af *l* foran ᛏ i harats på Sønder Vissing-stenen I se § 27.

I andre tilfælde, hvor medlyd udelades, kan det skyldes enten mangelfuld lydopfattelse (således udeladelsen af *h* § 24), hensyn til pladsen eller skødesløshed af vedkommende runerister, f. eks. raisi (Gylling) = raisþi, riþ (Hørning) = risþi (se II, s. 262 og sml. § 14), þursin (Giver) = -stin, uruiu (Sønder Vinge) = urukiu, haþa (Giver) = harþa, trunik (Ravnkilde) = trutnik, miki (Alsted) = mirki. Flere af disse forkortelser er sikkert forsætlige (således også has for hans (Vester Marie III, Ny Larsker II), hs for hans (Valkärra) og si for sin (Uppåkra), der åbenbart skyldes hensyn til indskriftens symmetri).

Af og til har afvigelsen fra den sædvanlige skrivemåde uden tvivl sin grund i udtalen. Som eksempler på sådanne udeladelser kan dog næppe anføres kaþu (Bække I) og kaþi (Horne) for karþu, karþi (se II, s. 36). Derimod betegner bianaʀ (Grensten) for biarnaʀ vist udtalen *biannaʀ*. Ligeså må det oftere forekommende hiabi for hialbi (Simris II o. s. v.) sikkert skyldes udtalen, der har været *hiappi* (sml. II, s. 267). I former som þurkisl : sun (Gylling) er navnet smæltet fuldstændig sammen med det følgende sun og har derfor mistet sit ejeformsmærke (sml. *sunr* i ordsamlingen).

KAP. 5. SPROGET I RUNEINDSKRIFTERNE.

A. SPROGFORMEN I ALMINDELIGHED.

Når vi nærmere skal karakterisere det sprog, der bruges i vore runeindskrifter, må vi des værre straks indrömme, at sprogstoffet er så lille, at det i og for sig kun i meget ringe grad yder os midler til i det enkelte at opstille nöjagtige regler. Men alligevel er det, der er os lævnet, så betydningsfuldt, at vi med tryghed tör slutte fra det, der findes, til det, der, hvis stoffet var rigere, sikkert vilde møde os.

Som hovedresultat kan vi da slå den kendsgærning fast, at sprogformen i vore ældste og for så vidt vigtigste indskrifter fra det 9. og første halvdel af det 10. årh. i det hele og store stemmer fuldstændig med sprogformen i de gamle norsk-islandske digte og i de ældste bevarede islandske håndskrifter. De enkelte afvigelser, der findes, består i reglen i, at indskrifterne, som vi efter deres alder måtte vente, frembyder former, der er noget ældre end de oldnorsk-islandske, medens det omvendte sjældnere er tilfældet. Eksempelvis anfører jeg fra vore alderældste indskrifter Helnæs-stenens *Hróulfʀ*, *Goðumund* og gf. ent. *sunu*, der i de yngre indskrifter optræder i formerne *Rólfʀ*, *Guðmund* og *sun*. Et ældre sprogtrin møder vi ligeledes i *lega* eller *liga* for *liggja* på Gunderup-stenen I, i *møðrgin* for *møðgin* på Skivum-stenen, i *kumbl*, der bruges langt ned i tiden, for det senere *kuml*, samt i fortid *ræisþi*, *résþi*, der holder sig meget længe - isl. *reisti*. I den overordenlig almindelige form risþi kan den gamle skrivemåde dog være bevaret længe, efter at *þ* var blevet *t* (endnu på Hanning-stenen fra omtr. år 1100 skrives rsþi). Herfor kunde formen *mærkt* (af *mærkþ*) på Ålum-stenen I tale (se II, s. 197), ligesom de bornholmske stene uden undtagelse bruger t i raisti o. s. v. Også det påpegende stedord *sási* optræder i de oprindelige former, der i Norsk-Islandsk for största delen har undergået större eller mindre ændringer. Sammenligningspartiklen 'end', oldisl. *an*, senere *en*, forekommer endnu på Ålum-stenen IV i den gamle oprindelige form *þą̨n* (IV, s. 212 f.). Ligeledes har de ældre indskrifter gennemgående *æft* som forholdsord, og denne form holder sig længe ved siden af *æftiʀ*, der i den ældste tid kun står som biord ved siden af forholdsordet *æft* (Flemløse-stenen). Til sidst fortrænger *æftiʀ* (*æftir*) også som forholdsord *æft*.

Først hen imod slutningen af det 10. årh. indtræder der sådanne forskelligheder, at der fra nu af med rette kan tales om to nordiske sprog (et vest- og et østnordisk),

således som jeg har påvist ved behandlingen af Hedeby- og Danevirke-stenen (nedenfor s. 117), hvad jeg derfor ikke her skal dvæle nærmere ved.

Af större gennemgribende forskelligheder, hvorved indskriftsproget adskiller sig fra Oldnorsk-Islandsk, fremhæver jeg følgende hovedpunkter:

a. LYDLÆRE.

1. Indskrifterne adskiller nöjagtig de to r-lyd R (*r*) og ᛦ (*ʀ*), der vistnok tidlig er faldne sammen i Norsk-Islandsk.

Når indskrifterne ligeledes i modsætning til de ældste oldnorsk-islandske håndskrifter ved to tegn adskiller det nasalerede *a* fra det rene *a*, og derved viser, at næselydene på de ældre indskrifters tid var fuldt udviklede i Dansk, er dette jo en ejendommelighed, som ifølge den ældste grammatiske afhandling i Snorra Edda også var tilfældet på Island endnu ved midten af det 12. årh., hvor den nasale udtale altså i det hele bevaredes længer end i Danmark.

Den gamle tvelyd *iú*, der på Islandsk tidlig spaltedes i *jú* og *jó*, optræder i vore indskrifter i reglen i den oprindelige form *iú*. Skönt runeskriften ikke kan vise os, om IՈ skal udtales *iú* eller *ió*, fremgår det med sikkerhed af de senere svensk-danske former, at indskrifternes IՈ har haft lyden *iú* (sml. kap. 4 § 12, 1).

På en tendens til en noget anden udvikling i enkelte tilfælde kunde dog skrivemåden þiauþu på Vordingborg- og Tirsted-stenen tyde, hvorimod vi på Simris-stenen I møder det regelmæssige þiuþu (kap. 4 § 11, 5). Sml. Bugges bemærkning i Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Handlingar XXXI Nr. 3, s. 17 f. (og s. 58 f.).

En anden gammel forskel mellem Svensk-Dansk og Norsk-Islandsk møder vi sikkert allerede på runeindskrifternes tid i former som svensk-dansk *bó*, *bró* o. s. v. over for norsk-isl. *bú*, *brú* o. s. v.; men indskrifternes Ո er jo tegn for bægge lyd. Her kan ligeledes anføres det til isl. *Glúmr* svarende gammeldanske *Glómr*, der på den unge Nyker-sten skrives med o-runen. Omvendt har Dansk vel haft *u*-lyd i den nægt. forstavelse *ú*- (oldisl. *ó*-), ligesom det har *býʀ* (*Hæiðabýʀ*, *Héðabýʀ*) = isl. *bær*. Fremhæves må det endelig, at oprindeligt *e* (*é*) allerede i de ældre indskrifter i mange tilfælde uden tvivl er blevet *æ* (*ǽ*) og således er faldet sammen med det af *a* (*á*) ved i-omlyd udviklede *æ* (*ǽ*); sml. kap. 4 § 1, 4 og § 4, 3.

2. Den ved u-omlyd fremkaldte overgang af *a* til *å* (isl. *a*—*ǫ*) og *á* til *ǻ* (isl. *á*—*ǫ́*), der blev fuldt gennemført på Island, hvor *á* dog senere atter ved ligedannelse fortrængte *ǫ́*, synes i Danmark og Sverig kun at være gennemført, hvor det u, der bevirkede omlyden, er bortfaldet. Hvor u derimod bevaredes i endelsen, har overgangen i ethvert fald sporadisk berørt også Danmark og Sverig, således som det sikkert fremgår af forskellige former i runeindskrifterne. Vi finder nemlig i Skåne på Hunnestad-stenen I og Skårby-stenen fort. flt. sautu ɔ: *såttu* og på Glemminge-stenen gf. fauþur ɔ: *fåður*. Med Glemminge-stenens fauþur stemmer også foþur på Kongevejs- og Marevad-stenen på Bornholm (kap. 4 § 1, 3 og § 11, 3).

Overgangen *á* til *ǻ* har vi vist i Valleberga-stenens hf. siaul for ældre siaulu, der svarer til det på andre af vore runestene almindelig forekommende siolu (siol), medens Gyldenså-stenens sialu vel betegner det uomlydte *siálu*. I *siǻlu* (*siólu*) kan omlyden være indkommen ved ligedannelse fra nf. *siǻl* (*siól*). Derimod må omlyden ligesom i *såttu* og *fåður* være fremkaldt af endelsens *u* i ordet kobu ɔ: *kåpu* på Ny Larsker-stenen 1 (nedenfor s. 155).

Andre eksempler finder vi på omlyden, hvor den er fremkaldt af et bevaret *w* i endelsen:

Overgangen *a* til *å* har vi i kauruan = *gårwan* gf. ent. hak. på Sæddinge-stenen, hvor omlyden kan være overført fra nf. *gårr*, hvad der derimod ikke er tilfældet med Glavendrup-stenens saulua ɔ: *Sålwa* (II, s. 379 f.).

Overgangen *æ* til *ø* må antages i navneform kaurua ɔ: *gørwa* (kap. 4 § 11, 4). Derimod indeholder formen siktriku på den svenske Vedelspang-sten lige så lidt som det tilsvarende siktriuk på den danske sten noget bevis for overgangen af *i* til *y* på grund af følgende *w*. Den svenske form er den ældre og har snarest lydt *Sigtriggw*, medens vi i den danske allerede har den fra andre tilsvarende former i senere tid velkendte epenthese *Sigtriugg*, der atter blev *Sigtrygg* (kap. 4 § 4, 4 og sml. II, s. 427).

3. I modsætning til u-omlyden har i-omlyden sikkert været gennemført i alt væsenligt i samme udstrækning som i Norsk-Islandsk. Indskrifternes stątʀ, suniʀ o. s. v. må altså læses *stęndʀ*, *syniʀ* o. s. v., uagtet betegnelsen ikke kan vise os, hvilken lyd der i de nævnte former skal tillægges runerne ᚬ og ᚢ; men sproghistoriske grunde, støttede på de former, der i senere tid optræder i sproget, sætter det uden for al tvivl, at omlyden har været til stede.

Afvigende fra Norsk-Islandsk er böjningen af det hyppig brugte udsagnsord *sætja*, som i fortid og tillægsform på Olddansk har bevaret de ældre former *satti*, *sattr*, medens Islandsk har fået *setti*, *settr*. Heller ikke her kan indskrifternes skrivemåde sati, satr i sig selv afgöre dette spörsmål; men både de yngre danske former og først og fremmest skrivemåden sautu ɔ: *såttu* i flt. på Hunnestad-stenen I og Skårby-stenen afgiver sikre beviser for udtalen, således som jeg har påvist i mine „Småbidrag til nordisk sproghistorie“ i „Det philologisk-historiske Samfunds Mindeskrift“, Kbh. 1879, s. 181 ff. (= særtryk s. 8 ff.).

4. Den i Norsk-Islandsk af ʀ fremkaldte omlyd af den umiddelbart foregående selvlyd synes kun ganske sporadisk at have berørt Danmark og Sverig. Det er derfor tvivlsomt, om f. eks. nf. og gf. flt. huk. af det påpegende stedord, der på vore runestene måtte skrives þaʀ, har lydt *þáʀ* eller *þǽʀ*, og altså også, om det deraf dannede, oftere forekommende þasi (af *þaʀsi) skal læses *þássi* eller *þǽssi*.

5. Et yngre sprogtrin viser indskrifterne ved bortkastelse af *h* foran *r*, idet vi allerede i de ældste indskrifter møder *r* ved siden af *hr*: ruulfʀ (Voldtofte, Flemløse) = rhuulfʀ (Helnæs) o. s. v. (kap. 4 § 24). Det samme har sikkert været tilfældet i de gamle forbindelser *hl* og *hn*.

Derimod er *w* naturligvis ligesom i det nyere sprog bevaret i forlyd foran *r* i flere forbindelser, hvor det tidlig faldt bort i Islandsk. Et sikkert eksempel herpå har vi vistnok i navnet *Wragi* på Jordberga-stenen, ligesom det må anses for höjst sandsynligt, at uristr på Köpinge-stenen har lydt *Wréstr* (III, s. 94). Bortkastet er *w* foran *r* derimod allerede i gammel tid i *ríta* og deraf afledede ord (ret 'indridsningen, indskriften' på Grødby-stenen = wraita på Reidstad-stenen med de ældre runer; se III, s. 229).

b. BÖJNINGSLÆRE.

Med hensyn til ordenes böjning kan det siges ganske i almindelighed, at den i det store og hele står nöjagtig på samme trin som i de ældste oldnorsk-islandske håndskrifter; men sprogstoffet er naturligvis ganske utilstrækkeligt til at påvise dette for alle enkeltheder. Det overleverede lader os dog ikke i tvivl om, at navneordenes, tillægsordenes og udsagnsordenes böjning i alt væsenligt har svaret fuldstændig til den, vi kender fra Oldislandsk, skönt vi også møder enkelte afvigelser fra dette, hvorved indskriftsproget til dels viser et ældre standpunkt. Dette er for navneordenes vedkommende udførlig fremstillet i min afhandling „Navneordenes böjning i ældre Dansk“ (1868).

1. Her fremhæver jeg særlig, at vi i de ord, der böjes som *drængʀ*, finder en gammel afvigelse fra Islandsk, idet de i nf. og gf. flt. ender på *-jaʀ*, *-ja*, hvor *j* tidlig kan udstødes, medens Isl. har *-ir*, *-i* (*drængjaʀ* Hedeby, *drængaʀ* Hällestad I, Gårdstånga I; sml. kap. 4 § 4, 6 og § 30 a 1).

Det må ligeledes anses for sandsynligt, at indskrifternes sprog har bevaret endelsen *-n* ikke blot i former som *áugun* (= isl. *augu*), hvor *-n* holdt sig til den nyeste tid, men også — i hvert fald på de ældste indskrifters tid — i 3. pers. flt. forest. måde i nutid og fortid. Des værre finder vi ikke i vore indskrifter noget eksempel på disse former. Hvorvidt ord som *kona (kuna)* i nf. og gf. flt. har haft endelsen *-u* eller *-uʀ*, må derimod henstilles som tvivlsomt (se II, s. 71 not. 2). At endelsen i de ældste indskrifter har været *-u*, anser jeg dog for overvejende sandsynligt.

At vi hverken i Dansk eller Svensk kan påvise former, der stemmer med de oldisl. fortider som *søri* o. s. v., beviser naturligvis ikke, at den art former ikke har været til stede i Østnordisk; men formen saþi på Sønder Vinge-stenen viser jo, at i hvert fald denne form tidlig er bleven herskende i dette ord, ligesom Oldislandsk har *sáði* ved siden af *søri*.

Eksempler på den gamle middelartsendelse *-sk* med bortkastelse af et foregående *r* i nutid 3. pers. ent. har vi i Års-stenens kuask ɔ: *kwezk*; fortid 3. pers. flt. findes på Århus-stenen II (barþusk).

2. Derimod synes det med sikkerhed at kunne siges, at Svensk-Dansk ikke har kendt den i de ældste oldnorsk-islandske håndskrifter eneherskende form af tillægsordenes bestemte kendeord *enn*, *inn*, da indskrifterne overalt bruger *hinn* ved siden af det ensbetydende *sá*. Det almindeligst brugte ord er *hinn*, medens *sá* forekommer langt sjældnere. På Skærn-stenen I møder vi bægge ord ved siden af hinanden, hvert i forbindelse med

sit tillægsord (II, s. 175), og Egå-stenen har *sá* i forbindelsen *þess norréna*. Ligesom i oldsproget kan tillægsordet, hvor det bruges som tilnavn, stå i bestemt form uden tilföjet *hinn* (*Fastulfʀ miúki* Øster Alling-stenen, *þórkill hwati* Hanning-stenen). Eksempler på det efterhængte kendeord ved navneordene forekommer ikke i indskrifterne, og det er jo også først forholdsvis sent udviklet i Islandsk.

3. Det påpegende stedord *sá* 'den, han' böjes som i oldsproget, når undtages, at vi i nf. ent. hak. ved siden af det ældre og oprindelige *sá* senere også jævnlig møder det i analogi med andre nævneformer dannede *sáʀ* („Navneordenes böjning i ældre Dansk", s. 118 not. 3 og „Den historiske sprogforskning og modersmålet" i Aarbøger f. nord. Oldk. og Hist. 1868, s. 291 f. — særtryk s. 35 f.). Tvivlsomt er det, som foran bemærket, om nf. og gf. flt. huk. har lydt *þáʀ* eller *þǽʀ*.

Meget ofte bruges *sá* ligesom i oldsproget med stærkere påpegende betydning 'denne'. Medens det i betydning 'den' har haft svagere betoning eller har været helt tonløst, er det i betydning 'denne' sikkert altid blevet udtalt med stærkt eftertryk og har haft plads foran navneordet, som det skulde fremhæve. Til at betegne 'denne' bruges dog i almindelighed det af *sá* med tilföjelse af det oprindelig ubøjelige småord *si* dannede *sási*. Dette ord afviger i sin böjning meget fra det tilsvarende oldisl. *sjá*, der tidlig fortrænges af *þessi*, og runestenenes former viser tydelig dets oprindelse, idet *sá* i de ældre indskrifter altid böjes regelmæssig, medens *-si* er ubøjeligt. Idet jeg angående de enkelte i indskrifterne forekommende former henviser til ordsamlingen, nöjes jeg her med følgende bemærkninger: Nf. ent. hedder regelmæssig hak. *sási*, huk. *súsi*, ik. *þatsi*. Den form, som vi oftest møder, og som optræder i mange forskellige skikkelser, der tydelig stiller os de ændringer, der efterhånden foregår i ordets böjning, for öje, er gf. ent. hak. De ældste indskrifter har regelmæssig *þǫnnsi*, *þannsi*, og disse former bruges langt ned i tiden (sml. foran s. XLV); men ved siden af dem optræder også i den senere del af det 10. årh. ved lettelse af lydstoffet formerne þasi og þani, hvor a både kan være tegn for *a* og for *æ* (*þas(s)i* eller *þæs(s)i*, *þanni* eller *þænni*). I steden for a har andre indskrifter ai, i eller e: þainsi, þinsi, þensi, der altså har lydt *þænnsi* eller *þennsi*. Ligeledes skrives i steden for þasi þaisi og þisi ɔ: *þes(s)i* eller *þæs(s)i* og for þani þene ɔ: *þenne* eller *þænne* på den meget unge Hanning-sten. Først på nogle af de yngste stene böjes også *-si*, så at vi finder þinsa, þensa, þana, þina, þena.

Samme veksel mellem a og i møder vi ligeledes i andre former: gf. flt. hak. hedder oprindelig þasi ɔ: *þási*; men vi finder også ofte þisi, þesi. Nf. og gf. flt. huk. hedder i de ældre indskrifter þasi ɔ: *þássi* eller *þǽssi*, men senere også þisi. Ligeledes hedder gf. ent. huk. þaasi ɔ: *þási* på Tryggevælde-stenen, men þisi på Jordberga-stenen og andetsteds. I nf. og gf. flt. ik. er den ældste form þausi ɔ: *þǫ́usi* (på Jællinge-stenen I þusi uden tvivl ved forkortet skrivemåde), men senere ikke blot þusi ɔ: *þǿsi*, men også þisi ɔ: *þǽsi*.

Afvigende fra Oldislandsk er også böjningen af det til ældre dansk *hwa*, *h(w)o*, nyere dansk *hvo* svarende ord, der på Isl. ikke bruges i nf. og gf. ent. hak., medens vi på Glemminge-stenen finder nf. huas af *hwá es*, hvor *hwá* altså er behandlet som *sá* (II, s. 78).

c. ANDRE GRAMMATISKE FORHOLD.

Hvad der foran er bemærket om lyd- og böjningslæren, gælder også i det hele om ordenes styrelse og indbyrdes forbindelse samt om ordstillingen. Jeg nöjes med her at anføre enkelte eksempler på overensstemmelse mellem sproget i indskrifterne og i Oldnorsk-Islandsk:

1. Som i oldsproget forbindes forholdsordene *æft, æftiʀ* og *at* med gf. i betydning „efter en" ɔ: „til minde om en afdød".

Andre forbindelser, der ligeledes kendes fra oldsproget, er f. eks.: *niúta* styrer ligesom isl. *njóta* ef. i betydningen „nyde godt af, føle glæde over noget" (Nörre Nærå); *unna e-m e-s* på Gunderup-stenen I betyder ligesom på Islandsk „unde en noget" med den særlige bemærkelse „overdrage en sin ejendom (efter sin død)"; *hyggja e-m wel* på Ålum-stenen IV er „kunne lide en, holde af en". Ligesom i oldsproget og endnu langt ned i tiden i Dansk forbindes *geta* med fort. tf.: *gat gårwan stæin* (Sæddinge), *gat orþin griútkumbl* Bække II (se II, s. 94 f. og s. 426); *werða* (i alm. forbundet med *at*) med navneform står i betydningen „komme i den nødvendighed at, blive nødsaget til; komme til at" (se *werða* i ordsaml.). Forbindelsen *mildr mataʀ*, „gavmild med mad", forekommer på Krageholm-stenen. Hensynsformen i andet sammenligningsled (uden tilföjelse af sammenligningspartiklen) har vi i Tryggevælde-stenens *Fáiʀ werða nú føddiʀ þæim bætri*, „bedre end han". Her kan endvidere anføres udtrykket *sáʀ mun ágóði*, „det vil være (bringe) rigt udbytte", på Sønder Vinge-stenen, hvor navneformen *wesa* (*weʀa*) altså underforstås som ofte i forbindelse med *mun*, og hvor stedordet retter sig i kön efter det følgende navneord, hvad der ganske svarer til sådanne udtryk i oldsproget som *sá man þér enn bezti* (nemlig *kostr*), „det vil være det bedste vilkår for dig" Saga Olafs konungs ens helga, Christ. 1853, s. 114[3].

2. Den fra oldsproget velkendte friere ordstilling genfinder vi ligeledes i indskrifterne. Som eksempel herpå kan anføres følgende tre væsenlig enslydende sætninger, i hvilke ordene er ordnede på forskellig måde: *Sá werði at rétta, es ælti stæin þąnnsi* (Tryggevælde), *At rétta sá werði, es stæin þannsi ælti* (Glavendrup) og *Werði at rǽtta hwás upp briúti* (Glemminge). Vi finder ligeledes både *øftiʀ Úrøkju åuk Kaðu, brøðr sína twá* (Sønder Vinge), *æftiʀ Knúa åuk Ąsbiorn, félaga sína* (Gårdstånga I) og *øftiʀ brøðr sína báða Óláf ok Óttar* (Lundagård), *æft skipara síną þóri åuk Tófa* (Ulstrup).

Dog vinder en bestemt ordstilling, der jævnlig afviger fra nutidens sprogbrug, efterhånden i reglen hævd:

Ejestedordet følger regelmæssig efter det ord, hvortil det hører. Den sædvanlige ordstilling er, at egennavnet står forrest, efterfulgt af ordene *faður, bróður, sun, wer, bónda* o. s. v. *sínn*, *móður, konu* o. s. v. *sína*; ligeledes *faður síns* (Hune) og uden foregående egennavn *féaʀ síns* (Gunderup I). Sjælden sættes ejestedordet foran det ord, hvortil det hører: *Ąsbiorn sínn félaga* (Sjörup, Nöbbelöf i Fjälie), *Skarða sínn hémþega* (Danevirke), *Manna sínn frǽnda* (Egå), *Risping sínn bróður* (Gylling), *sínn bróður Fróða* (Tårnborg), der fuldstændig stemmer med den nuværende sprogbrug, idet også egennavnet ganske undtagelsesvis står sidst.

Ligesom ejestedordet står også ejeformen af personnavnet i reglen efter det ord, hvoraf det styres: *bróðiʀ Æinráða* (Rimsø, Sjælle), *dóttiʀ Óðinkárs* (Vedelspang II), *systiʀ Ulfs* (Tryggevælde), *hémþegi Tóka* (Hällestad II og III, Hedeby, Sjøring), *smiðr Ąswiðaʀ* (Kolind), *fóstra Þórgnýs* (Dalbyover). Hermed stemmer også *wé Gnúpu* på Vedelspang-stenen I. Ordene *kona, dóttiʀ* og *sunr (sun)* følger dog i almindelighed efter personnavnet: *Gorms sunaʀ kona* (i verset Sønder Vissing I), *Wégóts konǫ* (Ålum IV), *Mistiwis dóttiʀ* (i verset Sønder Vissing I), *Finnulfs dóttiʀ* (Skærn I). I den hyppigst forekommende forbindelse med *sun(r)* står dette ord næsten altid efter faderens (moderens) navn: *Haralds Gorms sunaʀ* (i verset Sønder Vissing I), *Tóka Gorms sun* (Hällestad I i prosaindskriften, men i verset *Gorms Tóka* = *Tóka Gorms syni*), *Húsbiarnaʀ sun, Guðmundaʀ sun* o. s. v. (Skærn I, Ravnkilde, Dalbyover, Ferslev, Asfærg, Hørning, Lille Rørbæk, Oddum, Hanning, Tillise, Baldringe, Villie, Jordberga), og med moderens navn vistnok litu *sun* (Vester Tørslev) og i flt. *Trœbénu syni* (Vester Marie VI). Mulig finder vi allerede på Örja-stenen *Ąsu sunu* i gf. ent. Sjælden sættes *sun* først og da i reglen af særlige grunde (se *sunr* i ordsamlingen). Disse navne med *dóttiʀ* og *sun(r)* indeholder altså grundformerne for vore senere navne på *-dotter, -datter* og *-sön, -sen.* At *sun* allerede på de yngre runestenes tid er smæltet sammen med faderens navn, viser former som þurkisl : sun på Gylling-stenen (med bortkastelse af ejeformsmærket).

Appositionen stilles i reglen lige efter det ord, hvortil den hører: *Gormʀ konungʀ gærði kumbl þáusi æft Þyrwi konu sína, Danmarkaʀ bót* (Jællinge I), *Þóriʀ, bróðiʀ Æinráða, ræisþi stæin þǫnnsi* (Rimsø), *Ąsbiorn, hémþegi Tóka, satti stén* (Hällestad III), *Ragnhildr, systiʀ Ulfs, satti stæin* (Tryggevælde), *Þyrwi, Wégóts konǫ, lét résa stén* (Ålum IV), *Azurr landhirðiʀ, Foggis* (?) *sun, ræist rúnaʀ þássi* (Ravnkilde), *Þórgísl, sun Æsgis Biarnaʀ sunaʀ, résþi sténa* (Lundagård). Ikke sjælden sættes dog udsagnsordet med det tilhørende objekt mellem subjektet og dets apposition: *Hróulfʀ satti stæin, Noʀa goði* (Helnæs), *Ąsfríðr gærði kumbl þáusi, dóttiʀ Óðinkárs* (Vedelspang II), *Tófa lét gørwa kumbl, Mistiwis dóttiʀ* (Sønder Vissing I), *Þórlf(ʀ) résþi stén þǫnnsi, hémþegi Swéns* (Hedeby; ligeså Skærn I og Vester Tørslev). Hermed stemmer også *Hornbora stæinn Swiðings* (Kallerup). Endnu stærkere skilt fra subjektet er appositionen i *Tóki satti stén þǫnnsi æft Ąsta sun sínn, Loddaris sun* (Ferslev) og i *Tósti résþi stén þǫnnsi æft Tófa, es warð dóðr éstr, bróður sínn, smiðr Ąswiðaʀ* (Kolind; her er også den til *Tófa* hørende apposition skilt fra dette ord ved den relative sætning). På Jordberga-stenen adskiller appositionen udsagnsordet og den tilhørende gf.: *Þórkell gærði, Þórðaʀ sun, bró þessi.*

Hvor subjektet består af flere ord (personnavne), stilles de så godt som altid sammen i begyndelsen af indskriften med, meget sjælden uden *áuk*: *Bróðiʀ áuk Tóki ræisþu stæin þannsi* (Östra Herrestad; ligeså Gårdstånga I og II, Tulstorp, Köpinge, Ålstorp, Valleberga; Kuregård, Bodilsker II, Øster Marie I og III, Møllegård). Uden *áuk* hedder det på Hune-stenen *Hófi, Þórkell, Þórbiorn sattu stén.* Sjælden adskilles derimod de til subjektet hørende ord som i *Þórðr hió rúnaʀ þássi áuk Þórsténn* (Hyby; ligeledes Klemensker II og sml. Krageholm og Valkärra), *Finna lét læggja stén þennsi áuk Tóki* (London-stenen).

Meget almindelig sammenknyttes de personer, der udgör subjektet, ved tilföjelse

af det påpegende stedord „de“ efter det sidste navn: *Tōfi åuk Fundinn åuk Gnýpli þæiʀ þríʀ gærðu håug* (Bække I), *Ą̊sbiorn åuk Tomi þæiʀ såttu stæin* (Hunnestad I, Skårby; Grødby, Øster Marie II), *Swæinn åuk Tōla åuk Wífríðr þåu [systkin lét]u hogga rúnaʀ* (Vester Marie I). Meget sjælden sættes det påpegende stedord forrest: *þåu møðrgin þyrwi åuk Óðinkárr åuk Goðmundr þríu ræisþu kumbl* (Skivum); men i øvrigt møder vi ikke på vore runestene de fra oldsproget velkendte udtryk, hvor *þeir* tjæner til at indlede to eller flere med *ok* forbundne personbenævnelser. Det hedder altså ikke svarende til Islandsk f. eks. *þæiʀ Ą̊sbiorn åuk Tomi*, men *Ą̊. åuk T. þæiʀ*. Også på svenske runestene må ordstillingen med det påpegende stedord foran navnene anses for sjældne, enestående undtagelser fra den almindelige regel (således på den södermanlandske sten Liljegren no. 934, Stephens II, s. 718 þaiʀ þurþr auk bruni auk tiþkumi letu raisa stin; sml. Liljegren no. 1332). Det blev altså tidlig fastslået, at indskriften skulde begynde med selve navnet (navnene) på den (dem), der havde rejst mindesmærket.

Eksempel på den i oldsproget af og til forekommende forbindelse, hvor *þeir* i en opregning af flere med hinanden ved „og“ forbundne ord kan stilles foran det sidste, har vi på Århus-stenen V: *Tósti åuk Hófi åuk þéʀ Frébiorn* (for det almindelige *F. þéʀ*) *résþu stén þannsi.* I forbindelse hermed må også anføres Kongevejs-stenens *Brúni åuk þæiʀ bróðr*, „B. og hans broder“, der egenlig er et elliptisk udtryk, hvor broderens navn er udeladt. Tilsvarende udtryk både fra svenske stene og fra oldsproget har jeg anført III, s. 192 f. (sml. ligeledes *sá* i ordsaml.), og jeg föjer hertil en sten fra Tidavads socken, Södra Vadsbo härad, Vestergötland (Liljegren no. 1335, Stephens II, s. 661, K. Torin, Westergötlands Runinskrifter III no. 65, s. 7 f.), hvis indskrift begynder med ordene þir osti br(u)þr raistu stin, hvor stedordet altså undtagelsesvis står først (for det sædvanlige osti auk þir bruþr, der netop forekommer på en anden sten fra Vestergötland hos Torin smst. no. 66, s. 8).

B. ORDFORRÅD OG EGENNAVNE.

Ligesom det er tilfældet med indskrifternes sprogform, stemmer også deres almindelige ordforråd så vel som de mange olddanske egennavne, som vi her møder, i det store og hele nöje med Oldnorsk-Islandsk, skönt enkelte ord naturligvis kan forekomme i en form eller betydning, der afviger lidt fra den islandske. Större forskelligheder kan påvises i brugen af egennavnene.

a. ORDFORRÅDET.

Idet jeg angående alle enkeltheder henviser til ordsamlingen, nöjes jeg med her at anføre nogle eksempler fra de forskellige ordklasser på ord, der i reglen genfindes i Oldislandsk i samme betydning, medens de for störste delen enten er tabte i nyere Dansk eller har fået en anden betydning:

Af navneord møder vi således *goði* ‘gode’ (Helnæs, Flemløse, Glavendrup), *þegn*, det almindelige ord om den ældre, fribårne og ansete mand, *dróttinn* ‘herre’ og *dróttning*

'herskerinde' (Læborg, Ravnkilde), *móðrgin* 'moder og sönner' (Skivum), *mágʀ* 'måg' i de samme betydninger som i Islandsk (Gunderup I), *systlingʀ* 'fætter' (Ålum IV); *kumbl, kuml* 'mindesmærke', *wé* 'viet gravmæle' (Glavendrup, Vordingborg), *skæið* 'skibssætning' (Tryggevælde), *rétr* 'indskrift' (Grødby), *orrosta* 'kamp, slag' (Ny Larsker I).

I den gamle oprindelige betydning bruges *drængʀ*, det almindelige ord om den unge, fribårne og dygtige (tapre) mand (sml. *þegn*), *stýrimandr* 'skibsfører' (Hedeby), *smiðr* 'kunstner' overhovedet, 'håndværker' (Kolind).

Som tilnavne bruges *næf* = isl. *nef* (Tågerup) og *þexla* (Århus I), der også kan påvises en enkelt gang i Islandsk som tilnavn.

Af tillægsord kan nævnes *hæiðwerðr* 'hæderværdig' (Glavendrup), væsenlig i samme betydning som *dýrr* 'der bör holdes höjt i ære' (Skærn I), *gærr* 'dygtig' (Simris II), *éforr* 'rask fremstormende, dristig' (Simris II, omtrent i samme betydning som Torsjö-stenens *óðr*), *swáss* 'kær, elsket' eller 'egen' (Ålum IV), *ráðspakʀ* 'rådsnild, klog' (Hune; sml. *fróðr* Karlevi, *horskʀ* Skivum), *spár* 'spåkyndig' (Baldringe), *dróttinfastr* 'tro mod sin herre' (Skærn I = isl. *dróttinhollr*), *stéðr*, 'som skal stå fast' (Hällestad I), *ráuðum-skialdi* navneord eller tillægsord i bestemt form 'med rødt skjold' (Rönninge, dannet som lignende sammensætninger i Islandsk; se II, s. 400).

Mellem udsagnsordene fremhæver jeg *fá* 'male, riste runer' (Helnæs, Flemløse), *rétta* (Glavendrup, Tryggevælde, Glemminge) og *siða* (Skærn I) 'bringe i orden', *ælta* 'tilföje overlast' (Glavendrup, Tryggevælde), det s. LXXI anførte *werða* (*at*) med navneform 'blive nødsaget til; komme til at' og det almindelig forekommende *warð dáuðr* 'blev død' i betydning 'fandt døden, omkom', hvorimod *dô* bruges om den naturlige død (Århus V). Som fort. tf. til *gørwa* bruges ligesom i Islandsk tillægsordet *gørr*.

Af biord mærkes det meget almindelige *harða* (= isl. *harða*, der så godt som udelukkende tilhører digtersproget, medens prosasproget bruger *harðla*) og det sjældnere, men ensbetydende *miok* (Rygbjærg o. s. v.), af bindeord *en* 'men; og', *eða* 'eller' (Glavendrup, Tryggevælde).

Særlig fortjæner det at fremhæves, at flere ord, der ligesom det nys nævnte *harða* i oldsproget væsenlig eller udelukkende tilhører digtersproget, også har været almindelig brugte i Danmark, hvor de i indskrifterne kan forekomme både i vers og i den almindelige prosa, f. eks. navneordene *þulʀ* 'taler' (Snoldelev), *werr* 'ægtemand' (Glavendrup og oftere) og i flt. *weraʀ* 'mænd' i alm. (Tirsted), *halʀ* 'mand' i den gamle forbindelse *úhémskʀ halʀ* (Sønder Vissing II), *mágʀ* = isl. *mǫgr* 'sön' i hf. *mægi* i et vers på Rimsø-stenen. Mellem tillægsordene kan foruden det foran anførte *úhémskʀ* 'forstandig' nævnes *únéss* 'kæk' på Gårdstånga-stenen I. Det særlig fra det gamle digtersprog velkendte smäord *of* bruges ligesom der udfyldende uden særlig betydning på Ålum-stenen I.

Det følger imidlertid af sig selv, at et og andet af de i vore indskrifter forekommende ord meget godt kan være særlig dansk eller være tabt i Oldnorsk-Islandsk, men bevaret i Svensk-Dansk. Dette er dog yderst sjælden tilfældet. Af sådanne ord anfører jeg det oftere forekommende *hæimþegi*, *hémþegi* 'hjemfælle', der ikke kendes på Islandsk.

Det samme er tilfældet med *kollʀ* 'kuld' (Hørning) og *witring* 'forkyndelse' (Sandby II, Tillise) samt med to. *glǫmull* 'veltalende' (Tryggevælde). Heller ikke *úníðingʀ* bruges i oldsproget som på Århus-stenen V og på flere svenske stene i betydningen 'hædersmand', altså som den stærkeste modsætning til *níðingʀ*, der jo er velkendt i Islandsk.

b. EGENNAVNENE.

Også med hensyn til det i indskrifterne brugte navneforråd gælder det, at det i det hele og store genfindes i Norsk-Islandsk. Herhen hører først og fremmest de mange til den hedenske tro og gudsdyrkelse knyttede navne, af hvilke især de, der var sammensatte med *ǫ́s-*, *ás-* og *þór-*, spillede en stor rolle. Af herhen hørende navne finder vi i vore indskrifter:

Ǫ́sbiorn (Tågerup, Hällestad III, Hunnestad I og II), *Ǫ́sfríðr* huk. (Vedelspang; isl. *Ástríðr*), *Ǫ́sgáutr*, *-gǿtr*, *Ásgǿtr* (Rönninge, Hällestad II, Krageholm), *Ǫ́sgæirʀ*, *-gérʀ* (Århus IV), senere *Æsgiʀ* (Kongevej), *Ǫ́skell*, *Áskell* (Hällestad I, Sønder Kirkeby, Sandby), senere *Æskill* (Alsted, Tillise), *Ǫ́slákʀ*, *Ásláкʀ* (Århus II), *Ǫ́smundr* (Gårdstånga II), *Ǫ́sulfʀ*, *Ásulfʀ* (Vester Tørslev, Simris II) og de ikke i Islandsk forekommende *Ǫ́sráðr* (Tirsted), *Ǫ́stráðr* (Skovlænge), *Áswaldi* (Vester Marie VI), *Ǫ́swiðr* (Kolind). Endvidere kvindenavnet *Ǫ́sa* (Bregninge, Sjøring).

Þórbiorn (Hune, Bjærregrav II), *Þórgérʀ* (Asfærg, Holmby), *Þórgísl* (Baldringe, Gylling), senere *Þorils* (Sandby II, Grødby), *Þórgunnr* huk. (Rygbjærg), *Þórgǿtr* (Valleberga), *Þórkell* (Hune o. s. v.), *Þórláкʀ* (Jætsmark, Kongevej), *Þórsténn* (Fuglie I, Giver), *Þórulfʀ* (Oddum; *Þórlf(ʀ)* Hedeby) samt de ikke i Islandsk forekommende *Þórfastr* (Grødby, Bodilsker I), *Þórgnýʀ* (Dalbyover), *Þórmundʀ* (Nörre Nærå). Endvidere foruden selve gudenavnet *Þórr* (Glavendrup, Virring, Sønder Kirkeby) *Þóra* huk. (Tillise), *Þórðr* (Ulstrup o. s. v.), *Þóriʀ* (Rimsø o. s. v.) og *Þyrwi* eller snarere *Þórwé*, *Þurwí* huk. (Jællinge o. s. v.).

Med *frøy-*, *fré-* (= isl. *frey-*), der i Danmark og Sverig også tidlig optræder i formen *fræi-*, *fré-* (kap. 4 § 11, 2), er kun et lille antal navne sammensatte: *Frøystæinn* (Sjælle) samt de ikke i Islandsk forekommende *Frøybiorn* (Ålstorp), *Frébiorn* (Møllegård), *Frébiorn* (Århus V) og *Frégérʀ* (Tirsted).

Om brugen af *Óðin-* som første led i personnavne, hvor det i vore indskrifter kun forekommer i det særlig danske mandsnavn *Óðinkáurr*, *-kárr* (kap. 4 § 11, 5), henviser jeg til ordsamlingen.

Ragn- forekommer som første led i vore indskrifter kun i kvindenavnet *Ragnhildr* på Glavendrup- og Tryggevælde-stenen; men det har sikkert været brugt også i andre både mands- og kvindenavne, af hvilke flere kan påvises på svenske runestene (se Lundgren, Språkliga intyg om hednisk gudatro i Sverge, s. 20 ff.).

Goð-, *Guð-* som første led har vi i det gamle *Goðmundr*, *Guðmundr* (Skivum og oftere; ældre form *Goðumundʀ* Helnæs) samt mulig på Selde-fonten i *Guðlíf* eller *Guðléf* (isl. *Guðleifr*) og vel i det særlig danske *Gormʀ* (Jællinge o. s. v.).

Med *wé-* eller *wí-* som første led forekommer mandsnavnet *Wégǿtr* (Ålum III og

IV), der ikke kendes fra Island, samt kvindenavnene *Wéborg* (Bække II; isl. *Vébjǫrg*) og det ikke fra Island kendte *Wífríðr* (Vester Marie I; sml. *Wé-Ą́sfríðr* Vedelspang II). Som sidste led i kvindenavne kan *-wé* kun påvises en enkelt gang i Islandsk, nemlig i det til vore runestenes **þurui** svarende *Þórvé* i Landnámabók. I Sverig og vist også i Danmark var disse navne derimod i almindelig brug i gammel tid, skönt vore runestene foruden **þurui** kun har *Folkwi* (Hyby); sml. *Wé-*, *Wí-* i ordsamlingen.

Det enkelte *Alfr*, der var et almindeligt mandsnavn i oldsproget, hvor det også brugtes som første led i mands- og kvindenavne (*Alfgeirr*, *Alfdís* o. s. v.), forekommer på vore runestene kun i *Alfarr* (Vester Marie VI) og i de sjældne, ikke fra Island kendte navne *Alfkell* (Egå, Bodilsker II), *Alfláka* (Brogård), *Alfwinr* (Vester Marie II).

Som første led både i mands- og kvindenavne møder vi de ensbetydende hunkönsord for 'kamp' *gunnr* og *hildr* i *Gunnulfʀ* (Tryggevælde, Århus II, Øster Marie I, Simris I), *Gunnwaldʀ* (Snoldelev), *Gunnildr* huk. (Øster Marie I, Lundhöj); *Hildulfʀ* (Tirsted), der ikke kendes fra Norge og Island. Mandsnavne afledede af *gunnr* er ligeledes *Gunnarr* (Glenstrup, Gårdstånga I) og *Gunni* (Hunnestad I og II), hvilket sidste ikke forekommer på Island i ældre tid. Som sidste led bruges *gunnr* og *hildr* i de foran anførte kvindenavne *Þórgunnr* (også *Þórgunna* se ordsaml.), *Ragnhildr* og det af bægge dannede *Gunnildr*.

Med *øy-* (*é-*) som første led finder vi *Øygótr* (Århus II, Fuglie II), der ikke kendes fra Islandsk, samt *Øymundi* (Sjøring; isl. *Eymundr*), *Øystæinn*, *Ósténn* (Tågerup, Alsted) og *Øyndr* (Fuglie II, af *Øywindr*), på Bornholm desuden de ikke på Island forekommende *Øykell* (Bodilsker II, Gyldenså) og *Øylákʀ* (Marevad). Som sidste led bruges *-øy* i kvindenavnet *Kætiløy* (se ordsamlingen).

Af andre navne kan anføres det enkelte, særlig i Skåne hyppig forekommende *Ulfʀ* og med *-ulfʀ* som sidste led foruden de allerede nævnte *Ą́sulfʀ*, *Þórulfʀ*, *Gunnulfʀ* og *Hildulfʀ* endvidere *Fastulfʀ* (Øster Alling; isl. *Fǫstólfr*), *Finnulfʀ* (Skærn I, Sjøring), der ikke kendes fra Island, *Hróulfʀ* (Helnæs), senere *Rólfʀ* (Århus II), *Hærulfʀ* (Haverslund), *Ísulfr* (Galtrup), *Rúnulfʀ* (Hune). Næppe ellers påviselige er *Frað-* eller *Fráðulfʀ* (Östra Herrestad) og *Káulfʀ* (Skårby). Tilfældig forekommer *ulf-* ikke i vore runeindskrifter som første sammensætningsled, skönt navne som *Ulfgæirʀ*, *Ulfkell*, *Ulfhildr* sikkert har været brugte.

Et meget almindeligt navn ligesom *Ulfʀ* var det oftere forekommende enkelte *Biorn* (*Biárn*, *Biarn*) med den tilhørende svage form *Biarni* (Øster Marie II og III). Som første led findes det i *Biarngæirʀ* (Simris I), der ikke kendes fra Island, og som sidste led foruden i de foran nævnte *Ą́sbiorn*, *Þórbiorn* og *Frøybiorn* endvidere i *Arnbiorn* (Øster Marie IV), *Kætilbiarn* (Brunsgård) og i de ikke fra Island kendte *Húsbiárn* (Skærn I og II), *Ísbiorn* (Torsjö, Møllegård) og *Áuðbiarn* (Lundhöj).

Som mandsnavn brugtes ligeledes det enkelte *Gæirʀ* (*Gér* Skyum-fonten), der som første led kun findes i *Gérmundr* (Øster Brønderslev), men som sidste led foruden i de foran anførte *Ą́sgæirʀ*, *Þórgérʀ*, *Frégérʀ*, *Biarngæirʀ* endvidere i *Wilgérʀ* (Kuregård) og de kun fra Sverig og Danmark (Bornholm) kendte *Áuðgérʀ* (Øster Marie I) og *Øygérʀ* (se *Áuðgérʀ* i ordsamlingen).

Også *Gísl* forekommer både som enkelt navn (Skivum) og som sidste led i *þórgísl* og (med udstødt *g*) i *Aðísl* (Vordingborg).

Almindeligt var det enkelte *Kætill* eller *Ketill* (Århus III o. s. v.), der danner første led i *Kætilbiarn* og i kvindenavnet *Kætiløy*. Som sidste led forekommer det i formen *-kell* foruden i de ovenfor nævnte *Ąskell, Áskell, þórkell, Alfkell* og *Øykell* endvidere i *þiúðkell* (Vejlby, Brohuse, Øster Larsker), der ikke kendes fra Island.

Også mange andre navne, hvis sidste del udgör et af de fra oldsproget velkendte sammensætningsled, møder vi i vore runeindskrifter. De fleste af disse navne genfindes i de tilsvarende former i Islandsk, medens andre kun kendes fra Dansk og i reglen Svensk. Jeg anfører af sådanne navne følgende, der til dels allerede er nævnte foran under det første sammensætningsled, og ved hvilke kildehenvisningerne derfor udelades. Af mandsnavne forekommer foruden de foran anførte på *-ulfʀ, -biorn, -gæiʀʀ* (*-gérʀ*), *-gísl* og *-kell* endvidere

på *-mundr* (*-mundi*) *Ąsmundr, Guðmundr, Gérmundr, þórmundʀ*; *Ąmundi* (Århus I), *Øymundi*;

på *-stæinn* (*-sténn*) *þórsténn, Frøystæinn, Øystæinn* (sml. *Stæinarr*? Århus IV);

på *-gåutr* (*-gótr*) *Ąsgåutr* (*-gótr*), *þórgótr, Wégótr, Øygótr*;

på *-læikʀ* (*-lákʀ*) *Ąslákʀ* (*Áslákʀ*), *þórlákʀ, Alflákʀ, Øylákʀ*;

på *-læifʀ* (*-láfʀ*) *Æilæifʀ* (Rönninge; sml. isl. *Eilífʀ*), *Óláfʀ* (Bjersjöholm, Lundagård) og vistnok det sammentrukne *þólfʀ* (Hjærmind, Gårdstånga II — norsk-isl. *þorleifr*).

Af kvindenavne møder vi foruden de allerede nævnte på *-wé* (*-wí*), *-gunnr, -hildr* og *-øy* (*-ó*) endvidere

på *-fríðr Ąsfríðr* og *Wífríðr*;

på *-gærðr Ingigærðr* (*Ingærð* Sal I) og det kun fra Danmark kendte *Sąsgærðr* (Skærn I, af *Ąsgærðr*; se ordsaml.).

Af andre til det gamle fællesnordiske navneforråd hørende navne anfører jeg *Ąni* (Mejlby), *Anundr* (Lyngby), *Arni* (Århus V), *Ązurr* og *Azurr* (alm.), *Brúni* (Kongevej), *Glómr* (Nyker), *Gyða* huk. (Bjærregrav II, Hanning), *Gyrðr* (Sjælle), *Hallwarðr* (Ny Larsker II), *Haraldr* (Jællinge II, Sønder Vissing I, Skærn II), *Hróaldʀ* (Snoldelev), *Hræbna* huk. (Bække II), *Ingialdr* (Ålum I), *Íwarr* (Vejerslev), *Kári* (Bjersjö I), *Kali* (Giver), *Karl* (Hobro), *Knói* (Gårdstånga I, Strö II), *Narfi* (Sal II), *Óttarr* (Lundagård), *Rafn* (Simris I; sml. *Hrafnungaʀ* Læborg, Bække I), *Róiʀ* (Hunnestad I; isl. *Hrói*), *Rútr* (Vordingborg), *Saxi* (Sjörup, Århus V), *Sigtriuggʀ* (Vedelspang II), *Sigwaldi* (Sjælle), *Sóti* (Glavendrup, Rönninge), *Starkaðr* (Virring), *Swartr* (Grødby), *Swéningʀ* (Brogård; isl. *Sveinungr*), *Swæinn, Swénn* (Danevirke, Hedeby og ofte på Bornholm), *Úfágʀ* (Suldrup), *Wíkingʀ* (Sæddinge, svensk navn), *Wragi* (Jordberga; isl. *Ragi*), *Æiríkʀ, Éríkʀ* (Hedeby).

Medens flere af disse navne er meget almindelige, forekommer andre meget sjælden eller kun en enkelt gang både i oldsproget og i vore indskrifter; men de afgiver jo ikke desto mindre fuldgyldige beviser for den store overensstemmelse i navneforrådet. Endogså så sjældne navne som oldsprogets *Haklangr* og de kun fra Vǫluspá kendte *Eggþér, Hornbori* og *Fundinn*, af hvilke de to sidste optræder som dværgenavne, finder vi hvert en

enkelt gang som almindeligt personnavn i vore indskrifter (Bregninge, Egense, Kallerup, Bække I). Det samme gælder om Hjærmind-stenens *Raði*, der vel svarer til det i Landnámabók forekommende *Hraði*.

Ved siden af dette fællesnordiske navneforråd møder vi imidlertid i vore indskrifter en række navne, der enten slet ikke kendes fra Norsk-Islandsk eller i hvert fald er meget sjældne eller først optræder forholdsvis meget sent, medens flere af dem hører til de i gammel tid almindeligst brugte i Danmark. Mange af disse navne, som ikke med sikkerhed lader sig påvise i Norge og på Island i gammel tid, har Sverig dog fælles med Danmark. Foruden de i det foregående nævnte anfører jeg endvidere *Alli* (Glavendrup, Bodilsker I), *Api* (Gunderup I, Sønder Vissing II, Köpinge), *Ąsti* (Ferslev), *Ąwæiʀʀ* (Helnæs, Flemløse), *Forkunnr* (Tårnholm, Simris II), *Fróði* (Tirsted, Tårnholm), *Gunni* (Hunnestad I og II), *Hófi* (Hune, Jætsmark, Arhus V, Alstorp), *Ingi* (Århus III), *Iúti* (Skovlænge), *Manni* (Egå, Valleberga), *Múli* (Asfærg), *Nafni* (Uppåkra), *Nærbiʀ* (Tryggevælde), *Sazurr* (Virring, Fjænneslev, Marevad, Ny Larsker II), *Sibbi* (Karlevi, Øster Marie II og III), *Sibba* huk. (Alum IV), *Skarði* (Danevirke), *Sulki* (Tillise), *Susurr* (Sandby II), *Swiði* (*Swiðingʀ* Kallerup), *Sølfa* huk. (Sandby II), *Tobbi* (Gårdstånga II), *Tófi* (alm.), *Tófa* huk. (Gunderup I, Sønder Vissing I, Bjærregrav I, Valkärra), *Tóki* (Gunderup I, Bregninge, Östra Herrestad o. s. v), *Tóli* (Alum I), *Tóla* huk. (Vester Marie I), *Tomi, Tumi* (Bjærregrav I og meget alm. i Skåne), *Tósti* (Kolind, Gårdstånga I, Glemminge o. s. v.), *Wagn* (Kragelund), *Æinráði* (Rimsø).

Særlig fremhæver jeg en del mandsnavne på *-a*, der for störste delen kun kendes fra danske indskrifter, men også i Danmark synes at have været meget sjældne, da hvert af dem kun findes i en enkelt indskrift. Islandsk har meget få herhen hørende navne, blandt hvilke særlig *Sturla* og *Órœkja* er bekendte. Det sidste forekommer også i Sverig og Danmark og skal uden tvivl søges i Sønder Vinge-stenens uruiu for urukiu ɔ: *Úrékju* (kap. 4 § 30 b). De øvrige tilsvarende navne i vore indskrifter, hvis udtale jævnlig er tvivlsom, er følgende: *Fæinla, Fænla* (? Egtved), *Gedda* (Dalbyover), *Gnúpa* (Vedelspang I og II, svensk navn), hala (Vester Tørslev, mulig *Hælla*; se *Halla* i ordsaml.), *Kaða* (Sønder Vinge), *Krúsa* (? Köpinge), *Sparla* (? Tågerup), *Ærra* (Hällestad II) og mulig *Æiska* eller *Æska* (Lyngby). Af disse kendes også *kaða* og *erra* fra Islandsk som tilnavne, og alle de her anførte navne har uden tvivl oprindelig været fællesnavne af hunkön, der brugtes som mandlige tilnavne. Som kvindenavne må derimod ikke blot trebina ɔ: *Tréběna* på Vester Marie-stenen VI, men vistnok også lita (ɔ: *Linda*?) på Vester Tørslev-stenen opfattes.

Også inden for selve det danske sprogområde er der en række navne, som udelukkende eller fortrinsvis har hjemme i en bestemt egn af landet. Kun i indskrifter fra Jylland og for en del i de yngste indskrifter på ligstene og døbefonter forekommer følgende navne, af hvilke flere sikkert må stemples som særlig jyske: *Fullʀ* (? Århus II), hriþiʀ (Jætsmark), *Rispingʀ* (Gylling), riuskʀ (Suldrup I), *Skalmir* (Vejerslev), *Gnýpli* (Bække I), *Ýfli* (Handest), ʀifli (Grensten), *Isli* (Hanbjærg), *Imi* (Hoptrup) samt *Langsum* (Føvling) og *Urnæ* (Bjolderup), der bægge bruges som tilnavne.

Særlig har vistnok nogle af de i de skånske og bornholmske indskrifter optrædende

navne været meget sjældne i det øvrige Danmark, medens flere af dem også jævnlig har været brugte i Sverig. Af sådanne navne, der kun forekommer i de skånske indskrifter, fremhæver jeg *Áki* (Bjersjö II), *Atti* (Fuglie I), *Ballungʀ* (Villie), *Biarngæirʀ*, *Bramʀ* eller *Brámʀ* (Krageholm), *Dwærgʀ* (Fosie), *Faðiʀ* (Strö I og II), *Folkwi* huk., *Fraði* eller *Fráði* (Bjersjöholm), *Fraðulfʀ* eller *Fráðulfʀ*, *Frøðr* (Baldringe), *Gamall* (Valkärra; isl. *Gamli*), *Hals* (Ålstorp), *Húnwiðr* (Örsjö), *Kata* huk. (Villie), *Káulfʀ*, klibiʀ (Tulstorp), *Læikfrøðr* (Hunnestad I), *Nykʀ* (Köpinge), *Sigréfr* (Simris II), *Tonna* huk. (Krageholm), *Úmonr* (Nöbbelöf i Fjälie), *Wréstr* (Köpinge), *Åuðgi* (Nöbbelöf i Ljunits herred), *Åulfun* (Bjersjö I), *Æiʀi* (Skifarp).

Kun i Skåne og på Bornholm møder vi *Bósi* (Dybäck, Ny Larsker I), *Bróðiʀ* (Östra Herrestad, Torsjö, Dybäck, Grødby, Øster Larsker), *Ísbiorn*, *Swéni* (Glemminge, Valleberga, Klemensker II). Alene i de bornholmske indskrifter optræder *Alfarr*, *Alflákʀ*, *Alfwinr*, *Áswaldi*, *Bófi* (Grødby, Brohuse, Gyldenså), *Gillingʀ* (Vester Marie III), *Guðki* (Bodilsker I), *Skógi* (Vester Marie VI), *Wífríðr* huk., *Þórfastr*, *Øykell*, *Øylákʀ* samt endvidere foruden *Åuði* (Øster Marie I) de med *åuð-* begyndende *Åuðbiarn* og *Åuðgéʀʀ*.

Det er utvivlsomt, at af de her anførte navne, der findes på de skånske og bornholmske runestene, men ikke på stenene fra de øvrige danske provinser, ikke blot de fire foran nævnte, men også flere andre har været fælles for Skåne og Bornholm, således Strö-stenenes *Faðiʀ*, der holdt sig langt ned i tiden på Bornholm, og de bornholmske stenes *Guðki* og *Wífríðr*, som vi senere møder i Skåne. At flere af disse navne ligeledes har været almindelige i Sverig, vil blive nærmere påvist i ordsamlingen. For enkelte navnes vedkommende skyldes det sikkert også kun en tilfældighed, at de ikke forekommer på stenene fra de andre danske øer eller fra Jylland.

Vi tör dog af de foran meddelte oplysninger om de i vore runeindskrifter bevarede personnavne slutte, at medens et stort antal af disse navne har været i almindelig brug over hele landet, har andre i hvert fald været særlig yndede i enkelte egne eller i enkelte slægter. En nöjagtig undersøgelse af alle herhen hørende spörsmål vil dog først kunne foretages, når runeindskrifterne fra hele Norden foreligger i nöjagtige gengivelser, og når vi har fået udførlige og pålidelige fortegnelser over de i middelalderen brugte egennavne fra alle de nordiske lande.

I sammenligning med det her behandlede ægte nordiske navneforråd er antallet af de ude fra optagne navne ganske forsvindende. Først på den meget unge Tårnborgsten fra slutningen af det 11. årh. møder vi et navn i ren tysk form (*Ingibret*). Langt tidligere synes dog også det tyske kejsernavn *Oto* på grund af særlige omstændigheder at være optaget, men i den olddanske form *Åutiʀ* (Skårby-stenen; se nærmere i ordsaml.). Ellers finder vi ingen fremmede navne på de egenlige runestene og på runeligstenene og de øvrige samtidige mindesmærker kun det ligeledes fra Tysk optagne *Æbbi*.

KAP. 6. RUNEINDSKRIFTERNES INDHOLD.

A. DE ALMINDELIGE INDSKRIFTFORMLER.

Som jeg tidligere har påvist („Navneordenes böjning i ældre Dansk", s. 46 not. 1) i modsætning til P. G. Thorsens fremstilling i „De danske Runemindesmærker" I (1864), s. 9 ff., kan runeindskrifternes alder ingenlunde bestemmes efter deres længde eller korthed, idet vi allerede i indskrifterne med den længere række finder både de korteste og de længste formler benyttede. Dette gentager sig i vore ældste indskrifter med den kortere række. I den tid, til hvilken disse indskrifter hører, første halvdel af det 9. årh., er en bestemt formel endnu ikke bleven herskende. I de få indskrifter, der er bevarede fra denne tid, finder vi derfor det indhold, der er fælles for dem alle, at stenen (höjen) er et mindesmærke for den person, der nævnes i indskriften, udtrykt på forskellig måde. Den korteste og simpleste form herfor er, at stenen kun bærer den dødes navn. Dette forekommer dog meget sjælden, idet det kun kendes fra den forsvundne Arrild-sten (fra Nörre Brarup sogn i Angel), der har været rejst inde i gravhöjen (foran s. IX). Først senere finder vi det atter på en anden af de sønderjyske runestene, Haverslund-stenen.[1] På samme tid som man altså nöjedes med at indriste det enkelte navn på runestenen, brugte man et udtryk, som ikke var meget forskelligt herfra, nemlig „N. N.s sten".[2] Dette møder vi på de to sællandske stene fra Kallerup og Snoldelev, der dog bægge til navnet föjer en nærmere angivelse af den dødes slægt og den sidste endvidere en meddelelse om hans samfundsstilling. Om den jyske Hammel-sten, der bruger samme formel som de to sællandske stene, har svaret nærmest til den første eller den anden, er usikkert, da kun begyndelsen af indskriften er lævnet.

Nær til udtrykkene på disse stene slutter sig den enestående formel på Nörre Nærå-stenen, idet dens „Tormund nyd (hvil i fred i) höjen" jo i virkeligheden — kun med en större inderlighed — siger det samme som det simple „Tormunds höj".

Men samtidig med disse udtryk, der uden tvivl har været i almindelig brug på denne tid, finder vi andre, længere formler. Indskriften på Flemløse-stenen begynder med

[1] Betydningen af navnet på den meget unge bornholmske Brunsgårds-sten er tvivlsom.

[2] De gamle simple formler kommer atter igen på runeligstenene fra det 12. og 13. årh. (Egeslevmagle-stenen, Sal-stenen I og Vesløs-stenen (?) bærer kun den dødes navn, Vester Velling-stenen „N. N.s grav").

ordet *æft* efterfulgt af den dødes navn og derpå ordene *stąndʀ stæinn sási*. Samme formel med lidt ændret ordstilling (*stąndʀ æft*) møder vi også på Örja-stenen; men på Flemløse-stenen tilföjes desuden i en ny sætning ordene *sattu synis æftiʀ*, „sönnerne satte (den) til minde (om ham)". Dette viser jo overgangen til den formel, hvormed indskriften på Helnæs-stenen, der ikke blot er samtidig med (lidt ældre end) Flemløse-stenen og fra samme egn som den, men også skriver sig fra samme runerister, begynder: „N. N. satte sten(en) efter N. N.". Det er denne formel, der i den følgende tid så at sige bliver eneherskende, idet indskrifterne på vore runestene næsten uden undtagelse begynder med ordene: „N. N. satte" eller især „N. N. rejste (denne) sten efter N. N.", sjældnere „N. N. gjorde (dette) mindesmærke (*kumbl*) efter N. N.". Det regelmæssige er, at der efter ordet „sten" tilföjes „denne"; men vi finder dog også af og til „satte (rejste) sten(en) efter" uden „denne", således som det er tilfældet på Helnæs-stenen, der som sagt er den ældste indskrift, der bruger denne formel (se f. eks. indskrifterne på Jætsmark-stenen, Danevirke-stenen, Skærn-stenen I, Lille Rørbæk-stenen, Flejsborg- og Oddum-stenen); ligeledes forekommer ordet *kumbl* uden følgende *þáusi*, *þósi* (Sønder Vissing-stenen I).

Så godt som aldrig bruges „rejste", „lod rejse" alene uden tilföjelse af „sten" (Vester Marie II, Øster Larsker, Gyldenså). Også Flemløse-stenen har rigtignok udtrykket *sattu syniʀ æftiʀ* med udeladelse af „sten"; men denne nævnes udtrykkelig i begyndelsen af indskriften, og derfra underforstås „sten(en)" eller „den" altså let til det følgende *sattu*.

Kun sjælden finder vi i øvrigt afvigelser fra den gængse formel. I steden for ordet „efter" med følgende gf. har Bække-stenen I og Hune-stenen navnet i ef. efterfulgt af „höj" og „sten" („de gjorde Tyres höj", „de satte Runulfs sten"), hvad der minder om udtrykket „N. N.s sten" i et par af de ældste indskrifter, men som dog næppe står i nogen umiddelbar forbindelse hermed. Derimod stemmer Læborg-stenens og Ravnkilde-stenens „N. N. hug (ristede) disse runer efter sin frue" jo godt med den sædvanlige formel. Med hensyn til Læborg-stenen må vi desuden erindre, at den uden tvivl har hørt til det samme mindesmærke som Bække-stenen I, der anfører navnene på de mænd, der „gjorde Tyres höj". Nærmest til indskrifterne på de to nævnte stene svarer også indskriften fra en langt senere tid på den skånske Hyby-sten, der begynder med ordene „Tord hug disse runer og (i forening med) Torsten" og derpå tilföjer: „Folkvi ejer (hviler i) höjen".

Selv hvor mindesmærket er udført af en anden end den, der lod det rejse, hvad der naturligvis ofte har været tilfældet, bruges i almindelighed udtrykket „N. N. rejste (denne) sten", „gjorde (dette) mindesmærke efter N. N.". Dette gælder f. eks. ifølge deres indhold om indskrifterne på Danevirke-stenen og den mindre Jællinge-sten — en sprogbrug, der jo også er velkendt i nutiden. Langt sjældnere møder vi i den egenlige runestensperiode udtryk, der udtrykkelig tilkendegiver, at vedkommende har ladet mindesmærket udføre af andre: „Tove lod mindesmærket göre" (Sønder Vissing I); „Harald konge bød göre dette mindesmærke" (större Jællinge-sten). Det samme menes med de sjældne og enestående udtryk, der bruges på Sæddinge-stenen og Bække-stenen II. Først i en langt senere tid bliver det almindeligt at sige: „N. N. lod rejse (denne) sten efter N. N." (Tillise-stenen

og mange af de bornholmske stene).[1] Enestående mellem de danske runestene er Tillisestenen, som Eskel lod rejse „efter sig selv“. Til minde om den, der rejste mindesmærket, er ligeledes Fjænneslev-stenen med den enestående formel „Sasser rejste sten(en) og gjorde bro(en)“. Derimod er de broer, der nævnes på to andre danske runestene (Sandby II og Jordberga), byggede til minde om afdøde.

Forholdsvis sjælden nöjes indskrifterne dog med den simpleste og korteste formel, der blot udsiger, at „N. N. rejste denne sten (gjorde dette mindesmærke) efter N. N.“ uden nogen nærmere bemærkning om det forhold, hvori den døde stod til den (dem), der rejste mindesmærket. Dette finder vi på de jyske stene i Virring, Øster Alling, Grensten og Oddum, på den sællandske sten fra Vordingborg og på flere skånske og et par bornholmske stene (Bjersjö I, Fuglie I, Tulstorp, Strö II, Gårdstånga III; Brohuse, Øster Larsker). Til dem slutter sig også Skærn-stenen I, der ikke meddeler os, i hvilket forhold Odinkar stod til Sasgærd, Valleberga-stenen, Simris-stenen II og Grødby-stenen. På Hunnestadstenene viser kun sammenligningen mellem bægge indskrifter, at de mænd, der rejste stenene, var brødre til dem, efter hvem de rejstes.

Ellers gælder det som regel, at der til den almindelige formel knyttes en meddelelse om det slægtskabs- eller venskabsforhold, hvori den døde stod til den (dem), der rejste hans mindesten, så at formlen kommer til at lyde: „N. N. rejste denne sten efter N. N., sin fader (broder, fælle o. s. v.)“. Herom vil vi tale nærmere nedenfor, hvor der göres rede for de personer, af og efter hvem runestenene er rejste. Det regelmæssige, hvorfra der kun yderst sjælden findes undtagelser, er, at ejestedordet følger efter (langt sjældnere stilles foran) „fader“ o. s. v. (se kap. 5 A, c 2 og *sínn* i ordsamlingen). Udeladt er det på Ravnkilde-stenen (se II, s. 138) og på Øster Marie-stenen I (sml. også udeladelsen af hans på Gyldenså-stenen; se III, s. 254 og 258). Når et mindesmærke er rejst efter flere, kan forholdsordet „efter“ sættes foran hvert led: *æft Gorm faður sínn åuk æft Þyrwi móður sína* (Jællinge II; ligeledes Alsted, Brogård, Øster Marie I, Vester Marie IV); men lige så ofte står det kun foran det første: *æft Apa mág sínn åuk Tófu móður sína* (Gunderup I; ligeledes Rimsø, Kongevej, Grødby, Rø). Hvor flere personer sammenfattes under en foregående fælles benævnelse, står „efter“ naturligvis kun foran denne: *æft brøðr sína Þórlák åuk Hriði* (Jætsmark, Lundagård), *æft skipara sínǫ Þóri åuk Tófa* (Ulstrup); men også når benævnelsen følger efter personnavnene, sættes forholdsordet kun foran det første af disse: *øftiʀ Úrøkju åuk Kaðu, brøðr sína twá* (Sønder Vinge), *æftiʀ Knúa åuk Ǫ́sbiorn, félaga sína* (Gårdstånga I).

Ofte udvides formlen også ved tilföjelse af en nærmere oplysning om den, til hvis minde stenen rejstes. Ligesom det er tilfældet allerede på Snoldelev-stenen (sml. også Kallerup-stenen), anføres jævnlig navnet på den dødes fader (Tryggevælde, Rönninge, Bregninge, Baldringe, Villie, Hunnestad I og II, Hällestad I, Sjörup, Skærn I, Hørning, Gren-

[1] I steden for det almindelige „N. N. lod rejse (denne) sten efter N. N.“ siges meget sjælden „N. N. lod hugge (denne) sten efter N. N.“ i lighed med „lod hugge (disse) runer“ (Strö-stenen II, Bodilsker-stenen I, Tjörneby- og Brohuse-stenen).

sten, Oddum, Alsted), meget sjælden på hans moder (Ålum IV; også Örja-stenen, hvis den har *Ąsu sunu*) eller fosterfader (Dalbyover). Ganske enestående er det derimod, at Simris-stenen II om den døde siger, at han var „fader til den djærve svend Asulv", idet sönnen altså uden tvivl har været mere bekendt end faderen.

Til den således udvidede formel kommer desuden ofte en i få ord udtalt hæderlig dom om den afdøde. Om den ældre mand bruges i almindelighed udtrykket *harða góðan þegn* (Giver, Handest, Skovlænge, Baldringe, Östra Herrestad), *miok góðan þegn* (Bjærregrav I og II), *harða góðan bónda* (Glemminge), *bónda góðan* (Marevad); også *landmændr góða* (Lundagård). Om den yngre mand hedder det på lignende måde *harða góðan drœng* (Hjærmind, Århus V, Bjersjö II, Dybäck, Örsjö), *miok góðan drœng* (Ålum I), *drœng harða góðan* (Bjersjöholm), *drœng góðan* (Köpinge, Fosie, Ny Larsker I), *góðan drœng* (Bjælke) eller en sjælden gang blot *harða góðan* uden tilföjet *drœng* (Nöbbelöf i Ljunits herred). På samme måde siges om en kvinde *konu góða* (Tillise; sml. også Rimsø-stenen). De stærkeste udtryk af denne art møder vi på Skivum-stenen (*ląndmąną bæztr í Dąnmarku áuk fyrstr*), Krageholm-stenen (*bæztr bómanna áuk mildastr mataʀ*) og Villie-stenen (*þegna fyrstr*).

Også andre udtryk forekommer jævnlig for at hædre den døde. Han betegnes f. eks. som *gląmull mannr* (Tryggevælde), *wéa hæiðwerðr þegn* (Glavendrup), *úhémskʀ halʀ* (Sønder Vissing II), *mest úníðingʀ* (Århus V), *hinn horski* (Skivum), *ráðspaki* (Hune), *skarpi* (Glemminge), *ézti* (Oddum), *sá dýri ok hinn dróttinfasti* (Skærn I). På Gårdstånga-stenen I berömmes de faldne fæller som *únésiʀ í wíkingu*. Først og fremmest mærker vi dog her dronning Tyres hædersnavn *Danmarkaʀ bót* på den mindre Jællinge-sten.

Den dødes samfundsstilling nævnes ligeledes oftere både i de ældste og yngre indskrifter. Snoldelev-stenen meddeler, at han var *þulʀ*, Flemløse- og Glavendrup-stenen, at han var *goði*. På Vedelspang-stenen II kaldes han „konge". Efter *hémþegaʀ* er Hällestad-stenen II og Sjøring-stenen rejste, efter *stýrimandr* Hedeby-stenen, efter *mannr* Sjællestenen, efter mægtige jorddrotter eller ansete gårdmænd (*landmannr*, *bómannr*) Skivum-, Lundagård- og Krageholm-stenen (se ovenfor), efter *land(h)irði* Egå-stenen, efter *skiparaʀ* Ulstrup-, Tågerup- og Torsjö-stenen (sml. også Strö-stenen II og Århus-stenen V). Simrisstenen I har en broder rejst til minde om sin broder, der kaldes „svend hos Gunnulv i Svitjod". Ved alle disse forhold vil vi nedenfor dvæle nærmere.

Ikke sjælden finder vi også andre oplysninger om de døde i indskrifterne. Især nævner de oftere det sted (det slag), hvor de er faldne, således Hällestad-stenen I, Sjörupstenen, Hedeby-stenen, Danevirke-stenen, der også meddeler noget om den dødes tidligere bedrifter, Århus-stenen I, Sjælle-stenen, Ny Larsker-stenen I og Tirsted-stenen. Århusstenen II og Kolind-stenen er rejste efter mænd, der faldt østpå, Strö-stenen I efter en, der faldt nordpå, Uppåkra-stenen efter en, der faldt vestpå, Mejlby-stenen efter en, der omkom i Øresund, Ny Larsker-stenen II efter en, der omkom ved skibbrud, Fuglie-stenen II og mulig Sønder Kirkeby-stenen efter en, der fandt sin død på Gulland, Gårdstånga-stenen I uden tvivl efter mænd, der faldt på vikingetog. Vester Marie-stenen VI er rejst til minde om en mand, der blev dræbt ved svig.

Derimod nævner indskriften sjælden udtrykkelig det sted, hvor den døde var stedet til hvile, eller hvor mindesmærket efter ham blev rejst: Gunderup-stenen I siger, at de døde hviler i den höj, hvor deres mindesten rejstes (sml. hermed Karlevi-stenen); Valleberga-stenen og stenen fra Slesvig domkirke nævner de steder i England, hvor de døde var begravede; Vedelspang-stenen I, Vordingborg-stenen og Sandby-stenen II meddeler, hvor mindesmærkerne blev rejste.

Inderligere udtryk for de efterlevendes blidere følelser over for de afdøde møder vi såre sjælden. Enestående i så henseende er Rygbjærg-stenen og især Ålum-stenen IV. I en ny sætning, uafhængig af den egenlige indskrift og skrevet på ejendommelig måde, tolker sönnen på Rimsø-stenen sin sorg over moderens død. En tak til den døde stefader ligger også i slutningsordene på Gunderup-stenen I, og på lignende måde udtaler slegfredsönnen eller den frigivne træl på Hørning-stenen sin tak til den, der gav ham „kuld og frælse".

Langt sjældnere får vi lignende oplysninger om den, der rejste stenen, og i så fald så godt som altid i den knappeste form. Ganske enestående er det, at kong Harald på den större Jællinge-sten, som han rejste til minde om sine forældre, opregner sine egne bedrifter. Hvad indskrifterne ellers meddeler om den, der rejste mindesmærket, er som oftest kun navnet på hans fader (Ravnkilde, Dalbyover, Ferslev, Asfærg, Gylling, Rørbæk, Hanning, Tillise, Lundagård, Jordberga) eller undertiden hans broder (Rimsø-stenen) eller moder (vistnok Vester Tørslev-stenen), som i så fald må antages at have været en særlig anset mand eller kvinde. Især har dog de kvinder, der rejste et mindesmærke, anført navnet på deres fader, broder eller ægtefælle, også når stenen er rejst efter en anden. Disse mænd har naturligvis været velkendte og höjt ansete. Ragnhild, som rejste Tryggevælde-stenen efter sin ægtefælle, kalder sig „Ulvs søster", medens hun på Glavendrup-stenen nöjes med at kalde sig Ragnhild alene. Asfrid kalder sig på Vedelspang-stenen II „Odinkars datter", ligesom Sasgærd på Skærn-stenen I kalder sig „Finnulvs datter". På Sønder Vissing-stenen I kalder Tove sig både „Mistives datter" og „Harald Gormssöns hustru". Ålum-stenen IV er rejst af „Vegøts hustru". Også om de efterlevendes samfundsstilling giver flere indskrifter oplysning: Gorm, Harald og Sven kaldes *konungʀ* på Jællinge-stenen I og II og på Danevirke-stenen (medens Hedeby-stenen siger Sven uden titel). En „gode" har rejst Helnæs-stenen, en *hémþegi Tóka* og *Swéns* Hällestad-stenen III og Hedeby-stenen, en *smiðr* Kolind-, Hørning- og Grensten-stenen, en *bryti* Rygbjærg- og Vinge-stenen, en *landhirðiʀ* Ravnkilde-stenen.

Ganske enestående er det derimod, når den meget unge Vester Marie-sten VI bruger udtrykket *drængr góðr* om den, der rejste mindesmærket, ikke om den, efter hvem det er rejst. Mulig skal *drængr góðr* derfor henføres til objektet *bróður sínn,* ikke til subjektet, idet runeristeren ved en skødesløshed har brugt nf. i steden for gf., hvad der ikke vilde være særlig påfaldende i denne indskrift, således som Magnus Olsen har fremhævet i „Danske Studier" 1906, s. 38 f. (sml. Tillæg og rettelser).

Indskrifter, der indeholder andet end de sædvanlige formler med de forskellige foran omtalte udvidelser, er forholdsvis sjældne. I nogle af de ældre indskrifter finder vi

således en anråbelse til den hedenske gud om at beskytte mindesmærket: „Tor vie disse runer (runerne)“ (Glavendrup- og Sønder Kirkeby-stenen), „Tor vie dette mindesmærke“ (Virring-stenen). Det samme ønske udtrykkes på Læborg-stenen billedlig ved en fremstilling af en Torshammer ved slutningen af de to indskriftlinjer.

Et ønske for den dødes fred i graven indeholder den foran (s. LXXX) nævnte enestående formel på Nörre Nærå-stenen, og det samme udtales efter en indskrift af sædvanlig form i slutningsordene på Asfærg-stenen (*Harða góð ró þin!*). Den sidste indskrift tilhører vistnok den kristne tid og danner i hvert fald en naturlig overgang til de indskrifter, der er erklæret kristne, og i hvilke vi i den ældre tid møder påkaldelser af „gud“ (Skårby, Fuglie II, Simris II, Ålum III, Oddum), senere af Krist, „guds moder“ og ærkeenglen Mikael (Tillise og flere bornholmske stene, der særlig udmærker sig ved disse påkaldelser). I steden for påkaldelsen kan tjæne en fremstilling af det kristne kors som i den hedenske tid af Torshammeren. På nogle stene finder vi både korset og påkaldelsen. I almindelighed er korset anbragt på samme side af stenen som indskriften. Adskilt fra denne og indtagende en hel flade af stenen findes det på Tillise-stenen og på Øster Marie-stenen III.

Til disse bemærkninger om indskrifternes almindelige indhold må endnu föjes, at det i enkelte indskrifter udtrykkelig siges, at den, der forstyrrer mindesmærket, skal sone sin brøde. Dette finder vi med omtrent de samme ord på Glavendrup-, Tryggevælde- og Glemminge-stenen og med et noget ændret, men ensbetydende udtryk på Skærn-stenen I. Udtrykket på Tryggevælde-stenen viser, at man ikke sjælden har flyttet en ældre runesten fra dens plads for at bruge den til en ny indskrift (se II, s. 382).

At nogle indskrifter også anfører navnet på runeristeren, vil blive nærmere omtalt i det følgende.

B. VERS I INDSKRIFTERNE.

Da indskriften på Jordberga-stenen, som jeg nedenfor skal påvise, næppe tör regnes for et virkeligt vers, er ikke en eneste af vore runeindskrifter helt igennem i versform, således som det oftere er tilfældet med de svenske indskrifter. Tvært imod er den store masse af de danske indskrifter fra først til sidst affattede i almindelig prosa. I de rent prosaiske indskrifter møder vi dog af og til sætninger, i hvilke en vis rythmisk bevægelse, der kan forhöjes ved brugen af rimbogstaver, undertiden synes tilsigtet, men som ofte sikkert kun skyldes rene tilfældigheder. Som eksempler herpå anfører jeg følgende sætninger, der på grund af de tilfældige rimbogstaver lader sig ordne som vers i fornyrðislag:

Valleberga-stenen er rejst efter to mænd, om hvem det hedder

en þéʀ liggja
í Lundúnum;

Århus-stenen V er rejst efter en mand, om hvem der i den sidste sætning siges

sáʀ átti skip
með Arnę.

Det beror jo for Valleberga-stenens vedkommende på en ren tilfældighed, at det sted, hvor de døde hviler, danner bogstavrim med ordet *liggja*, og for Arhus-stenens vedkommende på den tilsvarende tilfældighed, at *átti* kan rime med *Arnǫ*. Såfremt der i den første indskrift havde stået f. eks. *Uppsalum* i steden for *Lundúnum*, vilde ingen falde på at anse denne sætning for vers[1]. Og at der heller ikke på Århus-stenen V er tilsigtet vers, fremgår klart af indskriften på Strö-stenen II, hvor vi genfinder den samme sætning i formen *es skip átti með Knúa*. Men hvad enten der i de anførte sætninger står *Lundúnum* og *Arnǫ* eller *Uppsalum* og *Knúa*, er de bægge efter min mening affattede i ren prosa, og jeg tror slet ikke, at runeristerne selv har følt dem som vers eller tænkt sig muligheden af, at andre vilde opfatte dem således. Og ganske det samme kan om muligt i endnu höjere grad göres gældende over for andre sætninger i vore runeindskrifter, hvor man kun ved en helt falsk betoning kan få vers frem, således på Strö-stenen I

es norr warð døðr
í wíkingu,

eller på Uppåkra-stenen

hann warð
westr døðr,

hvor eftertrykket for at få rimbogstaverne frem ganske urigtig må lægges på ordet *warð*.

Jeg tror derfor heller ikke, at runeristerne med sådanne rent prosaiske udtryk som på Bjærregrav-stenen II

en þórðr rést
rúnaʀ þássi,

på Simris-stenen I

swén Gunnulfs
á Swíþiúðu,

eller på Simris-stenen II

Forkunn éfor,
faður Ásulfs

virkelig har tilsigtet vers. På den sidstnævnte sten viser desuden det efter *Ásulfs* følgende tillæg *drængs gærs*, der jo vilde falde helt uden for verset, at vi har samme prosaiske form som i den store masse af vore andre indskrifter, og at det altså er rent tilfældigt, at ikke blot *Forkunn* og *faður*, men også *éfor* og *Ásulfs* danner rim. Ligeledes betragter jeg det som ganske tilfældigt, at der på Ålum-stenen IV findes rimbogstaver i ordene

sun Sibbu,
systling sínn.

[1] Som bevis for, at Valleberga-stenens slutning virkelig er ment som vers, vilde man måske anføre, at ordet *liggja* her netop er valgt med forsæt i steden for *hwíla* eller *hwílask* for at få rim på *Lundúnum*. Jeg må dog dertil bemærke, at *liggja* netop er det gamle udtryk på runestenene for at „ligge begravet“ (se R. v. Liliencron u. Ludv. Wimmer, Der Runenstein im Schleswiger Dom, s. 22 not. 1).

Lige så lidt tror jeg af de grunde, som jeg har anført II, s. 395, at der i de omtrent enslydende sætninger på Glavendrup-, Tryggevælde- og Glemminge-stenen

þórr wígi þássi rúnaʀ!
At rétta sá werði,
es stæin þannsi ælti
eða öft ǫnnǫn dragi! (Glavendrup)

Sá werði at rétta,
es ælti stæin þǫnnsi! (Tryggevælde)

Werði at rétta
hwás upp briúti! (Glemminge)

med bevidsthed er tilsigtet vers, skönt der ganske vist i hvert fald i den sidste sætning på Glavendrup-stenen er en vis rythmisk bevægelse. En sådan bevægelse finder vi også ellers, f. eks. i indskriften på Jordberga-stenen:

þórkell gærði,
þórðaʀ sun,
bró þessi
æft Wraga bróður sínn.

Både ordstilling, rimbogstaverne og formen *æft* synes her virkelig at tale for, at der, således som jeg har fremhævet III, s. 146, med bevidsthed er tilsigtet en fra sædvanlig prosa afvigende form; men medens de to første linjer lader sig ordne som upåklagelige vers, er de to sidste uagtet rimbogstaverne i *bró* og *bróður* alt for slette til at opfattes således, og samme ordstilling genfinder vi til dels i mange af vore prosaindskrifter (sml. foran s. LXXII), ligesom enstavelsesformen *æft* kan optræde langt ned i tiden også i prosa.

På den anden side møder vi i vore runeindskrifter af og til udtryk, der både har en vis rythmisk form, og hvor bogstavrimet åbenbart er valgt med forsæt. Sådanne forbindelser er jo velkendte fra gamle lovformler, ordsprog og lign., og det vilde derfor være underligt, om vi ikke ligeledes kunde møde dem på runestenene. Herhen regner jeg f. eks. *Hann waʀ bæztr bómanna ǫuk mildastr mataʀ* på Krageholm-stenen, *þǫnn dýra ok hinn dróttinfasta* på Skærn-stenen I. Heller ikke kan der være tvivl om, at både rythme og bogstavrim er anvendte med fuld bevidsthed i Egtved-stenens *Ræist rúnaʀ bróðiʀ æft bróður.* Men af den grund at stemple disse udtryk som vers vilde være ganske uberettiget, og jeg anser det for mere end tvivlsomt, om der virkelig med bevidsthed er anvendt bogstavrim i en sætning som Flemløse-stenens *Sattu syniʀ æftiʀ.*

I henhold til disse betragtninger har jeg i min tolkning af runemindesmærkerne været meget varsom med at erklære denne eller hin sætning for vers i modsætning til hvad der er tilfældet f. eks. i E. Brates og S. Bugges bekendte „Runverser“ eller i Bugges nyeste tolkning af indskrifter på brakteater og andre genstande med de ældre runer i Aar-

bøger f. nord. Oldk. og Hist. 1905. Både Brate og Bugge er her sikkert gået alt for vidt i at antage vers, hvor vi efter min mening har simple prosasætninger. Det har derfor glædet mig, at den störste nulevende kender af den gamle nordiske poesi, prof. Finnur Jónsson, har hævdet samme opfattelse som jeg i sin afhandling „Vers i gamle nordiske indskrifter og love“ i Arkiv för nordisk filologi XX (Ny följd XVI), s. 76 ff.

I flere af vore indskrifter forekommer der dog sætninger, hvor bogstavrim, rythme, ordstilling og den hele sprogtone i forening sætter det uden for al tvivl, at vi har virkelige vers. Disse vers, i hvilke hver linje regelmæssig består af fire eller fem stavelser, er altid forfattede i de gamle versemål fornyrðislag eller málaháttr, hvad der ligeledes gælder om de langt talrigere vers, der findes på de svenske runestene. Derimod møder vi ikke de øvrige fra Eddadigtene og skjaldekvadene kendte versformer, da den enestående strofe i dróttkvætt på Karlevi-stenen skyldes en Nordmand, hvad jeg nærmere skal påvise ved behandlingen af denne sten i kap. 9. De eneste fællesnordiske versemål har altså været fornyrðislag og málaháttr. Om brugen af disse to versemål i vore runeindskrifter henviser jeg i øvrigt til A. Olriks bemærkninger i den interessante afhandling „Runestenenes vidnesbyrd om dansk åndsliv“ i Dania IV, s. 120 ff.

Som følge af runeindskrifternes knappe udtryksmåde består deres vers i reglen kun af to, sjælden af fire og ganske undtagelsesvis af otte linjer. Det sidste møder vi i de danske indskrifter kun på Hällestad-stenen I:

Sáʀ fló égi
at Uppsalum.
Sattu drængaʀ
æftiʀ sínn bróður
stén ą́ biargi
stǿðan rúnum.
Þéʀ Gorms Tóka
gingu nǽstiʀ.

Disse otte linjer danner dog ikke en fuldstændig regelmæssig ottelinjet strofe med fire linjer i hver halvdel, idet de to første linjer indeholder en selvstændig sætning, der priser den faldne helt, til hvis minde stenen er rejst, medens de fire næste danner en ny sætning, der i en regelmæssig halvstrofe udtaler, at mindesmærket, som blev rejst af hans fæller, skal stå fast til fjærne tider. Endelig udgör de to sidste linjer, der slutter sig nöje til de fire foregående, atter en hel ny sætning. Mulig indeholder de otte linjer derfor kun brudstykker af et helt kvad, der var digtet til den faldne høvdings pris.

Ligesom på Hällestad-stenen I afslutter versene i runeindskrifterne i reglen den egenlige hovedindskrift, hvormed de ikke står i nöjere syntaktisk forbindelse. Men vi finder dog også eksempler på, at indskriften begynder med den sædvanlige prosaiske formel og derpå slår over i versform. Dette gælder først og fremmest om indskriften på Sønder Vissing-stenen I:

Tófa lœ́t gørwa kumbl,
Mistiwis dóttiʀ,
øft móður sína,
Haralds hins góða
Gorms sunaʀ kona.

Det samme er uden tvivl tilfældet på Vordingborg-stenen, der efter begyndelsesordene *Æft Aðísl fíka* indeholder de to verslinjer

Rútr þåu gærði
í þiáðu wé.

Da *þåu* her har den stærkere påpegende betydning og derfor er betonet, er der ingen betænkelighed ved at lade dette ord bære bogstavrimet. Hertil kommer, at hele ordstillingen afviger fra den, der ellers bruges i almindelig prosa.

På lignende måde, men i en selvstændig sætning, slår indskriften på Virring-stenen, efter at den i den sædvanlige prosaiske formel har meddelt, hvem der gjorde höjen efter Sasser, over i vers med ordene

Starkaðr réspi
stén æft dǿðan,

hvor hele sprogtonen så vel som formen *æft*, medens prosaindskriften vistnok bruger *æftiʀ*, sætter det uden for al tvivl, at der med bevidsthed er tilsigtet versform (se II, s. 158).

Det er dog sjældne undtagelser, at versene på de danske runestene således slutter sig nöje til eller ligefrem fortsætter den sætning, hvormed den prosaiske del af indskriften begynder. I reglen danner de nemlig en ny, selvstændig sætning, og det er særlig to tanker, der her kommer til orde, idet verset enten indeholder lovord over den afdøde, eller blot udtaler, at stenen med sine runer skal stå som et varigt minde, der altså vil bringe den dødes navn til efterverdenen, hvad der jo var den egenlige hensigt med at rejse runestenene (sml. foran s. III ff.).

Bægge disse hensyn, der må anses for hovedformålet med versene på runestenene, har fået udtryk i det foran anførte ottelinjede vers på Hällestad-stenen I, der først priser helten og dernæst udsiger, at stenen til hans minde skal stå fast.

Lovord i versform over den afdøde finder vi ligeledes på Sjörup-stenen, der til de to første linjer i verset på Hällestad-stenen

Sáʀ fló égi
at Uppsalum

endvidere föjer ordene *en wá, með hann wápn hafði.* Disse ord lader sig dog kun ordne som et par meget uheldige verslinjer, og jeg er derfor nu mest tilböjelig til at opfatte dem som en almindelig prosasætning i en vis rythmisk form og med rimbogstaver (sml. nedenfor s. 97). Derimod kan de to første linjer, der stemmer ordret med linjerne på Hällestad-

stenen I, være lånte enten fra den eller måske snarere fra det kvad til den dødes pris, der som foran bemærket mulig ligger til grund for hele verset på Hällestad-stenen.

Andre lovord i versform til den dødes pris møder vi endvidere i Tryggevælde-stenens

Fáiʀ werða nú
féddiʀ þæim bætri

og i den væsenlig ensbetydende sætning på Århus-stenen V

Sáʀ dó manna
mest úníðingʀ.

Tvivlsomt forekommer det mig derimod, om slutningsordene på Gårdstånga-stenen I

wíða únésiʀ
í wíkingu,

der slutter sig umiddelbart til den prosaiske begyndelse *þéʀ drængaʀ wáʀu*, virkelig er tænkte som vers (sml. III, s. 65). Det samme gælder i endnu höjere grad om slutningen af indskriften på Sønder Vissing-stenen II, hvormed den prosaiske indskrift ender:

Apa faður sínn,
úhémskan hal.

For vers kunde dog i de to sidstnævnte tilfælde brugen af tillægsordet *únésiʀ* på Gårdstånga-stenen og hele udtrykket *úhémskan hal* på Sønder Vissing-stenen tale. I bægge tilfælde vilde vi da ligesom på Sønder Vissing-stenen I og Vordingborg-stenen have en sætning, der begyndte i prosa og endte i versform. Men da bægge sætninger i øvrigt har en fuldstændig prosaisk form, kan jeg i brugen af de anførte ord ikke finde tilstrækkelig grund til her at antage vers (sml. foran s. LXXIV). På Sønder Vissing-stenen II strider også de to *h*-er i *úhémskan hal* mod de strenge regler for bogstavrimet, hvorpå man dog ikke tör lægge særlig vægt i de friere vers på runestenene.

Et sikkert vers finder jeg derimod i den sætning, hvormed indskriften på Sønder Vinge-stenen priser de afdøde landmænd:

Sǽll, sás arði
áuk sáði ungʀ.

Denne sætning har jo form af et almindelig gældende tankesprog (se II, s. 233).

Som i höj grad tvivlsomt må det derimod henstilles, om den sætning, der i indskriften på den meget unge Nyker-sten er indskudt som en art parenthes til berömmelse for den døde sön:

Drængr algóðar
náðir árnaði,

skal opfattes som vers, da *á* i *árnaði* næppe kan være brugt som hovedstav.

Ved siden af de enkeltvis forekommende lovord over de afdøde er det særlig den tanke, at mindesmærket skal leve længe, der på forskellig måde får udtryk i versene. Vi fandt det i de fire smukke linjer i den regelmæssige halvstrofe på Hällestad-stenen I. Ikke mindre smukt og med en ordstilling, der minder om de gamle skjaldekvad, udtales det samme i den halvstrofe, hvormed indskriften på den samtidlge Års-sten ender:

Sténn kwezk hérsi
stǫnda længi
— sáʀ Wal-Tóka —
werða — næfni.

Også i en tredje samtidig og til samme begivenhed som de to nævnte sigtende indskrift (Hällestad-stenen II) udtrykkes denne tanke med de simple ord

Nú skal standa
sténn ǫ́ biargi.

På tilsvarende måde ender indskriften på den meget unge Ny Larsker-sten II med ordene

Sténn þessi
stái æftir.

Det lader sig dog ikke bevise, at disse to korte linjer med den helt prosaiske ordstilling skal opfattes som vers (sml. III, s. 285).

Om mindesmærket og runestavene hedder det på lignende måde på Ålum-stenen I:

Þáu munu minni
mærkt é of birta

og på Rygbjærg-stenen:

Þéʀ stafaʀ munu
miok længi lifa.

Det må dog måske henstilles som tvivlsomt, om den sidste sætning med den sædvanlige prosaiske ordstilling virkelig er tænkt som vers. I så fald er *munu*, der bærer bogstavrimet, altså stærkt betonet, hvad der også stemmer godt med meningen („De stave skal eller vil leve meget længe"). At det strider mod de strenge regler for bogstavrimet, at sidste linje indeholder to betonede ord, der bægge begynder med *l*, kan næppe bruges som gyldig indvending mod at opfatte den nævnte sætning som vers.

Som en efterligning af indskrifter på ældre stene udtrykker den unge Tillise-sten, som Eskel lod rejse efter sig selv, samme tanke med ordene

É mun standa,
með sténn lifiʀ,
witring sú,
eʀ wann Eskill,

hvor *sú* åbenbart er forvanskning af ældre indskrifters *súsi*, der netop bruges i denne forbindelse på den samtidige Sandby-sten II, hvor verset dog er forvansket på anden måde.

En hel ny tanke, den sorg, der rammer den efterlevende sön ved skilsmissen fra moderen, kommer rent undtagelsesvis til orde på Rimsø-stenen i verset

Wá es dåuði
sem werst mægi,

der ligesom verset på Vinge-stenen er formet som et almindeligt tankesprog.

C. AF OG EFTER HVEM RUNESTENENE ER REJSTE.

En oplysning, som vi i henhold til de almindelige formler tör vente at finde så at sige i alle indskrifter, er navnene på den (dem), der rejste mindesmærket, og på den (dem), efter hvem det blev rejst, og desuden i reglen en nærmere angivelse af det slægtskabs-, hengivenheds- eller venskabsforhold, hvori disse personer stod til hinanden. Det er disse forhold, vi her vil betragte nærmere, hvorimod vi foreløbig ikke tager hensyn til de dødes og efterlevendes samfundsstilling.

Det følger af sig selv, at det i de allerfleste tilfælde er mænd, der har rejst stenene efter mænd. Sjældnere rejstes de af og endnu sjældnere efter kvinder. Særlig fremtrædende eksempler herpå møder vi dog, idet nogle af vore mærkeligste, största og pragtfuldeste runestene netop skyldes kvinder: Ragnhild har rejst Glavendrup- og Tryggevælde-stenen efter sine to mænd; Tyre har rejst Sæddinge-stenen efter sin ægtefælle Viking. Ligeledes er Skærn-stenen I, Sjøring-stenen, de to Bjærregrav-stene, Villie-stenen og den prægtige Lundhöj-sten på Bornholm rejste af kvinder efter deres mænd; Tyre har sammen med sine sönner rejst Skivum-stenen efter mand og fader, den mægtige jorddrot Gisl; ligeledes har hustru og sön i forening rejst Krageholm- og Valkärra-stenen. De to Vedelspangstene er rejste af Asfrid efter hendes og Gnupas sön Sigtrygg, Bregninge-stenen af Åse efter hendes og Toke Haklangs sön Toke; Harald Gormssöns hustru Tove har rejst Sønder Vissing-stenen I efter sin moder.

Tydeligere end alt andet vidner disse runestene således om den vigtige rolle, som den danske kvinde spillede i vikingetiden, men vel at mærke kun som hustru og moder. Derimod havde hun i reglen slet ingen betydning uden for ægteskabet. Der måtte derfor have været ganske særlige grunde, hvis en fader eller moder skulde rejse mindesten efter en ugift datter. Hvad manden krævede af den kvinde, som han valgte til sin hustru, var ikke så meget skönhed som klogskab, energi og dygtighed — hun skulde være, hvad Islænderne kaldte *kvennskǫrungr* — og dertil helst rigdom og en anset slægt. Den kvinde, der kunde opfylde disse fordringer, ansås for et godt parti (*kvennkostr*) og for jævnbyrdig med manden. Sammen med ham styrede hun huset, og efter hans død optræder hun som familiens overhoved, hvis sönnerne endnu er umyndige. Hun rejser da også alene eller sammen med dem mindesmærket efter sin ægtefælle. Ligeledes rejser hun runesten efter

sönnen og andre slægtninge. Et bevis på hendes anseelse er det også, at sönnerne ikke så sjælden blev opkaldte efter moderen, ikke efter faderen. En sådan höjbåren kvinde, der i indskriften ofte med stolthed mindes sin fornemme byrd, således som vi foran har fremhævet (s. LXXXIV), kaldtes i det gamle sprog *dróttning*, „herskerinde, husfrue" (se II, s. 51 f.), og ligesom vi finder runestene rejste efter *dróttinn*, „herren", af mænd i hans tjæneste, således har også mænd, der stod i husfruens tjæneste, af og til rejst hende en mindesten.

Oftest finder vi imidlertid, hvad der jo ligger i sagens natur, at det er en sön (sönner), der har rejst stenen efter fader, eller en broder (brødre), der har rejst den efter broder (brødre). Men også de fleste øvrige nære slægtninge har rejst stene til hinandens minde. Ligeledes er de rejste af herren efter hans tjænere, af tjæneren (tjænere) efter herre eller herskerinde og af stalbroder (-brødre) efter stalbroder (-brødre). Når vi ordner vore runestene med disse forhold for öje, der jo er af væsenlig betydning for den rette opfattelse af samfundsforholdene på den tid, fordeler de sig således, idet de indskrifter, der kun er brudstykker, og om hvis udfyldning der kan rejses tvivl, er udeladte. Vi finder da, at stenene er rejste af:

Mand efter hustru Jællinge I (Øster Marie IV?);

Hustru efter mand Skærn I, Sjøring, Bjærregrav I og II, Tryggevælde, Sæddinge, Villie, Lundhöj;

Hustru og sön efter mand og fader Krageholm, Valkärra;

Hustru og sönner efter mand og fader Skivum, Glavendrup;

Fader efter sön Ferslev, Ålum I, Mejlby, Ålum III, Rødsker, Ny Larsker I;

Fader efter sönner Nyker;

Mand efter brodersön Helnæs;

Moder efter sön Vedelspang (I og) II, Bregninge;

Kvinde efter søstersön Ålum IV;

Sön efter fader Sønder Vissing II, Glenstrup, Århus III, Giver, Handest, Flejsborg, Skovlænge, Baldringe, Glemminge, Holmby, Marevad, Gyldenså, Ny Larsker II;

Sönner efter fader Flemløse, Hune, Östra Herrestad, Kuregård, Bodilsker II, Øster Marie II, Møllegård;

Slegfredsön (?) efter fader Hørning;

Sönner efter fader og broder Kongevej, Vester Marie II og IV (?);

Sön efter stefader(?) og broder Alsted;

Sön efter moder Hanning; efter stemoder Tillise;

Sönner efter moder og broder Øster Marie I;

Sön efter moder (og søster) Rimsø;

Sönner og døtre efter moder(?) Vester Marie I;

Sön efter forældre Jællinge II, Rø; efter stefader og moder Gunderup I;

Sön efter forældre, broder og søster Brogård;

Datter efter fader og broder Sandby II;

Datter efter moder Sønder Vissing I, Bække II;

Broder efter broder Hällestad II og III, Kolind, Egtved, Hjærmind, Suldrup I, (Langå I,) Vester Tørslev, Asfærg, Langå IV, Gylling, Lille Rørbæk, Rönninge, Sønder Kirkeby, (Sandby I,) Tårnborg, Hunnestad II, Bjersjö II, Torsjö, Nöbbelöf i Ljunits herred, Dybäck, Örsjö, Strö I, Uppåkra, Fuglie II, Jordberga, Simris I, Klemensker II, Vester Marie III, Tjörnebygård, Vester Marie VI;

Broder efter brødre Jætsmark, Vinge, Lundagård;

Brødre efter broder Tågerup, Skårby, Bodilsker I, Øster Marie III;

Brødre efter brødre Hunnestad I;

Mand efter 'måg' (med ubestemt betydning) Vejlby, Bjersjöholm; mænd efter mandlig frænde (med ubestemt betydning) Egå, Tirsted;

Mand efter sin elskede (sin fæstemø) Rygbjærg;

Herre efter hémþegi Danevirke; efter 'mand' Sjælle; efter skippere Ulstrup;

Tjæner(e) efter herre Hällestad I, Års, Karlevi, Glavendrup (runerne);

Tjæner(e) efter frue Bække I, Læborg, Ravnkilde, Hyby;

Fælle efter fælle Sjörup, Hedeby, Dalbyover, Nöbbelöf i Fjälie, Skifarp, Fosie;

Fæller efter fælle Århus II og V, Gårdstånga II, Köpinge, Ålstorp;

Fæller efter fæller Gårdstånga I;

Mand 'efter sig selv' Tillise; sml. Fjænneslev.

Denne oversigt giver jo anledning til forskellige betragtninger.

Medens det, som vi foran har set, er rent undtagelsesvis, at det forhold, hvori den døde stod til den efterlevende, ikke er nærmere berørt, angives dette forhold i reglen aldeles bestemt, både hvor talen er om nært slægtskab, om forholdet mellem herre og tjæner og om venskabsforholdet mellem fæller. Kun sjælden bruges over for slægtninge det ubestemte udtryk 'frænde' eller 'måg', uden at det af sammenhængen fremgår, hvad der menes hermed (på Gunderup-stenen I viser indskriften, at 'måg' betyder stefader).

I øvrigt vil det naturligvis straks falde i öjnene, at mænd meget sjælden har rejst runestene efter kvinder, selv om disse stod i det allernærmeste forhold til dem. Når vi ser bort fra indskriften på den meget unge Øster Marie-sten IV, om hvis betydning der kan rejses tvivl, og som falder helt uden for den egenlige runestensperiode, finder vi, at kun en eneste sten er rejst efter hustru, nemlig den mindre Jællinge-sten, som jo indtager en ganske ejendommelig plads mellem vore runemindesmærker, idet Gorm på den ikke blot mindes Tyre som sin hustru (*kona*), men også som *Danmarkaʀ bót*. Mellem alle vore runestene findes ikke en eneste, som fader har rejst efter datter, men adskillige, der er til minde om sön (en enkelt om brodersön).

Derimod har hustruen enten alene eller sammen med en sön eller sönner oftere rejst stene efter sin ægtefælle, hvad vi allerede foran har fremhævet. Kun undtagelsesvis har moderen derimod rejst mindesten efter sön (en enkelt gang efter søstersön) og aldrig efter datter. Meget sjældne er også de stene, der skyldes datter. Vi har dog to, der er rejste af hende efter moder, og en enkelt ung sten, der er rejst efter fader og broder. Desuden er en af de bornholmske stene rejst af sönner og døtre i forening.

I modsætning hertil optræder sönnen meget ofte som den, der rejste stene til minde om sine nærmeste. Det er dog særlig faderen og broderen, der er blevne hædrede. En hel række stene er rejste af en enkelt eller af flere sönner efter deres fader og endnu flere efter brødre. Langt sjældnere er derimod de stene, som han rejste efter moder og søster. To er rejste efter bægge forældre, én efter stefader og moder, én efter forældre, broder og søster i forening, én efter moder og broder. Efter moder er Rimsø- og Hanning-stenen, den første uden tvivl tillige efter søster, og endelig har stesönnen på Tillise-stenen til den ældre indskrift föjet en ny til minde om sin stemoder. Om det er en slegfredsön eller en frigiven træl, der på Hørning-stenen har bragt faderen eller herren sin tak, må henstilles som tvivlsomt.

Det allerstörste antal af vore runestene er dog rejst af broder (brødre) til minde om broder (brødre). Dette stemmer jo godt med oldtidens opfattelse af broderskabsforholdet, der langt ned i tiden gav sig udtryk i det gamle ordsprog „Bar er broderløs bag“ (Vedels Saxo s. LXXXIX; hos Saxo ed. P. E. Müller I, s. 204: „Nudum habet tergum fraternitatis inops“, svarende til det islandske „Berr er hverr at baki, nema sér bróður eigi“ Njála c. 152). Særlig må det fremhæves, at en broder havde den pligt at hævne sin broders drab; ordet *bróðurbani* betegner derfor i oldsproget det samme som ‘dødsfjende’, med hvem ingen forsoning var mulig. Et par stene er rejste til minde både om fader og broder, en enkelt efter moder og broder. Som en sjælden undtagelse må det anses, at brødre og søstre i forening har rejst en sten.

Sammen med disse mindesmærker, der er rejste efter nære slægtninge, må vi også stille Rygbjærg-stenen, der indtager en særstilling mellem alle vore runestene, idet den er rejst af Tove bryde til minde om hans elskede (fæstemø).

Et mindre antal stene vidner om det hengivenhedsforhold, der kunde være mellem herren og hans tjænere: kong Sven har rejst Danevirke-stenen efter sin ‘hjemfælle’; ligeledes er Sjælle-stenen rejst af Frøsten efter hans ‘mand’ og Ulstrup-stenen af Tord efter hans to ‘skippere’. Efter krigshøvdingen har mænd i hans følge rejst Hällestad-stenen I, Års-stenen og Karlevi-stenen, og Sote har ristet runerne på Glavendrup-stenen efter sin herre. Men ikke blot lige over for deres herre (*dróttinn*), også over for deres frue (*dróttning*) har ansete mænd i hendes tjæneste vist deres hengivenhed ved at rejse hendes mindesten. Herom vidner de anselige stene i Bække, Læborg, Ravnkilde og vel også Hyby, af hvilke de to første uden tvivl har hørt til samme mindesmærke.

Som vi kunde vente, er stene også jævnlig rejste af fælle (fæller) til minde om fælle (fæller), hvor ‘fælle’ vistnok så godt som altid har betydningen krigskammerat, stalbroder på vikingetog. Disse fæller kan naturligvis også ofte have stået i det inderligere forhold til hinanden, som betegnedes ved ordet *fóstbróðir* eller *eiðbróðir*.

Ganske enestående mellem de danske runestene er Tillise-stenen, som Eskel lod rejse „efter sig selv“. Også Fjænneslev-stenen har dog samme hensigt, at stå som minde om den mand, der rejste den; men den bruger ikke Tillise-stenens udtryk herom.

Som det fremgår af den foran meddelte oversigt, var der oftere flere — mest

nære slægtninge — i forening om at rejse runestenen eller mindesmærket (*kumbl*) efter en enkelt. Her finder vi da også af og til kvinder optrædende sammen med mænd: Indskriften på Glavendrup-stenen siger, at Ragnhild 'rejste stenen' efter sin ægtefælle, og at hun sammen med sönnerne, hvis navne ikke anføres, 'gjorde mindesmærket' (höj og stensætning), samt at Sote 'ristede runerne efter sin herre'. Skivum-stenen meddeler, at Tyre sammen med tre navngivne sönner 'rejste mindesmærket' efter ægtefællen og faderen. Ligeledes anfører Krageholm- og Valkärra-stenen navnet både på hustru og sön, som i forening rejste stenene. Vester Marie-stenen I nævner de brødre og søstre, der rejste stenen (uden tvivl efter deres moder). Hvor flere forenede sig om at rejse et runemindesmærke efter en afdød, var det dog især brødre eller fæller.

Ikke sjælden er et mindesmærke også rejst efter flere personer, der stod hinanden nær som frænder eller venner. Vi har stene rejste af sön (sönner) efter forældre og efter forældre, broder og søster i forening, efter fader og broder, moder og broder, af broder (brødre) efter brødre, af fæller efter fæller.

Det følger jo af sig selv, at indskrifterne så godt som uden undtagelse anfører navnene på dem, der rejste mindesmærket. Af og til nöjes de dog med blot at kalde sig „sönner" af den afdøde eller af en bekendt mand uden navns nævnelse. Således hedder det allerede på Flemløse-stenen: „Sönnerne satte den til (hans) minde". Mindesmærket i Glavendrup efter Alle er rejst af hans hustru og „Alles sönner", hvad der i dette tilfælde vistnok har en særlig grund, idet også moderen nævnes för sönnerne (se II, s. 382 f. og sml. nedenfor). Ligeledes er Tågerup-stenen rejst af *Øystæins synir*, Egå-stenen af *Alfkell ok hans synir*, Kongevejs-stenen af *Brúni ok þæir bróðr*, uden at sönner og broder navngives.

Hvor mænd sammen med kvinder har rejst et mindesmærke, har det sikkert været en fast regel, at mændene nævnedes først, skönt vi kun har et par eksempler derpå (Tulstorp, Vester Marie I). Derimod møder vi flere meget iöjnefaldende undtagelser fra denne regel. På Glavendrup-, Skivum-, Krageholm- og Valkärra-stenen, der alle er rejste af hustru og sönner (sön) efter mand og fader, nævnes hustruen først. Men det har i alle tilfælde vistnok den særlige grund, at sönnerne var små og umyndige under moderens formynderskab.

Hvor et mindesmærke er rejst efter mand (mænd) og kvinde (kvinder) i forening, har det ligeledes været regel, at kvinden (kvinderne) nævnedes efter manden (mændene) (Gunderup I stefader og moder, Øster Marie I broder og moder).

Det er ligeledes regel, at de mænd, efter hvem stenene er rejste, nævnes ved navn, medens kvindernes navne kan udelades. På den meget unge Nyker-sten, der er rejst af en fader efter to sönner, anføres dog kun navnet på den ældre, men ikke på den yngre sön, som blot kaldes „hans broder"; men dette har åbenbart en særlig grund (III, s. 304). Også på den unge sællandske sten i Alsted hedder det, at Eskil rejste mindesmærket „efter Østen og efter sin broder, Østens sön", hvor broderens navn altså er udeladt. Dette er dog sjældne undtagelser. Derimod har vi flere eksempler på, at kvindernes navne udelades. Særlig karakteristisk i så henseende er indskriften på Brogårds-stenen, og det samme møder vi på Rø-stenen. Heller ikke den gamle Rimsø-sten, der er rejst efter

moder og vist også søster, meddeler navnene på de to kvinder. Selv når mindesmærket er rejst af kvinde efter kvinde, kan den dødes navn udelades (på Sønder Vissing-stenen I meddeler Tove ikke navnet på sin moder). Derimod findes moderens navn på Gunderup-stenen I, Bække-stenen II, Hanning-stenen og Øster Marie-stenen I, stemoderens på Tillise-stenen, ligesom Tove bryde på Rygbjærg-stenen anfører navnet på sin elskede (sin fæstemø). I reglen har derfor vistnok de kvinder, til hvis minde stene rejstes, været nævnte ved navn lige så vel som mændene.[1]

Det er dog ikke blot slægtskabs-, hengivenheds- og venskabsforholdet, hvorom runeindskrifterne, som vi har set, giver fyldige oplysninger. De bærer i ikke ringere grad vidnesbyrd om de personers samfundsstilling, af og efter hvem stenene er rejste. Af de enkelte træk, hvortil hver indskrift i höjere eller mindre grad yder sit bidrag, vil vi således være i stand til at danne et helhedsbillede, der giver indblik i familie- og samfundsforhold i vort fædreland i vikingetiden.

Ser vi da nærmere på den stilling i samfundet, som de personer indtog, af og efter hvem runemindesmærkerne er rejste, bliver det snart klart, at de i den ældre tid så godt som udelukkende tilhører landets fornemste slægter: de gejstlige og verdslige høvdinger, selve kongeslægten, mægtige og ansete godsejere og storbønder eller höjbårne kvinder, der i indskrifterne ofte med stolthed mindes deres fornemme slægt (se foran s. LXXXIV). I sidste fjærdedel af det 10. og første fjærdedel af det 11. årh., hvor runestenenes antal vokser i höj grad, møder vi dernæst mange minder om vikingelivets genopvågnen på denne tid.

Af de få mindesmærker, der er bevarede fra det 9. årh., nævner det ene en *þulʀ* på Sælland og de to en *goði* på Fyn. Ligeledes er den anselige Glavendrup-sten fra begyndelsen af det 10. årh. rejst efter den fynske gode Alle af hans hustru Ragnhild, som senere ægtede Gunnulv på Sælland, til hvis minde hun rejste den ikke mindre anselige Tryggevælde-sten. Da Gunnulv her kaldes *glǫmull mannr*, til hvis lov det siges, at „få fødes nu bedre end han“, har mulig også han indtaget en stilling, der svarede til det sællandske *þulʀ* eller det fynske *goði*, hvis han ikke har været en höjt anset verdslig høvding.

Så møder vi omtr. 935—40 det ældste kongeminde, Gorms sten i Jællinge efter Tyre, og nær ved århundredets midte de to Vedelspang-stene, rejste af Asfrid efter hendes og Gnupas sön ‘kong’ Sigtrygg. Til den samtidige danske konge Harald blåtand og hans nærmeste slægt knytter sig Sønder Vissing-stenen I og først og fremmest det stolteste runemindesmærke i hele Norden, den store Jællinge-sten. Så følger mindesmærkerne i Hällestad og Års efter høvdingen Toke Gormssön, der faldt i slaget på Fyrisvoldene, og de andre stene, der melder om den samme kamp. Hen imod århundredets slutning har vi

[1] På unge svenske runestene finder vi ikke sjælden navnene på de personer, efter hvem stenene er rejste (både mænd og kvinder), udeladte, og kun det slægtskabsforhold, hvori de stod til dem, der rejste mindesmærket, angivet. Eksempelvis anfører jeg Liljegren no. 138 (Bälinge socken, Bälinge härad, Uppland): brusi ok þorbiarn litu raisa stain eftir faþur sin. kuþ hialbi ant hans; no. 401 = Dybeck fol. II no. 52, Upplands Fornminnesfören. Tidskr. I, 3, s. 27 (Eds socken, Sollentuna härad, Uppland): tirui risti runar auk þorkar þair litu h(a)kua stain eftiʀ bryþr sina; no. 387 = Dyb. fol. II no. 42, Uppl. Fornminnesfören. Tidskr. I, 3, s. 48 (Jerfälla socken, Sollentuna härad, Uppland): knutr i uikhusum læt stin rita uk bro kera iftiʀ faþur uk moþor uk bruþr sina uk sustur.

dernæst de mindesmærker, der tilhører Sven tjugeskægs tid. Vi er hermed nede i den vældige kamptid, som efter en lang række fredelige år kommer til stærkt gennembrud i tiden 980—90. For denne genopvågnede vikingetid, der snart samler alle kræfter om tidsalderens störste bedrift, Englands erobring, er handlingens mand, den tapre kæmpe (*drængʀ góðr* eller lidt stærkere *drængʀ harða góðr*), idealet, således som Axel Olrik med rette har betonet i „Dania“ IV, s. 38. Og da den store masse af vore runestene netop samler sig om denne tid, kan vi vente her at finde minder om heltene i disse kampe. Dette er også i höj grad tilfældet. Vi har Sven tjugeskægs egen mindesten ved Danevirke efter hans hirdmand Skarde, der havde fulgt ham på hans Englandstog, men nu faldt ved Hedeby. Og vi har det samtidige prægtige mindesmærke, der tidligere knejsede stolt i parken ved Louisenlund, den sten, som Svens hirdmand Torlv rejste efter sin fælle Erik, ‘styremanden’, der sikkert havde styret kong Svens eget langskib, og som nu ligeledes faldt ved Hedeby. Og rundt om møder vi nu disse mindesmærker, rejste af fæller efter fæller eller af brødre efter brødre, der var faldne i viking, nordpå, østpå eller vestpå (på Englandstog). Som vikingetidens kendetegn bærer flere af disse stene (to jyske, en falstersk og en skånsk) tillige en skibsfremstilling. I den indholdsrige lille afhandling „De skaanske og bornholmske runestene“ i „Danske Studier“ 1906, s. 21 ff. har Magnus Olsen i tilslutning til A. Olrik påvist, hvorledes den genopvågnede vikingetid kort för og efter år 1000 har givet sig karakteristiske udtryk i indskrifterne på vore runestene, særlig stenene i Skåne.

För midten af det 11. årh. er kamptiden dog endt, og livet har fået andre former. I Danmark afsluttes den egenlige runestensperiode også på denne tid undtagen på Bornholm, hvor den først nu begynder og fortsættes ned i det 12. årh. I deres helhed har de bornholmske runestene derfor et andet præg og et andet indhold end stenene fra de øvrige provinser. Ordet ‘fælle’, som vi oftere møder på de skånske og jyske stene, findes ikke på en eneste af de bornholmske, og kun en enkelt af dem og en af de ældste (Ny Larsker-stenen I fra omtr. år 1050) har en fader rejst til minde om en sön, der faldt i kamp. Ellers vidner disse stene gennemgående om det fredelige liv i hjemmet, idet de for störste delen, som det vil fremgå af den s. XCIII f. meddelte oversigt, er rejste af sönner efter fædre og andre nære slægtninge eller af fædre efter sönner.

Ved siden af de krigerske bedrifter, hvorom et stort antal af vore runestene fra tiden omkring år 1000 bærer vidne, finder vi på mange både ældre og samtidige stene i Jylland og Skåne også en enkelt fredelig syssel prist i höje toner, nemlig landvæsenet. Den gamle Skivum-sten er rejst efter „Danmarks bedste og første jorddrot“, Krageholm-stenen efter „den bedste og ‘madmildeste’ gårdmand“, og som dygtige landmænd prises ligeledes de mænd, efter hvem Sønder Vinge-stenen og Lundagård-stenen er rejste. Vi tager heller næppe fejl ved at antage, at de *góðiʀ þegnaʀ*, til hvis minde f. eks. Gunderup-stenen I og de to Bjærregrav-stene, Baldringe- og Östra Herrestad-stenen er rejste, samt den *þegna fyrstr*, efter hvem Villie-stenen er rejst, har været rige godsejere eller ansete storbønder. Interessante er de to nær beslægtede stene i Bjærregrav, der bægge er rejste af hustruerne efter deres mænd; men på den første, der er den störste og anseligste, kaldes ægtefællen *werr*,

på den anden *bóndi*. Den første har da uden tvivl været en velbekendt rig godsejer, den anden en anset storbonde. Ordene *werr* og *bóndi* betegner uden tvivl en rangsforskel mellem de to mænd; men om dem bægge bruger deres hustruer dog udtrykket *miok góðr þegn* (II, s. 212). Med sikkerhed tör vi også forudsætte, at de *dróttningaʀ*, efter hvem Bække-stenen I, Læborg-stenen og Ravnkilde-stenen er rejste af deres tjænere, har været mægtige godsejerfruer, der selv har styret deres store ejendomme efter deres mænds død.

Derimod finder vi ikke, hvad der måske ved første öjekast kan synes noget påfaldende, en eneste runesten rejst efter en af datidens egenlige håndværkere, *smiðr*, som han kaldes med det gamle ord, der senere fortrængtes af det fremmede 'mester' og brugtes om enhver mand, der var i stand til at udføre et kunstfærdigt arbejde. En naturlig forklaring herpå kan vi dog vistnok læse ud af indskriften på den anselige Kolind-sten, som „Asveds smed“ har rejst til minde om sin broder. Udtrykket „Asveds smed“ betegner jo kunstnerens afhængighedsforhold over for en anden, fornem mand, og netop dette forhold, hvori kunstnerne ('smedene') uden tvivl i reglen har stået, er sikkert grunden til, at der ikke rejstes runestene efter dem, hvorimod de nok selv kunde rejse sådanne stene til minde om deres herrer eller andre. En runerister kunde også kalde sig selv *smiðr*, som de stene, der rejstes i Hørning og Grensten af *Tóki smiðr*, viser; men denne *Tóki* var også, som vi lærer af Hørning-stenen, oprindelig en ufri mand. At disse 'smede', der ofte indtog en anset stilling, har kunnet rejse runestene, er da ikke mærkeligere, end at sådanne også er rejste både af bryderne på kongsgårdene og af godsforvalterne på herregårdene (sml. II, s. 102). Efter dem selv rejstes derimod vistnok meget sjælden runestene. Det eneste eksempel herpå frembyder Egå-stenen fra begyndelsen af det 11. årh., som Alvkel og hans sönner rejste efter deres frænde Manne, der var godsbestyrer hos Nordmanden Ketel. At ikke en eneste runesten er rejst af eller efter en træl, behøver næppe udtrykkelig at bemærkes.

D. RUNERISTERNE.

Når runeindskrifterne, som vi foran har set, næsten altid begynder med formlen: „N. N. satte (rejste) denne sten“ eller „gjorde dette mindesmærke efter N. N.“, må det i reglen henstilles som tvivlsomt, om den, der rejste mindesmærket, også selv har ristet indskriften. Det ligger nemlig i sagens natur, at et afgörende bevis for det ene eller det andet kun i enkelte tilfælde kan føres. Medens vi f. eks. med sikkerhed tör forudsætte, at både Gorm og Sven tjugeskæg har ladet de runestene, som de rejste, den første efter sin dronning, den anden efter sin hirdmand, udføre af kendte runeristere på deres tid, vil det aldrig kunne afgöres, om den Torlv, der rejste Hedeby-stenen efter sin fælle Erik, også selv har hugget indskriften, og det samme gælder i mangfoldige andre tilfælde. Kun når indskrifterne som på Læborg- og Ravnkilde-stenen (sml. også Hyby-stenen) har formlen „N. N. hug (ristede) disse runer efter N. N.“, tör vi med den höjeste grad af sandsynlighed slutte, at mindesmærket både er rejst og udført af de mænd, der navngiver sig som runeristere. Også i et andet tilfælde kan vi en sjælden gang med sikkerhed påvise runeristeren.

Når således Sote, der ristede runerne på Glavendrup-stenen „til minde om sin herre“, har rejst Rönninge-stenen „til minde om sin broder“, kan vi af runeformerne utvivlsomt slutte, at han også selv har hugget indskriften på den sidstnævnte sten.

Omvendt viser de udtryk, hvormed enkelte indskrifter begynder, at den, der rejste mindesmærket, har ladet det udføre af en anden (andre). Dette gælder således indskrifterne på den större Jællinge-sten, Sønder Vissing-stenen I, Sæddinge-stenen og Bække-stenen II (sml. foran s. LXXXI f.), hvad vi i øvrigt også af indre grunde kunde slutte os til for disse mindesmærkers vedkommende, da det første skyldes en konge, de tre andre kvinder. Når det i mange unge indskrifter ligesom allerede på Sønder Vissing-stenen I i steden for det ældre „rejste“, „gjorde“, „huggede“ i reglen hedder „lod rejse, göre, hugge“, viser ordet „lod“ jo klart, at den, der rejste mindesmærket, har ladet det udføre af en anden.

Allerede på vore ældste runestene møder vi også foruden den egenlige indskrift af og til navnet på den (dem), der ristede runerne, hvad der altså viser, at udførelsen af indskriften var en kunst, der fra gammel tid blev øvet af særlig dertil uddannede folk.

Både Helnæs- og Flemløse-stenens indskrift er ristet af *Ąwœirʀ*, og også på den ældste af de skånske runestene, Örja-stenen, har runeristeren sikkert været nævnet. De gamle indskrifter, der ikke anfører navnet på den, der rejste mindesmærket (Kallerup, Snoldelev, Nörre Nærå o. s. v.), er sikkert også alle udførte af særlig uddannede runeristere, der i øvrigt har været ansete mænd, som selv kunde rejse mindestene eller med de afdødes frænder kunde tage del i mindesmærkets udførelse. Dette gælder f. eks. om den nys nævnte Sote, som efter indskrifternes hele karakter sikkert tör antages at have ristet runerne ikke blot på Glavendrup-stenen, men også på Tryggevælde- og Rönninge-stenen. Når Toste, der rejste Kolind-stenen efter sin broder, kalder sig selv *smiðr*, ligger det nær at formode, at han har øvet kunsten også som ‘runesmed’, og det samme gælder for en noget senere tid utvivlsomt om Hørning- og Grensten-stenens ‘Toke smed’.

I den store mængde indskrifter fra sidste halvdel af det 10. og begyndelsen af det 11. årh. møder vi dog kun rent undtagelsesvis navnet på runeristeren, og de er sikkert, når de er rejste af mænd, for en stor del også udførte af dem, hvorimod de runestene, der skyldes kvinder, naturligvis er udførte af mænd. Udtrykkelig siges dette dog kun på Bjærregrav-stenen II, hvor Tord nævner sig som runerister; han har da mulig stået i et lignende forhold til Bjærregrav-stenens Torbjörn som Sote til Glavendrup-stenens Alle, eller som Toste til Kolind-stenens Asved.

Længere ned i tiden blev det et ligefremt håndværk at lave runestene, og vi tör antage, at största delen af de stene, der tilhører tiden fra midten af det 11. til slutningen af det 12. årh., altså bl. a. hele massen af de bornholmske runestene, er udførte i stenhuggerværksteder af kendte stenhuggere på stedet. Et par af disse runeristere har også mærket stenene med deres navne, nemlig *Swartr* på Grødby-stenen og *Guðki* på Bodilsker-stenen I. Indskriften på Klemensker-stenen II siger endogså, at indskriften er ristet af to mænd, hvad vi ligeledes kender fra Hyby-stenen i Skåne.

KAP. 7. BILLEDLIGE FREMSTILLINGER PÅ RUNESTENENE.

Foruden indskrifterne bærer et ikke ringe antal af vore runestene tegn og billedlige fremstillinger af höjst forskellig art. Hertil regner jeg dog ikke rammestregerne og den øvrige udsmykning, der er benyttet til at omslutte indskrifterne, og som tidligere er omtalte ved behandlingen af indskrifternes ydre skikkelse (s. XXII).

Af de tegn og billedlige fremstillinger, der i øvrigt findes på runestenene, er nogle samtidige med indskrifterne, andre meget ældre end disse.

A. TEGN, DER ER ÆLDRE END INDSKRIFTERNE.

At runestenene kan bære tegn, der er ældre end indskrifterne, vil måske ved første öjekast synes mærkeligt; men grunden dertil er dog let at påvise. Det var nemlig meget almindeligt, at man i vikingetiden tog et mindesmærke fra ældre tid i brug på ny. At man for at göre hele mindesmærket anseligere kunde sætte det i forbindelse med langt ældre mindesmærker fra sten- og bronzealderen, derpå frembyder runestenene ved Glavendrup på Fyn, ved Bække i Jylland, ved Strö og Fuglie i Skåne kendte eksempler, som jeg alle har omtalt nærmere ved behandlingen af disse mindesmærker (II, s. 374 f. og s. 86 ff., III, s. 105 ff. og s. 127; sml. foran s. XI). Men også stene, på hvilke man allerede tidligere havde anbragt religiøse tegn af forskellig art, eller endogså indhugget indskrifter med runer, blev senere jævnlig atter tagne i brug, således som det fremgår af slutningsordene i indskrifterne på Glavendrup- og Tryggevælde-stenen. Et sikkert eksempel herpå frembyder Skåång-stenen i Södermanland, som på midten bærer en indskrift med ældre runer fra det 6. årh., men uden om denne i en ormeslyngning en indskrift med yngre runer fra det 11. årh. Runeristeren har altså ikke engang gjort sig den ulejlighed at udslette den gamle indskrift, da stenen på ny blev taget i brug, hvad der dog uden tvivl i reglen er sket.

Langt hyppigere finder vi dog runestene, der bærer mærker, som viser, at de allerede i sten- og bronzealderen har været benyttede i religiøst öjemed. En fremtrædende plads indtager her stenene med de såkaldte skålformede og fodsållignende fordybninger. Vi kender fra Danmark både meget store og ganske små granitstene, der bærer sådanne

kunstig dannede fordybninger. Eksempelvis nævner jeg en omtr. 7 fod höj og lige så bred dæksten ('overligger') af granit på Vester Tørslev mark ved Hobro (Vester Tørslev sogn, Nörhald herred, Randers amt), som jeg undersøgte på min runologiske rejse i Jylland i August 1878, og som viste sig at have henved 220 fordybninger fra $1\frac{1}{4}$" til $6\frac{1}{2}$" i længde og fra $\frac{1}{4}$" til $2\frac{1}{4}$" i dybde. En meget lille sten, men i øvrigt af lignende art fandt jeg på samme rejse henlagt i herregården Gudumlunds have (Gudum sogn, Flæskum herred, Ålborg amt). Denne sten, der efter meddelelse af forpagter Fangel var kommen fra Møn og kun var 1' 2" höj og $10\frac{1}{2}$" bred, havde forsiden opfyldt af huller, der var mellem $1\frac{1}{4}$" og $1\frac{1}{2}$" i tværmål og mellem $\frac{1}{6}$" og $\frac{1}{4}$" dybe. Ikke sjælden er stene med denne art fordybninger benyttede til runestene, når de i øvrigt havde en dertil passende form. Således er Ravnkilde-stenens bagside, der er afbildet II, s. 135, helt fyldt med skålformede, en enkelt oval og flere fodsållignende fordybninger; hullerne er indtil 3" i tværmål og indtil 1" dybe (II, s. 138 f.). Det samme er tilfældet med runestenen i Giver (sml. II, s. 238). Andre runestene har et större antal skålformede fordybninger på samme side som indskriften. Eksempelvis kan anføres Sønder Vissing-stenen II, Bjersjö-stenen II og Fuglie-stenen I, men især den lålandske Tirsted-sten, på hvilken runerne jævnlig er huggede gennem hullerne. En enkelt större skålformet fordybning findes på Kallerup-, Glenstrup- og Valkärra-stenen.

Også andre symbolske tegn fra ældre tid træffes undertiden på vore runestene. På Vedelspang-stenen I findes en ovalformet figur med en streg igennem (nedenfor s. 54 f.), og en af vore ældste runestene, Snoldelev-stenen, bærer et hjulkors med en skålformet fordybning som centrum (II, s. 345). Disse tegn er udførte på en ganske anden måde end runerne og de fremstillinger, der er samtidige med dem. På Snoldelev-stenen er runer og et hagekors huggede over hjulkorsets konturer, uden at runeristeren har gjort forsøg på at fjærne dette.[1]

For fuldstændigheds skyld tilföjer jeg endnu, at vi på et par runestene møder tegn fra senere tid, der er yngre end indskrifterne. Dette er tilfældet med Vedelspang-stenen II, Vordingborg-stenen og Gårdstånga-stenen II, under hvis beskrivelse de nævnte tegn nærmere er omtalte, hvorfor jeg ikke dvæler ved dem på dette sted (nedenfor s. 57 f., II, s. 410 med not. 1, III, s. 82 ff.).

B. TEGN OG BILLEDER, DER ER SAMTIDIGE MED INDSKRIFTERNE.

a. RELIGIØSE TEGN.

Af langt större interesse for os er dog de tegn og billedlige fremstillinger, der er samtidige med runeindskrifterne. Dette gælder hagekorset og et andet symbolsk tegn, tre horn, der griber ind i hinanden, på Snoldelev-stenen. At vi her har tegn med reli-

[1] Om forekomsten i Danmark af ganske lignende mærker og tegn på andre stene end de ovenfor nævnte henviser jeg til Henry Petersen, „Om Helleristninger i Danmark" i Aarb. f. nord. Oldk. og Hist. 1875, s. 402 ff. og til Sophus Müller, „Vor Oldtid", s. 151 ff., 165 og 417 ff. Figurerne på den der afbildede sten fra Nordby (Risby sogn, Ekernførde herred, Sønderjylland) svarer nöje til dem, der findes på bagsiden af Ravnkilde-stenen.

giøs betydning synes utvivlsomt. Det samme gælder om de to hamre på Læborg-stenen. Da både Snoldelev- og Læborg-stenen af sproglige grunde sikkert kan stemples som hedenske, må også de nævnte tegn, der er udførte nöjagtig på samme måde som indskrifterne og altså er samtidige med dem, være hedenske. Da vi desuden fra Glavendrup-, Virring- og Sønder Kirkeby-stenen kender påkaldelsen af Tor som mindesmærkernes beskytter, tör vi sikkert slutte, at hamrene på Læborg-stenen udtrykker det samme billedlig, og at vi altså her virkelig har en fremstilling af Tors hammer. Mindre klar er betydningen af hagekorset og de tre horn på Snoldelev-stenen (sml. II, s. 344).

Det må dog endnu bemærkes, at vi også på Hanning-stenen ved slutningen af den sidste indskriftlinje finder en hammer, der temmelig nöje stemmer med hamrene på Læborg-stenen. Da Hanning-stenen imidlertid er en af vore alleryngste runestene og derfor må anses for kristelig, hvad efter min mening også det skråtliggende kors, der er anbragt på stenen lige foran og efter hammeren, bestemt tyder på, kan dens Torshammer ikke antages at have sin oprindelige betydning, en billedlig påkaldelse af den hedenske gud, men må mekanisk være overført fra ældre mindesmærker, således at man dog måske endnu på den tid tillagde hammeren en religiøs betydning, en indvielse og fremtidig beskyttelse af mindesmærket. Hvorvidt tegnet ved slutningen af indskriften på Gårdstångastenen III skal forestille en Torshammer, må henstilles som tvivlsomt (III, s. 130; sml. også tegnet ved slutningen af første linje i den latinske indskrift på Karlevi-stenen).

I den kristne tid afløses Tors hammer og påkaldelsen af den hedenske gud naturligvis af det kristne kors og af de forskellige kristelige ønskeformler (sml. s. LXXXV). Korset optræder i mange former og er anbragt på forskellig måde på stenene, således som det vil fremgå af afbildningerne, hvad jeg derfor ikke her skal dvæle nærmere ved. Kun fremhæver jeg, at dets mellemste del endnu langt ned i tiden ofte er formet som det ældgamle hagekors, der som et hedensk symbol forekommer på Snoldelev-stenen. Dette er således tilfældet med korsene på Hunnestad-stenen I og Valleberga-stenen samt på Klemenskerstenen II, Vester Marie-stenen V og Øster Marie-stenen IV.

b. ANDRE BILLEDLIGE FREMSTILLINGER.

Foruden de nævnte religiøse tegn fra hedensk og kristelig tid finder vi på andre runestene forskellige större billedlige fremstillinger, som ofte udfylder en stor del af den side, der er benyttet til indskriften, af og til endogså optager en hel flade af stenen, medens indskriften er anbragt på en anden flade eller på andre, til samme mindesmærke hørende stene. Ikke sjælden træder disse fremstillinger temmelig svagt frem, hvorfor de jævnlig er höjst urigtig gengivne på de ældre afbildninger. Undertiden har også naturlige ujævnheder i stenen skuffet tegneren, så at han har opfattet dem som indhuggede billedlige fremstillinger. Således har Bruzelius i naturlige ridser på Valkärra- og Valleberga-stenen trot at finde menneskehoveder (se III, s. 102, s. 163 og 166 med not.), hvad vi også kender fra Worms afbildning af Tirsted-stenen (Monum. Dan. s. 267).

Som oftest er de billedlige fremstillinger på stenene dog i sig selv fuldkommen klare; men alligevel står vi jævnlig tvivlende over for deres betydning, da indskrifterne så godt som aldrig yder sikre fingerpeg til forståelsen. Det er ganske enestående, at indskriften på Ørsted-stenen meddeler, hvad billedet skal forestille (IV, s. 181 f.); men vi er her jo nede i en tid, der ligger langt efter den egenlige runestensperiode. Det samme gælder om indskriften på Povlsker-stenen med 'Paulus' (IV, s. 170 f.) og på den tabte Vamdrup-sten med 'agnus dei' (Worm, Monum. Dan. s. 444). I alle disse tilfælde har vi i virkeligheden billeder ledsagede af en forklaring med runeskrift, ikke runestene med billedlige fremstillinger. Andre billedlige fremstillinger fra sen tid finder vi på runeligstenen fra Gæssingholm, af hvis indskrift vi sikkert synes at turde slutte os til billedets betydning (IV, s. 48 f.), og på runeligstenen fra Bregninge, hvis råt udførte Kristusbillede ikke behøver nærmere forklaring (IV, s. 65 f.). Derimod er betydningen af det ophöjede mandshoved på Sædding-stenen (IV, s. 197 ff.) naturligvis tvivlsom; men det er jo af ganske samme art som de hoveder, der så ofte findes indsatte i vore gamle granitkirker.

Vender vi os nu fra disse fremstillinger på nogle af vore yngste runemindesmærker til billederne på de egenlige runestene, møder vi her fremstillinger af höjst forskellig art; men des værre kan deres betydning kun for de færrestes vedkommende siges at være fuldstændig klar. Enkelte undtagelser herfra finder vi dog. Hertil hører en art billeder, som man i vikingetiden naturlig kan vente at møde på runestenene, nemlig fremstillinger af skibe. Sådanne findes også på flere af vore runestene. En temmelig løs og råt udført antydning af et skib er indhugget på den smukke, glatte bagside af Hjærmindstenen (II, s. 142 ff.); noget bestemtere er billedet af et skib med mast, men uden sejl på runestensbrudstykket i Spentrup (II, s. 131 ff.). På Sønder Kirkeby-stenen ses et tydeligt omrids af et skib med ror og en række skjolde langs med rælingen. Runeristeren har dog begået den fejl at hugge den linje, som danner skibets køl, gennem roret (II, s. 439 ff.). I modsætning til disse fremstillinger, der kunstnerisk sete må betegnes som meget mangelfulde, er vikingeskibet på den skånske Tulstorp-sten overordenlig smukt udført. Dette skib, hvis for- og bagstavn ender i et dyrehoved, er forsynet med ror og har langs med rælingen en række af fjorten skjolde (III, s. 90 f.). Foruden skibet bærer Tulstorp-stenen imidlertid en anden fremstilling, nemlig et stort glubsk dyr, der svæver over skibet. Tanken må jo her naturlig ledes hen på, at den mand, efter hvem stenen er rejst, har været en vældig viking, at det er hans skib, der er fremstillet på stenen, og at det er ham selv, der svæver over og ligesom styrer skibet i skikkelse af det store dyr (en ulv? selv hed han 'Ulv'). Eller skal dyret muligvis forestille hans 'fylgje', der er fremstillet i steden for ham selv? Dette kan dog kun blive mere eller mindre sandsynlige formodninger. Hvad der derimod er fuldkommen sikkert, det er, at dyret på Tulstorp-stenen er det samme fantasidyr, som vi genfinder på andre af vore runestene, og som ikke oprindelig hører hjemme i Norden, da det har alle de karakteristiske mærker, der kendes fra den irske kunst (spiralen ved lårene o. s. v.). Som typisk for denne dyrefremstilling kan det nedenfor s. 23 f. nærmere beskrevne slangeomvundne dyr på den större Jællinge-sten

anses. Nær i slægt med det er dyret på London-stenen, idet de bægge utvivlsomt er påvirkede af angelsaksisk kunst, hvad der jo også for London-stenens vedkommende ligger lige for hånden.

Lidt afvigende, vistnok kun opståede under indflydelse af irsk, næppe af angelsaksisk kunst, er de dyrefremstillinger, som vi møder på flere skånske stene, nemlig foruden den nys nævnte Tulstorp-sten Skårby-stenen og den bevarede billedsten fra Hunnestad med rytteren på dyret samt Lundagård-stenen med de to mod hinanden vendte dyr, der gaber over båndslyngninger, som er anbragte imellem dem. Midt i disse båndslyngninger finder vi desuden det fra andre runestene velkendte 'mandshoved'.

En fremstilling, der ganske svarede til Lundagård-stenens, har uden tvivl fyldt de to tabte, til Hunnestad-monumentet hørende billedstene, således som jeg har søgt at påvise ved behandlingen af dette mindesmærke III, s. 38.

Hvilken betydning har nu disse dyr på vore runestene? Som bekendt har Sophus Müller i sine grundlæggende værker „Dyreornamentiken i Norden“ (1880) og endnu bestemtere i „Vor Oldtid“ (1897, s. 681) erklæret dem for rene ornamenter, der kun var bestemte til at fylde stenenes flader. Det slangeomvundne uhyre på Jællinge-stenen er efter ham en dekoration uden dybere betydning, hentet fra den irske kunst. Dette er ganske vist en simpel løsning af spörsmålet, som gör enhver nærmere undersøgelse om betydningen af disse fremstillinger overflødig. Jeg har dog aldrig kunnet slå mig til ro med denne opfattelse, men er tvært imod overbevist om, at de nævnte billeder må have en dybere betydning, hvad der sikkert også gælder om de mere realistiske dyrefremstillinger, der af og til findes på vore runestene, således på Handest-stenen hjorten, der forfølges af en hund (II, s. 243 f.), og på Hyby-stenen hjorten alene (III, s. 147 f.).

Vender vi os da først til den större Jællinge-sten, møder vi som bekendt på den flade af stenen, hvor indskriften forkynder, at kong Harald „gjorde Danerne kristne“, den mærkeligste billedlige fremstilling, som vi kender fra vikingetiden, nemlig det nedenfor s. 25 f. nærmere beskrevne billede af den korsfæstede Kristus, altså den ældste fremstilling i Norden af dette æmne (fra omtr. år 980). Men skulde da virkelig billedet på den tilstødende flade, det glubske dyr, om hvis hals, liv og hale den store slange snor sig, kun være et betydningsløst ornament? Dette kan jeg umulig tro. Lige så vist som Kristusbilledet på Jællinge-stenen og vikingeskibet på Tulstorp-stenen er betydningsfulde fremstillinger, der straks forstodes af alle, lige så vist må de glubske dyr på bægge stene have en betydning, selv om vi nu ikke er i stand til at påvise den. Og det samme må i så fald utvivlsomt også gælde om de med dyret på Tulstorp-stenen nær beslægtede dyr på Skårby-stenen, Hunnestad-stenene og Lundagård-stenen. At det virkelig forholder sig således, finder jeg fuldstændig bekræftet af det med den större Jællinge-sten omtrent samtidige pragtfulde og mærkelige Hunnestad-monument, hvoraf nu kun de to runestene og den ene billedsten er lævnede, men som oprindelig bestod af otte stene, af hvilke de to bar både runeindskrift og billedlige fremstillinger, de tre kun billeder, medens de tre andre hverken havde indskrift eller billeder. Midt på den större runesten ses billedet af en mand med hjælm på

hovedet og med en på skulderen hvilende økse i hånden. Som det forhåbentlig er lykkedes mig at godtgöre III, s. 36, har vi her et billede af „Gunne hånd“, faderen til de to mænd, efter hvem stenen er rejst. Han er af kunstneren fremstillet som en af vikingetidens „øksebærende barbarer“ — således som Anna Komnena kalder dem i sin Alexiade —, der til fulde forstod at svinge øksen med sin kraftige arm (deraf mulig hans tilnavn ‘hånd’, skönt dette også kan sigte til en eller anden ejendommelighed ved hånden eller armen).[1] Ikke mindre klar er betydningen af det kristne kors, der i midten har form af et hagekors, på den mindre runesten (III, s. 35 f.). Den tredje bevarede sten bærer kun en billedlig fremstilling, som nærmere er beskreven III, s. 37 og utvivlsomt forestiller en gyge, således som Nordboerne almindelig tænkte sig dette væsen. Forsvundne er de to andre billedstene, der oprindelig hørte til mindesmærket, og som kendes fra Worms afbildning (den ene også fra Bautil). På hver af disse stene, som jeg har gengivet efter de gamle afbildninger III, s. 24 f., fandtes en fremstilling af det kendte fantasidyr. Dyrene, der vendte mod hinanden, var adskilte ved en stor kreds af regelmæssige slyngninger. Da betydningen af de billedlige fremstillinger på de tre bevarede stene efter min mening er hævet over al tvivl, anser jeg det for så godt som sikkert, at der også har knyttet sig bestemte forestillinger til dyrene på de tabte stene. For at nå til bedre forståelse af disse dyrs betydning er jeg så heldig at kunne henvise til et tredje pragtfuldt runemindesmærke, der ligesom Jællinge- og Hunnestad-monumentet tilhører brydningstiden mellem hedenskabet og kristendommen, nemlig den ved sin höjde og hele udstyrelse enestående Lundagård-sten. Midt på stenens ene brede flade ser vi to mod hinanden vendte dyr, der gaber over båndslyngninger, i hvis midte der er fremstillet et ‘hoved’ af samme art som det, der også findes øverst på stenens anden brede flade, og som vi ligeledes kender fra andre samtidige runestene (III, s. 137 ff.). De mod hinanden vendte dyr på Lundagård-stenen med båndslyngningerne imellem sig og med det menneskelige hoved midt i slyngningerne genfindes efter min mening nöjagtig på de to forsvundne billedstene, der hørte til Hunnestad-monumentet, og som ifølge Worms afbildning netop var stillede således, at de to dyr vendte mod hinanden. Men spörger vi så, hvilken betydning disse dyr har, må jeg des værre blive svaret skyldig, da jeg ikke føler mig fristet til her at dvæle nærmere ved de mange muligheder, der efterhånden har fremstillet sig for mig, men som alle synes mig lige tvivlsomme. Derimod er der et andet spörsmål, hvorpå jeg tror mig i stand til at kunne give et fuldkommen sikkert svar, nemlig spörsmålet om, hvorfra denne hele fremstilling har sin oprindelse. Originalen til dyrefremstillingen på Lundagård-stenen finder vi nemlig, således som jeg har påvist III, s. 38, i et gammelt håndskrift af irsk oprindelse, den pragtfulde Codex aureus i Stockholm, uden tvivl fra det 6. årh., som indeholder en latinsk oversættelse af de fire evangelier för Hieronymus. I Belsheims udgave af dette håndskrift

[1] Af lignende art som dette billede på Hunnestad-stenen er mandsbilledet med korset i hånden på Krageholm-stenen II. Som jeg har påvist II, s. 15 ff., er det dog höjst usikkert, om billedstenen og runestenen hører sammen, og jeg anser det for lidet sandsynligt. Hvis det var tilfældet, måtte billedet snarest forestille Bram, efter hvem runestenen er rejst.

(1878) ser vi på tavle II midt i buen over teksten netop de samme to mod hinanden vendte dyr med båndslyngninger imellem sig, men rigtignok uden hovedet midt i slyngningerne, som vi finder på Lundagård-stenen. Fra irske håndskrifter er denne fremstilling altså, uden tvivl gennem mange mellemled, som vi ikke kan forfølge, overført til runestenene. At denne og andre dyrefremstillinger i de irske håndskrifter kun tjæner som rene ornamenter uden dybere betydning, er sikkert nok, og det samme er utvivlsomt tilfældet med de beslægtede, men efterhånden på mange måder ændrede dyreskikkelser, som vi i så stort antal møder på de yngre svenske runestene og ligeledes på den unge danske Sørup-sten. Heraf følger imidlertid ingenlunde, at dyrene spiller samme rolle også på Jællinge-stenen og på vore andre runestene, hvor de optræder sammen med billeder, om hvilke enhver må indrömme, at de har en virkelig betydning. Fra Sigurdsristningerne på Ramsundsbjærget og Göks-stenen i Södermanland ved vi, at man kunde pryde runestenene med billedlige fremstillinger, der, så vidt vi kan se, ikke stod i nogen som helst nærmere forbindelse med indskrifterne. Dog er disse fremstillinger ikke betydningsløse ornamenter, men måtte straks vække forestillinger om sagn, der var kendte over hele Norden. Med hensyn til de nævnte dyrefremstillinger står det derfor også klart for mig, at Nordboerne her vel har optaget et fremmed dekorativt element, men at de samtidig har tillagt det en bestemt betydning.

Da Sigurd Jorsalafare og hans Nordmænd på hippodromen i Miklegård så de i malm støbte billedstøtter af græske guder og helte, antog de dem straks for „æser, Volsunger og Gjukunger“ (Fms. VII, s. 97, Heimskringla ed. F. Jónsson III, s. 499). Hvad er der da til hinder for, at andre Nordboer på andre steder kan have set andre fremstillinger, som måske slet ingen betydning havde, eller hvis virkelige betydning i al fald var dem ubekendt, og dermed kan have forbundet hjemlige forestillinger? Når det ikke er lykkedes mig at udfinde den betydning, som Nordboerne uden tvivl har knyttet til de omtalte dyrefigurer på vore runestene, er fejlen derfor sikkert min. Forhåbentlig vil det med tiden lykkes sprog- og oldforskernes forenede bestræbelser at finde en tilfredsstillende tydning af disse fremstillinger.

Heller ikke betydningen af den anden oftere forekommende fremstilling på vore runestene ser jeg mig i stand til at påvise. Det er det menneskehoved, som på den store Århus-sten næsten fylder stenens hele ene flade, og som i langt mindre målestok, men i alt væsenligt i samme form møder os midt på Skærn-stenen I, øverst på Sjællestenen og den ene brede flade af Lundagård-stenen samt midt i båndslyngningerne mellem de to mod hinanden vendte dyr på Lundagård-stenens anden brede flade og uden tvivl også i båndslyngningerne mellem dyrene på de to tabte billedstene fra Hunnestad. Ligesom det er tilfældet med dyrene, genfinder vi også mandshovedet i de fra irske håndskrifter kendte fremstillinger af et menneskehoved, hvis hår og skæg „ligger i brede, tilspidsede og böjede bånd“, og hvis öjne og næse dannes af „en stor bue mellem to krese“ (Sophus Müller, „Vor Oldtid“, s. 670 f.).

KAP. 8. STENE MED FORSKELLIGE RUNELIGNENDE TEGN.

Under mine mangeårige undersøgelser af vore runemindesmærker har jeg ofte fået meddelelser om fund af nye, hidtil ukendte runestene, der imidlertid ved nærmere eftersyn viste sig aldeles ikke at bære runer, men tegn af ganske anden art. Det kunde undertiden være en gammel ligsten med udslidte latinske eller gotiske bogstaver, der havde givet en ukyndig meddeler anledning til fejltagelsen, som altså meget hurtig vilde blive opklaret. Ikke sjælden hænder det dog, at slige meddelelser indløber fra folk, der både kender runer og er i stand til at læse de almindelige indskrifter, men som alligevel har ladet sig skuffe af tegn, der af en eller anden grund kan få en vis lighed med runer. At man jævnlig har forvekslet de såkaldte 'bomærker' fra senere tid med runer, kan jo ikke vække forundring, da mange af dem utvivlsomt har nærmere eller fjærnere slægtskab med runerne. Som et med runeskriften nærbeslægtet bomærke har man f. eks. opfattet tegnet på den smukke bavtasten i Øster Marie, som jeg har beskrevet III, s. 324 f. Også indskriften på klokken i Hvidbjærg kirketårn (Hvidbjærg sogn, Hassing herred, Tisted amt) har man, som en mangelfuld tegning i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv viser, med urette opfattet som runer. Som det fremgik af min undersøgelse i August 1878, var de tegn, man havde anset for runer (ᚼ og ᚦ), nemlig mere eller mindre heldige fremstillinger af små kors[1]. Men man har også — og endnu oftere — fundet runer på steder, hvor der aldrig har været anbragt skrifttegn. Under min runologiske rejse i Jylland 1878 fik jeg således gennem senere afdøde rådstuearkivar dr. O. Nielsen opgivet, at der på en portalsten i Oddense kirke (Oddense sogn, Hindborg herred, Viborg amt) med runer var indristet „navnet ᚢᛚᛆᚢ (ᛆᚢ binderune)", der naturligvis skulde betyde Olav (!). Undersøgelsen viste imidlertid, at de formodede runer kun var et par linjer i det ornament, hvormed den smukke sten er prydet. Særlig er det dog mærker af en hel anden art i vore almindelige rullestene (kampestene) af granit, der undertiden kan antage en så påfaldende lighed med runer, at de selv af kyndige forskere er blevne forvekslede med dem. Da jeg i sommeren 1876 tiltrådte min første runologiske rejse i Skåne, henledede dr. (senere professor) Sv. Söderberg i Lund min opmærksomhed på en ny, hidtil ukendt runesten, som han sammen

[1] Sml. nu også F. Uldall, Danmarks middelalderlige Kirkeklokker, Kbh. 1906, s. 145 f.

med rigsantikvar dr. H. Hildebrand havde opdaget året i forvejen i et stendige ved Nymö (Nymö sogn, Villands herred) $1^1/_2$ mil øst for Christianstad, og hvis indskrift blandt andet indeholdt den gamle w-rune (ᚹ), altså en meget gammel og mærkelig runesten. Skönt jeg efter den beskrivelse, som dr. Söderberg gav mig af indskriften og runerne, anså det for mere end tvivlsomt, om de tegn, der fandtes på denne sten, virkelig var runer, måtte jeg dog, da de i hvert fald havde kunnet skuffe en så skarp iagttager og så øvet runelæser som dr. Hildebrand, personlig undersøge stenen uagtet den lange rejse, det vilde kræve. I Nymö fandt jeg ganske rigtig stenen på det opgivne sted i gærdet, hvor den blev påvist mig af ejeren, der anså den for en stor sjældenhed på grund af Hildebrands og Söderbergs undersøgelse den foregående sommer. Det viste sig at være en almindelig rullesten af lysegrå granit, og det fremgik med sikkerhed af undersøgelsen, at de formodede runer alle var naturlige ridser i stenen af samme art som de ridser, der var mig velbekendte fra lignende „runestene" andetsteds, og som desuden fandtes ikke blot på den side af stenen, hvor indskriften skulde stå, men også på bagsiden og på en anden lignende sten, der var anbragt i dens nærhed i det samme dige. Skönt ridserne ved første öjekast let kan göre indtryk af at være frembragte med et skarpt redskab og derfor kan få en vis lighed med indhuggede runer, har de dog en helt anden karakter end tegnene i runeindskrifterne. De adskiller sig nemlig fra dem ikke blot ved deres uregelmæssige form og störrelse, men også derved, at de streger, der skulde danne hoved- og bistavene i de formodede runer, som oftest enten slet ikke støder sammen, eller skærer hinanden ganske vilkårlig. Det er derfor også kun enkelte af disse ridser, der kan få större eller mindre lighed med bestemte runer, medens de øvrige har former, der hverken svarer til runer eller andre skrifttegn. Jeg har senere ofte haft lejlighed til at undersøge lignende rullestene af granit, på hvilke der findes ridser af ganske samme art som på de nævnte stene i Nymö, og i mine samlinger har jeg tegninger både af disse og af mange andre sådanne stene dels fra mine egne undersøgelser, dels fra meddelelser, som efterhånden er indløbne til mig om nye fund af „runestene". Jeg er også temmelig sikker på, at man med nogen opmærksomhed vil være i stand til at finde tilsvarende stene omtrent i ethvert stengærde i landet, selv om ridserne naturligvis ikke altid får så stor lighed med runer, som det undertiden kan være tilfældet.

Flere stene af denne art er tidligere undersøgte og beskrevne, ligesom der foreligger forskellige forsøg på at tolke de formentlige indskrifter på nogle af dem. R. H. Kruse har således i sit i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv bevarede håndskrift „Nörrejyllands Mærkværdigheder" II på tavle 26 og 27 (mellem s. 55 og s. 56) afbildet to sådanne stene „med indridsninger, der ligne de såkaldte kviste- eller grene-runer". Af disse stene, hvis ridser afgiver gode eksempler på denne art runer, havde han opdaget den ene i et gærde i „Åsted" (Astrup?) sogn, Vennebjærg herred, Hjörring amt, den anden i et gærde i Lindum sogn, Nörlyng herred, Viborg amt. Da Kruse var færdig med sin tegning af stenen i „Åsted", kom bonden, der ejede gærdet, hvori stenen stod, hen til ham og spurgte, hvorfor han tog en så nöjagtig tegning af denne sten. Kruse fortæller så videre (s. 55):

„Da jeg forklarede ham årsagen, forsikrede han, at jeg tog fejl; ti alle de tilstedeværende ridser vare bevirkede ved plovjærn, der var stødt an imod stenen, medens den endnu henlå i jorden, og beviste hans påstand ved andre steder på marken at påvise mig sten med lignende tegn". Dette giver Kruse anledning til følgende bemærkning: „At jeg af disse oplysninger blev noget slukøret er naturligt, og er det således nok muligt, at de såkaldte kviste-runer ved nærmere undersøgelse kuns kan være at betragte som fantasi-runer af den ivrige oldgransker, enten de så findes i gravhöje eller på marken".

Ved denne ytring sigter Kruse åbenbart til Finn Magnusen. Der er nemlig for mig ingen tvivl om, at det er ridser af den her beskrevne art, der findes på en i nærheden af byen Slesvig fremdragen rullesten, der er afbildet i „Runamo og Runerne" tab. VI fig. 2, og hvis tegn Finn Magnusen med vanlig fantasi har tolket som runer (s. 475 ff.). Det samme gælder sikkert også den smst. fig. 1 afbildede rullesten fra et stengærde i Stursbøl (Oksenvad sogn, Haderslev amt, Sønderjylland), skönt de meningsløse tegn har fået en bestemtere og mere regelmæssig form på afbildningen, end de efter al rimelighed har haft på stenen selv. Medens Finn Magnusen s. 334 nöjes med at kalde stenen „et yderst sjældent mindesmærke, betegnet med runer, formodenlig brugte af Sønderjyllands hedenske indvånere", er det s. 468 ff. lykkedes ham at tolke også disse runer. Endelig gengiver han tav. XIV fig. 1 A—C en anden ganske lille sten, der skal være funden i landsbyen Barsmark (Löjt sogn, Ris herred, Åbenrå amt), og som på alle tre sider er fyldt med sådanne ridser, som Finn Magnusen (s. 470 ff.) ligeledes har set sig i stand til at tyde som runer, „dels simple, dels binderuner, men alle sammenföjede på en måde, som giver dem mest lighed med de sidste". Denne art runer var ham jo velbekendt fra „indskriften" på Runamo.[1]

Men også længe efter Finn Magnusens tid har runologer ikke blot anset stene med lignende ridser for virkelige runestene, men også afbildet og tolket dem som sådanne. Dette er således tilfældet med den sten, af hvilken jeg her meddeler en afbildning og nærmere beskrivelse, da den kan tjæne som et godt eksempel på hele arten, nemlig

Vårst-stenen

Vårst, Gunderup sogn, Flæskum herred, Ålborg amt, Jylland

(i nationalmusæet; undersøgt i September 1899 og oftere).

I „De danske Runemindesmærker" II, 1 no. 72 offenliggjorde P. G. Thorsen for første gang et „brudstykke" af en runesten, som i April måned 1870 blev fundet på en mark i Vårst af sognefoged F. Johannsen, broder til den af mig under Gunderup-stenen I omtalte lærer Johannsen i Gunderup (II, s. 10 f.). Sognefogden lod stenen flytte til sin gård, hvor den senere havde plads i længere tid, og hvor den tegning, som ligger til grund for Thorsens

[1] Om disse formentlige sønderjyske runestene bemærker P. G. Thorsen i „De danske Runemindesmærker" I, s. 350 not., at stenen fra Slesvig by og fra Löjt „vel have med kunst gjorte indridsninger, men næppe bestemte karakterer", og at stenen fra Stursbøl „vel har bestemte karakterer, men ikke runer".

afbildning, blev udført af Magnus Petersen. Da jeg d. 12. August 1878 besøgte Vårst for at undersøge stenen, var den imidlertid forsvunden, og hverken F. Johannsen eller hans sön, daværende landstingsmand Claus Johannsen, kunde oplyse, hvad der var blevet af den. Imidlertid lovede hr. C. Johannsen mig at göre sig al mulig umage for atter at skaffe den til veje, hvad der også efter lang tids søgen lykkedes ham, så at han under 4. Marts 1898 kunde meddele mig, at runestenen var genfunden. Med stor elskværdighed oversendte han den efter min anmodning i September 1899 som gave til nationalmusæet i København, i hvis runehal den senere har været henlagt.

$^1/_6$.

Vårst-stenen.

Stenen, der består af lysegrå granit, er 1′ 7$^1/_2$″ lang, indtil 1′ 2″ bred og mellem 7$^1/_2$″ og 1′ 1$^1/_2$″ tyk (hos Thorsen er kun dens øverste del med indskriften afbildet).

Thorsen anså som sagt stenen for et brudstykke af en runesten, hvorpå han i sin „tekst“ mente at kunne læse runerne [u]ir sin is. Det måtte følgelig være den mellemste del af en længere indskrift, der var bevaret på det lævnede stykke af stenen.

Da jeg straks efter stenens ankomst til København undersøgte den i den hensigt at optage den mellem de jyske runestene i andet bind af mit runeværk, blev det mig imidlertid öjeblikkelig klart, at det slet ikke var et brudstykke af en runesten, men en i sin oprindelige skikkelse fuldstændig bevaret sten, på hvilken både de formentlige, 3$^3/_4$″ höje runer og de rammestreger, mellem hvilke de synes at være anbragte, slet ikke var indhuggede ved kunst, men var fremkomne på en ganske anden måde, således som det formentlig også tydelig vil fremgå af ovenstående afbildning. Vårst-stenen afgiver imidlertid et slående eksempel på, hvorledes naturlige ridser i granitstene endogså for sagkyndige undertiden kan antage skuffende lighed med indhuggede tegn. Særlig de to parallelle,

nogenlunde regelmæssige linjer får ved første öjekast en påfaldende lighed med et par rammestreger, imellem hvilke runerne er anbragte. Det viser sig dog hurtig, at de formentlige runer både foroven og forneden på en ganske uregelmæssig måde er forlængede ud over de tilsyneladende rammestreger, og at der desuden i kort afstand fra den øverste af dem findes en tredje, lidt finere og med denne omtrent parallel streg.

Efter min mening kan der derfor på denne sten i virkeligheden slet ikke være tale om forveksling med runer eller med andre ved kunst indridsede tegn, således som man kunde fristes til at formode det om et par af tegnene på toppen af Hvidbjærg-stenen, som jeg har gengivet og nærmere beskrevet IV, s. 70 ff., men som uden tvivl alle er fremkomne på samme måde som de her beskrevne ridser.

Spörsmålet bliver da, hvorledes disse ridser er opståede, og svaret herpå vil måske lyde forskelligt. Man kunde mulig anse dem for et naturspil, således som det er tilfældet med „runeindskriften“ på Runamo-klippen i Bleking, hvis tegn alle er naturlige rævner i den store trapgang i granitklippen, eller man kunde, således som bonden udtalte til Kruse, forklare dem som mærker af plovjærnet. Hverken den ene eller den anden af disse forklaringer lader sig dog anvende på den store masse af disse stene. Efter mit skön er ridserne nemlig ældgamle skurer i stenene, fremkomne ved gnidning af isen eller andre stene i diluvialtiden. De kan derfor under visse omstændigheder få udseende af at være indridsede med et skarpt redskab, og de kan naturligvis antage de forskelligste former, der ved et rent tilfælde kan få lighed med runer. At denne forklaring er den rette, har jeg fået bekræftet ved betragtning af stene foran morænerne ved isbræerne i Alperne, der bærer ridser af ganske samme art som de her omtalte rullestene.[1]

[1] Det er mig en tilfredsstillelse nu at kunne tilföje, at professor i mineralogi N. V. Ussing efter sammen med mig at have undersøgt stenen fra Vårst i nationalmusæet har erklæret sig fuldstændig enig med mig i opfattelsen af måden, hvorpå ridserne i denne sten er fremkomne. Lignende ridser, der om muligt endnu tydeligere røber sig som gamle isskurer, fandt vi i øvrigt også på toppen af en anden af de i musæets runehal opstillede stene (fra Höjby sogn, Ods herred, Holbæk amt), på hvis ene brede flade der er indgnedet en meget regelmæssig spiralformet figur fra bronzealderen. Disse to stene kan således tjæne til sammenligning med musæets smukke samling af virkelige runestene.

Længe efter at de foranstående bemærkninger om stene med sådanne ridser i Sønderjylland var skrevne, finder jeg, at J. N. Schmidt i „Slesvigs Land og Folk“, Aabenraa 1852 (med nyt titelblad Kbh. 1861), s. 323 ikke blot har udtalt, at den ved byen Slesvig fundne sten, som han kendte af selvsyn, „falskeligen er holdt for en runesten“, men også, at „furerne er de i geologien såkaldte diluvialskrammer, opståede ved forhistoriske tiders fysiske revolutioner formedelst gnidning mod hårdere stene“. Denne forklaring stemmer altså på det nærmeste med den, jeg ovenfor har fremsat.

KAP. 9. DANSKE RUNEMINDESMÆRKER I FREMMEDE LANDE.

Herved tænker jeg naturligvis ikke på de mindesmærker, der ved tidernes ugunst senere er flyttede fra deres oprindelige plads og førte til fremmede lande, således som Haverslund-stenen, der 1864 blev ført til Tyskland og opstillet i parken ved slottet Dreilinden ved Berlin, og de to Vedelspang-stene og Hedeby-stenen, der i nyere tid har fået plads i oldsagsmusæet i Kiel, hvortil også runeligstenen fra Bjolderup tidligere var flyttet. Heller ikke tænker jeg på sådanne løse mindesmærker med runer, der ved køb eller på anden måde er komne i fremmed eje, således som det er tilfældet med et af mester Jakob røds røgelsekar i oldsagsamlingen i Kristiania (IV, s. 136). De danske runemindesmærker i fremmede lande, hvorom talen er her, er mindesmærker, der fra først af er blevne til på det sted, hvor de endnu findes.

Ligesom Nordboerne i deres hjem rejste runestene til minde om afdøde frænder og venner, således kunde man vente, at de også havde medbragt denne skik til de fremmede lande, hvor de færdedes eller slog sig ned i længere tid, så at stene med de for Nordboerne ejendommelige skrifttegn endnu den dag i dag vilde bære vidnesbyrd om deres ophold i disse egne. Når vi undtager enkelte sådanne mindesmærker på de britiske øer, særlig indskrifterne på øen Man og på Orknøerne fra en forholdsvis sen tid, der skriver sig fra Nordmænd, er runestene dog intet steds komne for dagen i andre af de mange egne, hvor nordiske vikinger færdedes. Selv om enkelte sådanne stene kan være gåede til grunde i tidens løb, tör vi vel af denne kendsgærning slutte, at de i hvert fald yderst sjælden er blevne rejste i fremmede lande. Ganske enestående er derfor også den svenske runeindskrift på marmorløven ved arsenalet i Venedig, som tidligere havde plads i Piræus. Hermed stemmer det godt, at vi af runemindesmærker, der må kaldes danske, uden for det gamle danske rige kun finder to, af hvilke det ene endda kun med et vist forbehold kan stemples som dansk, nemlig Karlevi-stenen på Öland, der skyldes samarbejde mellem en norsk skjald og en dansk runerister, medens det andet, den i London fremdragne runeligsten, er et ægte dansk, om end af angelsaksisk kunst og gravskik påvirket mindesmærke. Bægge disse mindesmærker hører dog hjemme i et værk, der handler om de danske runemindesmærker, og jeg omtaler dem derfor udførlig i det følgende.

1. Karlevi-stenen

Karlevi, Vickleby socken, Öland, Sverige

(undersøgt d. 18.—20. Juni 1903).

Denne ofte omtalte runesten, der er rejst i et fremmed land til minde om en dansk høvding, som fandt sin død fjærnt fra fædrelandet, er enestående ved den strofe i regelmæssigt dróttkvætt, som udgör den störste del af indskriften. Karlevi-stenen hører for så vidt til de mærkeligste af alle bevarede runemindesmærker.

Den ældste meddelelse om Karlevi-stenen skyldes J. H. Rhezelius, der som medlem af den af Gustaf Adolf udnævnte antikvitetskommissjon i sommeren 1634 besøgte Öland, hvor han særlig havde sin opmærksomhed henvendt på øens runeindskrifter. Hans iagttagelser fra denne rejse med afbildninger af runestenene er bevarede i en dagbog, der nu tilhører det kgl. bibliothek i Stockholm. Heri findes også en afbildning af Karlevistenen i temmelig lille format (höjden omtrent $1/_{16}$ af den virkelige störrelse), på hvilken hele indskriften er udfoldet i plan. Skönt denne afbildning naturligvis i enkeltheder lader meget tilbage at ønske, har den dog endnu værd, fordi den tydelig viser, hvor indskriften den gang var beskadiget. Det fremgår heraf, at stenen ved min undersøgelse var nöjagtig i samme tilstand, som da den 269 år tidligere blev tegnet af Rhezelius. For så vidt er hans afbildning altså uden betydning for udfyldningen af de ødelagte dele af indskriften, hvad der følgelig også gælder om de tre senere offenliggjorte afbildninger i Bautil no. 1071, i „Bref til några lärde Herrar uti Köpenhamn från Tham på Dagsnäs“, Stockh. 1802 (efter tegning af Hilfeling fra 1797), og hos A. Ahlquist, Ölands Historia och Beskrifning I, Calmar 1822, til s. 39 ff. (sml. II, 2, Calmar 1827, s. 223 ff.).

Et stort fremskridt med hensyn til indskriftens læsning og tolkning skyldes den bekendte antikvar M. F. Arendt, som 1817 besøgte Öland for at undersøge Karlevi-stenen. Selv har Arendt ikke offenliggjort noget om resultatet af sin undersøgelse; men da han fra Öland begav sig til Stockholm, hvor Rask den gang opholdt sig, meddelte han mundtlig den opdagelse, han havde gjort, at indskriften indeholdt en strofe i regelmæssigt dróttkvætt, og i fortalen til „Angelsaksisk Sproglære“ (Stokh. 1817), s. 27 gengav Rask Arendts læsning af verset. Denne læsning danner udgangspunktet for de senere tolkningsforsøg af J. G. Liljegren („Anteckningar rörande versar, skrefne med Runor“ i Det skandinaviske Litteraturselskabs Skrifter XVII, 1820, s. 392 ff. og Run-Lära s. 84) og af C. C. Rafn (Antiquités de l'Orient, s. 177 ff. og fortalen til E. Jonsson, Oldnordisk Ordbog, s. XL ff.; sml. også C. Rosenberg, Nordboernes Aandsliv I, s. 130 ff.).

På nye, selvstændige undersøgelser af indskriften hviler den seneste udførlige og nöjagtige behandling af Karlevi-stenen, som S. Söderberg har meddelt i „Ölands runinskrifter“, 1. häftet, Stockh. 1900, s. 14 ff. Teksten ledsages her af omhyggelige afbildninger af stenen, og s. 16 gengives desuden Rhezelius' gamle tegning. Til Söderbergs afhandling har endelig

S. Bugge knyttet en række værdifulde bemærkninger i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1900, s. 1 ff.

Medens jeg i alt væsenligt kunde slutte mig til Söderbergs behandling af strofen i dróttkvætt, fandt jeg hans forsøg på at tolke den anden indskrift mindre tilfredsstillende, idet han dels havde læst dens begyndelse på en måde, som jeg både af sproglige og palæografiske grunde (de på hans egen afbildning antydede stave) anså for urigtig, og dels havde opgivet ethvert forsøg på at udfylde den manglende slutning. Da Karlevi-stenen ikke blot er rejst efter en dansk høvding, men hele dens indskrift også efter min mening er ristet af den danske mand i hans følge, hvem prosaindskriften skyldes, skulde den naturligvis have plads i mit værk. På grund af indskriftens vigtighed besluttede jeg derfor selv at underkaste den en fornyet undersøgelse, som blev foretaget under de heldigste forhold i løbet af tre dage i sommeren 1903. Resultaterne af denne undersøgelse meddeler jeg i det følgende.[1]

Karlevi-stenen adskiller sig fra alle øvrige runestene på Öland ved sin masse, idet den består af granit, medens der til de andre er benyttet den kalksten, som findes på øen. Endvidere var denne sten i modsætning til Ölands andre runestene, der havde plads i eller tæt ved byerne, rejst langt fra bebode steder ved den øde strand på vestkysten af øen, 370 skridt fra Kalmar sund.

Stenen står nu på en lille af jord og stene opkastet höj tæt ved det sted, hvor den oprindelig blev rejst, og hvor den endnu fandtes 1634, da den blev tegnet af Rhezelius. Den stod den gang nær ved vandet på en eng, som tilhørte Karlevi by, mellem to gravhöje, der hver var omgivet af en fodkæde af rullestene. Hvor der i Rhezelius' tid og længe efter var en eng, findes nu dyrket land, så at jeg ved min undersøgelse fandt stenen stående på en lille, i nyere tid opkastet höj midt i en frodig kløvermark. Stedet, hvor den er rejst, ligger omtrent en fjærdingvej fra Karlevi by og $1^1/_4$ mil syd for færgestaden lige over for Kalmar.

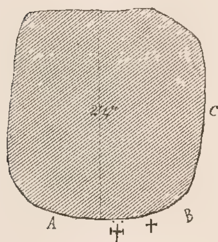
I forhold til den lange indskrift er stenen, der består af finkornet, grå, noget mørkladen granit, ikke særlig anselig, idet den kun rager $4' 4^1/_2''$ op over jorden; bredden er indtil $2' 4^1/_2''$, tykkelsen $2' 1^1/_2''$. Formen ses af omstående tværsnit, der er taget over den øverste streg i det første latinske **N** på bagsiden (C), hvor hele omkredsen netop er 8 fod. De to små kors antyder begyndelsen af de to runeindskrifter.

Stenen bærer nemlig en dobbelt indskrift med runer. Den ene og længste, der er fuldstændig bevaret, indeholder i seks parallelle, ved rammestreger adskilte linjer, der løber bustrofedon fra höjre til venstre, den bekendte strofe i dróttkvætt. Den anden, hvis slutning er forsvunden, har i tre linjer (næppe oprindelig tre hele og en hertil hørende kortere fjærde linje), der ligeledes løber bustrofedon, men fra venstre til höjre, indeholdt en sætning i prosa (næppe, som Bugge formoder, seks linjer i fornyrðislag). Bægge indskrifter

[1] Efter anmodning af lektor dr. E. Brate, som efter prof. Söderbergs død har afsluttet udgaven af „Ölands runinskrifter“, sendte jeg ham 1905 en redegörelse for min læsning og tolkning af indskriften. Denne meddelelse er trykt i „Ölands runinskrifter“, 2. häftet, Stockh. 1906, s. 134 ff.

begynder nederst til höjre på den side af stenen, der vender mod nord (B på afbildningen), og indledes bægge med et lille kors. Korset foran den længste indskrift er et godt stykke længere end det, der findes foran den anden indskrift, og har i modsætning til dette en lille lodret streg på hver ende af tværarmen. Som skilletegn mellem ordene bruges i den længere indskrift i reglen to punkter, sjældnere et enkelt, i den anden overalt et enkelt punkt. Også ved linjernes begyndelse og slutning står i almindelighed to eller et enkelt punkt. To punkter, der dog er betydelig mindre end på de øvrige steder, står ligeledes mellem korset og den første rune ved begyndelsen af den længere indskrift (derimod findes der intet punkt mellem korset og den første rune i den anden indskrift).

Runerne er mellem $3^1/_2$" og 5" höje. Skönt flere af dem er temmelig grundt indhuggede, er de gennemgående meget tydelige, så at der kun på et par steder, hvor stenen er beskadiget, kan være tvivl om læsningen. Angående denne bemærkes følgende, idet jeg begynder med den længste indskrift:

I første linje er den allernederste del af de seks første runer med den tilhørende rammestreg bortfliset. Den sjætte rune er et tydeligt ᚿ, i hvilket bistaven, der er fuldstændig bevaret, løber et lille stykke ud over hovedstaven til venstre. Ligesom i de seks første runer er også den allernederste del af det efter de to punkter følgende ᛚ tillige med rammestregen bortfliset. I hins har n-runen formen ᚿ med en lang og temmelig stærkt nedad krummet bistav. I ᚠᚢᛚᚴᚦᚢ er nederste del af hovedstaven både i ᚠ- og ᚢ-runen bortfliset med en lille knude, der er sprungen af stenen lige over et större naturligt hul (næppe en gammel skålformet fordybning), som findes på dette sted. Det mellem ᚢ og ᚴ stående ᛚ synes på grund af sin form (den stærkt svejede hovedstav og den lille bistav) og især på grund af den ringe afstand fra det foregående ᚢ og det følgende ᚴ (afstanden mellem ᚢ-runens bistav og ᚴ-runens hovedstav er ved rammestregen forneden kun $^5/_8$") oprindelig at være glemt, men senere tilföjet af runeristeren. I flaistr får ᛋ-runen på grund af en naturlig fordybning i stenen let udseende af at have formen ᚺ. Efter dette ord ses kun et enkelt punkt höjt oppe.

I anden linje kan intet tegn give anledning til tvivl, heller ikke den anden rune i ordet ᛏᛅᛁᚦᛁᚱ, som kun ved en ganske overfladisk betragtning kan få udseende af et ᚼ. Den øverste tilsyneladende tværstav skyldes nemlig en af de svage furer i stenen, af hvilke der findes mange, som også på andre steder løber sammen med runerne og undertiden i en vis belysning kan få lighed med huggede linjer.

I tredje linje, hvor alle tegn i øvrigt er meget klare, findes flere ujævnheder efter den sidste rune, af hvilke den ene dog bestemt adskiller sig fra de øvrige og sikkert er et hugget punkt. Også efter det foregående þaimsi står kun et enkelt punkt.

I fjærde linje bruges der intet punkt hverken ved linjens begyndelse eller slutning. I ordet ᚱᛅᚦᛅ træder bistavene i bægge ᛅ-runer temmelig svagt frem, fordi de er

huggede i et par naturlige skører i stenen. De følges dog bægge ganske sikkert i deres hele længde både på stenen og på mit aftryk. Efter RՈᚠ finder jeg to tydelige punkter

1/8

Karlevi-stenen A.

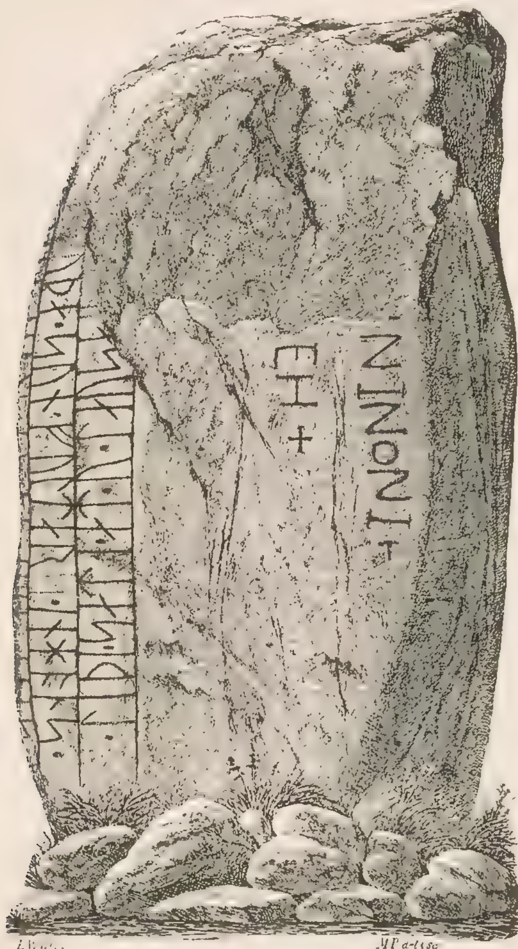
som på Rhezelius' tegning og på afbildningerne i Bautil og hos Tham, og det undrer mig, at Söderberg ikke har kunnet se dem.

Efter det klare ·ᛁ·ᛏᛆᚿᛘᛆᚱᚴᚢ: i femte linje har først Söderberg læst ᚺᛆᛏᛁᚴᛋ med et ᚺ, hvis höjst uregelmæssige form efter hans mening skyldes et par gamle naturlige skører i stenen. Rigtigheden heraf har jeg fået fuldstændig bekræftet ved min undersøgelse. På

Karlevi-stenen B.

grund af disse skører, der også løber hen over flere af runerne i den foregående linje, hvor den ene især har gjort det sidste ᛆ i ᚱᛆᚦᛆ uklart, er ᚺ-runen med den uregelmæssige bistav, som udgår fra hovedstaven et godt stykke neden for toppen, hvad der ellers aldrig er til-

fældet i indskriften, bleven uforholdsmæssig bred (2¼" på midten, 1¾" ved foden); men bistaven følges tydelig i sin hele længde. Den næste rune er et utvivlsomt ᛆ. Hoved-

Karlevi-stenen C.

stavens nederste halvdel er meget grundt hugget, og langs med dens venstre side løber en naturlig skøre, som let får udseende af at høre med til runen og at udgöre hovedstavens nederste del, hvorved denne stav vilde få en ganske skæv og uregelmæssig form;

men i heldig belysning adskiller denne skøre ligesom andre lignende, der findes rundt omkring på stenen, sig aldeles bestemt fra de huggede linjer.

Foran det første ord i sjætte linje finder jeg i modsætning til Söderberg et tydeligt punkt, som også er gengivet på Rhezelius' tegning og på afbildningen hos Tham. Derimod står der intet punkt efter det sidste ord. Den tolvte rune i denne linje er, således som også Söderberg har læst, et sikkert ᚭ, hvis øverste bistav er lidt uklar på grund af en af de mange små rævner i stenen. Også i det sidste ord er den anden rune ᚭ, i hvilket den øverste bistav står forholdsvis höjt oppe på hovedstaven; den nederste bistav får på grund af en lille naturlig fordybning i stenen let udseende af at være forlænget til venstre ud over hovedstaven; men den tilsyneladende stav til venstre har ganske samme karakter som et par andre skører i nærheden og er ikke hugget.

I den anden indskrift, der begynder ved det simple lille kors lige til höjre for den første indskrifts første linje, er runerne i begyndelsen af linjen for störste delen stærkt beskadigede eller så godt som helt bortflisede. Den större rævne i stenen, som har borttaget nederste del af runerne i begyndelsen af den første indskrift, løber nemlig hen over den anden indskrifts første linje og har også her fremkaldt de afflisninger, som har ødelagt runerne. Af de to første runer ᛋᛏ er dog kun den alleröverste del en ubetydelig smule beskadiget. Det samme er tilfældet med den følgende rune; men denne har tillige på midten en större, ved afskalning fremkommen fordybning, som næsten har ødelagt bistaven. På grænsen af fordybningen foroven til höjre følger jeg dog endnu sikkert bistaven i et ᛆ, som også Söderberg har læst her. Fra dette ᛆ er indskriften stærkt ødelagt i en længde af 1′ 3″ lige til det meget klare ᛋ i ordet ᛋᛆᛏR. Dog følger jeg endnu i den ødelagte del af linjen sikre spor af de fleste runer. 1¼″ fra hovedstaven i ᛆ ses svage spor af en ret stav og 1¼″ fra den, i den nederste grænse af et större hul, tydelige spor af bistaven i et ᚿ. 5″ fra hovedstaven i ᛆ ses i flugt med ᛁ-runen i linjen til höjre den nederste meget klare del af en ret stav (2″ höj); men også den mellemste stav, som viser, at runen har været ᛋ, følges i svage spor. Omtrent 1″ fra den sidstnævnte rette stav ligger i flugt med punktet i linjen til höjre en mindre (1½″ höj), men lige så klar del af en ret stav. 2″ fra den følger den nederste, 1″ höje del af en ret stav og omtrent 1″ fra denne en tilsvarende del af en anden ret stav. 1½″ herfra (mellem hovedstavene af ᛆR i linjen til höjre) løber en uregelmæssig fure i linjens hele höjde, der let får udseende af en hugget stav, men som ved nöjere undersøgelse viser sig at have en helt anden karakter end de huggede linjer. 1″ fra denne fure følger derimod (lidt til höjre for hovedstaven i ᛆ i linjen til höjre) en utvivlsomt hugget ret stav, der fylder hele linjen. Omtrent 1¾″ fra denne ses endelig (mellem ᛚᛏ i linjen til höjre) nederste del (2″) af en ret stav og efter denne et meget tydeligt punkt i flugt med ᛚ-staven i linjen til höjre. Herefter følger det klare ᛋᛆᛏR o. s. v.

De her nærmere beskrevne lævninger af stave kan umulig, således som Söderberg har formodet, udfyldes ᛋᛏᛆ[ᛁᚿ·ᛋᛆ·ᚢᚿᛋ], en udfyldning, som jeg også af sproglige grunde anser for lidet sandsynlig, idet *sá* i betydning „denne“ på de danske runestene altid står

foran det navneord, hvortil det hører. Således hedder det *í þæim háugi* Gunderup-stenen I, *þáu wé* Vordingborg-stenen, *þáu minni* Ålum-stenen I, *þér stafar* Store Rygbjærg-stenen[1]. Derimod har den svenske Vedelspang-sten *kumbl þáun* svarende til *kumbl þáusi* på den danske sten; men i *þáun* har *-n*, der ikke kendes fra danske indskrifter, vist samme påpegende betydning som *-si* i *þáusi*. Hertil kommer, at vi i verset i den anden indskrift på Karlevi-stenen netop finder *sási*, ikke *sá*, i betydning „denne", endogså foran navneordet (i þaimsi huki). Jeg tilföjer endnu, at også fortidsformen uas i Söderbergs udfyldning vakte min mistanke, da jeg her ventede nutidsformen is. De betænkeligheder, som jeg således för min undersøgelse nærede over for Söderbergs læsning, fik jeg fuldstændig bekræftede ved denne undersøgelse, efter hvilken jeg ikke længer nærer tvivl om, at de lævnede spor af de ødelagte runer kun kan udfyldes ᛋᛏᛆ(ᛁᚿ · ᛋᛆᛋᛁ · ᛁᛋ), idet punktet efter ᛋᛆᛋᛁ har ligget midt i den uregelmæssige fure foran den følgende klare ᛁ-stav. På samme måde bruges *stæinn sási* på Flemløse- og Egtved-stenen og *sténn þessi* på Ny Larsker-stenen II, hvorimod vi aldrig finder *stæinn* (*sténn*) *sá* i nævneform eller *stæin* (*stén*) *þann* i genstandsform i steden for det utallige gange forekommende *stæin* (*stén*) *þannsi*.[2]

Runerne i linjens slutning giver ikke anledning til tvivl. I ᚱ i satr er hovedstaven dog noget beskadiget, men følges tydelig i sin hele længde, og i ᚠ i aiftir er den øverste bistav omtrent helt forsvunden med en lille flis, der er sprungen af stenen under det hul, som også har voldt beskadigelsen af nederste del af runerne i den ovenstående linje. Under (til höjre for) ᛁᚱ i aiftir er en stor flage af stenen skallet af og forsvunden, så at hele den del af indskriften, der har været anbragt her, er så godt som fuldstændig ødelagt. Dette var som foran bemærket allerede tilfældet, da stenen blev tegnet af Rhezelius, så at de gamle afbildninger ikke hjælper os til at udfylde de manglende runer. De sidste runer i linjen (ᛋᛁᛒᛆ) er dog utvivlsomme, idet största delen af ᛋᛁᛒ er bevaret, og bistaven i ᛆ endnu følges langs med flisningen. Også punktet efter ᛆ ses endnu.

I anden linje er de første runer helt forsvundne. Foran det tydelige ᚢᚦᛆ, hvor kun nederste del af ᚢ-runens hovedstav er bortfliset, følges endnu lævninger af fire stave, af hvilke de to første utvivlsomt er enderne af bistavene i et ᚠ, de to sidste lævninger af øverste del af et ᚱ. At kendeordet har stået foran (ᚠᚱ)ᚢᚦᛆ, er jo ikke blot i sig selv sandsynligt; men det kræves også af pladsen. Om det har haft formen hin ɔ: *hinn* eller in ɔ: *enn*, kan derimod synes tvivlsomt. Kun den sidste form bruges jo i de ældste norsk-islandske håndskrifter, hvorimod vi på danske runestene, der er samtidige med og ældre end Karlevi-stenen, altid finder *hinn*, eller en sjælden gang *sá* (s. LXIX f.). Da prosaindskriften på Karlevi-stenen imidlertid, som jeg nedenfor nærmere skal påvise, skyldes en dansk runerister, anser jeg det for i höjeste grad sandsynligt, at kendeordet har haft formen hin, eller mulig þąn, som også bedre vilde udfylde hele pladsen end in. Slut-

[1] Tillise-stenens uitrint su er forvanskning af uitrik susi, som findes på Sandby-stenen II (se foran s. XCI f.).

[2] Da jeg under udarbejdelsen af teksten til Karlevi-stenen i mit hjem på ny undersøgte mine aftryk af denne del af indskriften, fandt jeg i virkeligheden så tydelige lævninger af alle runer i ordene ᛋᛏᛆᛁᚿ · ᛋᛆᛋᛁ · ᛁᛋ, at jeg nu tör kalde denne læsning fuldstændig sikker.

ningen af denne og begyndelsen af den følgende linje giver ikke anledning til nogen tvivl. Kun i fultars er den mellemste del af ᛋ-runen bortfliset.

Den tolvte rune i tredje linje er et utvivlsomt ᛏ, skönt bistaven til venstre, der er lidt mindre end den til höjre, er bleven meget uklar, fordi en lille flis her er sprungen af. Efter ᛏ ses endnu de tre tydelige runer ᛅᚢᛋ; af ᛋ er nederste del dog forsvunden med den store flage, der her har løsnet sig, og hvormed den yderste skal af stenens øverste del er forsvunden på denne side. Den efter ᛋ følgende rune kan dog også sikkert bestemmes som ᛅ, idet bistaven endnu følges lige i grænsen af afskalningen. Efter ᛅ ses derimod kun toppene af tre stave, de to første så nær ved hinanden og i så lang afstand fra den tredje, at de, således som også Söderberg har formodet, sikkert må udfyldes ᛁᚦ. Jeg følger endnu ganske tydelig den øverste del af bistaven i ᚦ. Endelig ses 2¼" fra den lævnede del af hovedstaven i ᚦ det øverste, 1" lange stykke af en ret stav lidt til höjre for hovedstaven af ᚦ i linjen til venstre. Denne rune har ikke haft bistav(e) ved toppen. Efter den sidstnævnte lævning af en stav er hele slutningen af indskriften sporløst forsvunden. Den har, hvad både sammenhængen og hele symmetrien afgjort synes mig at tale for, uden tvivl endt i den tredje linje, der har strakt sig lige så langt op på stenen som de to første. Men et fuldgyldigt bevis herfor lader sig naturligvis ikke føre. Det må derfor henstilles som en mulighed, at den tredje linje, således som Söderberg har antaget, og hvortil Bugge har sluttet sig, er bleven fortsat i en kortere fjærde linje, der har nåt omtrent lige så langt ned som det bortflisede stykke af stenen.

Omskreven med latinske bogstaver gengiver jeg hele indskriften således, idet de runer, som sikkert lader sig udfylde, sættes i parenthes, de helt forsvundne i klammer:

(A) + : fulkin : likr : hins : fulkþu : flaistr ·
· uisi : þat · maistar · taiþir : tulka :
: þruþar : traukr : i : þaimsi · huki ·
munat : raiþ : uiþur : raþa : ruk : starkr
· i · tanmarku : untils : iarmun ·
· kruntar : urkrąntari : ląnti

(B) + sta(in · sasi · is) · satr · aiftir · siba ·
[· hin ·] (fr)uþa · sun · fultars · in hąns ·
· liþi · sati · at · u · tausa(iþ)[×××××××]

Efter sin hele karakter, sine rune- og sprogformer må Karlevi-stenen utvivlsomt henføres til tiden omkring år 1000. Den har dog både i rune- og sprogformer ejendommeligheder, hvorved den afviger fra samtidige danske (og svenske) runestene.

Hvad først runeformerne angår, møder vi i det hele taget det alfabet, som vi finder på de danske runestene fra slutningen af det 10. og begyndelsen af det 11. årh., der ikke bruger stungne runer. Jeg fremhæver således, at m-runen, som forekommer fem gange, overalt har formen ᛘ (i tanmarku rager hovedstaven et lille stykke op over bistaven), der i Danmark (særlig i Jylland) holdt sig langt ned i det 11. årh. Runen ᚽ bruges

tre gange foran n efter den gamle regel som tegn for nasaleret a (urkrąntari, ląnti, hąns). Da tanmarku derimod skrives med ᚼ-runen, har hovedtonen i dette ord mulig, som Söderberg formoder, hvilet på det andet led, medens den i Skivum-stenens tąnmarku utvivlsomt har hvilet på tąn-, hvad der sikkert også har været tilfældet med den mindre Jællinge-stens tanmarkaʀ, hvor nasalen altså tidlig er tabt i den betonede stavelse foran *n*. I brugen af ᚬ foran næselyd i betonet stavelse stemmer Karlevi-stenen i øvrigt ikke blot med den gamle Skivum-sten og med Års-stenen (s. XLV f.), men også, hvad der her særlig må fremhæves, med de to med hinanden nær beslægtede stene i Ålum (Ålum-stenen III og IV) fra begyndelsen af det 11. årh.

Medens a-runen på Karlevi-stenen overalt har formen ᚼ, finder vi for n både ᚾ og ᚿ, der bruges uden forskel og omtrent lige ofte (det første 7, det andet 6 gange). Dette forhold møder vi på danske stene først i en senere periode (på bornholmske stene fra det 11. og begyndelsen af det 12. årh.). Derimod har man jo i visse egne af Sverig som bekendt tidlig brugt formerne ᛆ og ᛁ for ᚼ og ᚾ (sml. også Vedelspang-stenen I). Det fortjæner dog at fremhæves, at vi også på danske stene, der er omtrent samtidige med Karlevi-stenen, af og til finder former af a- og n-runen, der nærmer sig meget til ᛆ og ᛁ, idet bistaven i den første kun rager et mindre stykke ud over hovedstaven til höjre og i den anden omvendt til venstre, således særlig på de jyske stene i Års og Durup (se foran s. XXVI f.). Det første ᛁ på Karlevi-stenen (i ordet fulkin), i hvilket bistaven løber et lille stykke ud over hovedstaven til venstre, stemmer således nöje med n-formerne på de to nævnte stene. Helt afvigende fra skrivemåden på samtidige danske runestene er derimod Karlevi-stenens brug af runen ᚱ, der forekommer i alle de former, hvor ikke blot ældre og samtidige, men også betydelig yngre indskrifter uden undtagelse vilde have ᛦ, som slet ikke findes på Karlevi-stenen. Medens vi i indskrift A møder ikke mindre end ni sådanne former med ᚱ for ᛦ (likr, maistar, taiþir, þruþar, traukr, starkr, kruntar og urkrąntari for uʀkrąntaʀi), forekommer der i indskrift B kun en enkelt, men rigtignok også særlig karakteristisk form af denne art (aiftir).

Betydningen af de enkelte runetegn stemmer ellers i det hele taget med den, som vi kender fra samtidige danske stene. Jeg bemærker her kun, at ᚼᛁ ikke blot er tegn for den oprindelige tvelyd *æi* (þaimsi og raiþ- i A; stain i B), men også regelmæssig bruges som tegn for det korte *æ*, både svarende til oprindeligt *æ* og til oprindeligt *e* (aiftir i B; flaistr og maistar i A), hvad vi ligeledes kender fra vore runestene (kap. 4 § 9, 2 og 3). I overensstemmelse hermed bruger Karlevi-stenen også ᚼᛁ som tegn for langt *æ* i ordet taiþir i A, der må læses *dǽðir* (— isl. *dáðir*), hvor vi for ᚼᛁ måske snarere ventede ᚼ alene ligesom i baþi ɔ: *bǽði* på Gunderup-stenen I (kap. 4 § 1, 2). Ikke blot i starkr, hvor rimet kræver *a*, men også i satr og sati betegner ᚼ derfor sikkert *a*, ikke *æ*.

Medens indskriften altid udtrykker den gamle tvelyd *æi* ved ᚼᛁ, betegnes oprindeligt *åu*, *øy* to gange ved ᚼᚢ (traukr i A; taus i B) og to gange ved ᚢ (huki i A; u i B).

Med den lydskrift, som jeg ellers bruger i omskrivningen til Olddansk, gengiver jeg da indskriften således, idet jeg overalt beholder de gamle tvelyd:

(A) *Folginn liggr hinns fylgðu*
— flæstr wissi þat — mæstar
dǿðir dolga þrúðar
dråugr í þæimsi håugi.
Munat ræið-Wiðurr ráða
rógstarkr í Danmarku
Wǫndils iarmungrundar
ørgrǫndari lǫndi.

(B) *Stæ(inn sási es) sattr æftir Sibba [hinn] (fr)óða, sun Fuldars; en hǫns liði satti at øy (Øy) dåuzæið . . . . . .*

I modsætning til hvad man tidligere altid er gået ud fra, anser jeg dog B for den egenlige hovedindskrift, der altså skal læses för A, hvad jeg nedenfor nærmere skal påvise.

Strofen, der, som man ser, er digtet i ganske regelmæssigt dróttkvætt, vilde med sædvanlig prosaisk ordfølge lyde: *Dolga þrúðar dråugr, hinn es mæstar dǿðir fylgðu — flæstr wissi þat —, liggr folginn í þæimsi håugi. Ørgrǫndari rógstarkr Wǫndils iarmungrundar ræið-Wiðurr munat ráða lǫndi í Danmarku.*

dolga er ejeform flt. af *dolg* ik., kamp, strid; *þrúðr* navn på en valkyrje; *dolga þrúðr*, kampenes Trud eller gudinde — *Hildr*; men *hildr* er også fællesnavn 'kamp', og i denne betydning står det sikkert her i omskrivningen; *dråugr* synes nemlig ifølge sammenhængen nødvendig at måtte tages i betydning 'træstamme, træ': „kampens træ" er jo den sædvanlige omskrivning for en (tapper) kriger.

dǿðir = isl. *dáðir*. Som i andre lignende tilfælde har den omlydte og uomlydte form altså stået ved siden af hinanden.

ørgrǫndari (næppe udtalt *or-* eller *ur-*) er, således som Söderberg først har påvist, höjere grad af et tillægsord *ørgrǫndr*, uden fejl, lyde (*grand* ik.; sml. *grandalauss* o. s. v.).

Vandill anføres i Snorra Edda I, s. 548 i den lange række af navne på søkonger. Da indskriften imidlertid har untils, læser Söderberg og Bugge navnet her *Yndill* af **Vindill*, der opfattes som en sideform til *Vandill*. Jeg nærer dog store betænkeligheder ved denne forklaring. Indskriftens until skyldes efter min mening kun en skødesløshed af runeristeren, som overså ᚭ mellem ᚺᚿ, mulig fordi ᚭ og ᛆ i hans forskrift havde stor lighed med hinanden; men fejlen forklares i øvrigt meget let deraf, at stenens naturlige beskaffenhed på dette sted voldte store vanskeligheder. Mellem ᚢᚴ i første linje har runeristeren vistnok ligeledes fra først af glemt ᛚ, som han dog senere tilföjede, hvad der umulig lod sig göre med ᚭ mellem ᚺᚿ. Også linjens form synes mig at tale for, at der oprindelig har været beregnet plads til et ᚭ mellem ᚺ og ᚿ. Ved dets tilföjelse vilde linjen nemlig have nåt lidt længere op på toppen af stenen og således være kommen i flugt med de andre linjer. Jeg antager altså, at der i steden for untils skal læses u[ą]ntils: *Wǫndils iarmungrund*, søkongens vide mark = havet; havets vogn (*ræið*) — skibet; skibets *Wiðurr* (navn på Odin), skibets as = søkrigeren, søhelten.

„Kampenes Truds (kampgudindens eller kampens) træ (den tapre kriger, helten), hvem de störste bedrifter fulgte (som øvede de störste heltegærninger) — de fleste vidste det (det var jo almindelig bekendt) —, ligger gæmt i denne höj. En mere lydeløs kampstærk skibs-as (søhelt) vil ej komme til at råde over land i Danmark“.

Medens strofen i dróttkvætt altså ikke kan siges at indeholde nogen særlig vanskelighed, knytter der sig forskellige tvivlsomme spörsmål til den anden indskrift. Angående denne bemærkes følgende:

siba ɔ: *Sibba* eller *Sebba* var et almindeligt navn i Danmark; det forekommer også på Øster Marie-stenen II og III og det tilsvarende kvindenavn *Sibba* på Ålum-stenen IV.

hin (eller þąn) fruþa ɔ: *hinn* (*þąnn*) *fróða*, tilnavn til Sibbe.

fultar kendes ellers ikke fra den nordiske litteratur, og det er tvivlsomt, om navnet har været udtalt *Foldarr* eller *Fuldarr*. I første tilfælde vilde det svare til oldtyske navne, der begynder med *Fold-* (*Foldarr* kunde være = *Foldgêr*); i sidste tilfælde er det uden tvivl samme navn som det af Bugge påviste *Fulder*, der omtr. år 1000 forekommer i England og vist er dansk (Aarbøger for nord. Oldk. og Hist. 1900, s. 2).

liði forklares af Bugge (E. Brate och S. Bugge, Runverser s. 266), hvem Söderberg følger, som en sideform til *lið* ik., 'følge'. Det synes dog helt unødvendigt her at forudsætte et ganske ubekendt intetkönsord *liði*, da hankönsordet *liði*, „en person, der hører til *lið* (følget, krigerskaren, som ledsagede høvdingen)“, er velkendt fra oldsproget; *liði* betyder også her uden tvivl 'følgesvend' og er altså brugt om en af de krigere, der havde sluttet sig til Sibbe. Der sigtes herved sikkert til den fornemste af hans danske *liðar*, som rejste hans mindesten og ristede dens indskrift. Han var en af de mænd, der havde stået den afdøde høvding nærmest, og som i andre indskrifter kaldes hans *hémþegaʀ*.

u ɔ: *øy*, *ǿ*, der både kan være fællesnavn („ø, øen“) og egennavn (Ø ɔ: Öland); *at øy* (*ǿ*), *Øy* (*Ǿ*), som egenlig betyder „ved øen (Öland)“, ikke „på øen (Öland)“ bruges her for at betegne „på kysten af øen (Öland)“.

tausaiþ volder vanskelighed. Söderberg har ikke gjort noget forsøg på at forklare ordet eller at udfylde den manglende del af indskriften. Derimod har Bugge foreslået at læse *dåu(s)sæið* af *dåuð-sæið*, hvilket han oversætter „dødssang“, og han tænker sig, at den manglende slutning kan have lydt hąnum . aikir . kuiþr, hvilket han forbinder med det foregående at . u . tausaiþ ɔ: *at øy dåuðsæið hąnum ægir kweðr*, „ved øen kvæder havet for ham en dødssang“. Han antager da, at indskrift B, der efter hans mening er digtet af den samme norske skjald som A, indeholder seks linjer i fornyrðislag, som han ordner således:

Stæinn sá was sattr
æftir Sibba hinn fróða,
sun Fuldars;
en hąns liði satti.
At øy dåuðsæið
hąnum ægir kweðr.

Jeg kan dog umulig tro, at den digter, der var så fortrolig med hele skjaldekunstens teknik, som strofen i dróttkvætt viser, skulde have været så uheldig i behandlingen af det langt simplere fornyrðislag, som de fire første i alle henseender höjst mangelfulde linjer vilde bære vidnesbyrd om. Kun de to sidste linjer kan både fra formens og indholdets side gælde for virkelige vers; men de skyldes jo også Bugge selv, ikke hans norske skjald. Hvad Bugges tolkning af de formodede seks verslinjer angår, finder jeg det også höjst usandsynligt, at ordet *sæiðr*, der i oldsproget har betydningen „tryllesang; trolddom“, skulde være brugt i den af ham antagne betydning om en sang til en afdød høvdings pris.

I modsætning til Bugge anser jeg det efter indskriftens hele form for så godt som sikkert, at B ikke er fortsat ud over de tre bevarede linjer, der har været lige lange, og at denne del af indskriften har dannet en ganske almindelig sætning i prosa af sædvanligt indhold. Herom vidner både ordstilling og ordvalg (man mærke således formen *æftir*, ikke *æft*), og det skyldes en ren tilfældighed, at *s* forekommer så ofte i ordenes begyndelse, at det kan optræde som rimbogstav i de fire linjer, der efter Bugges formodning danner vers; uheldigvis optræder rimbogstaverne dog i de ord, der i virkelige vers slet ikke vilde bære rimene.

Idet jeg altså hverken kan tiltræde Bugges udfyldning eller tolkning, forstår jeg selv tausaiþ som *dåuzæið* ɔ: *dåuðshæið* med den sædvanlige udstødelse af *h* i andet led af en sammensætning. Således synes runeristeren nemlig at have opfattet ordet, såfremt der ikke har stået skilletegn mellem taus og aiþ. Da han imidlertid meget nöjagtig sætter skilletegn mellem alle ord undtagen på et enkelt sted (mellem in hąns i anden linje af B) og endogså bruger det mellem de to led i sammensatte ord (raiþ : uiþur, ruk : starkr, iarmun . kruntar — dog tanmarku, munat og urkrąntari, hvor de to led var så nöje sammensmæltede, at de føltes som ét ord), anser jeg det for sandsynligst, at der også mellem taus og aiþ har stået et punkt, som af hensyn til bistaven i ᚼ har været anbragt temmelig langt nede, ligesom det på andre steder omvendt står meget höjt oppe, og derfor er forsvundet. Men også i dette tilfælde kan aiþ meget godt betegne haiþ, da h jo ikke sjælden bortkastes i runeindskrifterne i ordenes begyndelse. Jeg forklarer da taus . (h)aiþ på følgende måde: taus = *dåuz* ɔ: *dåuðs* (*dåuts*?) er den fra vore indskrifter velbekendte skrivemåde med *s* til betegnelse af en tandlyd med følgende *s* (kap. 4 § 28). I *(h)æið* finder jeg ordet *hæiðr*, ef. *hæiðaʀ* (i Karlevi-stenens sprogform *hæiðar*), „hæder“, der ikke blot kendes fra oldsproget, men også fra Dansk og Svensk (sml. tillægsordet *hæiðwerðr* på Glavendrup-stenen, der forekommer langt ned i tiden i formen *heþuarþær*; se II, s. 380 f.). Den rune, hvoraf der endnu findes en lævning af hovedstavens øverste del efter det sikre aiþ, og som ikke har haft bistav(e) ved toppen, har efter min mening været et ᚼ, hvad pladsen netop vilde tillade, og jeg formoder da, at slutningen af indskriften, der har fyldt hele linjen, har lydt taus [.] aiþ[ar . mini .] ɔ: *dåuz (h)æiðarminni*, „den dødes hædersminde“, „mindesmærket til den dødes hæder“ ɔ: (höjen med) runestenen. På samme måde bruges ordet *minni* (þau mini) på Ålum-stenen I og på flere svenske runestene om „mindes-

mærket“ efter den døde. Angående forbindelsen *sætja minni*, hvor man måske snarere ventede *ræisa* eller *gørwa*, henviser jeg til bemærkningerne III, s. 289.

Herefter må indskrift B altså oversættes: „Denne sten er sat (står) efter Sibbe den ‘frode’, Fuldars sön; men hans følgesvend (stalbroder) satte (rejste) på øens (Ölands) kyst den dødes hædersminde (dette mindesmærke til den dødes hæder)“.

Den danske høvding *Sibbe Fuldars sön*, der af sine mænd blev jordet i höjen på Ölands kyst, kendes ikke andetsteds fra. Men han har i slutningen af det 10. årh. utvivlsomt været en höjt anset vikingehøvding ligesom Tirsted-stenens Frode, hvem mænd fra de forskellige nordiske lande fulgte på hans tog. Af indskriften fremgår det nemlig med sikkerhed, at de krigere, der udgjorde hans følge (hans *liðar*), ikke blot har været hans særlige landsmænd (Danskere), men også har haft hjemme i andre egne af Norden.

Som allerede R. Keyser har formodet (Efterladte Skrifter I, s. 86), og som Söderberg og Bugge nærmere har påvist, skyldes strofen i dróttkvætt til Sibbes pris nemlig en *Nordmand* i hans følge. Herom vidner både versformen med de kunstige omskrivninger, der kun kendes fra den norsk-islandske skjaldedigtning, og de fra Svensk-Dansk afvigende sprogformer (særlig den gennemgående brug af ᚱ for ᛦ samt det nægtende *-at* i *munat*, hvor vi i noget ældre og samtidige danske og svenske vers finder *æigi*, *égi*). I modsætning til Söderberg og Bugge, der bægge mener, at hele indskriften skyldes Nordmanden, antager jeg derimod, at han kun er forfatter til strofen i dróttkvætt, men at *prosaindskriften skriver sig fra en af Sibbes danske ledsagere, som tillige har indhugget hele indskriften.* Kun ved denne antagelse forklares, så vidt jeg kan se, alle de sproglige og palæografiske ejendommeligheder, som vi finder i denne indskrift. At arbejdet er udført af en Dansker, har også Bugge med sit store kendskab til runeindskrifterne i hele Norden set. Indskriften meddeler hverken navnet på den norske skjald eller på den danske fælle, der indristede hans runer. Denne sidste kan dog, hvis min forklaring af ordet *liði* er rigtig, kun være den af Sibbes mænd, som uden at nævne sit navn nöjes med i prosaindskriften beskeden at kalde sig sin høvdings ‘følgesvend’.

Jeg tænker mig da, at det er gået til på følgende måde med udførelsen af det mindesmærke, som Sibbes mænd rejste til hans ære: Da en af hans danske ledsagere — og det tör vel antages at have været den, der stod ham nærmest og var hans mest betrode mand — havde besluttet at rejse en mindesten på den höj, i hvilken han var stedet til hvile, i lighed med de gamle runestene i sit hjem, ønskede en af de andre mænd i vikingeskaren, som var Nordmand, også at hædre den døde høvdings minde, og til hans ære digtede han da strofen i sit hjemlands kunstige versemål med alle de vanlige omskrivninger[1]. Denne strofe blev af den danske runerister indhugget på stenen sammen med den indskrift, der som sædvanlig forkyndte, af og efter hvem stenen var rejst. Hele

[1] At de velkendte digterord *jǫrmungrund*, Odinsnavnet *Viðurr* og valkyrjenavnet *Þrúðr* også findes i Grímnismál, men i helt andre forbindelser, viser ikke, som Bugge mener, at forfatteren har kendt dette digt.

indskriftens ydre form (den måde, hvorpå den er anbragt på stenen) så vel som tegnet ᛘ for m-runen svarer nemlig ganske til indskrifter på en mængde danske stene fra det 10. og begyndelsen af det 11. årh., hvorimod vi ikke kender nogen tilsvarende runeindskrift fra Norge. Nordmænd (og Islændere) var den gang ikke øvede i at riste runer på mindestene som Danskere og Svenskere (sml. Die runenschrift s. 309 ff.). Også de i prosaindskriften brugte former *sattr*, *satti* er afgjort danske i modsætning til de norske *sættr, sætti*. Det samme gælder skrivemåden ᚢ ɔ: dansk *ǿ* for ᚿᚢ ɔ: norsk *øy*. At Nordmanden ikke blot skulde have forfattet strofen i dróttkvætt, men også prosaindskriften, finder jeg nemlig ingen grund til at antage. Den sidste skyldes uden tvivl den danske runerister selv, hvad der altså tilstrækkelig forklarer brugen af de her nævnte særlig danske former i denne indskrift, om hvis indhold han i øvrigt meget godt kan have — og sandsynligvis også har — rådført sig med sin norske fælle. Men jeg tror, at runeristeren også i verset i et enkelt tilfælde har ladet naturen gå over optugtelsen og har indsat sin egen form i steden for Nordmandens, nemlig huki ɔ: *hǿgi* (stemmende med u = *ǿ*) for hauki ɔ: *håugi*, der kræves af rimet. På den anden side kan det jo også tænkes, at Nordmanden i kvadet til den danske høvdings pris forsætlig har brugt en og anden dansk form, med hvilken han var fuldt fortrolig, og som han uden tvivl ofte havde hørt af sine danske stalbrødre, nemlig *-starkr* (for sit eget *-stærkr*), der jo er fuldkommen sikker som rim på *-marku*. Mulig er også *dǽðir* for *dáðir* snarere dansk end norsk. Men i øvrigt finder vi i verset overalt de ægte norske former, således som vi må antage, at Nordmanden havde optegnet det til brug for runeristeren, f. eks., som Bugge mener, på en trækævle. Herhen hører først og fremmest den gennemgående brug af ᛦ for ᛅ. Ikke blot har den danske runerister altså, som man kunde vente, i dette tilfælde fulgt sin norske forskrift; men han har også i overensstemmelse hermed indsat Nordmandens ᛦ i ordet *æftir* i prosaindskriften, og jeg er tilböjelig til at tro, at han ligeledes i sin tale har efterlignet den norske udtale af r-lyden. I brugen af de nasalerede lyd tör vi derimod antage, at Danskerens udtale har stemmet med Nordmandens. Disse lyd har sikkert holdt sig langt ned i tiden i Norge og på Island, og også i Danmark finder vi dem i fuld brug i enkelte egne endnu i begyndelsen af det 11. årh., således som f. eks. Ålum-stenen III og IV viser. Derimod er det utvivlsomt, at de gamle tvelyd på Karlevi-stenens tid i Dansk var blevne enkeltlyd. For au ɔ: *åu* og *øy* bevises det jo til overflod af skrivemåden u og huki; men da ai ɔ: *æi* er gået over til enkeltlyd noget tidligere end åu, har *stæinn* og *hæiðr* også den gang i Dansk lydt *sténn* og *héðr*. I de med Karlevi-stenen samtidige danske runeindskrifter skrives dog endnu af og til stain, tauþr o. s. v. ved siden af stin, tuþr o. s. v. (se f. eks. indskrifterne på Hedeby-, Danevirke- og Sjælle-stenen). Prosaindskriftens stain, (aiþar,) taus anser jeg derfor ikke for efterligning af Nordmandens udtale, men kun for bevarelse af den ældre skrivemåde. Da runeristeren gennemgående bruger ai som betegnelse for *æ*, *ǽ*, lå det desuden nær også at bruge det som tegn for *é*.

Som resultat af hvad jeg foran har udviklet, tror jeg da at turde fastslå, at Dansk og Norsk i indskriften på Karlevi-stenen gensidig har påvirket hin-

anden, hvad der heller ikke kan vække forundring på grund af det nære og fortrolige forhold, hvori Danske og Nordmænd i Sibbes følge uden tvivl længe havde stået til hinanden. Det er jo noget, som vi den dag i dag jævnlig kan iagttage, når sømænd af forskellig nationalitet i længere tid har færdedes mellem hinanden.

I overensstemmelse med hvad vi finder i alle andre kendte runeindskrifter, ligger det nær på forhånd at antage, at også på Karlevi-stenen indskriften, der nævner den dødes navn og melder, hvem der rejste mindestenen efter ham, er den egenlige hovedindskrift, der altså skal læses først. Efter den følger da som sædvanlig lovordene til den dødes pris. Når man alligevel tidligere altid er gået ud fra, at de to indskrifter skulde læses i omvendt orden, ligger det sikkert i den glæde, man følte over her for første gang på en runesten at møde en strofe i dróttkvætt med alle denne versforms ejendommeligheder, medens den anden indskrift, som jo i øvrigt har vist sig langt vanskeligere at tolke med sikkerhed end verset, kun syntes at indeholde en af de fra så mange andre indskrifter velkendte formler. Men ganske det samme er jo tilfældet med alle de andre indskrifter, der begynder med en indskrift i prosa og ender med lovord i versform til den dødes pris, hvor det ikke er faldet nogen ind at læse verset för prosaen. Som særlig oplysende med hensyn til indskriften på Karlevi-stenen anfører jeg Hällestad-stenen I, hvis indskrift begynder med en simpel prosasætning, hvori det hedder, at „Askel satte denne sten efter sin hulde drot Toke Gormssön“, hvorpå det følgende fornyrðislags vers meddeler, at de helte, som havde fulgt ham i kampen, „satte stenen på höjen efter deres broder“. Hermed stemmer indskriften på Karlevi-stenen nöjagtig. Dens prosasætning udtaler ligesom på Hällestad-stenen, at en enkelt mand af Sibbes følge, der dog ikke ved at nævne sit navn vilde fremhæve sig selv frem for sine stalbrødre således som Hällestad-stenens Askel, og som derfor blot kalder sig *hąns liði*, rejste stenen til hans minde, hvorpå verset berömmer den døde helt; men da dette vers, som vi har set, ikke er digtet af den mand, der rejste stenen og ristede indskriften, men af en anden mand i følget, viser det ligesom Hällestad-stenens „helte satte sten på höjen efter deres broder“, at ikke blot den enkelte mand, der i prosaindskriften siges at have rejst stenen (og ristet runerne), men også de øvrige mænd, der hørte til den døde høvdings følge, har været til stede ved og taget del i udførelsen af mindesmærket (höjen med runestenen).

Den måde, hvorpå indskriften er anbragt på Karlevi-stenen, viser jo ikke sikkert, hvilken af de to indskrifter der skal læses først; men da indskrifterne på vore runestene langt oftere løber fra venstre til höjre end omvendt, taler dette i höj grad for, at det samme er tilfældet på Karlevi-stenen, så at B altså efter indskriftens ordning netop må betragtes som den egenlige hovedindskrift. Nöjagtig som på Karlevi-stenen er indskriften på den jyske Sønder Vinge-sten fra begyndelsen af det 11. årh. ordnet, idet hovedindskriften begynder i den fjærde linje fra höjre og derpå løber bustrofedon fra venstre til höjre, hvorimod den anden indskrift, der indeholder lovord til de dødes pris, begynder

i linjen lige til venstre for hovedindskriften og løber bustrofedon fra höjre til venstre i tre linjer. En större overensstemmelse mellem to indskrifter kan jo vanskelig påvises. Jeg anser det herefter for bevist, at indskriften på Karlevi-stenen har haft samme form som alle vore andre indskrifter af lignende art, idet den begynder med en almindelig prosasætning og dertil föjer et vers til den dødes pris. Man kunde ganske vist herimod stille den påstand, at den danske runerister uden tvivl havde følt sig så tiltalt af Nordmandens digt, at han havde anset det for den egenlige hovedindskrift, som han derfor ristede først, og at prosaindskriften altså med rette skal læses efter verset. I så fald vilde Karlevi-stenens indskrift dog være ganske enestående også i den henseende. Skönt spörsmålet om de to indskrifters indbyrdes følgeorden naturligvis ikke i og for sig har nogen som helst betydning for helhedsopfattelsen, må jeg derfor stemple en sådan påstand, der ikke kan støttes ved nogen som helst anden indskrift, som ganske uholdbar.

Tilbage står endnu at omtale indskriftens tid. Først og fremmest må det da fremhæves, at den betegner sig selv som kristelig ved det lille kors, der er anbragt ved begyndelsen af hver indskrift. Disse kors og særlig formen af det, der indleder strofen i dróttkvætt med de to små lodrette linjer på enderne af tværstaven sætter det efter min mening uden for al tvivl, at den må henføres til tiden omkring år 1000. Hermed stemmer indskriftens hele karakter så vel som dens rune- og sprogformer, der svarer nöje til hvad vi møder i mange danske indskrifter fra slutningen af det 10. og begyndelsen af det 11. årh. Jeg har allerede omtalt den mærkelige overensstemmelse i indskriftens hele anordning med Sønder Vinge-stenen, og dens lighed med flere andre samtidige danske indskrifter skal jeg påvise i det følgende.

I modsætning hertil har Söderberg med stor styrke søgt at hævde, at indskriften må være adskillige år ældre, idet den må henføres til omtr. år 980, samt at den mulig har tilknytning til en bestemt historisk begivenhed på den tid. Intet af de tre beviser, han mener at kunne anføre til støtte for denne påstand, er dog afgörende. Hans hovedbevis, at m-runen i formen ᛘ ikke forekommer på runestene, der er yngre end år 1000, er ganske urigtigt, da denne form er i almindelig brug i Danmark (særlig i Jylland) endnu langt ned i det 11. årh., således som det fremgår af mine danske runemindesmærker II (sml. foran s. XXIX f.). Når Söderberg hertil föjer, at også formen af óss-runen på Karlevi-stenen med bistavene på höjre side af hovedstaven i forholdsvis lang afstand fra hinanden viser, at indskriften må være ældre end år 1000, er denne påstand lige så urigtig. Netop i indskrifterne fra begyndelsen af det 11. årh. møder vi almindelig denne form, således på den nys nævnte Sønder Vinge-sten, der ligeledes bruger ᛘ for *m*-runen, på Vester Tørslev-stenen, der også har et kors, som minder om korset foran verset på Karlevi-stenen, på Giver-stenen og på Ålum-stenen III og IV, af hvilke den sidste ligesom Sønder Vinge-stenen endnu har *m*-formen ᛘ.

Som det andet bevis for, at stenen er ældre end år 1000, anfører Söderberg den

måde, hvorpå indskriften er anbragt i parallelle linjer, der løber bustrofedon. Også denne påstand grunder sig dog på ubekendtskab til de danske runeindskrifter, i hvilke vi jævnlig møder den samme ordning ikke blot för, men også efter år 1000. Jeg anfører Danevirke-stenen, Århus-stenen I og Kolind-stenen, der alle tre kan henføres til bestemte år (996 og 1000), og fra begyndelsen af det 11. årh. Ålum-stenen I, Bjærregrav-stenen II, den oftere nævnte Sønder Vinge-sten, Giver-stenen og Langå-stenen IV.

Sit tredje og sidste bevis for at göre Karlevi-stenen ældre end år 1000 finder Söderberg endelig i måden, hvorpå den døde er bleven begravet. At runeristeren og uden tvivl også den døde har været kristen, viser de to små kors med sikkerhed; men begravelsesmåden i höjen er den gamle hedenske. Denne begravelsesmåde taler efter Söderbergs mening med rette imod at sætte Karlevi-stenen langt ned i det 11. årh.; men den forhindrer ingenlunde, at stenen kan tilhøre tiden omkring år 1000. Når Harald blåtand rejste den större Jællinge-sten, som under billedet af den korsfæstede Kristus forkynder, at han „gjorde Danerne kristne“, mellem de to vældige höje, af hvilke han efter gammel hedensk skik havde opkastet den ene over sin faders grav, så kan det ikke undre os at møde denne skik endnu omkring år 1000 og noget senere. Og vi kan anføre sikre beviser for, at dette har været tilfældet. Der er nemlig ikke mindste grund til med Söderberg at nære tvivl om, at den simple jærnalders grav, som fandtes i den höj, på hvilken kong Sven tjugeskæg rejste Danevirke-stenen til minde om sin hirdmand Skarde, virkelig har indesluttet dennes lig (se nedenfor s. 114). Og det undrer mig i höjeste grad, at Söderberg, der ikke blot var sprog-, men også oldforsker, med Jællinge-monumentet for öje har kunnet finde det utroligt, at Sven kunde lade Skarde begrave på den måde „så lang tid [ɔ: næppe 20 år!] efter at alle Danske var blevne kristne“. Med denne kristendom var det dog sikkert både i Haralds og Svens tid så sin egen sag: „så lang tid efter“ bærer både den jyske Virring-sten og den falsterske Sønder Kirkeby-sten endnu den hedenske påkaldelse af Tor, og indskriften på Virring-stenen nævner höjen, hvori den døde var begravet (II, s. 159 og s. 444). Bægge disse stene er samtidige med, snarere lidt yngre end Danevirke-stenen, og til samme tid hører efter min mening også Karlevi-stenen.

Den tidsbestemmelse, som Söderberg har søgt at fastslå for denne sten (omtr. år 980), synes dog nærmest fremkaldt af hans forsøg på at sætte indskriften i forbindelse med en bestemt historisk begivenhed. Han mener nemlig, at Danskernes tog i vikingetiden i almindelighed gik mod vest eller til de nærmeste lande på nordkysten af Tyskland, men at et enkelt tog dannede en undtagelse herfra, nemlig de Danskes færd til Sverig for at hjælpe Styrbjörn i kampen mod kong Erik. Denne kamp, som jeg udførlig har omtalt nedenfor s. 97 ff. ved behandlingen af Hällestad-stenene og de andre historiske mindesmærker, der sigter til samme begivenhed, endte som bekendt med Eriks fuldstændige sejr i slaget på Fyrisvoldene. Söderberg formoder nu, at den danske høvding, til hvis minde Karlevi-stenen er rejst, har deltaget i dette slag, er bleven såret der og er død under hjemfærden på sit skib. Selv om Söderbergs tidsbestemmelse for Karlevi-stenen var rigtig, måtte det dog sikkert betegnes som höjst usandsynligt, at det skulde være lykkedes Sibbes

følge i slaget, hvor de Danskes flugt efter alle vidnesbyrd var almindelig, at frelse deres hårdtsårede høvding og bringe ham om bord på hans skib. Da jeg imidlertid efter indskriftens hele karakter anser den for yngre end slaget på Fyrisvoldene, kan jeg altså heller ikke af denne grund slutte mig til Söderbergs formodning, og når han til yderligere støtte for denne anfører, at Danskerne ellers ikke vides at have foretaget vikingetog til Sverig, kan dertil naturligvis svares, at vi som regel selvfølgelig ikke kan vente at finde oplysninger om sådanne tog; men ikke desto mindre har vi fra første halvdel af det 11. årh. en bestemt meddelelse om et tog af en dansk høvding til Sverig i lighed med Sibbes. Det er indskriften på Tirsted-stenen, der fortæller, at høvdingen Frode med sin hele vikingeskare omkom i Sverig.

Karlevi-stenen bærer mulig vidnesbyrd om, at Sibbes følge ikke blot omfattede mænd af nordisk nationalitet, men også mænd fra andre lande, med hvem Nordboerne tidlig var komne i nær berøring.

Foruden runeindskriften har stenen nemlig lævninger af en kort indskrift med latinske majuskler. Denne indskrift, der er indhugget på stenens glatte flade til höjre for den sidste linje i runeindskriften, består af to parallelle linjer, der i modsætning til runeindskriften bægge løber ovenfra nedad. På grund af stenens beskadigelse er des værre kun slutningen af bægge linjer bevaret, af den første seks bogstaver og foran dem en lille rest (den øverste del) af et syvende, af den anden to bogstaver. Ved slutningen af bægge linjer er der anbragt et lille kors ligesom ved begyndelsen af de to indskrifter med runer. Både korsene og de latinske bogstaver, der er af forskellig höjde (O næppe 2", de øvrige indtil godt 3"), er meget tydelige. Korset efter den første linje mangler den øverste arm, og tegnet minder således noget om en „Torshammer“. Her står:

...... 'NINONI ⊦
...... EH +

(Formen af disse bogstaver, særlig det første i linjen til venstre, er ikke gengivet ganske heldig på afbildningen hos Söderberg s. 36).

Med vanlig dristighed har Bugge forsøgt at tyde den latinske indskrift. Han antager, at den er samtidig med runeindskriften og til minde om en af Sibbes mænd, der døde og blev begravet sammen med sin høvding, hvad der jo vilde passe udmærket med, at runestenen var rejst midt imellem to gravhöje, af hvilke den ene udtrykkelig nævnes i runeindskriften som Sibbes. I den anden höj er da en af hans ledsagere, der havde fundet døden sammen med sin herre, stedet til hvile.

Efter Bugges formodning er Ninoni nemlig den latinske ejeform af et keltisk navn, navnet på den døde, og i -eh i slutningen af anden linje finder han de to sidste bogstaver af faderens navn, foran hvilket der da vistnok har stået fili. Hvad der mangler foran Ninoni og foran -eh lader sig naturligvis ikke udfylde. Den lille top af en linje,

der er bevaret foran **N**, kan sikkert kun være lævning af et **H** eller **N**. Det har ikke været et **I**, da dette bogstav i indskriften er forsynet med en kort tværstreg ved toppen og foden.

Hvis Bugges formodning har truffet det rette, hvad jo des værre aldrig vil kunne bevises, men som formen af de latinske bogstaver i hvert fald ikke modsiger, må der altså i Sibbes følge foruden Danskerne og Nordmanden have været også mindst to mænd af keltisk nationalitet, af hvilke den ene havde fundet døden sammen med sin høvding, medens den anden havde hugget indskriften til sin stalbroders minde på den ubenyttede flade af den samme sten, hvis andre sider den danske runerister og den norske skjald — efter rune- og sprogformer at dömme snarest en Jyde fra Randersegnen og en Nordmand fra vestlandet — havde brugt til i forening at bringe deres herres navn og mindet om hans bedrifter til efterverdenen.

2. Runestenen fra St. Pauls kirkegård i London

(London-stenen)

(i Guildhall Library i London; undersøgt i August 1897).

Da arkitekten James T. Knowles jun. i August måned 1852 på sydsiden af den gamle St. Pauls kirkegård i London (nu navn på den ovale bebyggede plads, der omgiver St. Pauls kirke) lod grunden udgrave til et nyt pakhus for Cook sönner & Co., stødte man i en dybde af godt tyve fod under overfladen på denne sten. Ved dens nordre side var der gravet en langagtig fordybning, som indesluttede et menneskeskelet.

Stenen, der består af lysegrå, meget skør kalksten (oolith), var brudt i fem stykker, af hvilke de fire blev optagne, medens det femte, der hørte til stenens nederste del, som var meget råt tilhugget og åbenbart oprindelig havde været nedsat i jorden, blev kastet i et af de udgravede huller tillige med största delen af det menneskelige skelet.

Ifølge hr. Knowles' meddelelse havde stenen været opstillet skråt ved hovedenden af graven under en hældningsvinkel på omtrent 30°. Han gör ligeledes opmærksom på, at overfladen af de på stenen indhuggede fremstillinger havde været bedækket med en stærk mørkeblå farve, som endnu var ret kendelig.

Den temmelig uanselige sten er 2′ 4¾″ lang, 1′ 9¾″ på det bredeste og indtil 4″ tyk foroven, men indtil 5″ på det utilhuggede stykke forneden.

Straks efter opdagelsen offenliggjorde arkitekt Knowles i „The illustrated London News“ no. 576, vol. 21 (July to Dec. 1852) for d. 28. August 1852, s. 157 en kort, af et træsnit ledsaget meddelelse herom, og i December samme år tilstillede han det kgl. nordiske oldskriftselskab i København de ovenfor meddelte oplysninger om stenen samt en udmærket gibsafstøbning af den del, der var forsynet med billedlige fremstillinger og runer. Herefter offenliggjorde C. C. Rafn en af en afbildning (i ⅙ störrelse) ledsaget beskrivelse af stenen og tolkning af indskriften i Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie 1852, s. 271 ff.

(med tav. XII).[1] En ny, efter det samme materiale udført afbildning meddelte P. G. Thorsen i „De danske Runemindesmærker“ II, 1 no. 89. Denne afbildning indeholder dog flere fejl. Den anden rune er gengivet som et fuldstændig bevaret ᛁ, de to punkter ved begyndelsen af indskriften er oversete, og efter **a u k** står kun et enkelt svagt punkt. Til grund for min afbildning ligger ikke blot den foran nævnte gibsafstøbning, som bevares i nationalmusæet, men også et par fortrinlige fotografiske plader, af hvilke den ene gengiver den del af stenen, som bærer de billedlige fremstillinger, den anden særskilt runeindskriften i noget over halv størrelse. Disse fotografier lod min ven bibliothekar ved den Arnamagnæanske håndskriftsamling dr. Kr. Kålund under sin personlige ledelse udføre for mig af det bekendte firma Bulbeck & Co. under et besøg i London i sommeren 1897 med velvillig tilladelse af bestyrelsen for Guildhall Library, hvor stenen nu bevares. Den er her udstillet i bibliothekets forhal, fastnaglet til en pult og dækket af en fastskruet glasmontre, som blev fjærnet under fotograferingen.

Straks efter stenens opdagelse søgte British Museum at erhverve den, hvad der dog ikke lykkedes, da hr. Cook, på hvis grund den var funden, ønskede selv at beholde den, hvorfor han lod den ophænge i sit varelager. Her havde den i længere tid plads, indtil den blev overladt til Guildhall Library.

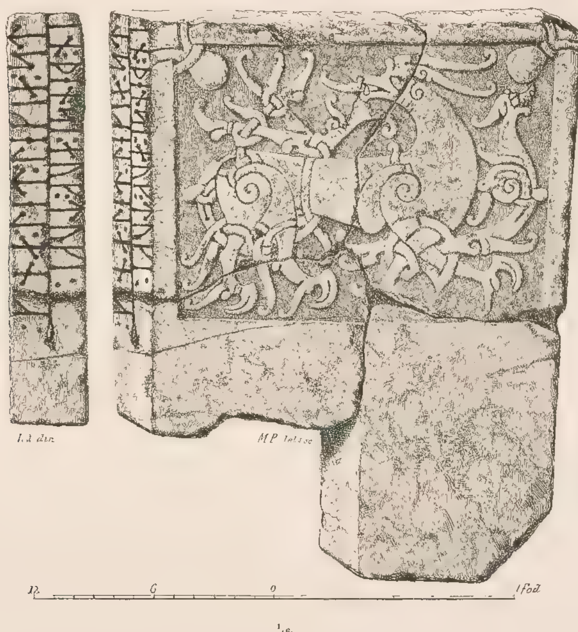
London-stenen er det eneste af alle de i mit værk behandlede runemindesmærker, som jeg ikke personlig har undersøgt. Da dr. Kålund imidlertid samtidig med udførelsen af de ovennævnte fotografier efter min anmodning underkastede indskriften og særlig det eneste tvivlsomme sted i denne en omhyggelig undersøgelse, har jeg anset de af ham meddelte oplysninger sammen med det øvrige ovenfor nævnte materiale, der har stået til min rådighed, for fuldkommen tilstrækkelige til derpå at støtte min beskrivelse af stenen og min læsning af indskriften.

Stenen, der som foran bemærket uden tvivl har været anbragt i skrå stilling ved hovedenden af graven, således at dens nederste, kun råt tilhuggede del var skjult af jorden, bærer foroven en billedlig fremstilling i relief inden for en simpel indfatning, der øverst i bægge hjörner er prydet med arabesker. Rammen, hvori billedet er anbragt, er lidt uregelmæssig, idet den er 1′ 6½″ bred foroven, 1′ 6″ forneden og 1′ 2″ höj på höjre, 1′ 1½″ på venstre side. Billedet forestiller et stiliseret firføddet fantasidyr med meget krumme, skarpe klør. Ved bruddet er kun et lille stykke af billedet forsvundet, idet den nederste del af det ene forben med kløerne næsten helt mangler. Det tilbageböjede hoved er forsynet med to lange takker, to hugtænder og en udrakt tunge. Forskellige snoninger løber over dyrets bageste del, men synes ikke at stå i forbindelse med det mindre dyr (en drageskikkelse), der rejser sig foran det större og snor sig om dets forben. Hele fremstillingen minder i øvrigt i höj grad om det fantastiske dyr på den större Jællinge-sten. Som bekendt finder vi også på mange svenske runestene beslægtede fremstillinger, hvorpå alle-

[1] Uafhængig af Rafn har Westwood i The Archæological Journal vol. X, London 1853, s. 82 f. givet en kort meddelelse om stenen, ledsaget af en smuk, af ham selv efter et gnidebillede udført afbildning.

rede Rafn har henledet opmærksomheden (anf. st. s. 277 f.). Jeg henviser således til Bautil no. 595, 642, 644 foruden mange andre (sml. også foran s. CIV ff.).

På den omtr. 4" brede kant af stenen til venstre for den billedlige fremstilling findes to linjer med runer, der er dybt indhuggede og meget klare med undtagelse af de to første, som er beskadigede ved bruddet. De to linjer, der løber bustrofedon, adskilles ved en tværstreg, der er 1' 4" lang. Samme længde har den første indskriftlinje fra det

$^1/_6$.

London-stenen.

nederste punkt foran den første rune, hvorimod den anden kun er 1' $1^1/_2$" til det nederste punkt efter den sidste rune. Alle de små runer, der i gennemsnit er henved 2" höje, hviler på tværstregen, men løber med toppene helt ud til kanten. Ordene adskilles ved to punkter, som også bruges ved begyndelsen og slutningen af indskriften, der begynder i linjen til venstre. Efter de to punkter, der står temmelig skråt for hinanden, hvad der ligeledes er tilfældet på nogle andre steder, særlig i indskriftens slutning, følger den klare hovedstav af en rune med bistav på höjre side, som ved første öjekast synes at göre dette tegn til et sikkert ᚠ. Bistavens allerøverste del er dog en smule beskadiget ved bruddet, og jeg havde for mange år siden ved min undersøgelse af afstøbningen formodet,

at de bevarede stave kunde være lævninger af et ᚠ, hvad jeg i sin tid meddelte Thorsen, som uden nærmere bemærkning har optaget det i sin tekst til London-stenen („De danske Runemindesmærker“ II, 2, s. 213). Formen af den i det væsenlige uskadte bistav syntes mig også at tale for denne formodning, idet den er fuldstændig lige, medens bistaven i alle de følgende ᚠ-runer er stærkt krummet. Jeg havde derfor bedet dr. Kålund om ved undersøgelsen særlig at have sin opmærksomhed rettet på dette spörsmål. Hans svar gik ud på, at han anså min formodning for rigtig, idet han ved betragtning af stenen havde fundet, „at ᚠ foroven til venstre ikke blot havde en afflisning op mod rammestregen, men en svag antydning af en kort øvre ridse for ᚠ“. Det samme ser jeg tydelig på den fotografiske plade og tör altså anse det for sikkert, at der her har stået ᚠ. Stærkt beskadiget ved bruddet er den følgende rune. Et större stykke af den nederste del af en ret stav følges dog endnu tydelig i bruddets grænse. Dette stykke har en temmelig stærk hældning, hvad der ligeledes er tilfældet med ᛁ i lekia, som hælder til den modsatte side. Ti at der har fulgt et ᛁ og ikke en rune med bistav(e) på venstre side — altså ikke, som Rafn formodede, ᛆ — efter ᚠ er utvivlsomt på grund af dets nærhed ved denne rune og fremgår også med sikkerhed af ordets form, som ligeledes viser, at her ikke har stået ᛂ. Kun om et ᛁ eller ᛂ kan der nemlig være tale, da stenen ikke har lidt nogen nævneværdig skade på höjre side af ᛁ-staven, hvor en bistav derfor endnu vilde være ganske tydelig.[1]

Den følgende del af indskriften kan ikke give anledning til nogen som helst tvivl. Efter (ᚠᛁ) følger de to fuldkommen klare tegn ᚿᛆ og derefter to punkter. Både ᚿ og ᛆ har på enderne af bistaven en lille kugleformet udvidelse, der har samme form som punktet i ᛂ-runerne og som skilletegnene. Samme udvidelse findes også på bistavene i de øvrige runer, hvor den lod sig anbringe, altså på ᛚ og ᛏ, ja endogså på nederste ende af den venstre og øverste ende af den höjre stav i ᛋ. I ᚿ-runen i ordet stin træder disse udvidelser svagest frem, men er dog umiskendelige. I det tredje ord (ᛚᛂᚴᛁᛆ) er ᚴ-runen en del udfliset mellem hoved- og bistaven, så at man med Rafn kunde formode, at der her havde været anbragt et punkt (ᚵ); men den fotografiske plade viser aldeles sikkert, at der ikke findes spor af et sådant, og de ældre afbildninger har heller ikke mindste antydning deraf. Afstanden mellem hoved- og bistaven er desuden så lille, at der vanskelig kunde anbringes et punkt af almindelig störrelse imellem dem, så at det alene af den grund må anses for usandsynligt, at runen har været stungen. Bægge punkter efter stin er anbragte over ᚿ-runens bistav. I ordet ᚦᛂᚿᛋᛁ er øverste del af de tre sidste runer affliset ved et lille brud.

Indskriften lyder altså:

: (fi)na : let : lekia : stin : þensi : auk : tuki :
Finna lǽt læggja stén þennsi åuk (ok?) Tóki.
„Finna lod lægge denne sten og (sammen med) Toke“.

[1] På det træsnit, der ledsager Knowles' meddelelse i Illustrated London News, er bistaven i den første rune stærkt beskadiget, hvorimod den følgende er et fuldstændig bevaret ᛁ. På Westwoods afbildning i Archæol. Journal er derimod øverste del af denne rune helt ødelagt, men den nederste halvdel, der står meget nær ved ᚿ, ganske tydelig. Ingen af disse afbildninger gengiver lævningerne af de to første runer nöjagtig.

Kvindenavnet *Finna* lader sig ellers næppe påvise i Danmark og Sverig; derimod forekommer både det og det tilsvarende mandsnavn *Finni* i gammel tid på Island. At *Finna* imidlertid har været et almindeligt nordisk navn i ældre tid, viser indskriften på Berga-stenen i Södermanland med de ældre runer, hvor det findes i formen fino.

Den i indskriften brugte formel *„Finna lét læggja stén þennsi áuk Tóki“*, der er langt sjældnere end *„Finna áuk Tóki (þáu) létu læggja stén þennsi“*, synes sikkert at vise, at Finna har haft den væsenligste andel i mindesmærkets udførelse. Det samme tör sluttes deraf, at hendes navn anføres för Tokes. Men nærmere oplysning om forholdet mellem de(n) døde og de to personer, der lod mindestenen udføre, giver indskriften jo ikke. Det er muligt, at Finna har været den dødes hustru og Toke en yngre, umyndig sön (sml. s. LXXII og s. XCVI).

Af betydning for bestemmelse af indskriftens alder er brugen af det stungne ꞁ i let, lekia og þensi; derimod skrives ordet stin endnu med ꞁ, ligesom ᚠ (ikke ᚠ) bruges i lekia. Endvidere er de ældre former auk og þensi så vel som alle de gamle endelser bevarede, hvortil endnu kan föjes, at tuki skrives med ᚢ, ikke med ᚼ (ᚼ). Den lille kugleformede udvidelse, der bruges som et ornament på enden af stavene, forekommer også af og til i Danmark i slutningen af det 11. årh., således nogle gange på Hanning-stenen, og den svarer til den lille klumpformede udvidelse, der på denne tid også undertiden anbringes på foden af hovedstavene, f. eks. på Oddum-stenen (se II, s. 285 og s. 292 f.). Stenen fra St. Pauls kirkegård må dog efter sine rune- og sprogformer utvivlsomt henføres til århundredets første halvdel. Den er sikkert samtidig med et dansk runemindesmærke, som ifølge sit indhold er i höj grad oplysende for London-stenen, nemlig den smukke Valleberga-sten i Skåne, der er rejst til minde om to mænd, som lå begravede i London (III, s. 162 ff.); men medens man i Danmark på den tid (omtr. 1030) endnu rejste de rå ubearbejdede granitblokke med runer til minde om de døde, brugte man altså i England de flade, kunstfærdig tildannede, lagte eller skråt stillede ligstene.

Indskriften på London-stenen indeholder jo en fuldstændig og let forståelig sætning. Herved møder os imidlertid den mærkelighed, at indskriften kun anfører navnene på dem, der „lod stenen lægge“, men ikke — hvad der dog må anses for mindst lige så vigtigt — på den eller dem, til hvis minde den blev lagt. Allerede Th. G. Repp har derfor i nogle bemærkninger, som han har knyttet til Rafns meddelelse om London-stenen (Annaler for nord. Oldk. og Hist. 1852, s. 297 ff.), fremhævet, at den bevarede sten sikkert ikke har udgjort hele det oprindelige mindesmærke. Som Knowles antager, har denne sten utvivlsomt været anbragt i skrå stilling ved hovedenden af graven; men selve graven har desuden efter Repps formodning, som runologerne senere mærkeligt nok ikke har skænket nogen opmærksomhed[1], været dækket af en anden flad ligsten, der indeholdt navnet på

[1] Thorsen omtaler slet ikke indskriftens enestående indhold. Mærkeligere er det dog, at også Bugge endnu i „Norges Indskrifter med de ældre Runer“, s. 87 anfører London-stenen med Rafns tolkning som et sikkert eksempel på en runesten, der ikke bærer navnet på den døde, til hvis minde den rejstes.

de(n) døde. Denne formodning løser på en heldig måde de vanskeligheder, som ellers vilde knytte sig til forståelsen af indskriften på den danske runeligsten i London, og den støttes efter Repps mening yderligere ved udtrykket *lét læggja stén* i indskriften, idet der herved vistnok sigtes til den forsvundne sten, der virkelig havde ligget på graven, medens den bevarede sten snarere måtte siges at være rejst.

Umuligt er det jo ikke, at London-stenen netop har hørt til den grav, hvori de to mænd, der nævnes på Valleberga-stenen, har hvilet. Herom vilde den forsvundne sten, der har indeholdt navnet (navnene) på den (de) døde, have kunnet give os sikker oplysning; men der er des værre intet håb om, at denne sten nogen sinde vil komme for dagen. I The Archæological Journal vol. XLII, London 1885, s. 251 ff. har imidlertid G. F. Browne beskrevet to, i British Museum bevarede stene, der skal være fundne i Londons City, og som han anser for brudstykker af en og samme billedsten. På den smalle kant af det ene stykke mener han at have fundet de to runer ᚠᛁ efterfulgte af en indhugget fordybning, uden tvivl et skilletegn, og da stenen i Guildhall Library ender med navnet ᛏᚢᚠᛁ, antager han, at ᚠᛁ på brudstykket netop er de to sidste runer af dette navn. I tilslutning til Repp formoder han derfor, at de to stene i British Museum er brudstykker af en billedsten, der har dækket den grav, ved hvis hovedende stenen i Guildhall var anbragt. Hvis der virkelig findes runer på det ene brudstykke, hvorom jeg ikke tör udtale mig, da jeg kun kender det af Brownes beskrivelse, skyldes stenen selvfølgelig en Nordbo og efter al sandsynlighed en Dansk ligesom stenen fra St. Pauls kirkegård. Men om den netop har hørt sammen med denne sten, vil næppe nogen sinde kunne afgöres, og jeg finder det lidet sandsynligt, at der på stenen, som har dækket graven, og som uden tvivl først og fremmest har indeholdt navnet på de(n) døde, skulde findes det samme mandsnavn i nævneform, som også står på den sten, der har haft plads ved hovedenden af graven, og som indeholder navnene på dem, hvem den egenlige mindesten skyldes. Derimod anser jeg det for utvivlsomt, at de billedlige fremstillinger på stenene i British Museum ligesom billedet på stenen i Guildhall Library skriver sig fra Nordboer, der var påvirkede af angelsaksisk kunst, ligesom hele udstyrelsen af den grav, hvortil London-stenen har hørt, i höj grad vidner om indflydelse af den i England herskende gravskik.[1]

[1] Efter dr. Kålunds meddelelse er de afbildninger af stenene, der ledsager Brownes afhandling, ikke heldige. Han tilföjer, at stenene er opstillede i British Museums angelsaksiske afdeling i god belysning, men temmelig höjt, og at man der mente, at de formodede runer kun var tilfældige ridser, men at ornamenteringen var nordisk.

KAP. 10. FREMMEDE RUNEMINDESMÆRKER I DANMARK.

Skönt der i det hele og store ikke er nogen grund til at drage nationaliteten af de i Danmark fremdragne runemindesmærker i tvivl, er der dog et lille antal, som i tegn og sprog eller på anden måde fjærner sig så meget fra vore hjemlige mindesmærker, at de synes mig bestemt at vise bort fra Danmark og med större eller mindre sandsynlighed at pege mod Sverig. Med et par undtagelser, som forholdene gjorde nødvendige (Vedelspang-stenen I, der naturligvis måtte behandles sammen med den anden Vedelspang-sten, og Simris-stenen I, der ikke kunde skilles fra den anden sten i Simris), har jeg derfor ikke optaget disse mindesmærker i mit værk mellem de danske, men har efter min oprindelige plan givet dem plads i indledningen. Jeg samler altså her de i Danmark rejste, men uden tvivl af fremmede runeristere udførte stene tillige med et enkelt til Danmark indført runemindesmærke af anden art (døbefonten i Åkirkeby kirke), hvis oprindelse er hævet over enhver tvivl.

1. Gunderup-stenen II (den mindre Gunderup-sten)

Gunderup sogn, Flæskum herred, Ålborg amt, Jylland

(undersøgt d. 10. og d. 12. August 1878).

Denne sten var i Worms tid indsat i en gammel faldefærdig kornlade, der benyttedes til at optage kirketienden („horreo ruinoso, decimis Ecclesiæ capiendis deputato, insertus“; Monumenta Danica s. 317). Senere blev den henlagt ved diget på kirkegården, hvor den længe havde plads. Her lå den ifølge Danske Atlas V (1769), s. 56 not. e, og her fandt S. Abildgaard den omkring år 1770, da han tegnede bægge runestenene i Gunderup. Om den mindre bemærker han på sin tegning: „Denne Rune-Steen ligger ved nordostlige Hiörne af Kirkegaards Diget. Steenen ligger flak ned paa Jorden med Skriften neden under.“ På omtrent samme sted lige nord for kirken fandt jeg den rejst ved min undersøgelse. Her havde R. H. Kruse tegnet den 1841 („Nörrejyllands Mærkværdigheder“ II no. 7 mellem s. 35 og s. 36). Denne ret mangelfulde tegning er dog næppe senere benyttet. Den gengivelse af indskriften, som C. C. Rafn meddelte i Antiquités de l'Orient, s. 215, grunder

sig nemlig på en kopi af skolelærer Johannsen i Gunderup. En ny afbildning af stenen ved Magnus Petersen offenliggjorde P. G. Thorsen i „De danske Runemindesmærker“ II, 1 no. 54. De nævnte afbildninger og afskrifter indeholder dog ikke blot forskellige væsenlige fejl i enkelthederne, men giver heller ikke et nöjagtigt billede af indskriftens hele karakter.

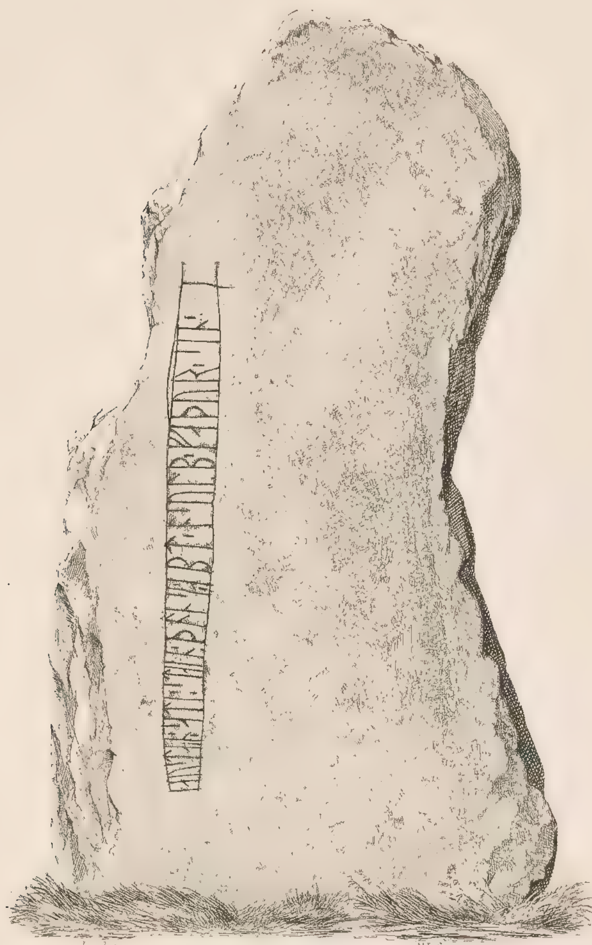
Når Rafn efter meddelelse af skolelærer Johannsen siger, at stenen tidligere havde stået på en nu plöjet og jævnet höj på præstegårdens mark, som beboerne kaldte „Aphöj“, er dette et ganske upålideligt sagn. Hvad der vides, er nemlig kun, at stenen som foran omtalt allerede i Worms tid sad i laden i Gunderup, uden at han meddeler noget om dens tidligere plads. Senere lå den i lang tid på kirkegården ikke langt fra det sted, hvor den såkaldte „Aphöj“ fandtes; men om nogen forbindelse mellem denne höj og runestenen er intet som helst bekendt. Som jeg har påvist II, s. 20, tilhørte navnet „Aphöj“ nemlig oprindelig den höj, på hvilken den större Gunderup-sten stod, men blev senere ved misforståelse overført på den anden höj i samme egn, og samtidig opstod da det sagn, at den mindre runesten, som lå der i nærheden, oprindelig havde stået på höjen.

Den smukke, på indskriftsiden temmelig glatte sten er af en ret sjælden form og består af ualmindelig finkornet, lysegrå granit. Den rager 4′ 11″ op over jorden og er 2′ 10″ bred forneden (den glatte flade 2′ 6″, aftagende til 1′ 11″, hvor den er indsnævret på höjre side lige ud for ᛒ i ąsulb); tykkelsen er godt 9″.

Indskriften er anbragt på en temmelig ejendommelig måde i et enkelt bånd, som løber nedenfra opad tæt ved stenens ene kant, ikke midt på denne. Indskriftbåndet er 2′ 10″ langt mellem rammestregernes forbindelseslinjer, smallest ved begyndelsen, tiltagende i bredde til lidt over midten, men mod slutningen atter lidt smallere.

Uagtet runernes ringe störrelse (det første ᛆ $1^{3}/_{4}$″ höjt, det følgende ᚢ 2″, herefter voksende indtil 3″ fra ᛏ i abt; de to sidste runer ᛁᚿ lidt mindre, rammestregernes forbindelseslinje ved slutningen $2^{1}/_{2}$″) står indskriften i det hele taget overordenlig klar og tydelig, hvad der uden tvivl for en væsenlig del må skyldes den omstændighed, at den i lang tid har været dækket af jorden (sml. Snoldelev- og Nörre Nærå-stenen, der bægge mulig har været rejste inde i höjene, samt Bække-stenen II og Rygbjærg-stenen). Kun enkelte af runerne er lidt udflisede og urene i kanterne.

Det første ᛆ er en smule udfliset, hvor bistaven træffer hovedstaven, men har her som overalt i indskriften sikkert formen ᛆ, ikke ᛅ, ligesom der overalt bruges ᚿ, aldrig ᚾ. De efter ᚢ følgende runer ᛁᛏ er lidt kraftigere huggede end de øvrige runer i indskriftens begyndelse og kan bægge følges igennem den øverste rammestreg; i ᛏ er venstre bistav lidt udfliset, men runen har her som på de andre steder i indskriften tydelig formen ᛏ (ikke ᛐ). De følgende tre runer står så tæt ved hinanden, at man kunde fristes til at tro, at runeristeren først havde glemt og derpå senere tilföjet det mellemste ᛁ, der også træder lidt svagere frem i den øverste halvdel af staven, hvad der ligeledes gælder det foregående ᛆ. En sådan antagelse er dog ikke nødvendig, da dette ᛁ, som jeg senere skal påvise, i hvert fald må være hugget för den nederste rammestreg, og på et par steder i det følgende står runerne desuden forholdsvis lige så tæt ved hinanden som her. Når Worm og Rafn,

1/8.

Gunderup-stenen II.

som dog både har benyttet en kopi af skolelærer Johannsen og et gnidebillede, bægge har stin for stain (med ᚿ for ᛆ), ligger det sikkert i, at ⊣ er blevet opfattet som ᛁ og det følgende ᛁ helt overset. Lige så urigtigt er ᛁᛏᚿᛆ på Kruses tegning og på Thorsens afbildning.

De langagtige punkter (småstreger), der findes efter dette ord, bruges overalt i indskriften som skilletegn, i begyndelsen, hvor pladsen er mindst, to, senere mærkelig nok kun ét. s-runen i det næste ords begyndelse er lidt udfliset især på enden, men har her som overalt i indskriften formen ᛌ, ikke ᛍ; den er her ligesom i austain tydelig hugget igennem rammestregen. Ligesom i austain går ᛏ i stain igennem og lidt op over rammestregen, og ligesom i det første stain står ᛆᛁ meget tæt ved hinanden og tæt ved det foregående ᛏ (hvorfor bistaven i ᛆ er meget kort), men i god afstand fra ᚿ. Også her har både Worm og Rafn urigtig stin for stain (med ᚾ for ᚿ). På Kruses tegning gengives ordet derimod ᛌᛏᚢᚿ med et ᚢ, der ligner D, og omtrent samme udseende har også de to runer ᛆᛁ på afbildningen hos Thorsen, der dog i sin tekst (II, 2, s. 151) uden nogen bemærkning gengiver ordet med stin. Af de to skilletegn efter stain er det nederste blevet ramt af den senere huggede rammestreg (sml. nedenfor), med hvilken det derfor er løbet sammen. I þąnsi udgår ą-runens øverste bistav fra toppen af hovedstaven ligesom i det følgende ąsulb; ąn står nær ved hinanden og i forholdsvis stor afstand fra ᛌ, som derimod står påfaldende tæt sammen ikke blot med ᛚ og de følgende skilletegn, men også med ᛆ i det næste ords begyndelse. Det ser endogså ud til, at den temmelig stærke krumning på ᛚ-runen er anbragt med forsæt for at skaffe bedre plads til bistaven i ᛆ, hvad dog næppe kan være tilfældet, da ᛚ er hugget för ᛆ. Af de to skilletegn efter þąnsi er det øverste svagere fremtrædende, men sikkert.

Ordet abt indtager både ved runernes störrelse og deres indbyrdes afstand en påfaldende stor plads, hvad der dog ikke er enestående i denne indskrift (sml. aft på Bække-stenen II). Som i de to ᛏ-runer i austain og stain går også i abt ᛏ-runen lidt op over rammestregen; også toppen af ᛒ-runen går igennem rammen. Efter abt findes kun et enkelt skilletegn ligesom efter de følgende ord, der står meget klart og ikke giver anledning til nogen bemærkning.

Medens det som regel kan siges, at de rammestreger, der omslutter runeindskrifterne, er huggede för runerne, har det modsatte været tilfældet på Gunderup-stenen med den ene rammestreg. I begyndelsen af indskriften overskæres runerne nemlig af den nederste rammestreg, der er hugget igennem dem, ikke omvendt, og enderne af flere runestave følges tydelig neden for rammestregen. Dette er særlig tilfældet med det første ord i indskriften, hvilket viser, at de meget små runer her oprindelig har været lidt större, men er blevne forkortede ved rammestregens anbringelse. Da også ᛚ-runens stav i austain fortsættes neden for rammestregen, er det klart, at denne rune i hvert fald er hugget för rammestregen og altså er samtidig med den øvrige indskrift, selv om den først senere er tilföjet mellem ᛆᚿ, efter at disse var huggede.

Omvendt er den øverste rammestreg på flere steder gennemskåren af runestavene og altså hugget för indskriften, hvilket også forklarer, at den er bleven længere end nødvendigt, så at rammestregerne fortsættes et stykke ud over den sidste rune og afsluttes på en temmelig enestående måde ved en linje, der forbinder dem et stykke för deres slutning og fortsættes ud over den nederste streg. En vis skødesløshed og mangel på sym-

metri i det enkelte, som således i flere henseender træder frem i indskriften, viser sig også deri, at der fra ꞁ i faþur findes en dobbelt rammestreg foroven, af hvilke den nederste må være hugget senere end R i faþur, da den har afskåret et lille stykke af denne runes top, men för det sidste ord sin, i hvilket alle runetoppene løber igennem den. Runeristeren har altså fundet, at runerne vilde blive for store eller deres stilling for uregelmæssig i forhold til den foregående del af indskriften, hvis de skulde nå ud til den først huggede øverste linje, og han har derfor anbragt den anden, som løber bedre i flugt med den øvrige del af rammestregen.

Indskriften må altså læses:

austain : sati : stain : þąnsi : abt · ąsulb · faþur · sin ·

Skrivemåden abt betegner vel udtalen *æpt*, og *b* er altså for så vidt nöjagtigt; men *b* for det sædvanlige *f* er dog måske i dette ord ligesom i -ulb fra først af overført fra former, hvor *b* i ind- og udlyd endnu adskiltes fra *f* (sml. Tryggevælde-stenens nairbis over for -ulf og auft og den mindre Bække-stens hribną over for aft; se II, s. 394 og s. 91 og sml. kap. 4 § 20, 3). Nærmere efter udtalen vilde jeg da gengive indskriften:

Øystæinn satti stæin þąnnsi æpt Ąsulb faður sínn.

„Østen satte denne sten efter sin fader Asulv".

Både stenens form (hvortil måske også kan föjes dens masse, da jeg ellers ikke har fundet denne art granit i nogen dansk runesten), den måde, hvorpå indskriften er anbragt, og særlig de rune- og til dels sprogformer, der er benyttede, anviser den mindre Gunderup-sten en ejendommelig plads mellem vore runemindesmærker, til hvilke den uden tvivl slet ikke hører i egenlig forstand som dansk.

Thorsens beskrivelse af stenen på det foran anførte sted, hvor han udtaler, at „ligstensformen her for første gang kommer frem", er ganske vildledende, og hans bedömmelse af indskriftens rune- og sprogformer fuldstændig urigtig. Som følge heraf anser han indskriften for meget ung („navnlig det nye tegn for s" har ledet ham til denne antagelse). Men Gunderup-stenen er netop, således som jeg allerede har påvist i Die runenschrift s. 293 f., et ægte gammelt runemindesmærke, der ikke har det ringeste slægtskab med runeligstenene, men som tvært imod ved sine rune- og sprogformer viser en mærkelig overensstemmelse med den gruppe svenske runestene, hvortil blandt andre stenene fra Rök og Kälfvesten hører, og som har nære slægtninge ikke blot i andre svenske mindesmærker, men også over Norge lige til øen Man. Tegnene ꞁ, ⊦ og ꜝ for a, n og s viser sammen med indskriftens hele form og brugen af b for f i ąsulb (og abt) en overensstemmelse med de nævnte indskrifter, som ikke kan være tilfældig, og som fjærner sig så meget fra de samtidige danske indskrifter, at jeg ikke kan anse Gunderup-stenen for et ægte dansk runemindesmærke. Beslægtet er ligeledes indskriften på den ene (svenske) runesten fra Vedelspang, som med sikkerhed kan sættes til tiden nær ved midten af det 10. årh. Denne bruger dog for s den sædvanlige form ᛋ, og ligesom Gunderup-stenen har

den de oprindelige gamle tegn ᛏ, B, ᚢ og R. m-runen forekommer des værre ikke i indskriften på Gunderup-stenen, så at vi ikke kan sammenligne den med de ejendommelige former på de nævnte stene. Jeg fremhæver endnu, at Gunderup-stenens ᚠ, der forekommer to gange i denne form med den øverste bistav udgående fra toppen af hovedstaven, i modsætning til Thorsens tidsbestemmelse snarest vilde tyde på höj alder, såfremt den var et ægte dansk mindesmærke. Hermed stemmer også tvelydene i stain (to gange) og i au- så vel som enstavelsesformen abt, manglen af stungne runer, den nöjagtige brug af ą og formen af skilletegnene. Ligesom på det anførte sted i Die runenschrift anser jeg også nu Gunderup-stenen for at tilhøre sidste halvdel af det 10. årh.

I modsætning til hvad jeg foran har påvist, at den mindre Gunderup-sten danner en enestående undtagelse mellem de danske runemindesmærker, kunde man mulig søge at göre gældende, at den dog vistnok har haft en nær slægtning i en anden runesten fra samme herred ikke langt fra Gunderup, som nu des værre synes sporløst forsvunden. Jeg sigter herved til et lille runestensbrudstykke, der tidligere havde plads i stendiget om præstegårdshaven i Ferslev (Ferslev sogn, Flæskum herred, Ålborg amt). Den første ret udførlige meddelelse om denne sten skyldes R. H. Kruse, som i „Nörrejyllands Mærkværdigheder“ II no. 9 mellem s. 37 og 38 har leveret en tegning af den, hvorom det i den tilhørende tekst s. 37 hedder: „Denne runesten er blot et fragment af en större og formodenlig smuk, men nu sønderslagen sten. Den sidder i nordre side af Ferslev præstegårds havedige, og derpå kan blot læses ordet RᚢᚼR. Fragmentet er kuns 1 kvarter 3½ tom. langt og næsten lige så bredt. Runerne er 2 tom. lange. Resten af stenen var ikke at finde, og ingen kendte, når dette fragment var kommet til at sidde i havediget.“ Kruses meddelelse er — som sædvanlig uden anførelse af kilden — optaget hos Thorsen, „De danske Runemindesm.“ II, 2, s. 181. På Kruses tegning står dog ikke blot som i hans tekst ordet runar, men foran det tre andre tegn, hvis betydning rigtignok hverken han eller Thorsen, der helt udelader dem i sin gengivelse, har forstået, skönt de i sig selv er meget klare, nemlig ᛁᛋᛏ. Desuden har hans tegning efter runar lige foran stenens brud et tegn, der ganske ligner et ᚢ, i hvilket hoved- og bistav ikke støder sammen ved toppen. Med Kruses tegning stemmer en notits af Worsaae fra en antikvarisk rejse i Jylland 1850 så godt som fuldstændig. I sin notebog fra denne rejse (i nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv) skriver han nemlig:

„Præstegårdens havedige mod nord en lille stump
ᛁᛋᛏ · RᚢᚼR :“

Den eneste afvigelse mellem Kruses og Worsaaes gengivelse af indskriften er, at Kruse har to punkter efter ᛁᛋᛏ, Worsaae kun ét; efter RᚢᚼR har bægge to punkter. Om det tegn, som Kruse har trot at se efter ordet runar, gör Worsaae ingen bemærkning.

Sammenhængen sætter det jo uden for al tvivl, at de tre tydelige tegn foran runar er de sidste bogstaver af ordet [ri]sti, og netop disse tegn er af störste vigtighed

for sammen med ordet runar at bestemme indskriftens alder og dens forhold til indskriften på den mindre Gunderup-sten. Ligesom denne bruger brudstykket fra Ferslev ᛆ og ᚿ for a og n; men i steden for Gunderup-stenens ᛁ har det den unge form ᛂ med den lille runde klump på enden; endvidere bruger det for t formen ᛐ, ikke ᛏ. Det runealfabet, som vi finder på dette brudstykke, tilhører altså en meget sen tid, idet dets tegn svarer til de runeformer, som vi f. eks. kender fra alfabetstenene i Mønsted, der ligeledes har ᛂ og ᛐ. Hermed stemmer også sprogformerne [ri]sti for ældre raist og runar med ᚱ for ᛦ i endelsen. Indskriften har følgelig været meget ung, og jeg anser det for i höjeste grad sandsynligt, at det lille brudstykke slet ikke har hørt til en virkelig runesten, men snarere til en runeligsten, eller til en indskrift, der har været knyttet til en kirke; men i ethvert tilfælde må der være en betydelig afstand i tid mellem denne indskrift og indskriften på Gunderup-stenen, så at de ligheder, som de ved første öjekast mulig kan frembyde, ved nærmere betragtning vil vise sig at være ganske tilfældige.

Da brudstykket i Ferslev har haft en ikke ringe interesse for mig, har jeg to forskellige gange (1878 og 1882 samtidig med undersøgelsen af den i Ferslev kirke indmurede runesten) anvendt længere tid på at eftersøge det; men alle mine anstrængelser så vel som de undersøgelser, jeg har formåt andre til at foretage i den anledning, har vist sig ganske frugtesløse. Efter de oplysninger, jeg bægge gange modtog på stedet både af præstegårdens beboere og andre, har jeg dog ingen grund til at antage, at stenen er bleven ødelagt, og jeg har derfor heller ikke opgivet alt håb om, at den en dag atter kan komme til syne.

---

2. Lavrbjærg-stenen

Lavrbjærg sogn, Galten herred, Randers amt, Jylland

(undersøgt d. 23. August 1878 og d. 18. Juli 1892).

Imellem Peder Syvs håndskrevne samlinger i universitetsbiblioteket i København i no. 21 (tidligere no. 55) 4to blandt de Rostgaardske håndskrifter findes også et par, mellem 1685—1700 nedskrevne notitser om tre jyske og en fynsk runesten efter „et gammelt håndskrift“, som dog ikke omtales nærmere. Af disse notitser, der gengives meget mangelfuldt i (Suhms) Samlinger til den Danske Historie I, 2 (1780), s. 117, og som jeg har meddelt i min afhandling „Om undersøgelsen og tolkningen af vore runemindesmærker“ i Universitetets indbydelsesskrift i anledning af kongens fødselsdag d. 8. April 1895, s. 43 ff., indeholder den anden den ældste kendte efterretning om Lavrbjærg-stenen, der lyder således:

„Dette findes paa Lavbjerig Kirkegaard:
ᛒᚢᚠ . . . ᚺᛐᚮᛁᚿ.“

Endnu i året 1856, da R. H. Kruse eftersøgte stenen, fandtes den indsat ved indgangsporten i kirkegårdsdiget i Lavrbjærg. Med tilladelse af kirkeejeren, jægermester de Lichtenberg

på Löjstrup, lod han den udtage og flytte ind i våbenhuset, og ved samme lejlighed udførte han en tegning af den, som findes i „Første Tillæg til Nörrejyllands Mærkværdigheder“ tav. 1 mellem bl. 16 og bl. 17. Senere fik stenen plads i Lavrbjærg kirkes krypt, hvor den stod til 1870, da den blev opstillet på kirkegården lige uden for kirken. Her blev den tegnet af Magnus Petersen til P. G. Thorsen (De danske Runemindesm. II, 1 no. 43), og her fandt jeg den ligeledes ved min undersøgelse 1878 med toppen vendt nedad og så dybt nedsat i jorden, at nogle runer var skjulte. Stenens form viser nemlig ikke sikkert, hvad der er øverste og hvad nederste del. På afbildningen hos Thorsen er den nederste del derfor også opfattet som toppen, hvorimod stenen er stillet rigtig på Kruses tegning. For at få de skjulte runer frem og for at blive klar på hele stenens form lod jeg den udgrave, så at den på min afbildning viser sig i sin fulde störrelse.

Da der i sommeren 1886 blev lagt nyt blytag på Lavrbjærg kirke, gravede blytækkeren et hul lige ved runestenen og tændte et stort bål for at smælte blyet til sit arbejde. Derved blev stenen så ophedet, at flere fliser løsnede sig og sprang af den, og den har uden tvivl samtidig slået en rævne, som bevirkede, at den i December 1887 fandtes brudt i to store stykker, uden at det var muligt at efterspore, hvad der havde foranlediget dette. Nogen ydre overlast syntes den i hvert fald ikke at have været udsat for, og de to stykker er derfor måske faldne fra hinanden ved frostens indvirkning. Bruddet går lige gennem den venstre stav af ᚺ i ordet ᚺᛏᚼᛁᚽ; men i øvrigt har indskriften ikke lidt nogen nævneværdig skade. Derimod er flere större fliser sprungne af de ubeskrevne dele af stenen (ved min undersøgelse 1892 fandt jeg endnu en enkelt henlagt løs bag ved den). Så snart direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring havde fået meddelelse om den skade, stenen havde lidt, lod den 1888 atter stykkerne sammenföje med cement ved konservator Steffensen. Stenen blev derpå opstillet i våbenhuset, dog således, at toppen også nu vender nedad. På min afbildning (efter den 1878 udførte tegning) har stenen selvfølgelig den oprindelige skikkelse, för end den blev sprængt.

Stenen, der består af grovkornet, rødlig granit, stærkt isprængt med glimmer, er 4′ 2″ höj. Den flade, hvorpå hovedindskriften er anbragt, er indtil 10½″ bred; den tilstødende side, hvorpå der kun er indristet fire runer, er 1′ 9″ bred ved toppen, 1′ 4½″ ved foden. Den egenlige indskrift er altså anbragt på stenens smalle side; men lige under denne indskrift findes på den bredere side de fire runer, der vel danner et enkelt ord. Denne side har også til höjre en del (ni) temmelig regelmæssig anbragte skålformede fordybninger, der i höj grad minder om de skålformede fordybninger på Fuglie-stenen I. Hosstående tværsnit over det sidste ᚺ viser stenens form.

Angående læsningen af de enkelte runer, der er mellem 4″ og 5¼″ höje, bemærkes følgende: På den smalle kant står de otte første tegn forholdsvis meget tydelige og kan ikke give anledning til tvivl. Indskriften begynder med de tre runer ᚱᚢᚴ, hvorefter der følger et ᚽ med temmelig krum bistav og derpå et ᚽ med bistaven temmelig langt nede på hovedstaven. En större naturlig fordybning i stenen ved toppen af ᚽ og en svagere

oven for bistaven i det følgende ᚴ har samme karakter som mange andre fordybninger i stenen, er langtfra så dybe som de huggede linjer og adskiller sig så tydelig fra disse, at der ikke er nogen mulighed for at læse de to nævnte runer, der også er rigtig gengivne

1/8.

Lavrbjærg-stenen.

både af Kruse og på afbildningen hos Thorsen, ᚠᚴ. I sin tekst (II, 2, s. 126) har Thorsen dog misforstået den på hans afbildning antydede udflisning oven for bistaven i ᚴ og derfor læst denne rune ᚵ. Efter ᚴ følger ᚢᚾ og derpå atter et ᚴ med bistaven midt på hovedstaven; en lille fordybning i stenen mellem enden af bistaven i den sidstnævnte rune og

dens hovedstav er ikke hugget. Både på Kruses tegning og på Thorsens afbildning er disse tegn også ret nöjagtig gengivne. Hos Thorsen er bistaven dog bleven lidt for lang, hvorfor han i sin tekst har opfattet tegnet som ᚴ k. Den niende rune er sikkert ᛆ; men oven for bistaven løber en fordybning, der noget mere end de tidligere omtalte kan få en vis lighed med en hugget linje, hvorved runen kan vise sig som et ᚴ, således som den gengives af Kruse, medens Thorsens afbildning rigtig har ᛆ med en stærk flisning oven for bistaven. Der er heller ingen tvivl om, at kun den nederste linje er hugget, hvorimod den øverste har en udflisnings hele uregelmæssige karakter. Ganske vilkårlig udelader Thorsen i sin omskrivning bistaven og læser runen som ᛁ. Utvivlsomt er det følgende ᚺ, skönt midtstaven og staven til höjre træder temmelig svagt frem. Dette tegn er også helt misforstået af Kruse, medens Thorsens afbildning rigtig har ᚺ. Det ved stenens sprængning fremkaldte nye brud går som foran nævnt gennem denne ᚺ-runes venstre, tidligere meget tydelige stav (således på mit aftryk fra 1878), der nu er fuldstændig ødelagt og fyldt med cement. Meget klart står det herefter følgende ᛏ (således også både på Kruses tegning og Thorsens afbildning), hvorimod de tre sidste runer er en del udslidte. Nærmest efter ᛏ følger ᛆ med den meget klare bistav påfaldende langt nede på hovedstaven. Bistaven er på Thorsens afbildning snarest opfattet som flisning, men på Kruses tegning som hugget linje; derimod har Kruse urigtig oven for denne bistav en anden svagere af samme art, altså tegnet ᚴ. Den næste rune er et ᛁ uden spor af bistav(e) og den sidste et ᛆ med stærkt udfliset bistav, der ligesom i det foregående ᛆ er anbragt langt nede på hovedstaven. Bægge disse runer er rigtig opfattede både af Kruse og på afbildningen hos Thorsen. Nogle fordybninger herefter er naturlige ujævnheder i stenen, ikke huggede punkter eller svagt fremtrædende runer, som det antydes på Kruses tegning.

Lige under denne indskriftlinje findes på stenens brede flade fire runer, af hvilke den første står lige under (i flugt med) den anden rune (ᚢ) i indskriften på den smalle side. Alle disse runer er stærkt udslidte og ganske urigtig gengivne både på Kruses tegning og på Thorsens afbildning. Utvivlsomt er det første ᚢ, skönt forbindelsen mellem hoved- og bistaven er noget udvisket og ubestemt. Derefter følger en ret stav, som ikke har haft bistav(e) foroven, skönt udflisningerne og de naturlige fordybninger ved toppen ved flygtig betragtning kan give tegnet en vis lighed med 1 (ikke med ᛏ); den tilsyneladende bistav træder dog meget svagt frem og er efter min mening kun en skøre i stenen, hvilket også bestyrkes derved, at t-runen i indskriften på den smalle side har formen ᛏ. I det tredje tegn står hovedstaven meget klar, hvorimod jeg 1878 ikke med sikkerhed turde afgöre, om en tilsyneladende bistav foroven til höjre, der vilde göre runen til ᛚ, virkelig var hugget eller fremkommen ved udflisning; dog havde linjen nærmest karakter af virkelig at være hugget, så at jeg var mest tilböjelig til at læse ᛚ, ikke ᛁ. Denne antagelse bestyrkedes fuldstændig ved undersøgelsen 1892; også på det nye aftryk, som jeg tog ved den lejlighed, træder ᛚ ret klart frem. Det sidste tegn er en temmelig svagt fremtrædende ret stav med flere udflisninger, af hvilke dog ingen kan opfattes som huggede linjer, der kunde danne bistave i runen; særlig adskiller en udflisning ved foden af staven

på höjre side, som ved flygtig betragtning kunde give runen formen ᚴ, sig tydelig fra de huggede linjer. Af et par naturlige fordybninger herefter kan især den øverste få lighed med et hugget punkt.

Indskriftens tegn læser jeg da således:

ᚱᚢᛚᚿᛐᚢᛋᛐᚿᛋᛏᛐᛁᚿ

ᚢᛁᛚᛁ

Ellers ikke kendt fra danske runeindskrifter er tegnet ᛐ, der både ifølge sin form og på grund af sammenhængen kun kan være en form af a-runen ᛅ for det ellers almindelige ᛆ, der svarer til indskriftens n-rune ᚿ. Lige efter runerne må indskriften altså gengives:

r u l n a u s a n s t a i n

u i l i

At vi i den første linje har stærke forkortelser undtagen i det sidste ord s t a i n, synes indlysende. Mangfoldige muligheder har her fremstillet sig for mig til forskellige tider, som jeg dog ikke skal omtale nærmere, da det ikke er lykkedes mig at finde en løsning på gåden, som jeg tör stemple som sandsynlig. Heller ikke vover jeg derfor at afgöre, om s t a i n er mandsnavnet „*Sten*“ eller fællesnavnet „*sten*“.

Hvis de fire runer på den brede flade skal læses u i l i, som jeg antager, ligger det jo nær heri at finde et navn på runeristeren (*Wili*); men selvfølgelig afhænger opfattelsen af dette ord af forklaringen af hovedindskriften.

I n d s k r i f t e n p å L a v r b j æ r g - s t e n e n e r e n e s t å e n d e m e l l e m d e d a n s k e r u n e - i n d s k r i f t e r ikke blot ved brugen af ᛐ for a, men også ved sin hele form. Jeg nærer derfor ingen tvivl om, at indskriften ikke skyldes en d a n s k runerister. I sin form minder den en del om indskrifterne på de to stene fra Räfsal og Hoga i Bohuslän (Stephens, Old-northern Runic Monuments III, s. 38 og s. 66); men nærmere at bestemme dens nationalitet ser jeg mig dog ikke i stand til. Formen ᛐ for a-runen stemmer jo med den indskrifttype, som vi kender fra Rök-stenen, der ligeledes bruger ᚿ for n. Derimod har Rökstenen for s-runen tegnet ᛌ, der også forekommer på den mindre Gunderup-sten, medens Lavrbjærg-stenen har ᛋ.

Da det som sagt ikke er lykkedes mig at finde en tilfredsstillende tolkning af indskriften, savner jeg også de pålidelige kendetegn til at bestemme dens alder. Ifølge dens hele karakter anser jeg det dog for overvejende sandsynligt, at den må henføres til sidste halvdel (tiden omkring midten) af det 10. årh., så at den altså bliver omtrent samtidig med den mindre Gunderup-sten.

3. Hobro-stenen

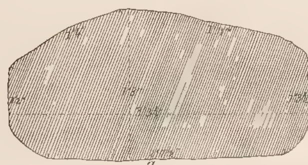
Hobro, Randers amt, Jylland

(undersøgt d. 4.—5. August 1878 og d. 22. Juli 1882).

I Hobro fandtes der på Worms tid to runestene. Af disse er den ene („Hobroense primum“, afbildet i Monumenta Danica s. 280), der stod ved indgangen til en borgers hus i byen, senere forsvunden. Ifølge meddelelse af toldforvalter Faye i Hobro til R. H. Kruse, som 1856 eftersøgte stenen, blev den nemlig sprængt og fuldstændig ødelagt ved en ildebrand, der lagde huset i aske. Den anden, endnu bevarede sten („Hobroense alterum“, afbildet smst. s. 282) havde den gang plads på kirkegården, men blev senere opstillet ved byens nye kirke lige uden for indgangen. Her fandt jeg den ved mine undersøgelser rejst ret malerisk på en lille höj. Nogle år senere (1889) blev höjen imidlertid slöjfet og stenen flyttet ind i våbenhuset.

I nationalmusæets antikvarisk-topografiske arkiv findes to tegninger af stenen fra nyere tid, den ene af R. H. Kruse fra 1856 i „Første Tillæg til Nörrejyllands Mærkværdigheder“ tav. f mellem bl. 11 og bl. 12, den anden af J. Kornerup fra 1863. Et kemitypi efter denne sidste optog jeg i „Runeskriftens oprindelse og udvikling i Norden“ i Aarbøger for nord. Oldkynd. og Historie 1874, s. 204, da jeg endnu ikke havde haft lejlighed til selv at undersøge indskriften. En enkelt, ved mine senere undersøgelser opdaget væsenlig fejl i denne gengivelse er rettet på afbildningen i Die runenschrift s. 247. I „De danske Runemindesmærker“ II, 1 no. 40 offenliggjorde Thorsen en af Magnus Petersen udført afbildning af stenen, på hvilken indskriften i det hele er rigtig gengivet.

Den smukke sten, der består af meget finkornet, rød granit, ragede på höjen uden for kirken, således som den er fremstillet på min afbildning, omtrent 4′ op over jorden.

Dens störste bredde er 3′ 4″, tykkelsen ved foden 1′ 8″, ved toppen 1′ 2″. Formen ses af hosstående tværsnit, der er taget over rammestregen mellem ᚢᚱ i ᚦᚢᚱᛁᛦ, hvor hele omkredsen er 8′ 4″. Runerne er i gennemsnit 5″ höje. Den flade, der bærer indskriften, er næsten aldeles glat, hvad der kun ganske undtagelsesvis er tilfældet med vore runestene. Både herved og i måden, hvorpå indskriften er anbragt, minder Hobro-stenen meget om de skånske stene i Glemminge og Örsjö (sml. s. VIII).

Den skarpt og pyntelig indhuggede indskrift træder meget tydelig frem og giver ikke på noget sted anledning til tvivl, uagtet enkelte rævner i stenen hist og her har beskadiget runerne en smule, som også oftere (særlig i slutningen af indskriften) på grund af forvitring er lidt udflisede og urene i kanterne.

Foran indskriftens begyndelse (til venstre i det bueformede bånd) og ved dens

slutning bruges ligesom mellem de enkelte ord to punkter (små streger). Med hensyn til læsningen må i øvrigt bemærkes:

Det tredje ord er hos Worm og ligeledes af Kruse læst ᛋᛏᛅᛅ i steden for ᛋᛏᛁᛅ. En skøre, der løber fra midten af ᛁ til toppen af ᛁ i det følgende þąasi, har fremkaldt en

1/8.

Hobro-stenen.

fordybning midt på ᛁ i stin og bevirket, at en lille flis er sprungen af til höjre, hvorved runen ved løselig betragtning får en vis lighed med ᛅ; men en nöjere undersøgelse sætter det uden for al tvivl, at her står ᛁ, hvad der også fuldstændig bekræftes af aftrykket. Det følgende ord ᚦᚬᛅᛋᛁ þąasi står endnu så skarpt og sikkert, at det undrer mig, at Kornerup har kunnet læse den anden rune som ᛅ i steden for ᚬ[1], som både Worm og Kruse har.

[1] Tegningen viser, at han har overset den nederste bistav i ᚬ og vilkårlig forlænget den øverste til höjre.

Derimod har den sidste vilkårlig rettet den tredje rune (ᛆ) til ᚾ, og på Worms afbildning har runen en urigtig form, hvorimod han i sin tekst rigtig har ᚾ. Den øvrige del af indskriften er rigtig gengivet af Kornerup, medens Kruse for ᚴᚢᚦᛆᛅᚾ har ᚴᚢᚦᛅᚾ og altså helt har overset ᛆ. Over ordene kuþąa : fɛlaka løber flere skører, og en större flis, som derved er sprungen af stenen mellem ᛅ og ᚠ, har beskadiget bistaven i ᛅ-runen, hvis hele form dog endnu tydelig kan følges. I ᚠᛦᛚᛅᚴᛅ og i ᛏᚱᛦᚴ har ᛦ-runen, som her altså betegner *e* eller *æ*, ganske samme form som ᛦ i ᚦᚢᚱᛁᛦ, hvad der ligeledes er tilfældet med den större Sønder Vissing-stens ᛦ i ᛚᛦᛏ lɛt, ᛏᚢᛏᛁᛦ og ᛋᚢᚾᚾᛦ (se nedenfor s. 74 f.). I sin har s-runen formen ᛊ (hos Worm og Kruse urigtig ᛋ), medens indskriften ellers bruger det sædvanlige ᛋ. De fire sidste runer i det næstsidste ord (kuþąan) står tæt ved hinanden og har meget små bistave, hvad der i mindre grad også gælder flere af de øvrige runer i indskriften. I det sidste ord (trɛk) går t-runens bistav en smule op over rammestregen. Fra punkterne efter det sidste ord er der en lille åben plads på $3^1/_2$" (sml. Örsjö-stenen).

Indskriften må altså gengives:

: þuriʀ : risþi : stin : þąasi : aufti : karl : hin : kuþąa : fɛlaka : sin : harþa : kuþąan : trɛk :

þóriʀ résþi stén þasi øfti Karl hinn góða, félaga (fœlaga) sínn, harða góðan dræng.

„Tore rejste denne sten efter Karl den gode, sin fælle, en såre god svend."

Ejendommelig for denne indskrift er:

1) Sammenstillingen af ąa, det første i formen ᛆ, i ordene þąasi, kuþąa og kuþąan for at udtrykke den lyd, der ellers betegnes alene ved ą (regelmæssig i formen ᚬ) eller (i kuþąa og kuþąan) ved a. I þąasi kunde ᛆ ganske vist forklares som en fejl af runeristeren for ᚾ, hvad vi jo ikke sjælden finder eksempler på i runeindskrifterne. Men da ąa i kuþąa, kuþąan ikke lader sig bortforklare på denne eller anden måde, vilde det være ganske umethodisk uden videre at erklære ąa i þąasi for fejlristning, især da formen þasi for þąnsi, þansi er ret almindelig i vore runeindskrifter (sml. nedenfor).

2) Brugen af ᛦ i betydning *e* eller *æ* i ordene fᛦlaka og trᛦk. Grunden til denne brug har jeg søgt at begrunde i „Runeskriftens oprindelse" s. 201 ff. — Die runenschrift s. 244 ff., hvor jeg tillige har påvist, at Hobro-stenens indskrift både i indhold og i brugen af ᛦ = *e* (*æ*) svarer fuldstændig til indskriften på en runesten i Ås socken, Åse härad, Vestergötland (Bautil no. 951), hvis indskrift jeg i „Runeskriftens oprind." så mig i stand til at udfylde ved hjælp af Hobro-stenen. Senere har K. Torin offenliggjort en ny, i øvrigt temmelig utydelig afbildning af den svenske sten i Westergötlands Runinskrifter, Andra Samlingen, Lund 1877 no. 42 og sammesteds s. 19 bekræftet rigtigheden af min formodning. Efter Bautil og Torin må indskriften på denne sten vistnok gengives således:

ᚦᚢᚱᛁ : ᚱᛁᛊᚦᛁ : ᛋᛏᚾ : ᚦᚬᚾᛋᛁ : ᛆᚠᛏᛁ : ᚴᚾᚱᛚ : ᛋᛁᚾ : ᚠᛦ(ᛚ)ᚾ(ᚴ)ᚾ [:] ᚼᚱᚦᚾ : ᚴᚢᚦᚬᚾ : (ᛏ)ᚱᛦᚴ :

Overensstemmelsen mellem indskrifterne på den danske og svenske sten er jo iöjnefaldende. Ikke blot er bægge stene rejste af en „Tore" til minde om hans „fælle

Karl, en såre god svend“; men hertil kommer den höjst ejendommelige brug af ᛦ i betydning *e* (*æ*) i de to ord fᛦlaka og trᛦk i bægge indskrifter, hvorpå vi fra danske runestene ellers kun kender et enkelt eksempel, nemlig den större Sønder Vissing-stens ᛚᛦᛏ ɔ: *lét* eller *læt*, der kunde friste os til at henføre denne sten til en svensk runerister, således som jeg har antydet ved behandlingen af den nedenfor s. 79. Særlig i indskrifter fra den nævnte egn i Vestergötland bruges ᛦ nemlig meget ofte både i betydning *e*, *æ* og i den sædvanlige betydning *ʀ* ligesom på Hobro-stenen og Sønder Vissing-stenen. Ordet „efter“, som i andre indskrifter i Åse herred forekommer i formen ᛦᚠᛏᛁᛦ, skrives dog på Ås-stenen ᛂᚠᛏᛁ og på Hobro-stenen ᛅᚢᚠᛏᛁ, idet bægge har bortkastet ᛦ i slutningen og ikke anvender dette tegn i begyndelsen af ordet. Fælles for bægge indskrifter er det ligeledes, at de for s-runen én gang bruger ᛋ, men tre gange ᛌ.

På den anden side møder vi forskellige afvigelser i retskrivningen i de to indskrifter, som sikkert synes mig at vise, at de ikke skyldes samme runerister. Jeg fremhæver Ås-stenens þuri (uden ᛦ, svarende til efti) over for Hobro-stenens þuriʀ, den førstes udeladelse af ᛁ og ᛅ i stn og hrþa over for den andens stin og harþa, men særlig formerne þąnsi og kuþąn på Ås-stenen, hvor ą-runen skrives ᚬ[1], over for Hobro-stenens þąasi og kuþąan (på bægge steder med ᚭ som tegn for ą).

Af de her fremhævede overensstemmelser og forskelligheder i bægge indskrifter tror jeg med sikkerhed at turde slutte, at det er den samme Tore, der har rejst en mindesten efter sin fælle Karl både i Vestergötland og i Jylland, men at indskrifterne er udførte af to forskellige runeristere. Og på grund af den i Åse herred almindelige, men i Danmark så godt som enestående brug af ᛦ i betydning *e* (*æ*) i bægge indskrifter anser jeg det for i allerhöjeste grad sandsynligt, at det er Vestergöten Tore, der har rejst en runesten til minde om sin afdøde fælle både i dennes hjem i Jylland og i sin egen hjemstavn i Vestergötland. Stenen i Hobro har han da mulig ladet udføre af en anden jysk fælle, hvem han medgav en (vel i en kævle indridset) fortegning, som skulde følges i indskriften. Heri forekom ikke blot det for Jyden uvante ᛦ i fᛦlaka og trᛦk, men også ᚬ i þąsi og kuþąn, hvorved der vist betegnes, at Tore udtalte a-lyden i disse former med næselyd. Runeristeren fulgte sin fortegning i brugen af ᛦ, som han dog også skrev i slutningen af þuriʀ, hvad der endnu var almindeligt i Jylland, medens Ås-stenen har þuri. I overensstemmelse med sin forskrift udelod han derimod ᛦ i aufti (Ås-stenens efti). Formerne þąsi og kuþąn var han vant til at skrive med ár-, ikke med óss-runen; han forbandt da her forskriftens óss-rune ᚬ, som han gav den almindeligere form ᚭ, med sit eget ᛅ. Sandsynligst finder jeg det dog, at forskriften har haft ᚦᚬᛆᛌᛁ ligesom Ås-stenen, ikke ᚦᚬᛌᛁ, men at runeristeren urigtig har opfattet ᛆ som ᛅ og således har fået det enestående þąasi for sit sædvanlige þasi. I lighed med dette skrev han da også kuþąan, idet han forbandt forskriftens kuþąn med sit eget kuþan, og samme skrivemåde overførte han ligeledes på kuþąa, som i forskriften næppe har haft

[1] I þąnsi har Torin ᚬ, men Bautil ᚯ; derimod har Bautil ᚬ i kuþąn, men Torin ᛅ.

óss-runen, da det ikke kan antages, at den nasal, som oprindelig var til stede i denne form, endnu på Ås- og Hobro-stenens tid havde efterladt sig et minde i selvlydens udtale med næselyd (sml. fᴇlaka, hvor bægge stene har ᛆ i endelsen, og se kap. 4 § 3 b, 2).

Til skrivemåden ᚭᛆ på Hobro-stenen, der vel må siges at indeholde et sikkert bevis for, at de to lyd den gang i de fleste tilfælde var faldne sammen i den jyske runeristers udtale og tegnene blandede, finder vi i øvrigt af og til analogier i andre runeindskrifter. På Bjersjö-stenen II stilles óss- og ár-runen sammen ligesom på Hobro-stenen i navnet ᚬᛆᚴᛁ. Da Bjersjö-stenen imidlertid ved siden af ąaki, der oprindelig lød *Ąki*, i modsætning til Hobro-stenen har både þansi og kuþan, kunde man mulig antage, at dens sammenstilling af ᚬᛆ i ąaki er sket forsætlig for at betegne det lange *ą* eller *a*, ligesom vi af og til i meget gamle indskrifter kan finde selvlydstegnet ᛆ fordoblet som betegnelse for *á* (kap. 4 § 13). Dette anser jeg dog for lidet sandsynligt.

Nöje stemmende med Hobro-stenens ᚭᛆ for ᚭ (ᚬ) eller ᛆ alene er den sammenstilling af tegnene ᚱ og ᛦ, som vi undertiden møder i svenske runeindskrifter, og som ligeledes afgiver bevis på, at de to lyd og tegn i disse indskrifter må være sammenblandede. Særlig fremtrædende er dette på en sten i Korsta socken, Långhundra härad, Stockholms län, der er afbildet hos Dybeck fol. II no. 170 (sml. Upplands Fornminnesfören. Tidskr. I, 4, s. 40), hvis indskrift lyder: ᚢᛚᚠᛆᚢᛏᚱ × ᛚᛁᛏᛋᛏᛆᛁᚽᛡᛆᚠᚢᛆᛁᚠᛏᛁᛦᚦᚢᚱᚠᛆᚱᛦᚠᛆᚦᚢᚱᛦᚿᛁᛆᛆᚢᚠᛁᛏᛁᛚ × ᛒᚱᚢᚦᚢᚱᛦᚿᛁᛆ, hvor vi altså tre gange finder ᚱᛦ brugt for det enkelte ᛦ eller ᚱ (i ᚦᚢᚱᚠᛆᚱᛦ, ᚠᛆᚦᚢᚱᛦ, ᛒᚱᚢᚦᚢᚱᛦ), endogså således, at ᚱᛦ i faþurʀ, bruþurʀ er adskilte ved de slyngninger, i hvilke indskriften er anbragt; ved siden heraf har denne indskrift ᚱ alene i -ᚠᛆᚢᛏᚱ, ᚦᚢᚱ- og ᛦ i ᛁᚠᛏᛁᛦ (ligesom Hobro-stenen ved siden af det tre gange forekommende ᚭᛆ også har det enkelte ᛆ). Skrivemåden ᚠᛆᚦᚢᚱᛦ forekommer også på en sten i Garns socken i samme herred som den foran nævnte (Bautil no. 238, Liljegren no. 599, Dybeck fol. II no. 165). Anderledes opfatter jeg derimod formen ristþi (med tþ for þ) på Hällestadstenen II, som kun kan kaldes en urigtig skrivemåde, ikke en sammenstilling af det yngre og ældre tegn, da andre indskrifter fra samme tid viser, at det gamle *þ* i *résþi* endnu ikke var blevet *t* (se nedenfor s. 88).

Resultatet af den foregående undersøgelse er altså, at Hobro-stenen ikke i egenlig forstand er et dansk, men et svensk (vestergötsk) runemindesmærke, der skyldes den samme mand, som rejste stenen i Ås til minde om sin fælle Karl; men medens han selv uden tvivl har ristet indskriften på stenen i Vestergötland, har han ladet indskriften på stenen i Hobro udføre efter sin fortegning af en jysk runerister (mulig en af sine og Karls stalbrødre). Bægge indskrifter tilhører første halvdel af det 11. årh.

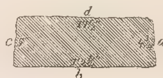
4. Runestenen fra Slesvig domkirke

Slesvig, Gottorp amt, Sønderjylland

(undersøgt d. 26.—28. August 1900).

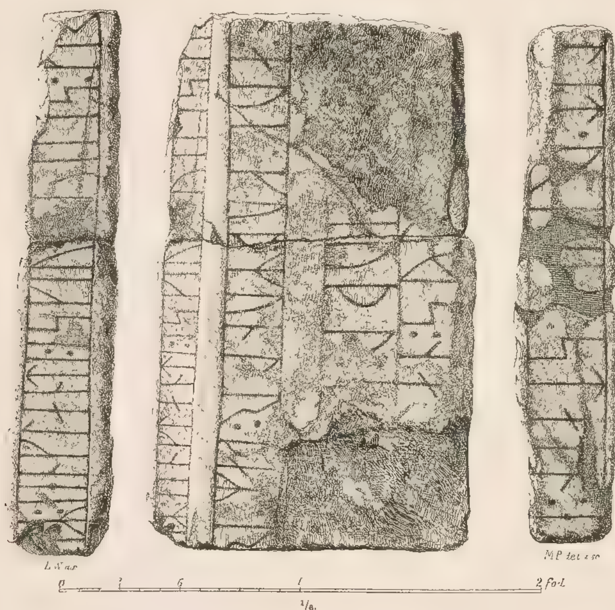
Da man i begyndelsen af Maj 1897 var i færd med at blotte soklen om det gamle nordlige sidetårn ved Slesvig domkirke, stødte man på en sten, som på den opad vendte smalle kant bar nogle ret vel bevarede skrifttegn. Konservatoren for de slesvig-holstenske oldsager, professor dr. R. Haupt, som blev tilkaldt i den anledning, så straks, at de tegn, der fandtes på stenen, var runer, og at den synlige del af indskriften kun var et brudstykke af en længere indskrift. Han drog derfor omsorg for, at stenen blev udtaget så omhyggelig som muligt, hvad der imidlertid var forbundet med store vanskeligheder, da den meget stærke kalk, der holdt den fast til de omgivende stene, på mange steder havde ædt sig dybt ind i den let hensmuldrende kalksten, hvoraf runestenen består. Den kom som følge heraf for dagen i meget beskadiget tilstand. Noget oven for midten var den bristet i to store stykker, af hvilke det øverste udgör omtrent $^2/_5$, det nederste omtrent $^3/_5$ af stenen, og på flere steder var indskriften fuldstændig ødelagt, så at der ikke fandtes mindste spor af runer. Et större stykke var desuden afslået både ved toppen og foden, för end stenen var bleven indmuret. Den bevarede del af indskriften må derimod i det hele betegnes som meget tydelig.

Straks efter udtagelsen blev stenen underkastet en omhyggelig undersøgelse i alle retninger af klosterprovst, baron R. v. Liliencron i Slesvig, og i forening med ham gjorde jeg kort tid efter et forsøg på at tolke indskriften (Der Runenstein im Schleswiger Dom. Erläutert von R. v. Liliencron und Ludv. Wimmer, Kiel 1898). Samtidig blev brudstykkerne föjede sammen med cement, og stenen er nu opstillet på en sokkel af cement i et kapel på den sydlige side af koret i domkirken, hvor jeg undersøgte den i August 1900. Det fremgik heraf, at v. Liliencrons meddelelser om den bevarede del af indskriften så vel som afbildningen af stenen i den nævnte afhandling så godt som på alle punkter var fuldstændig nöjagtige. Kun er runerne, der i virkeligheden er meget fine i linjerne, på denne afbildning gennemgående blevne alt for tykke, hvorved man får et urigtigt indtryk af indskriftens karakter. På grundlag af min egen undersøgelse har jeg på ny behandlet indskriften i afhandlingen „Sønderjyllands runemindesmærker“ i Haandbog i det nordslesvigske Spörgsmaals Historie, Kbh. 1901, s. 51 ff. og i sammes franske udgave, Kbh. 1906, s. 50 ff.

Det bevarede stykke af den meget uanselige lille sten, der består af rødliggrå kalksten, er 2′ $2^1/_2$″ höjt, 1′ $2^1/_2$″ bredt forneden, 1′ foroven og mellem $4^1/_4$″ og $5^1/_4$″ tykt. Runerne, der som sagt gennemgående er fine i linjerne, er mellem 3″ og $3^1/_2$″ höje. Stenens temmelig regelmæssige firkantede form ses af hosstående tværsnit, der er taget over hovedstaven i ᚭ i linjen til höjre på den brede flade.

Som sammenhængen viser, begynder den bevarede del af indskriften øverst i linjen på kanten til höjre med ordet ᚴᛁᛏ. Af alle tre runer er den större øverste del ubeskadiget, medens deres nederste del er bortfliset. Herefter har der stået to punkter som i den følgende del af indskriften, af hvilke det øverste er bevaret, men det nederste bortslået. I det herefter følgende ᚱ er den øverste del af hoved- og bistaven og den nederste del af bistaven klar, men resten ødelagt. Af det følgende ᚿ er kun hovedstavens nederste del klar; dens øverste del har ligget langs med bruddet og følges endnu tydelig

Runestenen fra Slesvig domkirke A—C.

i kanten af dette, men er i øvrigt ødelagt tillige med hele bistaven. Af det næste ᛁ er den øverste del klar, men den nederste ødelagt. Herefter har der fulgt et ᛋ, af hvilket den venstre stav endnu spores, medens hele den øvrige del så vel som det følgende ᚿ er fuldstændig ødelagte. De følgende punkter træder kun svagt frem, klarest det nederste. Meget klare står de herefter følgende tegn ᛋᛏᚿᛁᛆ : ᛂ. En fure i stenen på venstre side af ᛁ kan ved løselig betragtning give det udseende af ⊣; også på venstre side af ᛆ findes en mindre fure, hvorved denne rune kan få udseende af ᛅ. Af ᚿᛁᛆ er toppene forsvundne.

Efter denne linje følger den bevarede del af indskriften i linjen længst til höjre på stenens brede flade. Denne linje løber bustrofedon i forhold til linjen på kanten; men

största delen af indskriften er des værre fuldstændig ødelagt. Foran de to første klare runer ᚿᛆ, af hvilke kun hovedstavenes nederste del er forsvunden, kunde jeg ved min undersøgelse langs med bruddet tydelig følge en stav, som enten måtte være bistaven i et ᛚ, eller den höjre bistav i et ᛏ, hvad der bekræftede min tidligere udtalte formodning, at -an kunde være de to sidste runer af et navn, der havde endt på -tan. Om læsningen af de følgende tre runer ᛋᚢᛚ kan der ikke rejses tvivl: ᛋ er så godt som fuldstændig ubeskadiget; den nederste del af bistaven i ᚢ fandtes ved min undersøgelse endnu på et

Runestenen fra Slesvig domkirke D.

mindre stykke af stenen, der havde løsnet sig, og som derfor let med tiden vilde kunne forsvinde; i ᛚ mangler hovedstavens nederste del, og det store brud går igennem bistaven, der dog viser sig tydelig. Herefter findes intet som helst spor af runer i den følgende del af linjen lige så lidt som i linjens begyndelse foran det lævnede spor af ᛚ-runen eller ᛏ-runens höjre bistav.

Til den nu omtalte linje har den anden linje fra höjre sluttet sig bustrofedon. Heller ikke i begyndelsen og slutningen af denne linje findes ringeste spor af nogen runestav. Kun omtrent midt i linjen, lige ud for runerne ᛋᚢᛚ i første linje, følges endnu tydelig de tre runer ᚿᚢᚦ, af hvilke ᚿ dog er stærkt beskadiget, idet kun øverste og nederste del af den rette stav er bevaret, medens den mellemste del tillige med bistaven, der har ligget lige i bruddet, er ødelagt. Efter de to ubeskadigede runer ᚢᚦ følges endnu (i lidt længere

afstand fra ᚦ end dette fra ᚢ) hovedstaven og øverste del af bistaven i et ᚱ, hvorimod bistavens nederste del er forsvunden. Af de mange huller, som findes i stenen efter dette ᚱ, er to sikkert lævninger af huggede punkter. Efter punkterne følges endnu svagt den øverste del af en ret stav i flugt med hovedstaven i ᛅ i første linje; men herefter strækker et stort dybt hul, i hvilket der ikke findes spor af runestave, sig lige til stenens fod.

Mellem den anden linje fra höjre og linjen til venstre på forsiden findes et tomt rum uden runer. Linjen til venstre, der løber ovenfra nedad ligesom linjen på kanten til höjre, har nemlig indledet en ny sætning og er derfor ved den ubeskrevne plads skilt fra den egenlige hovedindskrift. Runerne i linjen til venstre er i det hele meget vel bevarede. Lige efter det store brud foroven ses først bistaven af et ᚾ, efterfulgt af to punkter, og derpå de meget klare ord ᛅᚢᚴ : ᚴᚢᚦᛘᚢᚾᛏᚱ : ᚦᛅᛦ. Punkterne efter þaʀ træder temmelig svagt frem, og herefter følges endnu hele formen af et ᚱ, der dog på grund af udflisning er lidt forstyrret i øverste og nederste del.

Til denne linje slutter sig bustrofedon linjen på kanten til venstre, der ligeledes for störste delen er meget klar. Først ses nederste del af en ret stav, hvis øverste del tillige med bistaven, der gjorde runen til ᛅ, nu er forsvunden; men straks ved stenens fremdragelse var en del af bistaven endnu bevaret. I det følgende ᛦ er kun hovedstavens øverste del ødelagt. Klare er punkterne efter ᛦ så vel som det følgende ᛅ, hvis bistav dog er noget udfliset. Ubeskadigede er de følgende tegn ᛂᚾᚴᛚᛅᚾᛏᛁ :; punktet i ᚴ, som fra først af blev overset, er ganske sikkert. Overordenlig tydelige er også de følgende fem runer ᛁᛋᚴᛁᚢ; kun nederste del af hovedstaven i det første ᛁ er noget udfliset. Efter ᚢ følger et lille hul i stenen, hvor ethvert spor af runestave er forsvundet; men min undersøgelse viste mig, at der i hullet netop er plads til :ᚼ, som jeg för undersøgelsen havde formodet. Efter hullet ses de klare runer ᚢᛁᛚᛁᛋ, efterfulgte af to punkter. I ᛚ følges bistaven endnu tydelig langs med bruddet, som har borttaget øverste del af ᛁᛋ. Også af de to sidste runer i linjen er toppene ødelagte; men den lævnede del af bægge gör læsningen ᚴᚱ utvivlsom.

Den bevarede del af indskriften må altså gengives:

(A) lit [:] r(a)i(s)[a] : stain : e
I
(B) (t)an : sul
(a)uþr : (i)
n : auk : kuþmuntr : þaʀ : r
(C) (a)ʀ : aenglanti : iskiu ×× uilis : kr

Så godt som hele bagsiden af stenen udfyldes af et ornament, der dog i sin helhed er noget uklart, da mange af linjerne er meget utydelige og nogle helt udviskede. Alle de linjer, der endnu kan følges, er med störste omhu fremstillede på afbildningen.

Både stenens form og ornamentet på bagsiden sætter det uden for al tvivl, at den har været stillet således, at indskriftens første linje, der, som det med sikkerhed fremgår af sammenhængen, findes på kanten til höjre, løber ovenfra nedad. I den be-

varede del af indskriften i denne linje lit:raisa:stain:e.... finder vi den fra utallige runeindskrifter velkendte formel, hvormed indskrifterne begynder, og hvor altså kun subjektet til lit mangler. Dette har følgelig stået på det bortslåede stykke af stenen umiddelbart foran og i samme linje som lit.[1] Efter denne linje følger den tilstødende linje længst til höjre på bredsiden og efter denne atter den hertil stødende tredje linje, med hvilken indskriftens første del afsluttes. Disse tre linjer løber altså bustrofedon i den regelmæssige, fra en mængde andre indskrifter kendte form.

Men i øvrigt frembyder den måde, hvorpå indskriften er anbragt på stenen, en påfaldende uregelmæssighed. For alle danske runeindskrifter gælder det nemlig som ufravigelig regel, at indskriftens første linje løber nedenfra opad, når ikke ganske særlige forhold nødvendiggör en afvigelse herfra, f. eks. i indskriften på den större Jællinge-sten, der er anbragt vandret (foran s. XIII). Samme regel følger de øvrige nordiske runeindskrifter med det yngre alfabet. Selv på de runestene fra senere tid, hvis indskrifter er anbragte i kunstige slangeslyngninger, som vi i stor mængde kender særlig fra Uppland, er det regel, at slangehovedet, hvor indskriften begynder, findes nederst på stenen, så at også disse indskrifter i virkeligheden følger den gamle regel. Som sjældnere undtagelser må det anses, at slyngningen, hvori indskriften er ristet, har fået en sådan form, at slangehovedet findes på stenens øverste del, og at indskriften som følge heraf løber ovenfra nedad. Som eksempler herpå kan anføres de to upplandske runestene fra Öfver Grans socken i Bautil no. 339 og 341 = Dybeck fol. I no. 40 (kun et brudstykke, men i Bautil fuldstændig) og 39 (Liljegren no. 39 og 37, Upplands Fornminnesfören. Tidskrift I, 1, s. 29 f. og I, 5, s. 86); ligeledes de upplandske stene i Bautil no. 455 (Bälinge socken), 540 (Fundbo socken) og 573 (Alunda socken) = Dybeck fol. I no. 194, 253 og 261 (Liljegren no. 140, 309, 277, UFT II, s. 236, I, 3, s. 40, I, 1, s. 11 og I, 5, s. 79). Endnu mere stemmende med stenen fra Slesvig domkirke er dog de to upplandske stene fra Öfver Grans socken i Bautil no. 338 og 340 = Dybeck fol. I no. 43 og 41 (Liljegren no. 42 og 1551, UFT I, 1, s. 30 f. og I, 5, s. 86). Her er nemlig de kunstige slyngninger ikke benyttede til runeindskrifterne, men anbragte frit midt på stenene og omgivne af indskrifter, der løber ovenfra nedad. Særlig Bautils no. 340 synes mig i höj grad at minde om vor runesten, på hvilken ornamentet på den ene brede flade omsluttes af de to linjer på de smalle kanter, af hvilke den første ligesom på den upplandske sten løber ovenfra nedad.

Indskriftens retning på den slesvigske sten kan således ingenlunde kaldes enestående, når vi sammenligner den med andre samtidige mindesmærker uden for Danmark. Men det samme møder vi også på forskellige runemindesmærker her i landet fra en endnu senere tid. Skönt stenen har stået oprejst, minder den dog i sin hele form langt mere om vore flade runeligstene (fra tiden omkring år 1200) end om de gamle rejste runestene. Men på ligstenene var det netop almindeligt at anbringe indskriften på de smalle kanter

[1] Den antagelse, at indskriften kunde have begyndt i linjen længst til höjre på bredsiden, som altså alene skulde have indeholdt det til lit hørende subjekt, vilde af mange grunde være ganske urimelig, hvad jeg nærmere har påvist i „Der Runenstein im Schleswiger Dom“, s. 12 f. og s. 15.

og at forsyne den brede flade med en eller anden billedlig fremstilling. For disse stene gjaldt der heller ikke som for de egenlige runestene nogen fast regel med hensyn til indskriftens retning, idet den jævnlig begyndte øverst på den ene kant og løb nedad (sml. f. eks. Gæssingholm-stenen fra Jylland og Bregninge-stenen fra Tåsinge), ganske som det er tilfældet med den første linje i vor indskrift.

Den indvending, der kunde rejses mod min ordning af de tre første linjer i indskriften på grund af begyndelseslinjens retning, er altså uden betydning. Og at denne orden er den eneste rigtige, fremgår desuden til evidens af de to sidste linjer. Det tomme rum på bredsiden mellem linjen længst til venstre og den anden linje fra höjre antyder, at indskriften falder i to hoveddele, den ene i de tre, den anden i de to sammenhængende linjer, hvad indholdet også, som vi straks skal se, fuldstændig bekræfter. Af indskriften i de to sidste linjer er så meget bevaret, at vi ikke kan være i tvivl om indholdet af denne del af indskriften, og dette viser klart, at den begynder i linjen til venstre på bredsiden, der løber ovenfra nedad, og ender med linjen på kanten til venstre, som går i den modsatte retning. I bægge dele af indskriften har linjernes indbyrdes orden altså været ganske ens.

Medens udfyldningen af de tre første linjer i flere henseender kan vække tvivl, gælder dette ikke de to sidste linjer, hvis indhold for störste delen er særdeles klart. For med nogenlunde sandsynlighed at kunne udfylde det manglende i indskriften må man naturligvis først og fremmest være på det rene med, hvor meget der er bortslået af stenens top og fod, hvor mange runer der altså mangler ved linjernes begyndelse og slutning.

I begyndelsen af første linje mangler navnet på den, der lod stenen rejse; runernes antal er altså usikkert. I slutningen af samme linje må vi antage, at der i det mindste mangler en del af det med ᚽ begyndende ord, altså eftiʀ eller mulig eftʀ (efter indskriftens hele karakter ikke eft). Det lader sig altså ikke afgöre, hvor stort et beskrevet stykke der mangler ved begyndelsen og slutningen af den første linje. For de to sidste linjers (den fjærdes og femtes) vedkommende lader dette spörsmål sig derimod sikkert besvare, for så vidt det angår deres længde ved den nederste del af stenen. Sammenhængen viser nemlig, at ᚱ i slutningen af fjærde og (ᚽ)ᛦ i begyndelsen af femte linje må være henholdsvis den første og de to sidste runer i ordene ᚱ[ᛁᛋᛏᚢ] og [ᚱᚢᚾ](ᚽ)ᛦ, idet vi her har den fra andre runestene velbekendte formel: „. . . n og Gudmund de ristede runer(ne)“. At der her nævnes to runeristere, er ikke usædvanligt. Eksempelvis anfører jeg en sten fra Häggeby socken i Uppland (Bautil no. 351, Dybeck fol. I no. 20, Liljegren no. 49, UFT I, 1, s. 54), der har følgende indskrift, hvis indhold også i andre henseender minder om vor indskrift: sterkar . auk . hioruaþr . litu . reisa . þinsa . stain . eftʀ . kisl . broþur . sin . kuþ hialbi . ant ans — uisti . auk . ufaih . þeiʀ . hieku, „Sterkar og Hjorvard lod rejse denne sten efter Gisl deres broder. Gud hjælpe hans sjæl. — Veste og Ufég de huggede (stenen, runerne og slyngningerne)“; sml. ligeledes en sten fra Danmarks socken i Uppland (Bautil no. 408, Dybeck fol. I no. 182, Liljegren no. 206, UFT II, s. 35) foruden flere andre. Af danske stene anfører jeg Klemensker-stenen II, hvis indskrift ender med: . . . kil : rist :

runaʀ : þisi : auk : sueni, og Hyby-stenen i Skåne: þurþr . hu . runaʀ . þasi . auk . þurstin. For den slesvigske stens vedkommende ligger det nær at formode, at den ene runerister har hugget de tre første linjer, den anden de to sidste og slyngningerne.

I bægge de ødelagte ord ᚱ[ᛁᛌᛐᚢ] og [ᚱᚢᚿ](ᛆ)ᛦ har runerne uden tvivl ståeṭ forholdsvis tæt ved hinanden, når vi skal slutte efter ᚦᛆᛦ foran ᚱ... og især ᛆᚿᚴᛚᛆᚿᛐᛁ efter ...(ᛆ)ᛦ. Derimod er der i indskriftens første linje en forholdsvis stor afstand mellem alle runer. Jeg er derfor mest tilböjelig til at antage, at ordet ᛁᚠᛐ(ᛁ)ᛦ ikke har været skrevet helt ud i slutningen af første linje, men at her kun har ståeṭ eft, og at anden linje har begyndt med ᛁᛦ: eller ᛦ:, såfremt ordet har haft formen eftʀ som i indskriften på den nys nævnte sten fra Häggeby og andet steds. At eft(i)ʀ og lignende ord har været fordelte i to linjer, kender vi også fra andre indskrifter. Vi vilde således få den ønskede symmetri i indskriften, idet alle linjer vilde nå lige langt ned på stenen. Og det vilde stemme godt med den måde, hvorpå de to første klare runer i anden linje (ᛆᚿ), der indeholder slutningen af den dødes navn, naturlig kunde udfyldes. Ganske vist kunde ᛆᚿ indeholde slutningen af et med stain sammensat navn, hvor runeristeren altså havde skrevet a for ai ligesom i þaʀ = þaiʀ i fjærde linje, og ligesom vi i andre indskrifter kan finde rasa, stan o. s. v. = raisa, stain o. s. v. (sml. kap. 4 § 1, 5); men det ligger dog langt nærmere at søge et navn, som virkelig ender på -an, og her vilde netop [ᚼᛆᛚᚠ](ᛐ)ᛆᚿ halftan passe udmærket[1]. Ti rigtignok kendes dette navn ikke fra en eneste dansk runesten; men at dette er rent tilfældigt, fremgår deraf, at det senere jævnlig optræder i Dansk (i formen *Haldan*, *Halden*), ligesom det er ret hyppigt på svenske runestene, hvor vi finder halftan i nævneform og genstandsform, halftanar i ejeform (se f. eks. Bautil no. 603, Dybeck fol. I no. 58, Liljegren no. 669, UFT I, 1, s. 43 og mange andre).

Det efter ... an følgende ᛌᚢᛚ indeholder vistnok navnet på [Halvd]ans fader, og jeg formoder, at det skal udfyldes ᛌᚢᛚ[ᚴᛆ : ᛌᚢᚿ :] sul[ka : sun :]. Samme navn forekommer f. eks. på Tillise-stenen, der er rejst af eskil sulka sun, og også senere træffer vi navnet *Sulki* (*Solki*) i Danmark (III, s. 495).

Medens vi således med temmelig stor sikkerhed kan bestemme længden af indskriftlinjerne nederst på stenen, er det vanskeligere at afgöre, hvor stort et stykke der mangler ved dens top. Hvor megen plads navnet foran lit i første linje har indtaget, kan vi jo ikke sige, og det samme gælder om det med ᚿ endende navn, der har ståeṭ øverst i fjærde linje, idet vi både kan tænke på et kortere navn som [suai]n, [biur]n o. s. v. og et længere som [fraystai]n o. s. v. Heller ikke den sidste (femte) linje er i stand til at afgöre dette spörsmål. I det tomme rum i denne linje mellem ᛁᛌᚴᛁᚢ og ᚢᛁᛚᛁᛌ er der kun plads til en enkelt meget bred eller til to smalle runer, og de bevarede ordformer synes mig med nødvendighed at kræve udfyldningen ᛁᛌᚴᛁᚢ[:ᚼ]ᚢᛁᛚᛁᛌ, som også vilde passe nöjagtig til pladsen. Udtrykket a englanti i skiu huilis, „han hviler (ligger begravet) i England i Skia“ er jo klart nok, og det stemmer fuldstændig med Rösås-stenens a hak-

[1] Den formodede ᛐ-rune, af hvis höjre bistav jeg ved min undersøgelse fandt en sikker lævning foran ᛆᚿ, passer jo både til et på -stan endende navn og til halftan.

lati i baþum, „i England i Bath“, og med Valleberga-stenens þeʀ likia i luntunum, „de ligger (begravede) i London“ (se III, s. 166 f.).

De to sidste runer i linjen kan, som foran bemærket, kun læses ᚴᚱ, hvad der passer godt til den foregående sætning, idet vi efter meddelelsen om den dødes hvilested snarest venter et af de fra yngre runestene velbekendte sædvanlige kristelige ønsker, her altså kr[istr : hialbi : ont : hans], „Krist hjælpe hans sjæl“ eller lign. At hele denne sætning skulde have stået i den bortslåede del af femte linje på stenens top, kan dog umulig antages. Også med forkortninger vilde sætningen blive alt for lang til den plads, som linjen kan have indtaget, selv om der har stået lange navne i begyndelsen af første og fjærde linje. At det bortslåede stykke af stenens top ikke har været så særdeles stort, synes desuden både dens form og særlig den bevarede del af ornamentet på bagsiden mig at vise. Det har sikkert langtfra været så stort som det stykke, der mangler ved foden, hvor vi foruden stykket med de manglende runer jo også har haft det ubeskrevne stykke af stenen, der hvilede i jorden. Hele den nævnte kristne formel kan dog meget godt have stået på stenen, uden at denne linje behøver at have strakt sig ud over de andre fire linjer. Det er nemlig höjst sandsynligt, at slutningen af det kristne ønske har stået på stenens bagside oven over ornamentet, hvor den har været anbragt på lignende måde som slutningen af indskriften på den store Århus-sten (nedenfor s. 126). På selve kanten har der derfor næppe stået mere end ordet ᚴᚱ[ᛁᛋᛏᚱ:]. Hermed vilde i begyndelsen af fjærde linje navnet [ᛋᚢᛅᛁ]ᚾ: og i begyndelsen af første linje f. eks. navnet [ᛏᚢᚴᛁ:] kunne passe.

Jeg har da tænkt mig hele indskriften udfyldt på følgende måde, hvorved alle linjer vilde kunne få nöjagtig samme störrelse:

[tuki :] lit [·:] r(a)i(s)[a] : stain : e[ft]
[(i)ʀ : half](t)an : sul[ka : sun : felaga]
[sin : eʀ : uarþ : t](a)uþr : (i) [urustu]

[suai]n : auk : kuþmuntr : þaʀ : r[istu]
[run](a)ʀ : a englanti : i skiu [: h]uilis : kr[istr]

(over ornamentet på bagsiden)

[hialbi : ont : hans]

ɔ: *[Tóki] lét ræisa stæin æ[ftiʀ Half]dan Sul[ka sun, félaga sínn, eʀ warð d]áuðr í [orrostu].*

[Swæi]nn áuk Guðmundr þæiʀ r[istu rún]aʀ. Á Englandi í Skíu hwílis. Kr[istr hialpi ánd hans].

„[Toke] lod rejse sten(en) e[fter Halv]dan Sul[kes sön, sin fælle, som d]øde i [slaget].

[Sve]n og Gudmund de r[istede run]er(ne). I England i Skia hviler han (ligger han begravet). Kr[ist hjælpe hans sjæl].“

Selvfølgelig beror flere af udfyldningerne i hovedindskriftens anden og tredje linje på formodninger, som er og ifølge sagens natur må være ganske usikre. Når jeg antager,

at der sidst i tredje linje har stået ᚢᚱᚢᛋᛏᚢ, er det begrundet i indskriftens indhold, hvad jeg senere skal påvise. I „Der Runenstein im Schleswiger Dom“ havde jeg derimod formodet, at der i stedet for urustu kunde have stået ᚢᛏᚠᛅᚱᚢ, altså „på rejse udenlands“, „rejse til fremmed(e) land(e)“, hvad vi f. eks. finder i en gullandsk indskrift (Liljegren no. 1592, Säve no. 89) = isl. *útfǫr*. Ordene felaga og eʀ har jeg skrevet med stungne runer i lighed med e[ft(i)ʀ] og englanti; men skrivemåden ᚠᛁᛚᛅᚴᛅ og ᛁᛦ var naturligvis også mulig. Tvivlsomt er det ligeledes, om indskriften vilde have brugt u- eller o-runen som tegn for den ene eller for bægge *o*-lyd i *orrostu*, og om den vilde have brugt a- eller o-runen i ordet *ånd*. Mellem ᛁᚢᚱᚢᛋᛏᚢ sætter jeg ingen punkter i lighed med aenglanti og iskiu. Om der har stået punkter ved linjernes begyndelse og slutning, lader sig ikke afgöre.

I sammenligning med vore øvrige runestene fremviser stenen fra Slesvig domkirke mange ejendommeligheder. Særlig er måden, hvorpå indskriften er anbragt, ganske enestående, således som jeg foran har påvist. Men også ved sit materiale indtager stenen en ejendommelig plads, idet den består af kalksten, medens de hjemlige granitblokke brugtes til vore almindelige gamle runestene. Efter sagkyndig undersøgelse hører den nævnte kalksten oprindelig hjemme i Sverig; men stykker deraf træffes dog hyppig her i landet, så at materialet altså ikke kan vise, om stenen er ført hertil fra Sverig, eller om den er funden på stedet, hvor indskriften uden tvivl blev ristet.

Vi står da her over for det vigtige og vanskelige spörsmål om indskriftens nationalitet, som vi må søge at bestemme af indre grunde, da materialet ikke afgiver noget bevis i den ene eller anden retning. At stenen — med eller uden indskrift — kan være ført fra Sverig og rejst på Slesvigs gamle kirkegård, er i og for sig ingenlunde umuligt. Det vilde stemme med hvad der udtrykkelig siges i indskriften på den upplandske runesten hos Liljegren no. 1555 (sml. UFT II, s. 19): „..... de førte denne sten fra Gulland og rejste den efter ....“. Men langt rimeligere er det dog, at stenen er funden et sted i nærheden af Slesvig, og at indskriften er ristet her. Spörsmålet er da, om det er en virkelig dansk indskrift, vi finder på denne sten. Monumentets hele karakter, stenens form og materiale, måden, hvorpå indskriften er anbragt, dens indhold med det kristne ønske i formen kristr ...., der er yngre end de lignende formler med kuþ ...., endelig rune- og sprogformer — for ikke at tale om det des værre temmelig utydelige ornament på bagsiden — viser efter min mening med fuldkommen sikkerhed, at dette mindesmærke må henføres til sidste halvdel af det 11. årh. Men med lige så stor sikkerhed viser alle disse forhold, at vi, når vi ser bort fra Bornholm, ikke kan stå over for et ægte dansk runemindesmærke.

Derimod leder en enkelt form i indskriften, nemlig ordet [h]uilis, tanken langt mod øst, til Gulland. I de gullandske runeindskrifter forekommer dette ord så ofte, at det må anses for et stående udtryk, hvorimod de islandske og norske runeligstene stadig bruger handleformen huilir, der også forekommer på den eneste danske runeligsten, som

har dette ord (Tisted-stenen).[1] Også alle øvrige sprogformer i indskriften, særlig bevarelsen af de gamle tvelyd i raisa stain (þaʀ = þaiʀ) og i [t]auþr (auk) så vel som den nöjagtige adskillelse af R og ᛦ vilde passe udmærket i en gullandsk indskrift fra hele sidste halvdel af det 11. årh. Det tör da ikke a priori kaldes umuligt, at de to runeristere eller den ene af dem har været fra Gulland. Et andet sikkert minde om gullandsk arbejde og gullandsk sprog her i Danmark træffer vi jo senere i døbefonten i Åkirkeby på Bornholm.

Alligevel anser jeg vor runestens gullandske oprindelse for i höjeste grad usikker. Den eneste form i indskriften, som skulde afgive beviset herfor, mediumsformen [h]uilis, tör nemlig ingenlunde stemples som særlig gullandsk. At denne form lige så godt som aktivformen huiliʀ kunde bruges også i svenske indskrifter fra andre egne så vel som i danske, fremgår deraf, at gammel Svensk og gammel Dansk jævnlig har *hwilas*, *hwiles* ikke blot i samme betydning som oldsprogets *hvílask*, „hvile, hvile sig“, men også i den særlige betydning „hvile, ligge begravet“ (sml. Söderwall, Ordbok öfver svenska Medeltids-språket I, s. 538; Kalkar, Ordbog til det ældre danske Sprog II, s. 322). Indskriftens sprog- og runeformer indeholder altså intet, som med blot nogenlunde sikkerhed kan afgöre spörsmålet om dens nationalitet. Jeg vil således fremhæve, at ikke blot en upplandsk, men også en bornholmsk indskrift fra sidste halvdel af 11. årh. (nærmest dets midte) vilde kunne fremvise ganske de samme rune- og sprogformer som vor indskrift (samme vaklen i brugen af de stungne runer, tvelyd i raisa o. s. v., adskillelse af R og ᛦ, skrivemåden -muntr og englanti = -mutr og eglati (iklati eller aklati), ᚿ som forholdsord for ældre ᚬ, -*s* i middelarten for ældre -*sk*, ᛙ for ældre ᛘ, ja endogså ᚽ — a ved siden af ᛁ — n (se s. XXVII).

Monumentets hele karakter leder dog nærmest tanken til de svenske provinser om Mälaren, særlig Uppland og Södermanland, og for mit eget vedkommende nærer jeg ingen tvivl om, at runeristerne har haft deres hjem i disse egne. Der föjes således ved den fra Slesvig domkirke fremdragne runesten et nyt led til de gamle svenske sprogmindesmærker i Danmark, på hvilke jeg for mange år siden har henledet opmærksomheden, hvortil jeg senere flere gange er kommen tilbage[2], og som jeg nu endelig har kunnet behandle i sammenhæng. Særlig leder den slesvigske sten min tanke hen på en runesten i den gamle danske provins Skåne, nemlig Simris-stenen I. Medens runestenene i Skåne ellers i det hele slutter sig nöje til runestenene i de øvrige danske provinser, bærer den nævnte sten en ormeslyngning af den art, som netop er særlig karakteristisk for de nys nævnte svenske provinser. Og vi er så heldige i dette tilfælde med sikkerhed at kunne påvise grunden til, at denne skånske runesten har en udpræget svensk karakter. Den er nemlig rejst af Bjarngér efter hans broder Ravn, der var „svend hos Gunnulv i Svitjod“.

[1] Det ældre udtryk „ligger“ findes derimod på de danske stene fra Galtrup, Bjolderup og Bregninge og er også almindeligt på svenske runeligstene, fra hvilke jeg derimod ikke kender huilir eller huilis. Ordet „ligge“ i betydning „ligge begravet“ forekommer allerede på en af de ældste danske runestene (den större Gunderup-sten), og samme betydning har likia på Valleberga-stenen.

[2] Runeskriftens oprindelse og udvikling i Norden, Kbh. 1874, s. 203 ff.; Om gamle svenske sprogmindesmærker i Danmark, foredrag på det tredje nordiske filologmøde i Stockholm 1886, trykt i „Forhandlinger paa det fjerde nordiske Filologmøde i Kjøbenhavn 1892“, Kbh. 1893, s. XXIV ff.; Die runenschrift, Berlin 1887, s. 246 ff., 293 f.; Døbefonten i Akirkeby kirke, Kbh. 1887, s. 10 f.; nedenfor s. 69 ff.

Runeristeren, uden tvivl en af Ravns stalbrødre og mulig ligesom han „svend“ hos Gunnulv, har fra sit hjem i Svitjod lånt motivet til slyngningen og indskriftens hele form. Derimod har Ravn og hans broder vistnok været danske mænd fra Skåne. Også i sprogformerne finder vi stor overensstemmelse mellem indskrifterne på den skånske og slesvigske sten: bægge har lit raisa stain med ᛁ og med tvelyd ved siden af eftiʀ med stunget ᛂ; bægge adskiller nöjagtig ᚱ og ᛦ; bægge bruger ᛅ som forholdsord for ældre ᚭ og skriver det sammen med det styrede ord. Hvis den slesvigske sten havde været fuldstændig, vilde endnu flere overensstemmelser sikkert kunne påvises. At bægge stene viser samme steds hen, synes mig hævet over al tvivl, og jeg anser det hermed for bevist, at indskriften og ornamentet på stenen fra Slesvig domkirke er udført af svenske runeristere, uden tvivl mænd fra Mälaregnene. Derimod kan jo både den, der lod stenen rejse, og den, til hvis minde den blev rejst, meget godt have været danske mænd fra Slesvig by eller dens omegn.

At en runesten, som i sidste halvdel af det 11. årh. blev rejst på kirkegården i Slesvig, skyldes svenske runeristere, kan heller ikke vække vor forundring, efter at Vedelspang-stenene og et halvt århundrede senere Hedeby- og Danevirke-stenen har lært os, at Svenskere i længere eller kortere tid havde sat sig fast i denne egn.

Indskriften på stenen fra domkirken siger, at den mand, til hvis minde den blev rejst, lå begravet „i England i Skia“. Heldigvis er disse ord så tydelige, at der ikke kan rejses mindste tvivl om læsningen. Derimod lader det sig næppe med fuld sikkerhed påvise, hvor Skia har ligget. I „Der Runenstein im Schleswiger Dom“, s. 18 f. har jeg med v. Liliencron udtalt den formodning, at *Skía* kunde betegne den store ø *Skye* mellem Hebriderne, som i islandske sagaer bærer navnet *Skíð* og i Chronica regum Manniæ et insularum kaldes *Ski*. Herimod kan dog med fuld ret indvendes, at man sikkert ikke på runeindskriftens tid om øen Skye vilde bruge udtrykket „i England“, og at der derfor med indskriftens *Skía* uden tvivl sigtes til en by i selve England. Min senere afdøde lærde studiefælle Konrad Maurer i München har i en skriftlig meddelelse henledet min opmærksomhed på, at der virkelig i England findes en landsby Skidby i East-Ridling i grevskabet York, og han tilföjer: „Nu må stenen, som De har påvist, henføres til sidste halvdel af det 11. årh. Skulde den da ikke stå i forbindelse med slaget ved Stanford bro (1066), som jo blev udkæmpet i umiddelbar nærhed af Skidby? Da der efter slaget blev tilstået Nordboerne frihed til at rejse hjem, vilde det jo ikke være påfaldende, at en af deres stalbrødre, som var falden i slaget, blev begravet i en nærliggende landsby. På den anden side var det heller ikke umuligt, at en Nordbo kunde have kæmpet med i den engelske hær og være falden.“ Jeg finder denne formodning, der stemmer udmærket med indskriftens tid, höjst tiltalende, og jeg har derfor i min udfyldning af indskriften indsat ordet urustu sidst i tredje linje.

Et historisk mindesmærke af den betydning som de fire mærkelige og langt ældre runestene, der efterhånden er komne for dagen i egnen om Danevirke, er stenen, der er fremdraget af Slesvig domkirke, naturligvis ikke; men hvis Maurers nys nævnte formodning har truffet det rette, hvorfor alt synes mig at tale, må den sidst fundne slesvigske sten lige så godt som de fire andre fra samme egn henregnes mellem de historiske runemindesmærker.

Til de foran behandlede fire runestene, der har været rejste på forskellige steder i Jylland lige fra Gunderup nær ved Alborg mod nord til byen Slesvig mod syd, men som dog ikke kan kaldes danske stene i egenlig forstand, eftersom de sikkert skyldes fremmede runeristere eller danske runeristere, der har fulgt fremmede forbilleder (Hobro-stenen), må også föjes den ene Vedelspang-sten (Vedelspang-stenen I), hvis indskrift, således som jeg udførlig har påvist nedenfor s. 68 ff., er ristet af en svensk mand, og den ene sten i Simris (Simris-stenen I), der ligesom stenen fra Slesvig domkirke er udført efter uppsvenske mønstre. Når jeg imidlertid har behandlet de to sidstnævnte stene andetsteds i dette værk, er det, som man let vil se, begrundet i, at de bægge er nöje knyttede til andre mindesmærker i de egne, hvor de har hjemme. De to Vedelspang-stene kunde selvfølgelig ikke skilles ad, og det samme gælder efter min mening om de to stene i Simris.

At der også kan rejses tvivl om den runeristers nationalitet, der har hugget indskriften på den större Sønder Vissing-sten, har jeg berørt ved behandlingen af denne (nedenfor s. 79); men i dette tilfælde lader tvivlen sig ikke løse, og stenen måtte jo i hvert fald behandles sammen med vore øvrige historiske runemindesmærker. Angående nationaliteten af de øvrige i Danmark rejste runestene, der er bevarede til vore dage, finder jeg ikke nogen grund til at rejse tvivl. Derimod har vi mellem runemindesmærkerne i Danmark fra senere tid et enkelt, om hvilket vi sikkert kan påvise, at det er indført andetsteds fra, da dets nationalitet ikke kan være genstand for nogen som helst tvivl, nemlig

5. Døbefonten i Åkirkeby kirke

Åker sogn, Sønder herred, Bornholm

(undersøgt d. 16.—21. August 1879, d. 28.—29. August 1882 og oftere).

At denne font er udført af en gullandsk kunstner, og at sproget i den lange runeindskrift, som den bærer, er ægte gammel Gullandsk, har jeg for alle enkeltheders vedkommende udførlig påvist i den afhandling, som jeg 1887 udgav om den som festskrift til minde om hundredårsdagen for R. K. Rasks fødsel („Døbefonten i Åkirkeby kirke“, Kbh. 1887, 4to). Her indskrænker jeg mig derfor til sammen med de to kobbertavler, der ledsagede den nævnte afhandling, at meddele den beskrivelse, som jeg der har givet af fonten, tillige med min læsning og tolkning af indskriften.

Fonten, der, således som jeg efter meddelelse af professor Johnstrup har oplyst III, s. 186 not., består af gullandsk sandsten fra den sydlige del af øen, er omtrent 2' 9" höj og 2' 7" i ydre, 2' 1" i indre tværmål. Kummens tykkelse er altså 3". I det hele taget må fonten siges at være særdeles vel bevaret; större brud og udflisninger forekommer, som afbildningen viser, kun på et par steder. Som de fleste andre gamle fonter har også Åkirkeby-fonten i sin tid været mishandlet ved overkalkning o. s. v., og det skyldes uden tvivl for en del den senere rensning, der i øvrigt synes at være foretaget meget omhyggelig, at de billedlige fremstillinger og indskriften hist og her er temmelig udviskede. Gammel kalk fandtes ved min første undersøgelse endnu på enkelte steder gæmt i fordybningerne, og et par runer trådte først tydelig frem, efter at den var fjærnet, hvad der i reglen lod sig göre uden vanskelighed.

I den meget mangelfulde beskrivelse af fonten og dens billeder, som C. Thomsen har meddelt i „Antiqvariske Annaler“ IV (1827), s. 140 ff., hedder det, at „foden dannes af fire drager eller slanger med løvehoveder, som er snode i hverandre, ganske i den smag, der findes i udsiringerne af vore ældste bygninger, som synes endog at stå i forbindelse med den, vore forfædre brugte i den sidste periode af hedenskabet“. Denne beskrivelse er dog hverken nöjagtig i det hele eller enkelte. Det eneste korrekte deri er, at der fra foden udgår fire hoveder med lige afstand indbyrdes; men af disse fire hoveder er de to åbenbart et menneske- og et vædderhoved. Menneskehovedet, på hvilket næsetippen er bortslået, er forsynet med overskæg og har antydning af kindskæg; håret løber til hver side ud i tre, i hinanden slyngede fletninger, af hvilke de to på den ene side (hen imod vædderhovedet) ender i løvværk, på den anden side alle tre i en lille spiral. Fra munden udgår til bægge sider stængler, forsynede med løvværk, der på den ene side udfylder rummet mellem menneske- og vædderhovedet, på den anden side störste delen af rummet mellem menneskehovedet og det tredje hoved. De fra munden udgående stængler omfattes af et par hænder uden nogen som helst antydning af arme. Hvad det nysnævnte tredje hoved egenlig skal forestille, lader sig næppe afgöre, da den nederste del af det er bortslået (har det været et fuglehoved?); men det er væsenlig forskelligt fra det fjærde hoved, der kan være et løvehoved (på hver side af overkæben, hvor den bider over slangen, synes en större tand at være antydet).[1] De to sidstnævnte hoveder bider over to slanger, der forbinder dem og udfylder rummet imellem dem, ligesom den ene slange, hvis hale ender i løvværk, udfylder rummet mellem løve(?)- og vædderhovedet. Slangehovederne, der hvert er forsynet med et langt øre og to tydelig fremtrædende tænder i de åbne munde, er vendte mod hinanden og berører hinanden med munden. Ligesom menneskehovedet med hænderne omfatter de fra dets mund udgående stængler, således omfatter de øvrige tre hoveder med fødderne, hvis forbindelse med hovederne intetsteds er antydet, et om hele foden løbende smalt, snot bånd.

[1] Med den ovenfor udtalte formodning om betydningen af det fjærde hoved som et løvehoved og med det spörsmål, som jeg har knyttet til den endnu mere tvivlsomme betydning af det tredje hoved („har det været et fuglehoved?“), har jeg villet antyde, at de fire hoveder mulig skal forestille de fire evangelisters bekendte symboler. Hvis dette er rigtigt, har kunstneren imidlertid ombyttet oksen med et andet hornet dyr, nemlig en vædder.

„Oven over foden“, siger Thomsen fremdeles, „fortsættes slangefigurerne i arabeskagtige snoninger indtil den øvre del af dåben, som er delt i 11 mindre afdelinger“. Det korrekte er imidlertid, at skålens bund er smykket med løvværk, som slet ikke står i forbindelse med slyngningerne på foden, men endogså adskilles fra denne ved et med en regelmæssig båndfletning forsynet mellemstykke.

På skålens sider, der næsten er lodrette, danner 11 söjler, som forbindes ved trebladede (kløverbladsformede) buer, 11 omtrent lige store felter, hvori der fremstilles forskellige scener af Kristi liv. Det må særlig fremhæves, at de 11 söjler så vel som deres kapitæler og baser alle er af forskellig form. Det samme gælder om de slyngninger af bånd eller løvværk, der udfylder fligene mellem kløverbladsbuerne.

Betydningen af fremstillingerne i de enkelte felter er meget klar. Selv om vi ikke havde indskriften, vilde vi næppe på noget sted kunne være i tvivl om billedernes betydning. At der hist og her mulig kan rejses tvivl om betydningen af en eller anden enkelthed, er jo en anden sag.

Når vi gennemgår felterne enkeltvis, således som de er fremstillede udfoldede på tavle II, har vi:

I. Bebudelsen. Englen Gabriel med stråleglorie om hovedet og palmegren i hånden hilser jomfru Marie, i hvis glorie der sænker sig en ovenfra udgående stråle med en cirkelformet udvidelse på midten.

II. Maries besøg hos Elisabet. Den samme stråle som i første felt sænker sig også her i Maries glorie.[1]

III. Kristi fødsel. Marie hviler i en seng, ved enden af hvilken (ikke i den, som det kunde synes) en knælende mand (uden tvivl Josef) rækker hende hånden. Foran Maries hoved svinger en engel et røgelsekar; lige ud for englen ses krybben med Kristus (med korsglorie) og til höjre for denne stjærnen (8-delt). Øverst oppe er hovederne af oksen og asnet fremstillede.

IV—V. De hellige tre konger kommer gående for at bringe offer („guld, røgelse og myrrha“)[2] til Kristus (med korsglorie), der bæres af Marie, over hvis hoved den 8-delte stjærne, som har vist kongerne vej, lyser. Kristus opløfter hånden (for at modtage ofret, siger indskriften; for at velsigne kongerne, synes billedet snarere at sige).

VI—VIII. De hellige tre konger rider bort efter at have bragt deres offer. I den höjre hånd holder de grene, der løber ud i løvværk (næppe liljer). Foden hviler i stigböjlen og løber på dem alle ud i en stærk snabel. Alle tre heste løfter venstre forben og venstre bagben.

[1] Således som både H. Gering og R. Heinzel har bemærket i de nedenfor nævnte anmældelser af min afhandling om døbefonten fra 1887, er denne stråle utvivlsomt en symbolsk fremstilling af Maries undfangelse ved den hellig ånd, idet den cirkelformede udvidelse på midten er en rå antydning af duen. I virkeligheden hører den nævnte stråle dog kun hjemme i fremstillingen af bebudelsen, medens kunstneren her også har anbragt den i det andet felt ved besøgelsen. Derimod findes den ikke i det tredje og femte felt ved fremstillingen af Kristi fødsel og kongernes tilbedelse. Kunstneren synes altså at have opfattet strålen som tegn ikke blot på den overnaturlige undfangelse, men også på det dermed følgende svangerskab.

[2] Kongerne bærer en ring (den mellemste), et røgelsekar og en salvekrukke.

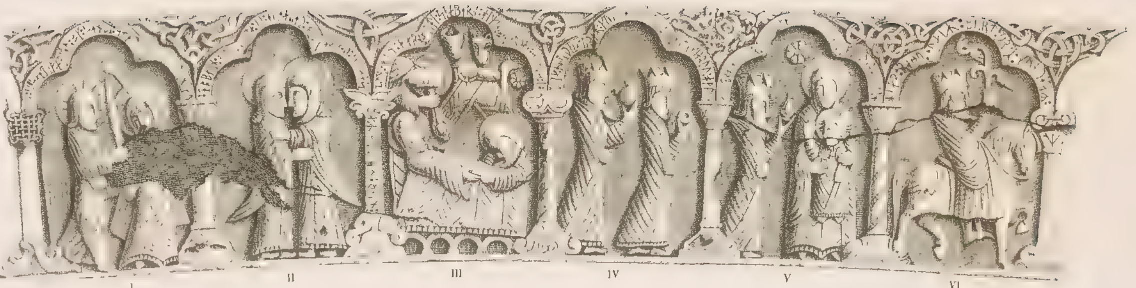

Ludv. Wimmer dir. Magnus Petersen del. & sc.

Døbefonten i Åkirkeby

Tav. II

Lud. Wimmer dir. — Magnus Petersen del. & sc.

Døbefonten i Åkirkeby.

Fremstillingen af de hellige tre konger fylder således omtrent halvdelen af hele fonten.

IX. Hudstrygelsen. Kristus (med kløftet skæg og dobbeltstriberne i glorien) står med nøgen overkrop bunden til en foroven tre-kløftet pæl og hudflettes af to bødler, der er iførte rustninger. På Kristushovedet er næsetippen afslået.

X. Kristus føres bunden bort af to krigere, iførte samme rustning som bødlerne i forrige felt; den forreste drejer hovedet om mod Kristus.

XI. Korsfæstelsen. En person leder Kristus hen til korset, på hvis anden side bødlen står med hammer og nagle, beredt til at korsfæste ham. Bægge har samme dragt som personerne i de to foregående felter.

Alle disse fremstillinger er i ophöjet arbejde, dog ikke alt lige stærkt ophöjet. Således er glorierne, strålerne i de to første felter og korset i det sidste felt meget svagt fremstående. Hele den måde, hvorpå arbejdet er udført, vidner om stor dygtighed hos stenhuggeren, skönt det naturligvis ikke kan nægtes, at figurerne selv ofte er meget rå og ubehjælpsomme i formerne.

I de ophöjede kløverbladsbuer, der er anbragte over de billedlige fremstillinger, er den lange runeindskrift, der forklarer billedernes betydning, indhugget (altså ikke ophöjet som disse).

Det i indskriften benyttede runealfabet er følgende, når vi beholder den gamle orden og stiller de yngre tegn ved siden af de ældre, hvoraf de er afledede:

ᚠ ᚢ; ᚤ ᚦ ᚯ ᚱ ᚴ; ᚵ; ᚴ
f u y þ o r k g ŋ (ŋg)

ᚼ ᚾ; ᚾ ᛁ; ᛂ ᛅ ᛋᛌ; ᛧ
h n N i e a s z

ᛏ; ᛑ ᛒ; ᛔ ᛚ; ᛚ ᛘ ᛦ
t d b p l L m R

Det er altså, som vi måtte vente, i alt væsenligt det samme alfabet, som vi finder almindelig brugt i slutningen af det 12. og i hele det 13. årh., altså også i runehåndskriftet af skånske lov (sml. foran s. XXXII ff.). At vi ikke som der har særegne tegn for *æ* og *ø*, er begrundet i, at disse lyd mangler i den sprogform, som findes på døbefonten, hvis runealfabet således alene afgiver et fyldestgörende bevis for, at indskriften er gullandsk. Medens derfor i runehåndskriftet ᛅ og ᚯ er tegn henholdsvis for *æ* og *ø*, har de på døbefonten den ældre betydning *a* og *o*, der i runehåndskriftet udtrykkes ved ᚭ og ᚭ. På lignende måde har fonten ᚾ og ᛏ (ᛑ) for runehåndskriftets ᚿ og ᛐ (ᛐ). Hovedforskellen mellem fontens og runehåndskriftets alfabet består imidlertid i, at den første bruger ᚤ = *y* og ᛦ = *R*, medens runehåndskriftet ikke kender ᚤ, men netop bruger ᛦ i den yngre betydning *y*. Uvæsenligt er det derimod, at døbefonten har ᛔ = *p*, medens runehåndskriftet i sin ældre del bruger ᛔ, men i den yngre også ᛔ, og at *z* på fonten har formen ᛧ, men i runehåndskriftet ᛎ (bægge disse tegn har naturligvis samme oprindelse; men det sidste var jo særlig skikket til skrift, det første til at indhugges).

Ejendommelig for døbefonten og mig ikke andetsteds fra bekendt er den forskel, der göres mellem ᚴ i betydning *g* og ᚴ i betydning *ŋ* (*ŋg*). Det første tegn bruges fire gange (i ordene gabrel I, giarþu IV, guþi VII, getu IX), det andet tre gange (i kunuŋaʀ IV og VI, kuɴuŋa V). Vel forekommer ᚴ-runen med punkt på hovedstaven også af og til i andre indskrifter; men forskellen mellem dette tegn og det sædvanlige ᚴ er da rent kalligrafisk, idet bægge tegn har samme betydning (*g*) og endogså kan bruges i samme indskrift (foran s. XXXIII). Formen ᚴ for *g* stemmer jo i øvrigt nöje med det ligeledes en sjælden gang (f. eks. på døbefonten i Norum i Bohuslän) forekommende ᚦ for *ð* (sml. også formen ᚦ foran s. XXXIV), og bægge er dannede i lighed med de almindelige stungne runer ᚽ *e* og ᛏ *d*.

Ligeledes bruger døbefonten ved siden af det sædvanlige *n*-tegn ᚿ et heller ikke andetsteds fra kendt tegn ᚿ, der altså er dannet af ᚿ ved at anbringe et stort punkt på det sted, hvor bistaven skærer hovedstaven. Tegnet stemmer således nöje med det af ᚴ dannede ᚴ. Det punkterede ᚿ, som jeg gengiver med ɴ, forekommer ikke mindre end 15 gange (i ordene saɴti og saɴta I, drotiɴ V og IX, drotɴi V og VII, haɴ (= *hann*) V, IX og X, kuɴuŋa V, buɴdiɴ X, siþaɴ X, þiaþaɴ X, ɴehldu XI). Derimod bruges det sædvanlige ᚿ uden punkt 8 gange (i ordene barn II og III, uarn IX, han (= *hán* ɔ: 'hun') I og III, kunuŋaʀ IV og VI, siþan VII). Skönt ᚿ og ᚿ altså, som det fremgår heraf, i et par ord bruges i flæng (kuɴuŋa og kunuŋaʀ, siþaɴ og siþan), synes dog særlig den bestemte forskel, der göres overalt mellem haɴ = *hann* og han = *hán*, 'hun', at vise, at ᚿ og ᚿ må være brugte forsætlig som tegn for to forskellige lyd. Dette havde jeg tænkt mig som en mulighed allerede i afhandlingen om døbefonten fra 1887, s. 41; men det blev mig dog først klart, da det kort tid efter udgivelsen af denne afhandling gik op for mig, at han i III ikke havde betydningen *hann*, men at det der ligesom i I betød 'hun' og altså på bægge steder korrekt skreves med ᚿ i modsætning til det tre gange forekommende haɴ = *hann*. Senere har Axel Kock i Arkiv för nordisk filologi XVIII (Ny följd XIV), s. 150 ff. gjort dette spörsmål til genstand for en grundig undersøgelse og påvist, at det upunkterede n (ᚿ) på døbefonten er tegn for supradentalt *n*, det punkterede n (ᚿ) derimod for ikke-supradentalt *n*. Da ordet konuŋaʀ kan udtales både med n og ɴ, strider den dobbelte skrivemåde af dette ord ikke mod reglen. Kun siþan i VII er fejl for siþaɴ, som der rigtig skrives i X; her har stenhuggeren altså glemt at tilföje punktet. I overensstemmelse med det punkterede ᚿ er også det punkterede ᛚ (ᛚ), som runeristeren bruger en enkelt gang (i skuʟdi II), efter Kocks mening tegn for den ikke-supradentale *l*-lyd, der ellers ligesom den supradentale lyd udtrykkes ved det almindelige ᛚ. I lighed med ɴ gengiver jeg dette punkterede ᛚ med ʟ.

Det runealfabet, der bruges i indskriften på fonten, yder altså ikke blot en lige så fuldstændig lydbetegnelse som det latinske alfabet i det gamle håndskrift af Gullandsloven, men for et par punkters vedkommende, nemlig i brugen af de to r-tegn (ᚱ og ᛦ) og de to n-tegn (ᚿ og ᚿ), gör indskriften en adskillelse, hvortil håndskriftet ikke har noget tilsvarende. At lydenes længde ikke betegnes på fonten, stemmer jo med hvad der er

sædvanligt i runeskriften. For at udtrykke de lange selvlyd bruger håndskriftet af Gutalag også (i overensstemmelse med de øvrige gamle svenske og danske håndskrifter) kun rent undtagelsesvis et par gange selvlydsfordobling. Derimod gennemfører det temmelig nöjagtig medlydsfordoblingen inde i ordet, medens der i ordets slutning hersker stor vaklen i brugen af enkelt og dobbelt medlyd.

Som skilletegn mellem de enkelte ord bruges overalt to punkter, der kun rent undtagelsesvis findes udeladte, mest af pladshensyn. På et par steder sættes punkterne også ved linjernes begyndelse (i III på söjlen og i VIII) og ved deres slutning (i VI og efter det sidste ord på söjlen i XI). Indskriften indeholder i alt 514 (515?) tegn, hvoraf 431 er runer og 83 (84?) skilletegn.

Til begrundelse af indskriftens læsning i det enkelte har jeg i den foran nævnte afhandling s. 22—38 meddelt en så nöjagtig redegörelse, hvortil jeg ikke har noget at föje, at jeg anser det for tilstrækkeligt at henvise dertil.

I henhold hertil må hele indskriften gengives således:

I. þita : iʀ : saɴti gabrel : ok : sehþi : saɴta maria : at han sku
II. ʟdi : barn : fyþa : | þita : iʀ : elizabeþ : ok : maria : ok : hailsas
III. (Söjlen og kapitælen) : hiar : huilis : maria
sum : han : barn : fydi : skapera : himiz : ok : iorþaʀ : sum os : leysti ||
(de fire sidste runer på kapitælen)
IV. þita : iʀu : þaiʀ : þriʀ : kunuŋaʀ : [s]um : kristi : giarþu : ofr : u
V. arum : drotɴi : || hiar : tok : haɴ : uiþr : kuɴuŋa : ofri : uar drotiɴ |
VI. hiar : riþu : þaiʀ : burt : þriʀ : kunuŋaʀ : |
VII. siþan þaiʀ : ofrat : h[af]a : orum drotɴi guþi (den sidste rune på kapitælen)
VIII. : þaiʀ : þet : hia[r] : fram : s[ah]u : || ioþaʀ : toku
IX. uarn : drotiɴ : ok : be[rþ]u : h[a]ɴ : uiþ[r (:?) t]ri : ok : getu |
X. siþaɴ : ladu : þaiʀ : haɴ : burt : þiaþaɴ : buɴdiɴ |
XI. ok : ɴehldu : hiar : ioþaʀ : iesus : a krus : | si : fram : a þita |
(Söjlen) sihrafʀ : [m]ester[i :]

Kun de runer, der er helt eller så godt som helt udviskede, har jeg indesluttet i klammer. Ved | betegnes afslutningen af de enkelte sætninger, der i reglen tillige indeholder forklaringen til hver sit felt. Forklaringen har dog ikke altid kunnet rummes i den til feltet selv hørende bue, hvorfor den undertiden fortsættes i det følgende eller begynder i det foregående felt. Som afbildningen viser, indeholder de forskellige felter derfor et meget forskelligt antal runer. Medens der i enkelte af buerne har været mere end plads nok til forklaringen af de billedlige fremstillinger, hvorfor runerne her er bredere og i det hele stærkere fremtrædende med god afstand mellem de enkelte tegn og ord (dette gælder særlig VI—VIII), har indskriften i andre buer måttet sammentrænges stærkt, uden at pladsen i den til feltet hørende bue dog overalt har været tilstrækkelig til at rumme den tilhørende indskrift. Indskriften over det første felt fortsættes derfor i det andet, som også inde-

holder forklaringen til sin egen fremstilling. Ganske enestående er i tredje felt ikke blot buen, men også den første söjle og bægge kapitæler benyttede til indskriften. Fjærde og femte felt hører nöje sammen, og så vel de billedlige fremstillinger som indskriften er derfor med god benyttelse af pladsen fordelte i bægge. Også sjætte til ottende felt slutter sig nöje sammen, og indskriften over det sjætte felt indeholder alene forklaringen til de billedlige fremstillinger i alle tre felter. Derimod indeholder indskrifterne over det syvende og ottende felt, der, som jeg nedenfor nærmere skal påvise, danner en sammenhørende bi- og hovedsætning, ikke ligefrem forklaringen til nogen billedlig fremstilling, men danner en passende indledning til den egenlige forklaring af fremstillingerne i niende til ellevte felt, der allerede begynder med de to sidste ord i buen over det ottende felt.

Medens runerne i begyndelsen af buen over det syvende felt har samme karakter som i det foregående felt, har det sidste ord af hensyn til pladsen måttet sammentrænges stærkt og den sidste rune endogså anbringes på kapitælen. Tiende og ellevte felt indeholder kun forklaringen til deres egne fremstillinger; men det sidste har tillige en kort slutningssætning, som efter min mening er henvendt til den, der betragter fonten, og sigter til alle fremstillinger på denne. Endelig har kunstneren brugt den sidste söjle til anbringelse af sit navn.

Forklaringen af alle de i indskriften forekommende ord og former er givet så udførlig i min ældre afhandling s. 42—60, at jeg ikke skal dvæle nærmere derved på dette sted. Kun for et par punkters vedkommende, hvor jeg har ændret min tidligere opfattelse, anser jeg det for nødvendigt at föje nogle bemærkninger til hvad jeg der har udviklet.

Ordene hiar huilis maria sum han barn fydi i III tog jeg i betydningen: „Her hviler Marie, som fødte ham, barnet (sit barn)“, idet jeg opfattede sum som det henvisende stedord ligesom på de andre steder i indskriften og han som genstandsform · *hann*. Da formen han imidlertid i I betyder *hán* ɔ: 'hun', medens *hann* på de tre steder, hvor det forekommer, skrives haɴ, blev det mig kort tid efter udgivelsen af afhandlingen klart, at han i III måtte have samme betydning som i I, og at sum derfor ikke var det henvisende stedord „som“, men stedsbiordet „hvor“. Denne forklaring, som ligeledes er fremsat af Läffler (Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Månadsblad VI, 1887—89, Stockh. 1890, s. 13 not.), fastholder jeg også nu. For mindre sandsynlige anser jeg derimod de af A. Noreen og A. Kock givne forklaringer. Noreen antager, at sum ikke betegner stedet, men er brugt om tiden i betydningen „just som“ (Arkiv för nord. filologi VI, s. 366 not. 2), og Kock opfatter sum som det sædvanlige henvisende stedord, hvortil tredje persons personlige stedord er föjet overflødigt som undertiden på Islandsk efter *er*, så at sum han har samme betydning som sum alene (Arkiv XVIII, s. 153 f.). Hvorledes man imidlertid vil opfatte sum, tör det anses for sikkert, at han er subjektet i sætningen og betyder 'hun'.

Med hensyn til skrivemåden leysti sidst i III, hvor ey svarer til Gutalags *oy*, henviser jeg til bemærkningerne foran s. LIV ff. (kap. 4 § 11, 2 og 4).

Af alle de i indskriften forekommende udtryk er der ikke noget, hvis læsning og tolkning i sin tid har voldt mig så store vanskeligheder som sætningen : þaiʀ : þet :

hia[r] : fram : s[ah]u : i VIII. Den forklaring, som jeg til sidst bestemte mig for, var, at sahu skulde læses *såghu*, der i forbindelse med *fram* altså havde betydningen „de så frem“, hvilket jeg forstod „de forudså, så i ånden hvad der vilde ske“, og jeg tilföjede: „jeg antager, at udtrykket her har hensyn til den åbenbaring, som de hellige tre konger modtog af englen, der forkyndte dem, at de skulde drage en anden vej for ikke at falde i Herodes' hænder“. Med rette har F. Dyrlund i en anmældelse i „Dagbladet“ for d. 22. November 1887 (altså skreven straks efter afhandlingens udgivelse) herimod gjort gældende, at „denne forklaring synes alt for tvungen og uden tilhold i billedet, der ikke fremviser den allerringeste del af nogen engel (sml. på felt III)“, og han tilföjer: „Naturligere forekommer det mig ved „det her“ at tænke på de i de følgende tre felter fremstillede optrin af frelserens lidelseshistorie, hvorved der altså tillægges de hellige mænd et forudsyn af de pinsler, „Jøderne“ vilde tilföje Kristus. Jeg ser da heri et forsøg fra indskriftforfatterens side på at dække over den bratte overgang fra Helligtrekongernes hjemridt til Jesu hudstrygning“. De samme indvendinger og mærkelig nok for en del næsten med de samme ord har H. Gering, sikkert uden at kende Dyrlunds udtalelse, rettet mod min opfattelse i anmældelsen af min afhandling i Zeitschrift f. deutsche Philologie XXI, s. 491. Han siger her: „Nur über die deutung der worte, die auf dem 8. bogen eingegraben sind, wage ich anderer meinung zu sein als der verfasser. Wimmer glaubt, dass dieselben auf den traum der magier sich beziehen, durch den diese angewiesen wurden, nicht zu Herodes zurückzukehren, sondern auf einem andern wege in ihre heimat sich zu begeben. Ich halte diese erklärung aus verschiedenen gründen für falsch. Wäre sie richtig, so hätte „meister Sighrafr“, dessen worte doch sonst an deutlichkeit nichts zu wünschen übrig lassen, gerade hier sich verzweifelt unklar ausgedrückt. Ferner würde die darstellung der vision — Wimmers erklärung als richtig vorausgesetzt — von der sonst in der abendländischen kunst traditionellen behandlung dieser scene — in welcher der biblischen erzählung entsprechend die könige ruhend, aber nicht reitend abgebildet werden (vgl. Alwin Schultz, Die legende vom leben der jungfrau Maria und ihre darstellung in der bildenden kunst des mittelalters, Leipzig 1878, s. 62) — in auffallender weise abweichen. Endlich, solte der bildhauer, der doch sonst mit der einführung von engelgestalten nicht kargt (vgl. feld III), gerade hier, wo sie am platze war, die anbringung des engels unterlassen haben? Alles dies scheint mir unglaublich. Ich betrachte vielmehr die inschrift über dem 8. felde als eine hinweisung auf die in den drei nächsten abteilungen dargestelte passion: „sie sahen das (nämlich das folgende, die marter des herrn) hier voraus“. Die leidensgeschichte wird somit gewissermassen als eine vision der heiligen drei könige hingestelt. Diese bilden überhaupt den mittelpunkt der ganzen, aus 11 bildern bestehenden darstellung; die fünf mittelsten sind ihnen ausschliesslich gewidmet, 1—3 und 9—11 bilden gleichsam nur den rahmen. Dadurch stelt sich der bildliche schmuck des denkmals als ein symmetrisches, wol geordnetes ganze dar: die geburt wie der tod Christi ist an die geschichte der heiligen drei könige, die dem bildhauer die hauptsache war, angeknüpft. Dass diese heiligen auf dem steine in auffallender weise bevorzugt sind, hat auch Wimmer gefühlt (vgl. s. 77): der umstand lässt sich

wol nicht anders erklären, als durch die annahme, dass die kirche, für die der taufstein bestimt war, die heil. drei könige als ihre speciellen schutzheiligen verehrte."

Idet jeg med glæde indrömmer det berettigede i Dyrlunds og Gerings indvendinger mod min forståelse af den omhandlede sætning, kan jeg i et og alt tiltræde Dyrlunds forklaring, når han i modsætning til Gering og til min egen tidligere opfattelse knytter ordene þet hiar nöje sammen og tager dem i betydningen „det der nu fremstilles her i de følgende felter (Kristi lidelse og død)". Også med denne forståelse af sætningen i dens helhed beholder jo ikke blot min læsning, men også min oversættelse af de enkelte ord deres gyldighed. Herimod har imidlertid R. Heinzel i sin anmældelse af min afhandling i Anzeiger für deutsches Alterthum XIV, s. 215 rettet den indvending, at ordene þaiʀ þet hiar fram sahu ifølge ordstillingen må være en bisætning, ikke en hovedsætning, og han foreslår derfor at læse þaiʀ som to ord þa iʀ, hvorefter þaiʀ kunde være udeladt forsætlig eller ved en fejl. Hele sætningens indhold mener han da at måtte gengive således: „als sie das hier vorne (abgebildete) gesehen hatten". Heinzels påstand, at þaiʀ þet hiar fram sahu kun kan være en bisætning, ikke en hovedsætning, må jeg dog på det bestemteste afvise. At objektet her stilles foran verbet, er efter min mening netop sket med forsæt, fordi der ligger et meget stærkt eftertryk på ordene þet hiar, og for min sprogfølelse virker den brugte ordstilling langt kraftigere og naturligere end þaiʀ fram sahu þet hiar vilde göre. Men dette er nærmest en smagssag, hvorom der vanskelig lader sig disputere. Jeg nævner kun, at vi på fonten selv har et eksempel på den friere ordstilling i sætningen ɴehldu hiar ioþaʀ iesus a krus lige over for dens ioþaʀ toku uarn drotiɴ. Men bortset herfra lider Heinzels forklaring af andre store mangler. Rigtignok lyder hans oversættelse: „als sie das hier vorne (abgebildete) gesehen hatten"; men indskriften har fortidsformen sahu „så", ikke „havde set" eller „har set", som man i hvert fald måtte vente i lighed med ofrat hafa i den foregående sætning. Overordenlig stødende virker også de to med siþan og þa iʀ begyndende bisætninger, der knyttes til samme hovedsætning. Heller ikke kan hiar fram med Heinzel tages i betydningen „hier vorne", men må netop sigte til det følgende. Også mod þa iʀ i betydningen „da" („als") kan der göres den indvending, at Gutalag bruger *þa en.* De indvendinger, jeg her har rettet mod Heinzels tolkning, har også Ludvig Larsson fremhævet i en anmældelse i Arkiv för nord. filologi VI, s. 173 ff.; kun er han med Heinzel enig i, at ordfølgen taler for at opfatte ordene som en bisætning, når der læses þaiʀ o. s. v. Efter Heinzels forslag tager han derfor þaiʀ som de to ord þa iʀ, der dog hos ham har en ganske anden betydning end hos Heinzel, idet han oversætter þa iʀ þet hiar fram ved *„därpå är (följer — framställes) det här ytterligare"*. Ordet sahu opfatter han som en af det foregående þet styret ejeform af navneordet *sagha* og oversætter da hele sætningen: *„därpå framställes här ytterligare det av sagan (judarne togo* o. s. v.)". I Altschwedische grammatik s. 501 f. læser og oversætter Noreen sætningen ganske som Larsson: *þá iʀ þet hiar fram sagu,* „Dann ist (d. h. wird dargestellt) hier ferner das (d. h. folgendes) aus der sage". Denne oversættelse giver unægtelig en meget god mening; men da jeg anser den gullandske sætning for fuldstændig umulig, må jeg på det

bestemteste udtale mig mod denne læsning og tolkning. Mine indvendinger gælder for det første den af Heinzel foreslåede og af Larsson og Noreen tiltrådte læsning af þair i to ord som þa ir. Indskriften på fonten adskiller jo regelmæssig ordene ved to punkter, hvor der ikke er særlige grunde til at udelade dem. Dette er tilfældet i slutningen af I, hvor runerne står meget tæt sammen, og hvor pladsen ikke tillod at anbringe punkterne efter at og han. Det samme gælder om ordene sum os i III (efter os står derimod de to punkter, der ved en fejl er udeladte i min gengivelse både s. 26 og s. 38), uar drotin i v og orum drotni guþi i VII. At punkterne også udelades i I mellem santi gabrel og santa maria ligger sikkert i, at santi (santa) i forbindelse med det følgende navn opfattedes som ét ord. Endelig udelades de mellem forholdsordet a og det styrede ord (a krus og a þita i XI); men dette er jo velbekendt fra mange andre indskrifter (om der i IX har stået punkter mellem uiþr tri er tvivlsomt). Alt dette har jeg i øvrigt allerede fremhævet i min ældre afhandling under redegörelsen for læsningen af de enkelte tegn i indskriften. Kun på et enkelt sted, mellem siþan og þair i VII, synes pladsen ikke at have lagt hindringer i vejen for anbringelse af punkterne. Men hverken her eller i de foran nævnte tilfælde kunde deres udeladelse give anledning til nogen som helst misforståelse. Var der noget sted i indskriften, hvor pladsen ikke kunde hindre deres anbringelse, og hvor udeladelsen af dem ikke blot kunde, men mere end på noget andet sted måtte lede til misforståelse, var det i begyndelsen af VIII, hvis þair der virkelig havde betydningen þa ir, eftersom dette ord på fire andre steder — deriblandt netop i de to sætninger, der går lige foran — står i betydningen „de“. Jeg anser det derfor for utilstedeligt at læse þair som þa ir. Endnu större betænkeligheder volder dog den ved *hiar fram* adskilte forbindelse *þet saghu* i betydning *„det av sagan“*. Heller ikke den betydning, der tillægges *fram* („ytterligare“), synes mig velbegrundet.

Jeg kan altså ikke slutte mig til Larssons, af Noreen tiltrådte forklaring af den nævnte sætning på fonten, men må fastholde min egen tidligere opfattelse, hvorefter þair i VIII har samme betydning som på de øvrige steder i indskriften, og sahu er det dertil hørende udsagnsord, medens jeg i øvrigt med hensyn til forståelsen af sætningen i dens helhed tror, at det er lykkedes Dyrlund (og Gering) at stille den i det rette forhold både til det foregående og følgende. I tilslutning hertil antager jeg fremdeles, at den med siþan begyndende sætning i VII, der, som jeg har bemærket i min afhandling s. 49, syntaktisk kan opfattes både som eftersætning til VI og som forsætning til VIII, skal forbindes med VIII, ikke med VI, altså: „Efter at de har (havde) ofret til vor herre Gud, forudså de det (som) her (fremstilles): Jøderne tog . . . . .“. Jeg finder også denne opfattelse bekræftet derved, at ordene „Jøderne tog“, der indleder indskriften over IX, er anbragte over VIII og således er knyttede umiddelbart til þet hiar fram sahu.

Som jeg allerede har fremhævet i min afhandling s. 58, forbindes *fram sía* i VIII med genstandsformen þet hiar i den almindelige betydning „forudse, skue i ånden“, hvorimod det i XI hedder *sía fram á e-t* i betydning „se frem på noget, henvende sin opmærksomhed på noget, stille sig noget klart for öje“, og medens þet hiar i VIII sigter til

alt det følgende, bruges þita i XI om alt det foregående. Nu som tidligere opfatter jeg nemlig ordene si fram a þita som tiltale til den, der betragter fonten („Se frem på dette!" ɔ: „Stil dig alt hvad her er fremstillet — Kristi liv, lidelse og død — klart for öje!"). At disse ord, således som Heinzel mener, skulde indeholde en opfordring til beskueren om ikke at overse mester Sigravs navn, der følger umiddelbart efter på söjlen, finder jeg i höjeste grad usandsynligt, og så vidt jeg ved, har denne opfattelse heller ikke fundet tilslutning fra nogen side.

Med en lydbetegnelse, der noget nöjagtigere end indskriften selv udtrykker den virkelige udtale, særlig ved at skelne mellem de korte og lange lyd, vilde jeg gengive indskriften således, idet jeg ligesom i den foregående omskrivning med latinske bogstaver bruger *n* til betegnelse af den supradentale, *N* af den ikke-supradentale n-lyd. Derimod bruger jeg *l* som tegn både for den supradentale og den ikke supradentale l-lyd, da runeristeren kun en enkelt gang har iagttaget denne forskel:

I. *þitta iR saNti Gabrél ok seghði saNta María, at hán skuldi barn fýða.*
II. *þitta iR Elizabéð ok María ok hailsas.*
III. *Hiar hwílis María, sum hán barn fyddi, skapera himi(N)z ok iorðaR, sum oss löysti.*
IV. *þitta iRu þaiR þríR kunungaR, sum Kristi giarðu offr, wárum drótNi.*
V. *Hiar tók haNN wiðr kuNunga offri, wárr drótiNN.*
VI. *Hiar riðu þaiR burt þríR kunungaR.*
VII—IX. *SíðaN þaiR offrat hafa órum drótNi Guði, þaiR þet hiar fram sághu: IoðaR tóku wárn drótiN ok berðu haNN wiðr trí ok gettu.*
X. *SíðaN laddu þaiR haNN burt þiaðaN buNdiNN,*
XI. *ok Neghldu hiar IoðaR Iesús á kruss.*
Sí fram á þitta!
SighrafR mésteri.

Dette oversætter jeg:

I. „Dette er sankt Gabriel og (, som) sagde til sankt Marie, at hun skulde føde (et) barn.
II. Dette er Elisabet og Marie og (, som) hilses (hilser hinanden).
III. Her hviles (hviler) Marie, hvor hun fødte barn(et), himlens og jordens skaber, som forløste os.
IV. Dette er de tre konger, som bragte Kristus, vor herre, offer.
V. Her tog han mod kongernes offer, vor herre.
VI. Her red de bort, de tre konger.
VII—IX. Efter at de har (havde) ofret til vor herre Gud, forudså de det (som) her (fremstilles): Jøderne tog (greb) vor herre og slog (hudstrøg) ham ved pælen og bevogtede (ham).
X. Siden ledede (førte) de ham bort derfra bunden,

XI. og her naglede Jøderne Jesus på korset.
Se frem på dette (stil dig alt dette klart for öje)!
Mester Sigrav (gjorde fonten)."

Af rent sproglige og palæografiske grunde, som udførlig er udviklede i den ovennævnte afhandling s. 62 ff., kom jeg til det resultat, at døbefonten i Åkirkeby måtte tilhøre sidste fjærdedel af det 13. årh. eller med et rundt tal år 1280. Til denne tidsbestemmelse sluttede afdøde Julius Lange sig fuldt ud gennem en kunsthistorisk vurdering af mindesmærket (smst. s. 75 f.). Han udtaler herom blandt andet: „Arkadeinddelingen af døbefontens flade er åbenbart et motiv, som er lånt fra den större kirkelige arkitektur, hvor den er meget almindelig i artikulationen af vægfladernes sokkel. Hvornår kløverbladsbuen er kommen ind i verden, kender jeg ikke nogen nærmere påvisning af; men den betragtes alle vegne som væsenlig hjemmehørende i det 13. årh. I Frankrig forekommer den (arc trilobé) i blinde arkader på tidlig gotiske bygninger, afløsende (i denne anvendelse) rundbuen og gående forud for spidsbuen. De bestemt daterede eksempler, som Viollet-le-Duc (Dictionnaire de l'Architecture) nævner, henføres til årene 1220—30 (Chalons sur Marne, Amiens). I Tyskland tilhører den den seneste udvikling af den romanske stil (overgangsstilen), der omtrentlig hører op og afløses af den fra Frankrig indvandrede Gotik ved år 1250, dog på mange steder vedbliver efter denne tid. Når man nu tager hensyn til, at Gulland, som det både er naturligt og anerkendt, på grund af sin fjærne beliggenhed kun følger langsomt med den almindelig europæiske bevægelse, er sandsynligheden vel snarest for, at fonten skriver sig fra den anden halvdel af det 13. årh. Nogle af de rent romanske ornamenter have også en afgjort sen karakter; dog finder jeg ikke en eneste detail, som tyder på indflydelse af gotisk stil. Man fejler næppe ved at lade fonten være udført mellem 1250 og 1300; det er unægtelig en temmelig vid bestemmelse; men jeg vover ikke at forsøge nogen nærmere."

Den tidsbestemmelse, som sprogforskeren og kunsthistorikeren således hver ad sine veje har ment at kunne fastslå for døbefontens alder, fastholder jeg fremdeles uagtet de indvendinger, som H. Hildebrand har ment at kunne rejse derimod[1]. Lige så lidt som Hildebrand nemlig har gjort noget forsøg på at modbevise mine sproglige argumenter, lige så lidt har han ment at burde tage hensyn til Jul. Langes fra „kløverbladsbuen" hentede bevis. Jeg föjer hertil endvidere, hvad jeg ikke udtrykkelig har fremhævet i min afhandling, men hvad der efter min mening også er en vægtig støtte for min tidsbestemmelse, de hellige tre kongers fodbeklædning, skoene med de lange snabler. Alt dette stemmer ligeledes fortræffelig med brugen af ordet *mésteri* for det nordiske *smiðr* (s. 59 f.).

[1] Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Månadsblad 1887, Stockh. 1889, s. 179 ff. I sit senere arbejde Sveriges Medeltid III, 4. häftet (Stockh. 1901), s. 514, hvor Hildebrand med et par fejl og nogle unöjagtigheder gengiver min læsning og oversættelse af indskriften, nöjes han med i en note uden nogen som helst nærmere begrundelse at udtale: „Wimmer hänför funten till tiden omkring 1280, hvilket är orimligt. Han tillhör 1100-talet." Denne kategoriske udtalelse indeholder dog ikke noget bevis og imponerer mig derfor ikke.

KAP. 11. RUNEMINDESMÆRKERNES ALDER.

På mine runologiske undersøgelsesrejser hændte det jævnlig, særlig i Skåne, hvor mange runestene endnu står på fri mark, at folk fra egnen samledes for at se, hvad der foregik. Det var især den måde, hvorpå jeg tog aftryk af indskrifterne, der vakte tilskuernes forundring og interesse, fordi runerne, når aftrykspapiret var vædet og banket fast på stenen, viste sig langt tydeligere for dem end under almindelige forhold, så at jeg ofte hørte det udbrud: „Ja, nu kan man da se, at der er skrift på den." Det samme erfarede jeg ved min undersøgelse af Bække-stenen II, da den husmand, der i sin tid havde opdaget stenen, så snart han så runerne aftrykte på papiret, fortalte mig, at de nu var akkurat lige så tydelige som den dag, da han fandt stenen, og bogstaverne var trykkede af i jorden. Derimod kunde han hverken den gang eller nu se dem klart på stenen selv.

Men de tilstedeværende var naturligvis også nysgerrige efter at få at vide, hvad indskriften indeholdt. De første spörsmål, der da fra alle sider og ofte med de samme ord rettedes til mig, var: „Hvor gammel er stenen?" og „Står der årstal på den?" Først i anden række kom i almindelighed spörsmålet: „Hvad står der så?"

Når jeg da svarede, at der ingen årstal fandtes på stenen, men at man alligevel temmelig nöjagtig kunde sige, hvor gammel indskriften var, var det öjensynligt, at spörgerne i reglen med en vis mistro modtog min oplysning om, at stenen måtte være omtrent så eller så mange hundrede år gammel. I og for sig var dette jo også ganske naturligt, da de næsten altid manglede enhver forudsætning for at forstå, ad hvilke andre veje end gennem direkte datering på selve stenen det var muligt med nogenlunde sikkerhed at bestemme dens alder.

Hovedinteressen, der for disse folk syntes at knytte sig til runestenene og deres indskrifter, spörsmålet om deres alder, har selvfølgelig også en ganske overordenlig betydning for os andre, og det lader sig ikke nægte, at det for runologerne vilde være i höj grad oplysende, vilde løse mange tvivl og fjærne mange betænkeligheder, hvis blot enkelte af disse mindesmærker havde bestemte årstal, således som det på Gulland er tilfældet med nogle få meget unge indskrifter. Da indskrifterne altså ikke selv bærer nöjagtige tidsangivelser, er det jo indlysende, at der ved fastsættelsen af deres tid og indbyrdes alders-

forhold jævnlig vil kunne møde vanskelige spörsmål, som det i visse tilfælde må kaldes umuligt at besvare med sikkerhed. Dette stod naturligvis også fra først af klart for mig, da jeg bestemte mig til i min påtænkte udgave af vore runemindesmærker så vidt muligt at ordne dem efter tidsfølgen, hvad jeg senere har gennemført i mit værk for de enkelte landsdeles vedkommende. For nærmere at begrunde hvad der har ledet mig ved fastsættelsen af de tidsbestemmelser, som jeg har ment at kunne fastslå, skal jeg søge her at give en fremstilling af de midler, der gör os det muligt med större eller mindre sikkerhed at henføre et runemindesmærke til en bestemt tid.

Ganske vist fortæller ikke en eneste af vore runestene os det år, da den blev rejst; men om en række af disse mindesmærker gælder det ikke desto mindre, at de indirekte er daterede på forskellig måde. Efter dateringens art lader de sig ordne i tre forskellige grupper:

1. Først og fremmest har vi et antal mindesmærker, der med fuldkommen sikkerhed eller med den höjeste grad af sandsynlighed omtaler historisk bekendte personer og begivenheder, nemlig de 18 runestene, som jeg af den grund har samlet i dette bind under titlen „De historiske runemindesmærker“. Vigtigst blandt disse er selvfølgelig de to Jællinge-stene med Gorms, Tyre Danebods og Harald blåtands navne. Haralds navn finder vi ligeledes på den af hans hustru rejste Sønder Vissing-sten I. Ikke mindre interessante end Jællinge-stenene er de to Vedelspang-stene, der kaster lys over et mørkt punkt i Danmarks historie i første halvdel af det 10. årh. Om begivenheder i århundredets slutning under Sven tjugeskægs regering fortæller Danevirke- og Hedeby-stenen, hvortil også et runestensbrudstykke i Århus (Århus-stenen I) må antages at slutte sig. Til den mærkeligste begivenhed i Norden i sidste fjærdedel af samme århundrede, slaget på Fyrisvoldene, sigter ikke blot de tre Hällestad-stene og Sjörup-stenen i Skåne, men efter min mening også den jyske Års-sten. Til Svolderslaget hentyder uden tvivl den store Århus-sten (Århus-stenen II) og Kolind-stenen, og kort efter år 1000 møder vi på Sjælle-stenen Sigvalde jarls navn.

Disse 16 mindesmærker lader sig sikkert eller tilnærmelsesvis henføre til bestemte år, således som jeg har påvist under behandlingen af dem, idet de strækker sig over tiden fra omtr. år 935 (940) til omtr. år 1010. Til en senere tid, midten af det 11. årh., hører den bornholmske Ny Larsker-sten I, som en sön af den bekendte Jomsviking Sigurd kåbe har rejst til minde om sin sön, der faldt i et søslag ved Udlænge, og endelig fører Åsum-stenen med ærkebiskop Absalons navn os helt ned til begyndelsen af det 13. årh. Til de historiske runemindesmærker kan man jo i øvrigt også henregne den lille relikvieæske af bly fra Stokkemarke kirke på Låland med biskop Gisicos navn fra omtr. år 1300, som er behandlet IV, s. 145 f.

Det følger af sig selv, at det er de 16 historiske runemindesmærker fra den egenlige runestensperiode, der er af störst vigtighed for os til sammenligning med de uhistoriske og altså udaterede mindesmærker fra samme periode. Idet vi er i stand til for nogle af de historiske mindesmærkers vedkommende at fastslå tiden for deres tilblivelse med fuldstændig,

for de andres vedkommende i hvert fald med tilnærmelsesvis sikkerhed, har vi herved tillige fået faste holdepunkter for runeindskrifternes kronologi i det hele taget. En sammenligning med de historiske runemindesmærker vil nemlig i de fleste tilfælde med lethed vise os, om et uhistorisk mindesmærke falder för, efter eller i den periode, hvortil de historiske mindesmærker hører.

Medens den indirekte datering i de historiske runemindesmærker, hvis tid ikke lader sig bestemme med fuldstændig nöjagtighed, under alle omstændigheder gör os det muligt at bevæge os inden for forholdsvis meget snævre grænser ved fastsættelsen af deres tilblivelsestid, er der to andre grupper af runemindesmærker, som ligeledes er indirekte daterede, men hvor dateringens art tillader et langt videre spillerum. Jeg sigter herved til de religiøse formler og tegn, der findes på mange runestene, og som gör dem enten udtalt hedenske eller kristne.

2. Et ganske lille antal mindesmærker bærer formler og tegn, som med fuldkommen sikkerhed eller med stor sandsynlighed viser, at de er hedenske. Et par betegner sig udtrykkelig selv som hedenske, idet de indeholder en påkaldelse af guden Tor, nemlig

Glavendrup-stenen: þur uiki þasi runaʀ
Sønder Kirkeby-stenen: þur uiki runaʀ
Virring-stenen: þur uiki þisi kuml

Hvad der gennem den hedenske påkaldelse er udtrykt på disse stene, er utvivlsomt billedlig fremstillet på Læborg-stenen ved anbringelsen af de tvende Torshamre. Den indirekte datering, som fremkommer på den sidstnævnte måde, må dog benyttes med stor varsomhed ved bestemmelsen af et mindesmærkes alder. En Torshammer af væsenlig samme art som på Læborg-stenen findes nemlig også på en af vore alleryngste runestene, Hanning-stenen. Som jeg allerede for mange år siden har fremhævet („Den såkaldte Jællingekredses runestene“ i „Opuscula philologica ad I. N. Madvigium“, Hauniæ 1876, s. 211 not.), kan derfor på disse stene ikke „Torshamrene“, men kun deres sprog- og runeformer afgöre spörsmålet om deres alder. Det samme gælder om fremstillingerne på Snoldelev-stenen, de tre i hinanden slyngede horn og ‘hagekorset’, som kun, fordi indskriften af andre grunde sikkert hører til vore allerældste runeindskrifter og altså må henføres til den hedenske tid, utvivlsomt kan stemples som hedenske symboler (sml. foran s. CII f.).

Hvad her er sagt, gælder naturligvis også i allerhöjeste grad om den störste del af de egenlige historiske runemindesmærker, at det ikke alene er de i indskrifterne nævnte personer og de begivenheder, hvortil der sigtes, som tjæner til at bestemme deres alder. Sprog- og runeformer spiller selvfølgelig også ved disse mindesmærker den allerstörste rolle: først når vi ved hjælp heraf har været i stand til at henføre f. eks. Danevirke- og Hedeby-stenen til tiden omkring år 1000, bliver det sikkert, at Danevirke-stenens suin kunukʀ og Hedeby-stenens suin kun kan være Sven tjugeskæg, og nu først kan vi altså ved hjælp af den begivenhed, der omtales i indskrifterne, nöjagtig fastslå, på hvilket tidspunkt under hans regering de nævnte mindesmærker må være rejste.

3. I modsætning til de få mindesmærker, der udtrykkelig betegner sig som hedenske, er der et noget större antal, der lige så bestemt angiver sig som kristelige ved påkaldelsen 'Gud hjælpe hans (deres) sjæl (ånd)'. Når jeg ser bort fra Bornholm, blandt hvis unge runestene vi finder en mængde med denne og især med endnu yngre former af den kristne påkaldelse, er det dog kun et forsvindende antal af vore runestene, der bærer denne formel, nemlig tre jyske:

Grensten-stenen: kuþ hiab þaʀa salu
Ålum-stenen III: kuþ hialbi hąns silu uil
Oddum-stenen: kuþ hialbi hans [salu]

og fire skånske:

Skårby-stenen: þis s(alu) h(i)a(l)b(i) basti ku(þ)
Fuglie-stenen II: kuþ hialbi hans silu
Valleberga-stenen: kuþ hialbi siaul þeʀa uel
Simris-stenen II: hiabi kuþ ot hans

Hertil kommer endvidere to stene, der har andre, yngre kristelige ønskeformler, idet vi på den ene (Tillise-stenen) finder en påkaldelse af 'Krist og sankt Mikael', på den anden (Asum-stenen) af 'Krist, Maries sön'. Den sidste har vi allerede anført foran under de historiske mindesmærker, idet den ved siden af den kristelige påkaldelse tillige gennem sine navne indeholder en bestemt historisk datering, hvad der ellers er yderst sjældent. Ganske enestående i så henseende er jo fra den egenlige runestensperiode den större Jællinge-sten, der i sin indskrift ikke blot nævner Gorm, Tyre og Harald, men også meddeler, at Harald „gjorde Danerne kristne", og desuden til yderligere bekræftelse af disse ord lige over dem bærer den mærkelige billedlige fremstilling af den korsfæstede Kristus.

Af alle hidtil kendte runestene i de gamle danske provinser uden for Bornholm er de her nævnte de eneste, der i selve indskrifterne betegner sig som kristelige. Et lige så afgörende bevis for, at en sten er kristelig, indeholder imidlertid også de fremstillinger af det kristne kors, som af og til forekommer på runestenene i forskellige former, hvis oprindelse viser hen til forskellige tider, men som ikke derfor altid er et sikkert kendetegn på vedkommende mindesmærkes alder, idet de ældre former ikke sjælden genfindes på nogle af de yngste mindesmærker (sml. foran s. CIII). Når jeg ser bort fra Bornholm, er det dog også her kun et mindre antal af vore runestene, der ved anbringelse af et kors vidner om, at de tilhører den kristne tid. Af stenene fra de øvrige provinser bærer nemlig kun følgende korset: Durup-stenen (vistnok den ældste fremstilling af et kors på vore runestene), Egå- og Vester Tørslev-stenen (på alle tre er korset lille og væsenlig af samme form) samt Hørning- og Vejlby-stenen fra Jylland, Fjænneslev- og Alsted-stenen fra Sælland, Sørup-stenen fra Fyn, Tillise-stenen fra Låland, Hunnestad-stenen II, Lundagård-, Jordberga-, Hyby- og Valleberga-stenen fra Skåne.

Antallet af de stene, der billedlig betegner sig som kristelige, vilde dog i höj grad øges, hvis en formodning, som jeg har fremsat i „Døbefonten i Åkirkeby kirke", s. 4, og som jeg også nu anser for höjst sandsynlig, skulde vise sig at være rigtig, nemlig at

det lille korsformede skilletegn, der jævnlig bruges på vore runestene, er udgået fra korset og tilkendegiver, at runeristeren var kristen (sml. foran s. XIX f.).

I ethvert tilfælde er det dog kun et mindre antal af vore runestene, der ved de nævnte formler eller billedlige fremstillinger selv tilkendegiver, at de er hedenske eller kristelige, og altså for så vidt indirekte indeholder en datering. Imellem disse to yderpunkter, de erklæret hedenske og erklæret kristelige indskrifter, ligger den store mængde indskrifter, der er tavse med hensyn til deres tro, og hvis alder vi følgelig må bestemme ad andre veje. Men en sådan bestemmelse kan naturligvis ikke træffes på den rent mekaniske, men ganske vist lette og simple måde, som man tidligere ikke sjælden så anvendt, og som bestod i at erklære alle de stene, der bærer en kristelig påkaldelse eller et kors, for kristelige, men hele resten for hedenske. Med lige så stor ret kunde man selvfølgelig vende sætningen om og påstå, at alle de stene, der ikke har en hedensk påkaldelse eller hedenske symboler, må være kristelige. Så simpelt er det dog ikke at fastsætte kronologiske bestemmelser for runemindesmærkerne: lige så lidt som stene med hedensk påkaldelse og 'Torshammeren' af den grund altid kan regnes til vore ældste runestene, lige så lidt kan enhver sten med kristelig påkaldelse eller kors henregnes til de yngste.

Kun den første af de her nævnte runestensgrupper, de historiske mindesmærker, giver os derfor gennem den indirekte datering sikre kronologiske holdepunkter, medens dateringen for de to andre gruppers vedkommende, de erklæret hedenske og kristelige mindesmærker, alene ved hjælp af deres hedenske eller kristelige påkaldelser og symboler nødvendigvis må blive i höj grad ubestemt. Den nöjere fastsættelse af disse mindesmærkers alder lige så vel som af det langt större antals, der ikke selv angiver sig som hedenske eller kristelige, må derfor søges ad helt andre veje.

Hvad der her først og fremmest kommer i betragtning, er naturligvis indskrifternes sprog- og runeformer.

Med hensyn til sproget må særlig følgende hovedpunkter fremhæves:

1. Bevarelsen af de gamle tvelyd eller deres overgang til enkeltlyd. Herved må dog bemærkes, at denne overgang ikke er sket samtidig i alle egne af landet, og at den gamle skrivemåde med tvelyd kan forekomme langt ned i tiden, efter at overgangen til enkeltlyd for længst var fuldbyrdet, enten på grund af runeristerens fastholden ved det gamle, eller på grund af en forsætlig arkaiserende skrivemåde (kap. 4 § 4, 5, § 6, 4 og 6).

2. Den nöjagtige adskillelse af ᚱ og ᛦ efter de gamle regler. Disse regler følges i alle vore indskrifter fra den egenlige runestensperiode. Først i de alleryngste sker sammenblandingen. Den nöjagtige brug af disse to tegn tillader altså et vidt spillerum ved fastsættelsen af et runemindesmærkes alder (kap. 4 § 23 og sml. III, s. 188 f.).

3. Den nöjagtige adskillelse af ᛅ og ᚨ efter de gamle regler. Som foran (kap. 4 § 3) påvist, er ᚨ imidlertid veget for ᛅ til meget forskellig tid efter sin forskellige oprindelse og sin forskellige plads i ordet. I enkelte tilfælde er der temmelig tidlig sket en sammenblanding af de to tegn, og på den anden side er selvlydenes nasale udtale bevaret

meget længere i nogle egne end i andre. Alle disse forhold må derfor nöjagtig overvejes, når brugen af de to tegn ᛅ og ᚬ skal tjæne som sikkert hjælpemiddel ved fastsættelsen af vedkommende mindesmærkes tid.

Også de forskellige runeformer spiller naturligvis en stor rolle ved bedömmelsen af mindesmærkernes alder. Først og fremmest vil man her lægge mærke til forekomsten af de stungne runer ᚵ, ᛂ og det forholdsvis meget sjældne ᚤ (kap. 4 § 5, § 7 og § 18). Brugen af disse runer viser os sikkert, at vedkommende mindesmærke ikke kan rykkes længere tilbage i tiden end til sidste fjærdedel af det 10. årh.; men på den anden side findes der mindesmærker fra langt senere tid, som slet ikke bruger stungne runer, idet vedkommende runerister har kastet vrag på dem og holdt sig til den gamle skrivemåde med ᚴ, ᛁ og ᚢ. Dette fremgår med stor klarhed af de meget unge bornholmske indskrifter, således som jeg har fremhævet III, s. 188.

Af former for enkelte tegn fortjæner især de forskellige former af m-runen, der er nærmere omtalte foran s. XXIX f., at fremhæves. Skönt allerede Snoldelev-stenen uden tvivl har haft den unge form ᛘ, samtidig med at vi på Helnæs-stenen endnu finder det gamle ᛗ, tör vi sige, at den så godt som eneherskende form i Jylland og på øerne fra midten af det 9. til slutningen af det 10. årh. har været ᛘ. Særlig i Jylland møder vi denne form endnu langt ned i det 11. årh., medens vi i Skåne allerede i sidste fjærdedel af det 10. årh. også finder ᛘ sammen med den sjældne form ᛘ, der kun kendes fra to af Hällestad-stenene og to af Århus-stenene samt i en langt senere tid fra Sandby-stenen II og den bornholmske Rø-sten. Fra begyndelsen af det 11. årh. må ᛘ imidlertid anses for den regelmæssige form.

Også for s-runen finder vi ved siden af det ældre ᛋ og ᛋ former med staven til venstre (langt sjældnere til höjre) ført helt igennem (ᛋ, ᛋ). Disse former bliver dog aldrig eneherskende, men optræder jævnlig — især i Skåne — i sidste halvdel af det 10. årh. og senere (s. XXVIII).

Ved siden af a- og n-runens gamle former ᛅ og ᚾ optræder tidlig sporadisk også formerne ᛅ og ᚾ, hvor bistaven i ᛅ som oftest er mindst dobbelt så lang på venstre side af hovedstaven som på höjre, i ᚾ omvendt mindst dobbelt så lang på höjre som på venstre side. Herved dannes overgangen til de yngre former ᛆ og ᚿ, der bægge bruges på Vedelspang-stenen I, hvor de dog skyldes den svenske runerister, da de nævnte former tidlig optræder i enkelte egne af Sverig. Når vi undtager indskriften på Karlevi-stenen, der for n bruger både ᚾ og ᚿ, forekommer tegnene ᛆ og ᚿ først langt ned i tiden på danske runestene (s. XXVI f. og sml. s. CXXIII).

Også de yngre former af den gamle ą-rune ᚬ optræder sent i vore indskrifter, efter at runen har antaget betydningen *o* (s. XXV og kap. 4 § 2, 4).

Ved siden af sprog- og runeformerne er der mange andre, i sig selv tilsyneladende mindre væsenlige, men for helheden særdeles vigtige forhold, der i forskellige indskrifter må tages i betragtning ved fastsættelsen af deres alder. Jeg nævner således skilletegnenes

form (s. XIX ff.) og indskriftens hele ydre skikkelse (den måde, hvorpå den er anbragt på stenen, rammens forskellige art, de billedlige fremstillinger, hvor sådanne findes, o. s. v.).

Alle de her fremhævede momenter til bestemmelse af indskriftens alder må naturligvis ses i sammenhæng, idet en ensidig fremhæven af et enkelt let vil lede til helt urigtige slutninger. Hvis vi således ved betragtning af Ålum-stenene III og IV ensidig vilde fæste opmærksomheden på brugen af ᚼ-runen, måtte disse indskrifter sættes langt tilbage i tiden. Betragtningen af de øvrige sprog- og runeformer så vel som indskrifternes hele ydre form i forbindelse med det kristelige ønske på III viser imidlertid med fuld sikkerhed, at vi her står over for mindesmærker fra begyndelsen af det 11. årh., og at de altså tilhører en egn, hvor den nasale udtale af selvlydene havde holdt sig meget længere end på de fleste andre steder.

Hvor vi i en indskrift møder störste delen af de karakteristiske mærker, som er af væsenlig betydning for aldersbestemmelsen, er vi naturligvis heldigst stillede. Dette gælder ikke blot den lille gruppe af vore alleræIdste indskrifter fra begyndelsen af det 9. årh., men også sådanne store indskrifter fra begyndelsen af det 10. årh. som Glavendrup-, Tryggevælde-, Gunderup- og Skivum-stenen. Dog viser også Nörre Nærå-stenen med sine tre ord **þurmutʀ niąut kubls** og selv Haverslund-stenen med det ene ord **hairulfʀ** ved sprog og runer sammen med indskrifternes hele ydre skikkelse sikkert, til hvilken tid de må henføres.

Der gives imidlertid mindesmærker, hvor intet af de midler, der ellers kan lede os ved fastsættelsen af deres tid, er til stede på en sådan måde, at det tillader fuldt sikre slutninger. Her indtræder altså de störste vanskeligheder, og vi må ofte under sådanne forhold lade os lede af et skön, grundet på mindesmærkernes og indskrifternes hele karakter, eller med andre ord på det helhedsindtryk, som de fremkalder. Til at kunne udtale et velbegrundet skön, der er vidt forskelligt fra løse formodninger, kræves selvfølgelig, at man gennem stadig beskæftigelse med mindesmærkerne ved selvsyn har skærpet blikket for de forskellige tiders og de forskellige egnes ejendommeligheder, så at man overalt under sammenligningen kan have hele det foreliggende stof in mente og som følge heraf er i stand til at tage både helheden og alle enkeltheder i tilbørlig betragtning.

Jeg har derfor også altid anset det for den allervigtigste opgave for en runolog — som overhovedet for enhver, der beskæftiger sig med svundne tiders mindesmærker — gennem selvsyn ikke blot at vinde sikkerhed med hensyn til alle enkeltheder, men også netop at få dette helhedsindtryk af mindesmærket, hvorunder alle enkeltheder samler sig til ét billede, og hvor lighederne og ulighederne med alle andre kendte mindesmærker af samme art i sin fulde styrke og i sin hele sandhed kun gör sig gældende i det öjeblik, da man selv står over for det. Af egen erfaring tör jeg trøstig udtale, at i tvivlsomme tilfælde ingen kunstnerisk gengivelse, den være nok så fortrinlig, vil kunne erstatte selve mindesmærket. Den sikkerhed, hvormed f. eks. betragtningen af Hunnestad-monumentet ved min første undersøgelse deraf straks fjærnede alle de tvivl, som jeg tidligere havde næret angående dets ægthed, og satte mig i stand til at anvise det den rette plads mellem

en række lignende mindesmærker, vilde ingen som helst tegning, ingen fotografier eller aftryk have kunnet fremkalde hos mig. Hvad helhedsindtrykket af monumentet således straks lærte, bestyrkedes senere ved den nöjagtige undersøgelse af alle enkeltheder. Dette eksempel er måske det mærkeligste, for mig i hvert fald det betydningsfuldeste, fordi jeg her virkelig var mødt med en forudfattet mening, således som jeg har oplyst ved behandlingen af dette mindesmærke III, s. 33 f.

Men Hunnestad-monumentet er ingenlunde enestående. Noget ganske lignende var tilfældet med to andre mærkelige skånske runestene, nemlig Lundagård- og Valleberga-stenen, hvor de tidligere gengivelser af monumenterne og læsninger af indskrifterne nødvendigvis i mange henseender måtte lede på vildspor, hvad jeg har påvist i min afhandling „Om undersøgelsen og tolkningen af vore runemindesmærker“ i Universitetets indbydelsesskrift i anledning af kongens fødselsdag d. 8. April 1895, s. 93 ff. (sml. III, s. 136 og s. 166).

Som et andet slående eksempel på, at man først gennem den nöjagtige opfattelse af et mindesmærkes hele karakter, således som den kun kan vindes ved selvsyn, er i stand til at bestemme dets alder, kan det bevarede brudstykke af den jyske Hammel-sten tjæne. Medens denne sten efter min mening bærer den ældste af alle hidtil kendte jyske runeindskrifter, anser Thorsen den på grund af den urigtige opfattelse, han har af en enkelt rune, for en af de allerynsgste (se herom II, s. 7), og en lignende forskel viser sig i mange andre tilfælde i Thorsens og min bedömmelse af runeindskrifternes hele karakter og deres alder, således f. eks. også med hensyn til Gunderup-stenen II (s. CXLIII f.). Ligesom det vilde være vanskeligt eller rettere sagt fuldstændig umuligt at henføre den lævnede del af indskriften på Hammel-stenen (ulfs st), hvis den blot forelå i en gengivelse med latinske bogstaver, til en bestemt tid, således måtte det for at tage et eksempel fra en langt senere tid, sikkert kaldes umuligt at fastsætte alderen f. eks. af Vejerslev-stenen med nogenlunde sikkerhed, hvis man blot kendte dens indskrift i omskrivning med latinske bogstaver. Et blik på stenen vil dog hurtig fjærne de tvivl, som ellers kunde rejses med hensyn til dens alder, idet dens karakteristiske runeformer straks vil overbevise os om, at vi her bevæger os i den samme periode, til hvilken ligeledes ligstenen i Vester Velling med de to ord *Loðæns graf* hører (se IV, s. 10). Også Oddum-stenen med den mærkelige blanding af gammelt og nyt i indskriften vil først gennem det helhedsbillede, som den fremviser, kunne henføres til en bestemt tid (II, s. 291). Et par andre eksempler på vigtigheden af helhedsbetragtningen i modsætning til den ensidige fremhæven af en eller anden enkelthed har jeg anført i afhandlingen „De nasalerede vokaler og deres betegnelse i de danske runeindskrifter“ i Arkiv för nord. filologi XXI, s. 62 ff., og enhver vil let kunne øge deres antal ved hjælp af mit runeværk.

KAP. 12. RUNEMINDESMÆRKERNES GEOGRAFISKE UDBREDELSE.

Det følger af sig selv, at f. eks. et kort over de i Danmark bevarede höje fra oldtiden vilde være i höj grad vildledende, selv om det var lykkedes vore oldforskere med sikkerhed at bestemme, hvilke af disse höje der tilhørte sten-, bronze- og jærnalderen, hvis man deraf vilde drage bestemte slutninger med hensyn til landets bebyggelse i de nævnte tidsrum, eftersom netop de egne, der for tiden er de bedst dyrkede, fremviser så yderst få höje, fordi de i hundredevis er forsvundne og så at sige daglig forsvinder for ploven. På samme måde vilde naturligvis et kort, der viste, hvor der endnu findes eller i tidligere tid fandtes runemindesmærker, være vildledende, hvis man vilde drage den slutning deraf, at runemindesmærker i oldtiden kun i forsvindende antal havde været til stede eller endogså helt havde manglet i de egne, hvor ingen sådanne mindesmærker nu kan påvises, men derimod særlig havde hørt hjemme på de steder, hvor de er komne for dagen i större antal.

Alle sådanne slutninger må drages med stor varsomhed. Hvor tilfældigt er det f. eks. ikke, at der i sin tid ved restauration af Langå kirke fandtes fire små brudstykker af runestene, der heldigvis alle blev reddede ved provst Taaffes omsorg, og som viste sig at tilhøre tre forskellige stene, hvorved tallet af runemindesmærker i denne på runestene forholdsvis så rige egn altså blev betydelig forøget. Der kan næppe være tvivl om, at vi, hvis mange af landets præster havde været lige så ivrige som provst Taaffe for at fremdrage og redde disse mindesmærker — opdagelsen af den mærkelige Sønder Vinge-sten skyldtes jo også ham —, vilde have kendt en hel del runestene, hvis stumper er blevne henkastede i stendynger eller er forsvundne på anden måde.

Og tör det ikke kaldes ganske tilfældigt, at der i hele Sønderjylland syd for Kolding og lige ned til Danevirke kun er bevaret den ene runesten, der tidligere stod på sin oprindelige plads ved Haverslund? Men aflægger ikke denne ene sten så vel som de fire historiske stene, der har været rejste syd for Danevirke, samt den forsvundne lille sten fra Arrild i Angel og stenen fra Slesvig domkirke sammen med runeligstenen fra Bjolderup og de øvrige minder om kendskab til runerne i Sønderjylland langt ned i tiden, som jeg

har samlet i afhandlingen „Sønderjyllands runemindesmærker“ i Haandbog i det nordslesvigske Spörgsmaals Historie s. 56 ff., fuldgyldige vidnesbyrd om, at der her ligesom i Nörrejylland jævnlig må være rejst mindestene med runer i oldtiden?

Et blik på alle de bevarede danske runemindesmærker synes dog at vise, at den skik at rejse runestene ikke samtidig har været lige udbredt i de forskellige egne af landet. De ældste kendte mindesmærker fra første fjærdedel af det 9. årh. tilhører nemlig Sælland og Fyn, medens senere særlig Jylland fremviser et stort antal runestene. Til Jylland slutter sig meget nöje Skåne. At man dog også både i Jylland og Skåne har rejst runestene, der var samtidige med de ældste på øerne, tör vi vistnok så vel for Nörrejyllands som for Sønderjyllands vedkommende slutte af Hammel-stenen og den tabte Arrild-sten, og for Skånes vedkommende viser Örja-stenen med sikkerhed det samme. Efter disse ældste stene følger imidlertid et tidsrum på henved 100 år, hvor skikken at rejse runestene, når vi skal slutte fra de bevarede mindesmærker, kunde synes så at sige helt at være uddød i Danmark, idet vi fra denne periode kun har den ene sten i Nörre Nærå på Fyn.

Herefter følger den egenlige runestensperiode, der begynder med de store stene fra første fjærdedel af det 10. årh. (Glavendrup- og Tryggevælde-stenen på Fyn og Sælland og de væsenlig samtidige jyske stene i Gunderup og Skivum).

I den følgende tid er det dog som sagt især Jylland, hvor vi kan følge skikken gennem den øvrige del af det 10. og første fjærdedel af det 11. årh., hvad der noget efter midten af det 10. årh. ligeledes gælder Skåne, medens øerne kun er repræsenterede med et ringe antal mindesmærker fra denne tid. At skikken dog også her må have været almindelig, synes vi sikkert at turde slutte af det lille antal, men for en stor del mærkelige mindesmærker, der er bevarede, således som jeg har påvist II, s. 318.

Runestenene blev naturligvis fortrinsvis rejste i de bedst befolkede og mest befærdede egne af landet på steder, hvor de lettest faldt i öjnene. Som foran (s. IX) fremhævet fandtes de derfor især i nærheden af de gamle forbindelsesveje mellem de byer, der på den tid spillede den vigtigste rolle i landet, samt ved kysterne om de store fjorde og ved de vandløb, der stod i forbindelse med dem. Medens der som følge heraf er bevaret en stor mængde runestene i det østlige Jylland, forekommer de kun rent undtagelsesvis i midten og på vestkysten af denne landsdel.

En særstilling synes Bornholm hele tiden at have indtaget. Medens vi på denne ø ikke finder nogen runesten, der er samtidig med stenene fra den egenlige runestensperiode i det øvrige land, begynder man her først at rejse disse stene, efter at denne skik næsten helt var opgivet i de andre provinser. Så godt som alle bornholmske runestene tilhører nemlig sidste halvdel af det 11. og første fjærdedel af det 12. årh. Disse stene, der sikkert uden undtagelse må henføres til den kristne tid, har også i reglen været rejste på kirkegårdene ved kirkerne, hvad der meget sjælden har været tilfældet i de andre egne af landet, når undtages enkelte af de erklæret kristelige stene.

Til disse almindelige bemærkninger knytter jeg en oversigt over de egne i landet, hvor de egenlige, endnu bevarede runestene er komne for dagen. De fra **Nörrejylland** for tiden kendte 68 stene fordeler sig således i de forskellige amter og herreder, når vi går fra syd mod nord:

I. Ribe amt:

Malt herred Læborg-stenen;
Anst herred Bække-stenen I og II;
Øster Horne herred Horne-stenen.
Ubestemmelig er Brøndum-stenen fra Skads herred.

II. Vejle amt:

Jærlev herred Egtved-stenen;
Tørrild herred Rygbjærg-stenen, Jællinge-stenen I og II.
Ubestemmelig er Eltang-stenen fra Brusk herred.

III. Ringkøbing amt:

Nörre Horne herred Oddum-stenen;
Bølling herred Hanning-stenen.

IV. Arhus amt:

Hads herred Gylling-stenen;
Tyrsting herred Sønder Vissing-stenen I og II;
Hjælmslev herred Hørning-stenen;
Århus by Århus-stenene I—V;
Framlev herred Sjælle-stenen;
Hasle herred Vejlby-stenen;
Gærn herred Hammel-stenen.

V. Randers amt:

Øster Lisbjærg herred Egå-stenen;
Sønder herred Kolind-stenen;
Nörre herred Rimsø-stenen;
Sønderhald herred Øster Alling-stenen, Virring-stenen;
Randers by Randers-stenen;
Støvring herred Mejlby-stenen;
Nörhald herred Spentrup-stenen, Asfærg-stenen, Handest-stenen, Glenstrup-stenen, Vester Tørslev-stenen;
Gærlev herred Dalbyover-stenen.

VI. Viborg amt:

Middelsom herred Ulstrup-stenen, Sønder Vinge-stenen, Hjærmind-stenen, Langå-stenene I—IV, Grensten-stenen, Skærn-stenen I og II;
Sønderlyng herred Ålum-stenene I—IV, Bjærregrav-stenen I og II.

VII. **Alborg amt:**

Gislum herred Durup-stenen;

Års herred Rørbæk-stenen, Ravnkilde-stenen, Års-stenen, Giver-stenen, Skivum-stenen, Flejsborg-stenen;

Hornum herred Suldrup-stenen;

Hellum herred Lyngby-stenen;

Flæskum herred Gunderup-stenen I, Ferslev-stenen.

VIII. **Tisted amt:**

Hundborg herred Sjøring-stenen.

Ubestemmelig er Elsø-stenen fra Sønder herred på Mors.

IX. **Hjörring amt:**

Hvetbo herred Jætsmark-stenen, Hune-stenen.

Hertil må endvidere föjes de tre foran s. CXXXIX ff. behandlede stene, der ikke kan kaldes danske i egenlig forstand, nemlig Lavrbjærg-stenen i Galten herred (Randers amt), Hobro-stenen i Hobro (Randers amt) og Gunderup-stenen II i Flæskum herred (Ålborg amt).

Medens Nörrejylland således møder med ikke færre end 71 runestene, hvortil endda kan föjes ikke ganske få tidligere kendte, men senere forsvundne stene, er **Sønderjylland** som allerede bemærket påfaldende fattigt på disse mindesmærker. Foruden den tabte Arrild-sten fra Nörre Brarup sogn i Angel har vi her nemlig kun Haverslund-stenen fra Øster Løgum sogn, de fire historiske stene fra Haddeby sogn (Vedelspang-stenen I og II, Danevirke- og Hedeby-stenen) samt stenen fra Slesvig domkirke, af hvilke den ene Vedelspang-sten og stenen fra domkirken sikkert kan stemples som svenske.

Ser vi nærmere på den her meddelte oversigt over runestenene i Nörrejylland, viser det sig, at de optræder i meget forskelligt antal i de forskellige egne af landet. Medens vi nord for Limfjorden i Vendsyssel (Hjörring amt) kun møder de to stene i Jætsmark og Hune og i Tisted amt kun Sjøring-stenen, og syd for Limfjorden langs ned ad vestkysten i Ringkøbing amt kun de to meget unge stene i Hanning og Oddum, udmærker særlig den østlige del af landet mellem Horsens og Ålborg sig ved en stor mængde stene, af hvilke den sydligste er Gylling-stenen i Hads herred (Århus amt), den nordligste Ferslev-stenen i Flæskum herred (Ålborg amt). Det er dog først og fremmest egnen omkring Randers, der må have været rig på disse mindesmærker. Fra det til Viborg amt grænsende Nörhald herred er endnu 5 runestene bevarede, et tal, som dog langt overgås af de to til Randers amt grænsende herreder i Viborg amt, Middelsom og Sønderlyng herred, der tilsammen møder med 16 stene, af hvilke flere hører til de allermærkeligste, og dette tal øges yderligere, når vi dertil föjer de tabte stene i Middelsom herred, der kendes fra Worms Monumenta Danica, nemlig de to Langå-stene (Mon. Dan. s. 312 og s. 311), en sten i Hjærmind (Additamenta ad Mon. Dan. s. 24), samt stenen i Torup (Mon. Dan. s. 303) og stenen i Le (Mon. Dan. s. 301), hvorved Middelsom herred alene møder med

ikke mindre end 15 stene. Af de nævnte, senere forsvundne fem stene blev den ene sten i Langå ødelagt i første halvdel af forrige århundrede (se II, s. 249), medens de fire andre i henhold til den kongelige befaling til lensmændene af 9. Februar 1652 førtes til København, hvor de forsvandt ved branden 1728.[1]

Næst efter egnen mellem Horsens og Ålborg fremtræder den sydlige del af landet mellem Horsens og Varde (Vejle og Ribe amt) med et ret betydeligt antal, for störste delen særdeles mærkelige mindesmærker, der strækker sig hen over landet fra øst (Jællinge) til langt imod vest (Horne). Grunden hertil er uden tvivl, at en gammel hovedvej med flere biveje i oldtiden førte fra Jællinge til Ribe.

Anderledes stiller forholdet sig derimod, når vi betragter de yngste runemindesmærker (runeligstenene og de forskellige til kirkerne knyttede mindesmærker), der er behandlede i fjærde bind. Også af dem har ganske vist Viborg amt de fleste (10), men for störste delen i modsætning til de egenlige runestene i den vestlige del af amtet. Derimod huser Århus amt slet intet af disse mindesmærker og Randers og Ålborg amt kun henholdsvis et og to. To skriver sig ligeledes fra Vejle amt (Pjedsted mellem Vejle og Kolding). Af de amter, der er fattigst på de egenlige runestene, møder Hjörring og Ringkøbing amt hvert med tre, Tisted amt med fem og Ribe amt endogså med seks. Disse mindesmærker har altså hjemme særlig i den vestlige del af landet, hvoraf det synes at fremgå, at kendskabet til runeskriften er nåt senere til disse mere afsides liggende egne, men at dens brug da også har holdt sig noget længere her end mod øst, hvad der i og for sig ikke kan vække vor forundring. Det stemmer også godt med, at af de egenlige runestene de to yngste og kun disse findes i Ringkøbing amt.

De forholdsvis få runestene, der i sammenligning med Jylland er bevarede fra **øerne** (Fyn, Sælland, Låland og Falster), viser, at de som regel har været rejste i nærheden af kysterne, ikke langt inde i landet. Dette gælder om alle de ældre og mærkeligste blandt dem: på Fyn mod nordøst Nörre Nærå-, Glavendrup- og Rönninge-stenen, mod

[1] I min afhandling „Om undersøgelsen og tolkningen af vore runemindesmærker“ i Universitetets indbydelsesskrift i anledning af kongens fødselsdag d. 8. April 1895, s. 34 ff. har jeg på grundlag af Peder Syvs efterladte optegnelser om de stene, der i sin tid som følge af den kongelige befaling var førte til København og henlagte på Trinitatis kirkegård, påvist, at de ovenfor nævnte fire, senere forsvundne stene fra Middelsom herred, af hvilke Syv kun havde genfundet Langå-stenen hos Worm, alle var herimellem. Rigtigheden heraf har jeg efter udgivelsen af denne afhandling fået fuldstændig bekræftet af forskellige bilag til Hald lens regnskab for 1652—53 i rigsarkivet, som rigsarkivar dr. jur. V. Secher har meddelt mig. Bilag no. 9 indeholder en afskrift af det kongelige missive, dateret Københavns slot d. 9. Februar 1652 [afskriften har urigtig 1653], til lensmanden på Hald, hr. Frands Pogwisch, om at lade følgende runestene i hans len transportere til København og aflevere på den ny Regens kirkegård „og der paa tage bevis af Os elskelige, hæderlig og høilærde doctor Oluff Worm, professor medicinæ paa Universitetet“:

„I Meilsom herrit ved Lie udi en dal en sten, ved Hiermind tu stene, i Thorup kierkegulv ved alterid en sten, ved Ulstrup i Grøndal en sten, paa marken ved Longe tu stene, ved kierkedøren af Grendsted en sten“ og desuden „udi Undsel herrit i Houbroe for en mands dør en sten og en oppaa kierkegaarden opset“.

Af de i kongebrevet nævnte 10 stene blev dog kun de fire sendte til København, således som det fremgår af D. Oluff Worms egenhændige kvittering, dateret København d. 23. August 1652, der findes som bilag no. 11 og lyder: „Efter Kong. Majest. naadigst anordning er leverit til den ny Regents kirke af Hald lehn fire stene med Runebogstaver“. Dette bekræftes også af bilag no. 10, der indeholder regnskaberne over udgiften (i alt 14 1/2 rigsdaler) ved transporten „af de 4 stene med runebogstaver, som efter hr. Frands Pouiskis skrivelse er sendt fra Randers og ved den nye Regens kierke i Kiøbenhavn leverit“.

sydvest Helnæs-, Flemløse- og Voldtofte-stenen, på Sælland mod øst Kallerup-, Snoldelev- og Tryggevælde-stenen, mod syd Vordingborg-stenen. På Låland er de samlede på sydsiden af øen i en bue fra Bregninge over Tågerup, Sæddinge, Tirsted til Skovlænge. Også den eneste sten, der kendes fra Falster, Sønder Kirkeby-stenen, har stået nær ved kysten.

Vender vi os dernæst til **Skåne**, finder vi, at kun de sydvestlige og sydlige herreder — særlig de sidste — har været runestenenes hjem, og at disse så at sige uden undtagelse har været rejste i nærheden af Østersøen og Øresundet. Længst mod nordvest møder vi i Rönnebergs herred den ældste af alle skånske runestene (Örja-stenen). Derpå har vi i Harjagers herred med den nærmest tilgrænsende del af Onsjö herred 3 stene. Så følger Torna herred og den lige dertil grænsende vestlige del af Frosta herred med 10 stene, Bara herred med 2 stene og Oxie herred med 1. Derefter kommer herrederne langs med sydkysten: Skyts herred med 2 stene, Vemenhögs herred med 6, Ljunits herred med 7, Herrestad herred med 5, Ingelstad herred med 4 og endelig mod sydøst Järestad herred med de to unge stene i Simris.

I hele den øvrige del af landet nord for de nævnte herreder er ikke en eneste runesten hidtil kommen for dagen, og næppe er der rejst nogen her i det tidsrum, da man i den sydvestlige og sydlige del af landet rejste dem i lige så stor udstrækning som i det østlige Jylland. Først i det næste tidsrum finder vi mellem runeligstenene og de til kirkerne knyttede mindesmærker et par i de nordligere herreder (stenen ved Åsum kirke i Gärds herred og runeligstenene fra Hästveda i Östra Göinge herred og fra Allerum i Luggude herred, af hvilke den sidste dog er forsvunden; se IV, s. 61). Forholdene i Skåne minder således om forholdene i Jylland, hvor vi på vestkysten møder flere runemindesmærker fra den senere periode, men ingen af de egenlige runestene.

For **Bornholms** vedkommende er runestenene, som man på forhånd kunde slutte af den tid, de tilhører, fordelte mere ligelig over hele øen end i de øvrige provinser. De har her i reglen været rejste på kirkegårdene ved kirkerne, og mange af dem blev allerede i gammel tid brugte som bygningsæmne ved opførelsen af nye kirker. En stor del af de bevarede bornholmske runestene er derfor også efterhånden kommen for dagen ved kirkernes restauration og ombygning. Af de 39 i tredje bind anførte stene tilhører 12 Nörre herred, 10 Vester herred, 8 Sønder herred og 9 Øster herred.

KAP. 13. RUNEMINDESMÆRKERNES NAVNE OG NUVÆRENDE PLADS.

Som det vil ses af indholdsfortegnelserne til de forskellige bind af dette værk, har det allerstörste antal af vore egenlige runestene fået navne efter det landsogn (Gunderup, Jællinge o. s. v.), sjældnere efter den by med andet navn i sognet (Glavendrup, Rygbjærg o. s. v.), hvor de oprindelig hørte hjemme. At man ikke valgte sognets, men vedkommende bys eller undertiden en herregårds navn, er af og til sket for at undgå forveksling med andre stene fra samme sogn (Handest-stenen fra Glenstrup sogn, Rørbæk-stenen fra Ravnkilde sogn, Voldtofte-stenen fra Flemløse sogn, Hunnestad-stenene fra Skårby sogn; Ulstrup-stenen fra Sønder Vinge sogn). Undertiden har man også af andre grunde forsætlig givet stenen navn efter byen, ikke efter sognet (Mejlby-stenen fra Harridslev sogn; se II, s. 213 not. 1). Med velberåd hu har jeg ligeledes for at undgå forveksling givet de fire historiske sønderjyske runestene, der alle hører hjemme i Haddeby sogn, navnene Vedelspang-stenen I og II, Hedeby- og Danevirke-stenen efter deres oprindelige plads. I andre tilfælde beror det derimod på en tilfældighed, at stenene ved deres opdagelse fik navn ikke efter sognet, men efter den by i dette, hvor de fandtes (Glavendrup-stenen i Skamby sogn, Rygbjærg-stenen i Randbøl sogn, Haverslund-stenen i Øster Løgum sogn, Ålstorp-stenen i Vestra Karleby sogn, Grødby-stenen i Åker sogn, Tjörneby-stenen i Povlsker sogn, Langede-stenen i Bodilsker sogn; sml. også Bjælke-stenen i Åker sogn).

Andre stene fik naturligvis navn efter de købstæder, hvor de kom for dagen (Arhus, Randers, Hobro, Vordingborg), og et mindre antal blev opkaldt efter de herregårde, på hvis grund de fandtes (Ulstrup-stenen, Tryggevælde-stenen, Hagenskov-stenen, Krageholm-stenene, Torsjö-stenen, Dybäck-stenen, Bjersjöholm-stenen, Jordberga-stenen). På samme måde er et par bornholmske stene opkaldte efter de gårde, til hvilke de i sin tid var flyttede fra deres oprindelige plads, eller i hvis nærhed de fandtes (Kuregårds-stenen, Møllegårds-stenen, Brunsgårds-stenen).

Meget sjælden har stenene fået navn efter de veje, vandløb, broer eller höje, hvor de fandtes (Kongevejs-stenen i Klemensker sogn, Gyldenså-stenen i Øster Marie sogn, Marevad-stenen i Klemensker sogn, Brohuse-stenen i Øster Marie sogn, Lundhöj-stenen i Klemensker

sogn), og endnu sjældnere efter det sted, hvor de senere fik plads (Lundagård-stenen i Lund, Brogårds-stenen ved Brogård på Bornholm).

Enkelte stene er kendte under forskellige navne: Ulstrup-stenen kaldtes af Worm og senere almindelig Gröndal-stenen, men findes også undertiden opkaldt efter det nærliggende Rønge; Tryggevælde-stenen gik tidligere også under navnet Vallø-stenen. Nogle stene har fået navn både efter sognet og efter den by eller herregård, på hvis grund de fandtes: den större Gunderup-sten (Gunderup-stenen I) kaldes også Fjællerad-stenen. Det samme er tilfældet med Jætsmark- eller Panderup-stenen, Vester Tørslev- eller Gætterup-stenen, Asfærg- eller Ejstrup-stenen, Eltang- eller Stenderup-stenen, Frérslev- eller Herlev-stenen, Kallerup- eller Höjetostrup-stenen, Uppåkra- eller Hjärup-stenen, Villie- eller Rydsgård-stenen, Dybäck- eller Vemenhög-stenen, Jordberga- eller Kellstorp-stenen. Medens sognets navn nu er knyttet til Gunderup-, Jætsmark-, Vester Tørslev-, Asfærg-, Eltang-, Uppåkra- og Villie-stenen, sejrede byens navn ved Frérslev- og Kallerup-stenen, herregårdens ved Dybäck- og Jordberga-stenen.

Hvor flere stene er komne for dagen i samme købstad eller i samme sogn, har det i reglen været nødvendigt at betegne dem med forskellige numre (Århus-stenene I—V, Ålum-stenene I—IV o. s. v.). Dette er især tilfældet med de bornholmske stene, af hvilke nogle dog for tydeligheds skyld har fået særlige navne. Af de 10 stene i Klemensker sogn betegnes derfor kun de 5 med sognets navn, medens man til de 5 andre har valgt navnene Kongevejs-, Brogårds-, Kuregårds-, Marevad- og Lundhöj-stenen.

Forvirrende er det naturligvis, når stene er opkaldte efter forskellige sogne med samme navn. Dette gælder dog kun om de to Bregninge-stene fra Låland og Tåsinge og de to Nöbbelöf-stene i Skåne (i Ljunits og Torna herred).

Runeligstenene og de forskellige til kirkerne knyttede mindesmærker er så at sige uden undtagelse opkaldte efter det sogn (Egeslevmagle, Galtrup o. s. v.) eller den købstad (Tisted, Lund), hvor de oprindelig havde plads. Kun Gæssingholm-stenen (Gæssing sogn) og Vitskøl-stenen (Björnsholm sogn) har med rette bevaret navnene på det gamle herresæde og det gamle kloster, hvor de fandtes.

Runemindesmærkernes nuværende plads. Et forholdsvis meget ringe antal af vore runestene står endnu på deres oprindelige plads eller i nærheden af denne, hvor de da som oftest atter er rejste i nyere tid. Af de jyske stene er dette først og fremmest tilfældet med Jællinge-stenene, endvidere med den mindre Bække-sten og Rygbjærg-stenen samt i Sønderjylland med Danevirke-stenen, hvorimod Haverslund-stenen 1864 blev fjærnet fra sin gamle plads. Af stenene på øerne står kun Glavendrup-stenen på Fyn endnu til dels i de gamle omgivelser, og Kallerup-stenen på Sælland er rejst i nærheden af det sted, hvor den fandtes.

I Skåne har Strö-stenene og Fuglie-stenen II endnu plads på de tilhørende höje, og om Dybäck-stenen, Uppåkra-stenen, Fosie-stenen, Hyby-stenen og Ålstorp-stenen tör det antages, at de i hvert fald står nær ved de steder, hvor de oprindelig blev rejste.

Hertil kan endvidere föjes, at også Karlevi-stenen på Öland står lige ved det sted, hvor den faldne danske høvding, til hvis minde den rejstes, blev stedet til hvile i den nu forsvundne gravhöj. En höj, der indesluttede de døde, og hvis plads endnu kan påvises, nævnes også i indskriften på Gunderup-stenen I; men höjen er for længst slöjfet og stenen flyttet til kirken.

Med de foran nævnte undtagelser er alle vore runestene — for största delen allerede i gammel tid — flyttede fra deres oprindelige plads, idet de jævnlig blev brugte til bygningsæmne, særlig i kirker, undertiden også i andre bygninger, eller benyttede på anden måde (indsatte i kirkegårdsdiger og lign.). Enkelte findes endnu indmurede i kirker, andre er udtagne og opstillede i eller ved dem, og flere, der henlå under uheldige forhold, er i nyere tid (fra midten af forrige århundrede) især ved foranstaltning af direktionen for de antikvariske mindesmærkers bevaring flyttede til de nærmeste landsbykirker, for at de bedre kunde sikres mod overlast og vejrligets indflydelse. En stor mængde runestene har således efterhånden fået plads i eller ved landsbykirker. Dette er tilfældet med ikke færre end 46 af de jyske stene (no. 1—3, 5—6, 8—9, 13—17, 19, 21—23, 25, 27, 29—33, 35—38, 41—45, 48—49, 51—52, 54—55, 57—58, 58 b i tillæg til fjærde bind, 61—63 samt af de foran behandlede „fremmede runemindesmærker“ Gunderup-stenen II og Lavrbjærg-stenen), hvortil også kan föjes den sidst opdagede sten i Århus (Århus-stenen V i tillæg til fjærde bind), der er opstillet ved Frue kirke, hvor den fandtes, og af de „fremmede runemindesmærker“ Hobro-stenen og stenen fra Slesvig domkirke, der har plads i kirken i Hobro og i domkirken i Slesvig. I eller ved landsbykirker findes ligeledes af øernes runestene 3 sællandske (no. 17, 20, 21), 2 lålandske (no. 12 og 24) og 1 fynsk (no. 7), hvortil kan föjes no. 10 Rönninge-stenen, der har fået plads ved kirken i Kærteminde. Af de skånske stene har 12 (no. 2—3, 11, 13—15, 22, 26—27, 41, 43—44) på samme måde plads i og ved kirker, og det samme kan siges om no. 42 (Valleberga-stenen), der er opstillet uden for et hus nær ved kirken.

De bornholmske runestene, der endnu alle findes på øen, når et enkelt lille brudstykke fraregnes (Bodilsker-stenen III, der ligesom alfabetstenen fra Øster Marie tilhører nationalmusæet i København), har med et par undtagelser (Brogårds-stenen, Brohuse-stenen, Bjælke-stenen og Brunsgårds-stenen) plads i eller ved kirkerne i det sogn, hvor de hører hjemme (Kongevejs-stenen fra Klemensker sogn står dog på kirkegården i Allinge, Marevadstenen på kirkegården i Hasle og Gyldenså-stenen i kirken i Svaneke).

Ved præstegårde findes to jyske stene (Hjærmind-stenen og Rørbæk-stenen) og to skånske (Nöbbelöf-stenen i Ljunits herred og Nöbbelöf-stenen i Torna herred).

Et ikke ringe antal stene er efterhånden førte til musæerne i forskellige byer, først og fremmest naturligvis til nationalmusæet i København, der i sin „runehal“ huser ikke færre end 15 runestene, nemlig 6 jyske (Glenstrup-, Egå-, Asfærg-, Brøndum-, Eltang- og Elsø-stenen; no. 26, 47, 50, 64—66), 6 sællandske (Frérslev-, Snoldelev-, Tryggevælde-, Vordingborg-, Tårnborg-stenen og Sandby-stenen II; øernes runestene no. 1, 3, 9, 11, 22 —23), 2 fynske (Helnæs- og Sørup-stenen; no. 4 og 25), 2 lålandske (Bregninge- og Tirsted-

stenen; no. 14 og 18) og den eneste bevarede falsterske runesten (Sønder Kirkeby-stenen; no. 16). Musæet i Århus ejer 6 jyske stene (Århus-stenene I—IV, Hørning- og Vejlby-stenen; no. 28, 34, 39—40, 56, 60), musæet i Randers to andre jyske (Mejlby- og Randers-stenen; no. 46 og 53) og stiftsmusæet i Maribo 2 lålandske (Sæddinge- og Skovlænge-stenen; øernes runestene no. 13 og 15). I Lund er der på lignende måde efterhånden samlet 7 skånske runestene (Örja-stenen, Gårdstånga-stenen I og III, Fuglie-stenen I, Skifarp-, Valkärra- og Lundagård-stenen; no. 1, 19—20, 29—30, 36—37). Til musæet i Kiel førtes straks efter opdagelsen Vedelspang-stenen II, og i den nyeste tid er også de to sønderjyske stene, der tidligere havde plads i parken ved Louisenlund (Vedelspang-stenen I og Hedeby-stenen), flyttede dertil.

Til parken ved Jægerspris lod Frederik VII de tre fynske stene fra Flemløse, Voldtofte og Hagenskov (øernes runestene no. 5, 6, 19) føre. Også flere andre runestene er flyttede til haver eller parker ved herregårde, nemlig tre jyske (Horne-, Ulstrup- og Durup-stenen; no. 7, 10 og 20) og ikke færre end 10 skånske (Villie-stenen, Hunnestad-stenene I—III, Skårby-stenen, Bjersjö-stenen II, Torsjö-, Örsjö-, Bjersjöholm- og Jordberga-stenen; no. 6, 7—10, 12, 17, 23, 28, 38), hvortil også må regnes Krageholm-stenene (no. 4—5), der er opstillede ved indkørslen til herregården, og Gårdstånga-stenen II (no. 24), der står i parken ved Flyinge. Den sønderjyske sten, der tidligere stod ved Haverslund, blev 1864 af prins Friedrich Carl ført til Tyskland og opstillet i parken ved hans jagtslot Dreilinden.

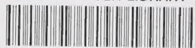
En sørgelig skæbne har den skånske Sjörup-sten (no. 16) haft, idet den er kløvet og stykkerne indsatte i Skifarp bro.

De yngre, i fjærde bind behandlede mindesmærker (runeligstenene og de forskellige til kirkerne knyttede mindesmærker) har for största delen endnu plads i eller ved de kirker, hvor de som ligstene havde dækket gravene, eller som de på anden måde var knyttede til. Af ligstenene er dog Gæssingholm-stenen og Bårse-stenen førte til nationalmusæet i København, Sal-stenen II til musæet i Århus, Hästveda-stenen til musæet i Lund og Bjolderup-stenen til musæet i Kiel.

Af de runestene, der er knyttede nærmere til kirkerne, findes de fleste endnu i eller ved vedkommende kirke. Nationalmusæet i København har dog erhvervet Øster Brønderslev-stenen, söjlefoden fra Børglum kirke, Pjedsted-stenen, Vitskøl-stenen og de to teglstene med runer fra Ledöje og Nykøbing på Sælland. I bispegården i København findes desuden den sten, der tidligere havde stået i et stengærde i Lund, og som 1829 blev sendt som gave til biskop Münter.

Af de egenlige kirkelige genstande har alle runefonter endnu plads hver i sin kirke. Derimod er mester Røds røgelsekar efterhånden havnede i nationalmusæet, og dette ejer ligeledes de fem andre fra kirker stammende genstande med runer, nemlig kirkeklokken fra Hæstrup, relikvieæsken fra Stokkemarke, kirkekisten fra Pjedsted, jærnbeslaget fra Lönborg og brudstykket af den malede glasrude fra Give (i tillæg til fjærde bind).

GETTY CENTER LIBRARY
3 3125 00780 5480